

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

İSLAM HUKUKUNUN UYGULANMASI AÇISINDAN MANİSA
ŞER'İYE SİCİLLERİ
(1625-1650)

Hadi SOFUOĞLU

Danışman
Prof. Dr. Hasan GÜLEÇ

İZMİR 2010

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'ıye Sicilleri (1625-1650)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Hadi SOFUOĞLU

ÖZET

Doktora Tezi

“İslam Hukukunun Uygulanması Açısından Manisa Şer'iyeye Sicilleri
(1625-1650)”

Hadi SOFUOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Bu tezin amacı teorideki İslam Hukuku ile pratikteki İslam Hukukunu karşılaştırmaktır. Temel kaynak olarak 1625-1650 yılları arasındaki Manisa Şer'iyeye Sicilleri ve klasik fıkıh literatürü kullanılmıştır.

Giriş bölümünde tezin amacı, yöntemi, ele alınan dönemin genel karakteristiği ve sicil defterleri üzerine yapılmış önemli çalışmalar üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde ise İslam ve Osmanlı hukukunda kaza ve kâdılık müessesesi ele alınmış, Osmanlı hukukuna etki eden temel fıkıh kaynakları tanıtılmıştır. Aynı zamanda bu bölümde Osmanlı hukukunun yapısı, mahkemelerin işleyişi ve şer'iyeye sicillerinin önemi vurgulanmıştır.

İkinci bölümde Manisa Şer'iyeye Sicillerinde tespit edilen Aile hukuku uygulamaları, İslam aile hukuku prensiplerine göre irdelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde yine Manisa Şer'iyeye Sicilleri defterlerinde tespit edilen cezâ hukuku uygulamaları, İslam ceza hukukunun genel prensipleri çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Şer'iyeye Sicilleri, İslam Hukuku Uygulamaları, Manisa

ABSTRACT

Doctoral Thesis

**“Judicial Registers of Manisa In Terms of Islamic Law Implementations
(1625-1650)”**

Hadi SOFUOĞLU

Dokuz Eylül University

Institute of Social Sciences

Department of Basic Islamic Sciences

The purpose of the thesis is a comparison of the theoretical and practical Islamic Law. As the main source of this study has been used Manisa court records (A.C. 1625-1650) and classical Islamic Law (Fiqh) literature.

The aims of thesis, method which is used, general political and cultural aspects of the period and some of the important studies on the judicial records were emphasized in the introductory chapter.

In the first chapter, judges and justice system in the Islamic and Ottoman law are discussed and basic sources of Fiqh that affects to the Ottoman law is introduced. Moreover, the Ottoman legal structure, functioning of the courts and importance of court records are also emphasized.

In the second chapter, the family law practices that observed in the court records of Manisa have been discussed and analyzed according to the principles of Islamic family law.

In the third and final chapter, the criminal law practices that found in the judicial records of Manisa have been discussed and evaluated in accordance with general principles of Islamic criminal law.

Key Words: Islamic Law, Judicial Records, Manisa, The implementations of Islamic Law,

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ ONAY SAYFASI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix

GİRİŞ

I. Konunun Önemi.....	1
II. Amaç ve Yöntem.....	4
A. Amaç ve Sınırlılıklar.....	4
B. Yöntem ve Kaynaklar.....	7
III. Dönemin Genel Karakteristiği.....	8
IV. Şer'iyeye sicilleri üzerinde yapılmış çalışmalar.....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM VE OSMANLI HUKUKUNDA KAZA VE KÂDILIK MÜESSESESİ

I. İslâm Hukukuna Göre Kazâ ve Kâdılık.....	23
A. Tanım ve Tarihçe.....	23
B. İslâm Hukukçularına Göre Hâkimde Aranılan Şartlar.....	25
1. Adâlet.....	25
2. Cinsiyet (Erkek olmak)	26
3. İctihad Melekesi	28
C. Fıkıh Literatüründe Mahkeme Sicilleri.....	37
a. Siciller.....	38
b. Mahdarlar.....	39
II. Osmanlı Hukukunda Kazâ ve Kâdılık.....	40
A. Osmanlı Hukukunun Yapısı.....	40
1. Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Literatürü.....	45

a. Usûl-i Fıkh'a Dair Eserler.....	46
b. Fûrû'-ı Fıkha Dair Eserler.....	49
c. İlmihaller.....	55
d. Ferâiz.....	57
2. Osmanlı Hukukunda Fetvâ ve Fetvâ Literatürü.....	58
3. Kânunnâmeler.....	63
B. Mahkeme Görevlileri.....	65
1. Kâdılar.....	65
2. Nâibler.....	68
3. Muhzırlar.....	69
4. Çavuşlar.....	70
5. Subaşılar.....	70
6. Mübâşirler.....	71
7. Müşâvirler.....	71
8. Kassâmlar.....	72
9. Kâtipler.....	73
C. Şer'îye Sicilleri.....	73
1. Şer'îye Sicillerinin Önemi.....	77
2. Şer'îye Sicillerinin Mâhiyeti.....	83
a. Hücçetler.....	85
b. İlamlar.....	88
c. Ma'rûzlar.....	89
d. Mürâseleler.....	90
e. Emir ve Buyrulduklar.....	90

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE AİLE HUKUKU UYGULAMALARI

I-Nişanlanma / Nâmzedlik.....	92
II- Nikah	96
A. Mehir Meselesi.....	96
B. Nikahın Unsurları.....	100
C. Nikahın Şartları.....	102
D. Evlenme Engelleri.....	104

E. Çok Eşlilik / Teaddüd-i Zevcât (Poligami).....	105
III- Talak	107
A. Şartlı Boşama.....	110
B. Sarhoşun boşaması.....	114
C. Muhâla'a	117
D. İddet.....	123
IV- Hidâne ve Nafaka Talebi.....	125
V- Vasî Tayini.....	129
VI- Miras hukuku.....	135
A- Genel Prensipler.....	135
B. Terikeye Müteallik Haklar.....	144
C- Mirasçılar ve Payları (Ashab-ı Ferâiz)	146
1- Koca	147
2- Karı	150
3- Baba	152
4- Ana	155
5- Kız	159
6- Oğul kızı	162
7- Öz kız kardeş.....	163
8- Baba bir kız kardeş.....	164
9- Ana bir kardeşler	168
10- Dede	171
11- Nine.....	172

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANİSA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE CEZA HUKUKU UYGULAMALARI

I- Giriş.....	175
II- Osmanlı Cezâ Muhâkemesinin Genel İlkeleri.....	180
III- Cezalara Ait Genel Prensipler.....	182
A-Kanunî Unsur.....	182
B- Maddî unsur.....	183
C- Manevî unsur.....	184
IV- Had Cezaları ve Osmanlı Hukukuna Yansımaları.....	185

A-Yol Kesme ve Eşkîyalık Suçları (Hirâbe).....	186
B- Adam Öldürme ve Yaralama Suçları.....	191
C- Hırsızlık Suçu.....	198
D- Zina ve Zina İftirası Suçu.....	206
E- Hadd-i Şirb (İçki Cezası).....	221
V- Osmanlı Ceza Hukukunda Mahalleden İhraç	227
VI- Kasâme Uygulaması.....	233
SONUÇ.....	243
BİBLİYOGRAFYA.....	247
EKLER – ÖRNEK SİCİL METİNLERİ.....	277

KISALTMALAR

a.g.e.,	:	Adı geçen eser
a.g.m.,	:	Adı geçen makale / madde
AÜ	:	Ankara Üniversitesi
AÜHF	:	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Bkz.	:	Bakınız
Bsm.	:	Basım
Çev.	:	Çeviren
DEÜİLFD	:	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	:	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Eİ2	:	Encyclopedia of Islam (Second Edition)
İA	:	İslam Ansiklopedisi, (MEB Yayınları)
İÜHFM	:	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
mf.	:	Müellif
MŞS	:	Manisa Şer'iye Sicilleri
MÜHFD	:	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Nşr.	:	Neşreden
s.	:	Sayfa
thk.	:	Tahkik
Trc.	:	Tercüme eden
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
ty.	:	Tarihi yok.
UÜİFD	:	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vd.	:	...ve devamı.
yay.	:	Yayınları
Yay. haz.	:	Yayına hazırlayan.
yy.	:	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I. Konunun Önemi

Bu tezimizde biz; belli bir coğrafyada, belli bir dönemde, genelde İslâm hukukunun özelde ise İslâm hukukunun Osmanlı hukuk sistemi içerisinde nasıl anlaşıldığını, nasıl yorumlandığını ve nasıl uygulandığını ortaya koymaya çalışacağız.

Osmanlıda özellikle İslâm inancı ve ahlâkı, toplumu şekillendirip yönlendirmede en büyük rolü oynamıştır. Bu yüzden Osmanlı Devleti her yönüyle yeni ve orijinal bir hukuk sistemi ortaya koyma ihtiyacı duymamıştır. Osmanlı Devleti'ni kuranlar ve yönetenler, daha önceki Türk ve İslâm devletlerinden kültür, sanat, edebiyat gibi bir çok alanın yanı sıra, o zamana kadar uygulanmakta olan ve büyük oranda birlik arz eden bir hukukî yapıyı da tevârüs etmişlerdir. Ancak, tarihi süreç içerisinde gerekli değişiklik ve düzenlemeleri zamanın ihtiyaçlarına göre yaparak uygulamışlardır.¹

Osmanlı devletinin hukuk sistemini ve uygulamalarını tespit edebilmek için, hem devletin hukuki mevzuatını oluşturan fıkıh külliyyatının hem padişahlar tarafından yürürlüğe konan kânunnamelerin ve hem de bu mevzuatın uygulama örnekleri olan mahkeme kararlarının kaydedildiği şer'îye sicillerinin tümüne bilimsel kriterlere göre bakmak gerekir.² Elbette bu metinlerden hareketle objektif sonuçlara ulaşmanın yolu, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerin yöntemlerine ve hukuk disiplininin kuralları çerçevesinde bilimsel çalışmalar yapmaktan geçer.

¹ Ömer Lütfi Barkan, "Kanûnnâme", **İA²**, İstanbul 1993, VI, 185-186; M. Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 1999, s. 67; M. Fuad Köprülü, "Fıkıh", **İA²**, İstanbul 1993, IV, 614-617; Aynı Mf., "Ortaçağ Türk Hukuki Müesseseleri, İslâm Âmme Hukukundan Ayrı Bir Türk Âmme Hukuku Yok mudur?", **İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları**, İstanbul 1943, s. 383; Halil İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örf - Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Siyasi İlimler ve Hukuk**, 1958, Cilt: XIII, No:2, s. 102.

² Murat Şen, "Osmanlı Hukuku'nun Yapısı", **Yeni Türkiye** (Osmanlı Özel Sayısı), Yıl: 6, Sayı: 31, Ocak-Şubat 2000, s. 686.

Burada Osmanlı hukuk sisteminin İslâmî karakteri üzerinde yürütülen bir tartışmaya değinmek istiyoruz. Her ne kadar, Osmanlı devletinin, hukukî sisteminde İslâm hukukunu esas aldığı biliniyorsa da³ bu hukuk sisteminin İslâm hukukuyla münasebeti, bazı yönlerden tartışma konusu yapılmış ve bu konuda üç farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır.

Birinci yaklaşım, Osmanlı hukukunu İslâm hukukunun bir alternatifi olarak görür. Onun temsilcileri Ömer Lütfi Barkan ve Coşkun Üçok'un başını çektiği bir grup araştırmacıdır. Bu görüşe göre, Osmanlı Devleti'nde “*şer’i hukuk kaidelerinin yanı başında, örfi ve yahut lâik diyebileceğimiz bir şekilde mevcudiyetine şahit olunan bir hukuk sistemi*” vardır.⁴ Bu hukuk anlayışı içerisinde bol miktarda da “şer’i hukukla bağdaşmayan, hatta ona aykırı hükümler” de cârîdir.⁵ Osmanlı öncesi Orta Çağ Türk hukuku ile ilgilenen İbrahim Kafesoğlu ve Fuad Köprülü gibi ilim adamları da “*İslâm dünyasında ilk defa Selçuklular, Uygurlar ve Hazarlar’ın din ve dünya işlerini birbirinden ayıran devletler olarak ortaya çıktıkları*” ve kamu yararının korunması için dînî hukukun “*nazarî ve dar*” kalıplarının ilk önce bu dönemde terk edildiği görüşünü savundukları için bu gruba dahil etmek mümkün olacaktır.⁶

Diğer yaklaşım ise yukarıda özetlediğimiz iddianın tam aksini savunmaktadır. Bunlara göre “*Osmanlı hukuku İslâm hukukundan ibarettir*” ve Sul-

³ 3 Kasım 1839 tarihinde neşrolunan Gülhane Hatt-ı Hümayûnu’ndaki “*Cümleye malum olduğu üzere Devlet-i Aliyyemizin bidayet-i zuhurundan berû ahkam-ı celile-i Kur’aniyye ve kavanini şer’iyyeye kemaliyle riayet olduğundan...*” (Bkz. **Düstur**, I. Tertip, I, 4-7) şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere Osmanlı hukuk sistemi genel olarak İslâm hukuku esasları üzerine inşa edilmiştir.

⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’îliği Meselesi”, **İÜHF**, C. XI, S. 3-4, İstanbul 1945, s. 203; Ömer Lütfi Barkan, “Kanunname”, **İA**, VI, 186.

⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, **AÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Ankara 1946, III, 45-47,

⁶ Yunus Koç, “Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Özel Sayı, Ankara 1999, s. 117; İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, **İslâm Ansiklopedisi**, X, 390; Ayrıca Bkz. Fuad Köprülü, “Les Institutions juridiques Turques au moyen-âge”, **TTK Bellekten**, Ankara 1938, II/5-6, 41-43.

tanlar tarafından tedvin edilen kanunlar “*şer’i şerifin teferruatıdır*”.⁷ Yine bu görüşe göre, kânunnameler ve şer’iye sicillerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı toplumunda uygulanan hukukun % 85’i şer’i hukuktur. Geri kalan ise yine şer’i hukukun idari hukuk alanında sultana tanıdığı “*kanun koyma*” yetkisinin kullanılmasından başka bir şey değildir. Diğer bir ifadeyle, kalan % 15’lik kısım da yine şer’i hukukun içerisinde mütalaa edilmektedir. Bu görüşün temsilcilerinden biri de İslâm hukuku ve tarihi gibi alanlarda önemli çalışmaları bulunan Hayrettin Karaman’dır. Ona göre de “*Osmanlı kanunnameleri, Selçuklular devrindeki uygulamalarda olduğu gibi, maslahat, zaruret ve ülü’l-emre verilen yetkiye dayanılarak hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur*”.⁸

Aşağı yukarı aynı yaklaşım, benzer argümanlarla yakın dönem Türk tarihi çalışanlar tarafından da dile getirilmektedir. Onlar da Osmanlı hukukunun şer’iliğinden bahisle idari, adli düzenin dini temeller üzerine kurulduğu, dolayısıyla Osmanlı devletinin “*teokratik*” bir yapı arz ettiği fikrini sıkça ifade etmektedirler.⁹

Son gruptakiler ise, soruna daha çok tarihi perspektiften bakan ve şer’i ve örfi hukuk açısından dönemlere göre Osmanlı hukukunu değerlendirenlerdir. Görebildiğimiz kadarıyla bu yaklaşımın öncülüğünü de Halil İnalçık ve Ahmet Mumcu yapmaktadır. İnalçık’a göre, Osmanlı hukukunun en azından erken döneminde şer’i hukuk prensiplerinin yanında ve hatta daha büyük ölçüde eski Türk devlet anlayışının bir devamı olarak sultanlar kendilerini kanun-koyucu statüde görmüşler; örf ve töreden hareketle kanunlaştırma yoluna gitmişlerdir.¹⁰ Mumcu da benzer bir görüşü dile getirmiş ve Osmanlı hükümdarını “*örfi hukukun kanun koyucusu*” şeklinde tanımladıktan

⁷ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri: Merkez ve Umûmî Kanunnâmeler**, İstanbul 1990, I, 46-48.

⁸ Hayrettin Karaman, “Fıkıh”, **DİA**, XIII, 11.

⁹ Bkz. Yunus Koç, “Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999, s. 117.

¹⁰ Halil İnalçık, “Osmanlı hukukuna giriş: Örfi sultani hukuk ve Fatih’in kanunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara 1958, XIII/2, 104-106.

başka II. Mehmet'ten itibaren padişahın "*hâkim-i mutlak*" hale geldiğini söyler. Ona göre bu dönemden itibaren kamu hukuku tamamen Sultanın iradesine göre düzenlenmeye başlanmıştır. Ahmet Mumcu soruna şer'i hukuk-örf açısından değil de fıkıh ve örfün karşılıklı sınırlarının tanınması şeklinde bir açıklama getirmiştir.¹¹ Bu tarz açıklamalar, Avrupa'da kilise hukukundan kurtulmak için geliştirilen lâikliğe, Osmanlı hukuku içinde de yer bulma gayretleri gibi görünmektedir. Aksi takdirde Padişahın Şeyhülislam'dan fetvâ almasını nasıl açıklayabiliriz?

Bu tartışmalardan ya da yaklaşım farklılıklarından da anlaşılacağı üzere, Osmanlıda câri hukukun teorik temellerinin ve klasik İslâm fıkıhı literatürünün pratiğe yansıyan yönlerinin ortaya konulması kadar, bunlardan hareketle fikhî kaynakları ve geleneği anlama ve yorumlama çabası da önem arz etmektedir. Osmanlıda hukuk uygulamalarının somut örnekleri olan şer'îye sicilleri bu açıdan, hayatın bütün yönlerine dair, oldukça geniş bir muhteva sunmaktadır. Bu muhtevanın "malumat" derecesinden "tasnif edilmiş bilgi" seviyesine yükseltilmesinin hukuk tarihi, kültür tarihi, iktisat tarihi, sosyal tarih ve askerî tarih gibi alanlarda çalışan araştırmacılara yeni ufuklar açacağı kanaatindeyiz.

II. Amaç ve Yöntem

A. Amaç ve Sınırlılıklar

Bilindiği gibi, Osmanlı Devletinde şer'î hukuk ve örfî hukuk birlikte uygulanmıştır. Sultanların veya Kazasker gibi devlet adamlarının fermanları ile oluşan ve kanunnâme, ferman, adâletnâme, yasaknâme gibi isimlerle anılan hükümler topluluğuna, fıkıh kitaplarındaki hükümlerle karışmaması için "örfî hukuk" ismi verilmiştir. Buna göre, fıkıh külliyatında yer alan hükümler "şer'î hukuk"u, idare tarafından oluşturulan hükümler ise "örfî hukuk"u meydana getirmiştir. Her iki hukuk birden Osmanlı hukukunu oluşturmaktadır. Yani "Osmanlı hukuku" dendiğinde her iki hukuk birden kastedilmektedir. Çoğu zaman bunlar birbirine uyumludur, zıt değildir.

¹¹ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, AÜHF Yay., Ankara 1963, s. 40-42.

Araştırmamız temel verilerini şer'îye sicili defterlerinden, diğer adı ile Kâdı defterlerinden almıştır. Şer'îye sicili defterleri, Osmanlı Devleti'nde şer'î mahkemelerde kâdılar tarafından tutulan kayıtlardan müteşekkildir. Bu defterlere, yazıldıkları mekâna nispetle "mahkeme defterleri", mahkemelerin türü esas alınarak "şer'iyye defterleri" veya "şer'î mahkeme defterleri" ya da yazdıranlar göz önüne alınarak "kâdı defterleri" isimleri verilmektedir. Ayrıca bütün bu örneklerde "*defter*" yerine "*sicil*" kelimesi kullanılabilmeğe de hepsi aynı manaya gelmektedir.

Kâdı defterleri, bir şehirde meydana gelen dava, alım-satım, belediye işleri;¹² hükümet ve vakıflara ait bina, köprü, cami, su yolu inşaatı ve tamiri; ölüm, evlenme ve boşanma gibi her türlü olayın yanında vali, kâdı, müderris, imam vb. görevlilerin nasb ve azilleri; vakfiyeler, merkezden gönderilen emir, hüccet, berat gibi yazıların özetleri ya da sûretlerinin kaydedildiği resmî ve tarihî kaynaklardır. Bu defterler halkın duygu, düşünce, inanç ve davranışlarını, gündelik toplumsal hadiseleri olduğu gibi aksettiren, dolayısıyla geçmişin âdeta aynası durumunda bulunan birinci derecede önemli belgelerdir.¹³

¹² Kâdılar zaman zaman çarşı esnafını denetliyordu. Eğer aldatma, hile, eksik tartı gibi durumlarla karşılaşılırsa bunları hem kayda geçiriyorlar ve hem de esnafın hile yapmasına müsaade etmiyorlardı. Sicillerde zaman zaman bu tür kayıtlara rastlamak mümkündür. Örneğin, **MŞS** 61-56/4, "*Budur ki Habbâz Piyâle'nin etmeği çiğ olduğu kayd şüd*"; **MŞS** 61-56/5, "*Budur ki Habbâz Kara Hasan'ın etmeği çiğ olduğu kayd şüd*"; **MŞS** 61-56/7, "*Budur ki Habbâz Ali'nin etmeği çiğ ve hem ednâ olduğu kayd şüd*"; **MŞS** 61-56/8, "*Budur ki el-Hâc Mahmud kurbünde Habbâz Oruç'un kerâstesi ednâ olduğu kayd şüd*"; **MŞS** 61-56/9, "*Ahşâm namâzına denlü dükkânlarında etmek bulunmayan habbâzin haklarından gelmek üzere tenbîh olunduğu kayd şüd*"; **MŞS** 61-69/4 "*Budur ki el-Hâc İbrahim Bey bin Mahmud ve Ahmed bin Hüsam nâm kimesnelerin sabunları kireçli olduğu kayd şüd*".

¹³ Şer'îye sicili defterlerinin içerdiği konular ve bu konularla ilgili örnekler için bkz. Yücel Özkaya, "Sofya'da Millî Kütüphanedeki Şer'iyye Sicilleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, XIII/24, Ankara 1979-1980, s. 21; Cahit Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ts., s. 127-130; Osman Çetin, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Cilt: II, Bursa 1987, s. 60; Salih Pay, **1069-1070/1659-1660 Tarihli**

Şunu ifade edelim ki, İslâm fıkhnın klasik kaynakları Osmanlı'da uygulanan şer'i hukukun da kaynaklarıdır. Bu kaynaklar genellikle fıkhnın teorik yönünü oluşturmaktadır. Şer'îye sicil defterleri ise fıkhnın uygulama boyutunu kapsar. Fıkhnın pratik hayattaki uygulamalarını kavramak, aynı zamanda teorik yönünü anlamaya da yardımcı olacaktır. Ayrıca, fıkhnın temel kaynakları olan Kitap ve Sünnetin nasıl anlaşıldığı, nasıl yorumlandığı ve nasıl uygulandığı da fıkhnın her iki boyutunu dikkate alan çalışmalarla daha iyi anlaşılacaktır. Bu çalışmamızın amacı da, bu sorulara mümkün olduğunca cevap vermek ve günümüzde temel kaynakların ve klasik fıkhn literatürünün nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktır. Diğer taraftan da, şer'îye mahkemelerinin, ne kadar şer'i sınırlar içinde kaldıklarını tespit etmeye çalışacağız.

Diğer önemli bir husus ise, Şer'îye sicillerinin aynı zamanda Türk Tarihi'nin, Türk Kültürü'nün, Türk Hukuku'nun ve Türk siyâsî, sosyal ve hukukî hayatının birinci elden kaynakları olmasıdır. Bu çalışmanın bizce yan ürünleri de dönemin sosyo-kültürel, siyasi ve idari yapısı hakkında elde edilebilecek kapsamlı, özgün ve objektif bilgilerin ortaya konması olacaktır.

Gündelik hayatın her türlü adlî problemini sicillerde bulmak mümkündür. Ancak; alım-satım kayıtları, borçlar hukukuyla ilgili olarak alacaklıların borç talepleri, merkeze veya merkezden gönderilen genelde vergi, atama ve yükselmelerle ilgili yazışmalar, çarşı-pazar denetlemeleri, vakıflara ait taşınmazların tamir, bakım ve onarım belgeleri gibi kayıtlar İslam fıkhnı açısından kritiğe tabi tutma konusunda bize yeterince malumat vermemektedir. Bundan dolayı tezimizde daha çok aile hukuku ve ceza hukuku konularında sicillere yansıyan kararlar üzerinde durma zarureti hasıl olmuştur. Elbette diğer kayıtların tarihî, kültürel ve sosyal değerleri vardır. Ancak fıkhnın teorik ve pratik boyutunu tespit noktasında yetersiz kalmaktadırlar.

Bursa Şer'îye Sicili (Analiz ve Değerlendirme), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Bursa 1987, s. X-XV; Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicili**, I-II, İstanbul 1988, I, 17-51.

Nihayet, sadece bu mütevazı çalışmanın sonuçlarından hareketle İslâm hukukunun (Fıkhnın) anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili genellemelere gitmek elbette yanlış olacaktır. Çünkü bu araştırma bir mekân ve zaman aralığı ile sınırlıdır. Belli bir dönemin örneklerini kapsamaktadır. Ancak, gerek şer'îye sicilleri, gerek kânunnâmeler ve gerekse Osmanlı fetvâ literatürü üzerinde benzer çalışmaların artmasıyla genel yargılara ulaşmak mümkün olabilecektir.

B. Yöntem ve Kaynaklar

Bu çalışmada öncelikle dönemin idari, adli, siyasi ve kültürel yapısı ele alınacaktır. Daha sonra Osmanlı hukukunun teorik temellerini oluşturan fikhî eserler ve bu eserlerin neticeleri olan şer'îye sicilleri hakkında araştırmanın sınırlarını aşmayacak ölçüde bilgiler verilecektir. Araştırmamızın esasını ise Manisa kâdılığının 1625-1650 (h.1034-1061) yıllarına ait şer'îye sicil defterlerindeki (yaklaşık elli defter) kararların önemli bir kısmının konularına göre tasnifi ve icrâ makamında olan kâdılarının verdikleri kararların ve hükümlerin İslâm hukuk mantığı ve işleyişi bakımından kritiği ve değerlendirmesi olacaktır. Bu esnada geleneksel fıkıh ekollerinin hangisinin hangi görüşü uygulamada hayat bulduğunu, klasik fıkıh kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırmak suretiyle tespit edilmeye çalışılacaktır. Yani bu çalışmanın bir yönünü pratik hukuk uygulamaları oluştururken diğer yönünü ise İslâm fikhının *Mebhut, Hidaye, Bedayi'*... gibi klasik kaynakları oluşturmaktadır. Ayrıca *Sakk, Sukûk, ya da Sakk-i Şer'i* şeklinde de ifade edilen, şer'îye sicillerinin tutulmasındaki yöntem ve esasları belirleyen kaynaklar ile *Câmiu'l-fusûleyn* ve *Melceü'l-Kudat*¹⁴ gibi kâdılarının mahkemede takip etmesi gereken kuralları ve pratik çözüm önerileri içeren, adetâ el kitabı niteliğindeki eserler Osmanlıdaki hukuk uygulamalarını anlamada önemlidir. Duruşmaların esas, yöntem ve seyirlerini belirlemek için yeri geldikçe bu kaynaklardan da istifade etmeye çalıştık.

¹⁴ Daha sonraki bölümlerde söz konusu eserler hakkında ayrıntılı bilgi verilecektir.

Her ne kadar, çalışmamızın zaman ve mekan bakımından sınırı Manisa ve on yedinci yüzyılın ikinci çeyreği olsa da, diğer bölgelere ve farklı tarihlere ait defterlerde, konumuz açısından dikkate değer bulduğumuz, kararlara atıflar da yapılmıştır.

Teori-pratik karşılaştırması yapılırken bir mezhebin bir görüşünün uygulandığı tespit edildiğinde, o konu ile ilgili başka hangi görüşlerin olduğu; diğer mezheplerin bu konuda ne düşündükleri ve neden diğer görüşlerin değil de bu görüşün kabul gördüğü ve bu görüş farklılıklarının temel sebepleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Transkripsiyon aşamasında uzun okunan (a) lar (â) , (u) lar (û) , (i) ler (î) harfleriyle yazılmıştır. İsimler günümüzde okunduğu gibi yazılırken Arapça kelimelerin aslına dokunulmamış (d), (b) ve (c) gibi harfler aynen yazılmıştır. Ayrıca ayın harfi (‘), hemze ise (') sembolü ile gösterilmiştir. Sicilin tahrip olan veya cilt payı içinde kaldığı için okunamayan kelimeleri (tahrip olmuş), başka sebeplerle okunamayan diğer kelimeler ise (okunamadı) şeklinde belirtilmiştir. Şer'iyeye sicillerine atıf yapılırken [MŞS-Defter No-Sayfa No/Karar No] kombinasyonu kullanılmıştır. Örneğin; **MŞS-52-138/2** şeklindeki bir kısaltmayı, Manisa Şer'iyeye Sicilleri, defter no: 52, sayfa no: 138, karar no: 2 şeklinde anlamak gerekir.

Sicil defterlerinin bizatihi kendilerine ulaşmak mümkün olmadığından ve mikrofilmleri çekilirken bazı sayfalarının çift çekilmesi ve nadiren de olsa bazı sayfalarının atlanması sebebiyle sayfa numaralandırmasında 1a, 1b şeklinde yazma eser incelemelerinde kullanılan metod takip edilmemiştir. Bunun yerine sicil defterindeki her sayfaya mikrofilm çekimleri esnasında genelde sağ ve sol üst köşelere konan numaralar esas alınmıştır. Bu, sadece bize özgü değil, şer'iyeye sicilleri ile ilgili bütün çalışmalarda kullanılan ortak bir yöntem haline gelmiştir.

III. Dönemin Genel Karakteristiği

Üzerinde çalıştığımız sicil defterleri 1625-1650 yıllarına aittir. Bu tarihler Osmanlı devletinin ihtişamlı zamanlarının yavaş yavaş sona erdiği,

adına “duraklama” denen bir dönemin yaşandığı süreci ifade eder. 1623 yılında IV. Murad Han tahta çıkmıştır. 1640 yılına kadar tahtta kalan IV. Murad Han, meşhur Bağdat seferlerini düzenlemiştir. Kafkasya'nın güneyinde bulunan Revan kalesi IV. Murad tarafından fethedilmiş (1635), yine İran'la Kasr-ı Şirin anlaşması bu dönemde yapılmıştır (1639). Onun saltanat yılları bir taraftan dışarıda yaşanan savaşların, diğer taraftan Cennetoğlu¹⁵ ve İlyas Bey isyanları gibi iç isyanların bastırılmaya çalışıldığı dönemdir. IV. Murad Han zamanında ilk defa bir Şeyhülislâm (**Ahîzâde Hüseyin Efendi** (1043/1634)) katledilmiştir.¹⁶

IV. Murad Han'dan sonra Sultan İbrahim 1640 yılında tahta çıkmıştır. 1648 yılına kadar tahtta kalan Sultan İbrahim döneminde sikkeler yenilenmiş, Azak kalesi fethedilmiş (1642), Girit seferi düzenlenmiştir (1645). İlk defa 1622 yılında Meşihat makamına gelen ve bu makama birkaç defa nasbedilen Meşhur Osmanlı Şeyhülislâmlarından **Zekeriyazâde Yahya Efendi** (1054/1644) bu dönemde vefat etmiştir.¹⁷

Ele aldığımız dönemde Osmanlı devletinin siyasi durumu özet olarak bu şekilde idi. Konumuz olan Manisa'nın 17. yüzyılın ilk yarısındaki durumunu ortaya koymak önem arz etmektedir. Bunun için 17. yüzyıl Manisa'sı üzerinde daha ayrıntılı durmak faydalı olacaktır.

Manisa, Anadolu Eyaletine bağlı Saruhan Sancağı'nın bir kazasıdır. Neredeyse Saruhan bölgesinin Osmanlı ordusunca fethedilmesinden, 17. yüzyıla kadar Saruhan Sancağına merkezlik etmiştir. Kenti yöneten kişi de burada oturduğundan Manisa Saruhan ile özdeşleşmiş bir beldedir. Tarihçi-

¹⁵ Cennetoğlu'nun Manisaya gelişiyle ilgili sicillerde şöyle bir kayıt vardır: **MŞS** 61-63/12 “...mezbûr Durmuş Beşe'nin nice fesâdı vardır evvelâ bundan akdem Cennetoğlu nâm eşkiyâyâ mektub gönderüb bu diyara gelmesine dahi ol bâ'is olmuşdur ...”

¹⁶ Bkz. Heyet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Editör: Kenan Seyithanoğlu, Çağ Yay., İstanbul ty., X, 449-488.

¹⁷ Bkz. Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, **Devhatü'l-meşâyih**, Çağrı Yay., İstanbul 1978, s. 46-47.

lerin tespitlerine göre 17. yüzyılda da bu durum değişmemiştir.¹⁸ Hatta Manisa'nın, bu yüzyılda orta büyüklükte mütevazi bir kasaba görünümünden, büyüyen bir şehir yapısına bürünmeye başladığı görülmektedir. Belen, Palamut, Yund Dağı, Emlak ve Yengi ise Manisa'ya bağlı nâhiyeler idi.

19

16. yüzyılın sonlarına kadar Manisa, bir şehzade sancağı olarak hizmet görmüş; şehzadeler ve maiyetindekilerce idare edilmiştir. Şehzadeler gerek padişahın yayınladığı kanunnamelerle ve gerekse siyasetnamelerle kentin idaresini yürütüyorlardı. Kimi durumlarda padişah şehzadesine kentin yönetiminde yardımcı olacak uygulamaları yazılı olarak da gönderiyordu.²⁰ Şehzadelerin atanmadığı ya da atanmasının geciktiği durumlarda, kenti merkezden atanan sancak beyleri yönetmişlerdir. III. Mehmed'le birlikte şehzadelerin sancağa çıkma geleneğinin kaldırılmasının ardından Manisa, Osmanlı Devleti'nin diğer sancakları gibi merkezden atanan bir sancak beyi tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Manisa Kazası'nda yine diğer Osmanlı kazalarında olduğu gibi adlî ve idari işler bir kâdı tarafından yürütülüyordu.²¹

Osmanlı şehirlerinin tümü gibi Manisa da fiziki ve sosyal yapının değişmez parçaları olan mahallelere bölünmüştür. Osmanlı şehrinde mahalenin birkaç tanımı vardır. Bunlardan ilki; birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirle-

¹⁸ Şahin Sonyıldırım, **17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2007, s. 51.

¹⁹ Şahin Sonyıldırım, **a.g.e.**, 52; Onaltıncı ve Onyedinci yüzyıllarda Manisa'nın mahalleleri ile Manisa'ya bağlı kasaba, nahiye ve köylerin isimleri için bkz. Feridun Emecen, **XVI. Asırda Manisa Kazası**, Ankara 1989.

²⁰ Örneğin Yavuz Sultan Selim'in oğlu Şehzade Süleyman'a verilen ve Manisa'yı yönetenlere yol gösterici olması amacıyla kaleme alınan, ceza hukuku niteliğinde bir "siyâsetnâme"den söz edilmektedir. Bkz. Enver Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını idare etmesi için gönderdiği Siyasetname", **Belleten**, Cilt: VI, Sayı: 21-22, Ankara 1942, s. 37-44.

²¹ Şer'îye Sicillerinde kayıtlı merkezden gönderilen bütün yazılar Manisa Kâdılığını muhatap almaktadır. Örneğin **MŞS-52-138/2**'de yer alan "*Manisa Kâdisına tevki-i refî-i hümâyûn vâsıl olucak ma'lûm ola ki...*" gibi ifadeleri birçok kayıтта rastlamak mümkündür.

rinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içerisinde olan kişilerden oluşan cemaattir.²² Aynı zamanda mahalle, şehirlerde sosyo-kültürel, iktisadî ve idarî anlamda ilişkilerin düzenlendiği, önemli birer yapı taşıdır. Bu anlamda mahalle yalnızca bir ikamet alanı olmaktan çıkarak bir yaşam alanına dönüşmektedir. Şer'îye sicillerine yansıyan davaların çoğu mahalle merkezinde yaşanan sorunlara dairdir. Hatta denilebilir ki, bir mahallenin yerleşimi, nüfusu, ticarî faaliyet alanları gibi karakteristikleri belli başlı sorunlara yol açmakta, sicillere de tüm çeşitliliği ve özgünlüğü ile yansımaktadır. Buna ilaveten mahalleler, vergi toplama işinin sistemli yapılmasında ve denetlenmesinde belirleyici olan küçük şehir birimleridir.²³

17. yüzyılın ilk yarısında mahalle sayısının tespiti için 54 numaralı defterdeki bir kayda müracaat edilmektedir. Bu kayıta Manisa'ya gelen Vezir Mustafa Paşa için mahallelerden toplanması istenen vergi dolayısıyla, bir mahalle listesi altında, bu mahallelerden toplanan paraların hane bazında miktarları yer almaktadır.²⁴ 1627' yılına ait bu kayda göre Manisa'da, 44 mahalle vardır.

²² Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", Osmanlı Araştırmaları, IV, İstanbul, 1984, s. 69

²³ Osmanlı mahallesi ile ilgili kabul gören görüşlerden biri "aynı mescidde ibadet eden cemaatin âileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir" Özer Ergenç, **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.145; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I**, Edit: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul 1996, s. 408.

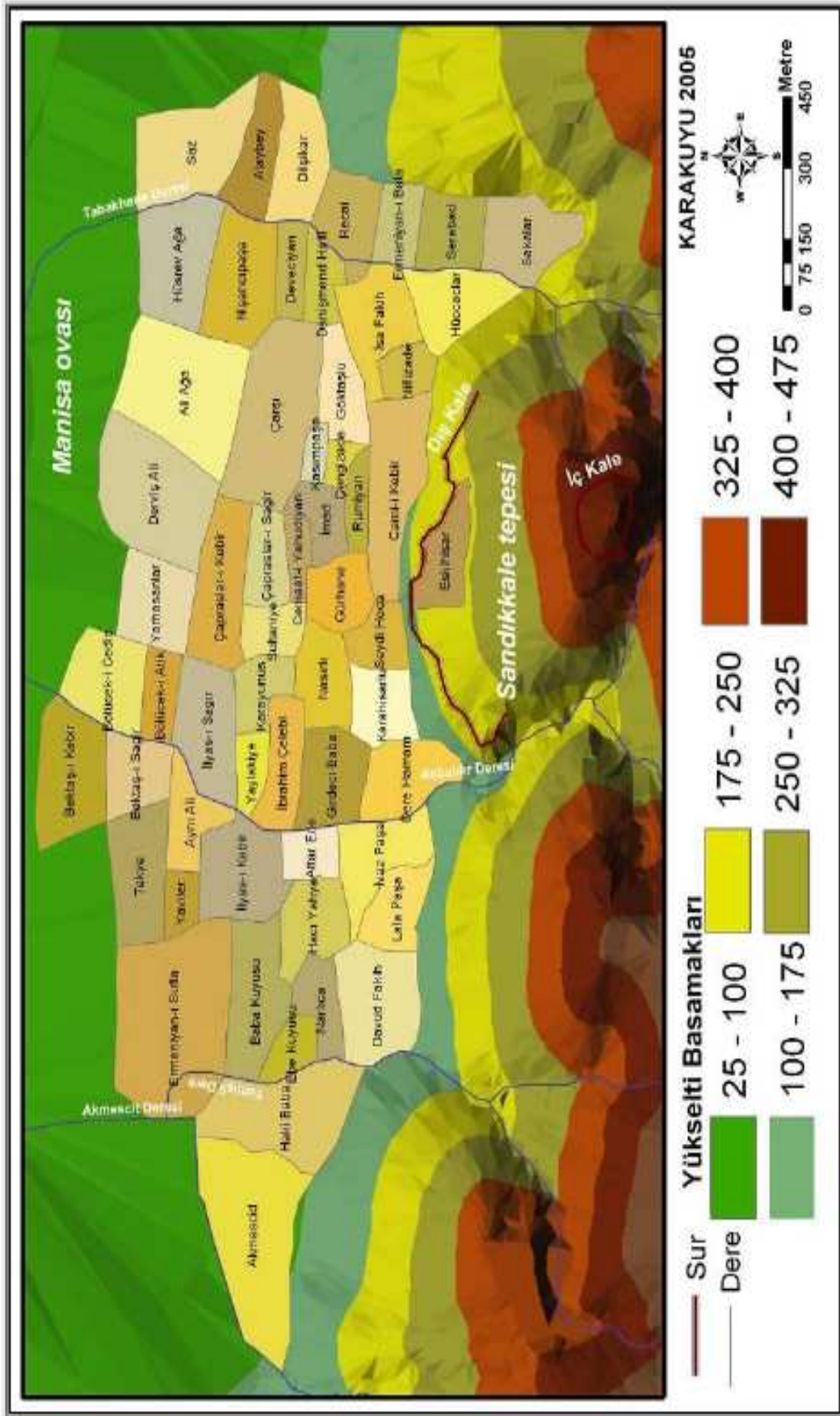
Yukarıdaki tanımlamayı, içine gayr-i Müslim unsurları da katarak genişleten Halil İnalçık ise mahalleyi; "*Mahalle, bir mescid, kilise ya da sinagog etrafında yerleşen ve kendine özgü bir kimliği olan organik bir birlik, bir topluluktur*" şeklinde tanımlamaktadır. Halil İnalçık, "İstanbul", **EI²**, Leiden 1978, IV, 234.

²⁴ **MŞS-54-122/3** "*Defter oldur ki bin otuzaltı Ramazân-ı Şerifinde Vezir Mustafa Paşa Hazretlerinin Medîne-i Mağnisaya geldikde müşârün ileyhe verilen nakd ve sâir levâzım için mahallâta tevzî olunan guruş beyânındadır her bir hâneve beşer guruş tevzî olunmuşdur*".

Buna göre Manisa'daki mahalle adları ve hane sayıları şu şekildedir:

Mahalleler	Hane Sayısı
Ak Mescid	30
Ali Ağa	44
Enarluca	43
Attar Ece	63
Ayniali	54
Bektaş	66
Bölücek	66
Cami-i Kebîr	68
Çaprastlar-ı Kebîr	73
Çaprastlar-ı Sağır	53
Çarşı	24
Danışmend Halil	106
Dere Hamamı	20
Derviş Ağa	26
Deveciler	66
el-Hac İlyas-ı Kebîr	47
el-Hac İlyas-ı Sağır	30
Eski Hisar	11
İbn-i Nazlı	30
Göktaşlu	46
Gürhane	73
Hacı İvaz Paşa	67

Hacı Yahya	114
Hüccâc	35
İbn-i Çengi	20
İmad	33
İsa Fakih	37
Kara Yunus	52
Karahisar	36
Kasım Paşa	18
Koca Lala maa Davut Fakih	83
Nasırlu	21
Nişancı maa Hüsrev Ağa	124
Recai	37
Sakalar	27
Ser Abad	42
Seydi Hoca	25
Sultan	22
Yar Hasanlar	61
Yaviler	63
Yenice maa İbrahim Çelebi	68
An Cemaat-i Ermeniyan-ı Bâlâ	70
An Cemaat-i Ermeniyan-ı süflâ	60
Zımmiyân	35
	2169 Yekun Hane

XVII. yy. Manisa Yerleşim Planı.

Bkz. Mehmet Karakuyu, "Manisa şehirde mahallelerin tarihsel gelişimi", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2007, s. 10

Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı Manisa'da gayr-i müslim unsurların da mahalle oluşumu içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Manisa'da var olan etnik gruplar Ermeniler, Rumlar ve Yahudilerdir. Bunlardan Yahudilerin, Manisa'nın fethinden önce burada var olan bir millet olduğu bilinmektedir.²⁵ İlerleyen zaman diliminde, Yahudilerin Manisa'daki varlıkları pekişmiş ve nüfuslarında bir artış görülmeye başlamıştır. Bunun nedeni, İspanya'dan göç eden Yahudi gruplarının, Osmanlı topraklarını yurt edinmelerinde yatmaktadır.²⁶ Bunun yanında Manisa'ya, 16. yüzyıl sonları 17. yüzyıl başlarına doğru Selanik'ten yoğun bir Yahudi nüfusu da göç etmiştir. Dokumacı olan bu Yahudi zümresi Manisa ve İzmir'i mesken olarak seçmişler ve buradaki Yahudi cemaatinin nüfusunu önemli ölçüde arttırmışlardır.²⁷

Yahudiler, 16. yüzyıl sonlarına doğru 117 hane ve 10 mücerret nüfus²⁸ ile kayıtlarda yer aldıkları halde kendilerine ait bir mahallenin olmadığı görülmektedir.²⁹ Yahudiler bu dönemde, Müslümanlarla beraber A'mâlar Mahallesi'nde yaşamaktadırlar. Zaman içinde ekonomik güçlerini arttıran Yahudiler, A'mâlar Mahallesi'nde evler satın almışlardır. Mahallede yaşayan Müslümanların şikâyetleriyle, yerel yöneticiler, Yahudilerin satın aldıkları bu evleri eski sahiplerine geri vermişlerdir. Yahudilerin İstanbul'a yaptıkları itirazla evlerin Yahudilerden haksız yere alındığı tespit edilmiştir.³⁰

Manisa'da yaşayan gayr-i müslimlerin en kalabalığı Ermenilerdir. Bu cemaatin daha önce nerede yaşadıkları ve tam olarak nereden Manisa'ya geldikleri konusunda kesin bir bilgi edinilememekle beraber, Celali İsyanları

²⁵ Feridun Emecen, **Unutulmuş Bir Cemaat: Manisa Yahudileri**, İstanbul 1997, s.27. Emecen 1492 öncesinde Galanti'den nakille 100 olarak verdiği Yahudi hane sayısının yine de şüpheli olduğunu belirtir. Emecen, **a.g.e.**, s. 123.

²⁶ Bkz. Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 30-32.

²⁷ Şahin Sonyıldırım, **a.g.e.**, s. 43.

²⁸ Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 63.

²⁹ Yahudilerin, 1531 tahririnde bir örfi vergi olan *râv* akçesini (Baş vergisi) veremeyecek halde olduğunu ancak daha sonraları ekonomik durumları düzeldikçe Müslümanların evlerini satın almaya başladıkları görülmektedir. Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 64.

³⁰ Şahin Sonyıldırım, **a.g.e.**, 44.

sırasındaki yer değiştirmeler ve gler esnasında buraya geldikleri düşünülmektedir.³¹ Ermeniler, kendilerine ait Ermeniyan-ı Bl ve Ermeniyan-ı Sfl adında iki mahallede yaşamaktadırlar. Bu mahalleler, sicil kayıtlarında, Ermeniler Mahallesi, Aşağı Ermeni Mahallesi, Aşağı Mahalle gibi tabirlerle de anılmaktadırlar.³²

Manisa'nın nüfusu konusuna gelince; yukarıda belirtildiği gibi zaman içinde mahalle sayısındaki değişiklikler, nüfus üzerinde de bir harekete yol açmaktadır. 16. yüzyılın son çeyreğinde nüfusun 42 mahallede 8245 olduğu tahmin edilmektedir. 17. yüzyılın ilk çeyreğinin sonunda ise bu rakam, tahminen 44 mahallede 10845 kişilik nüfus olarak değişmektedir.³³ 1627 yılı kaydında verilen bilgiler eldeki en net verileri içermektedir. Söz konusu kayıta 2169 hane bildirilmektedir. Bu hanelerden 2004' Müslümanlara, 165'i gayr-i müslimlere aittir. Ermenilere ait iki mahallede toplam 130 hane kaydedilmiştir.³⁴ Ancak 25 Cemaziyel ahir 1034 \ 3 Nisan 1625 tarihli bir ferman suretinde Yengi Nahiyesi'yle beraber Manisa'daki Ermenilere ait hanenin 975 olduğu yazılmaktadır. Ermeni cemaatinden toplanacak vergiler için defter gönderildiğine dair olan bu fermanda miktarı belirtilmeyen sayıda Ermeni'nin ihraç olunduktan sonra bâki kalanların hanesinin toplam rakamı olarak 975 hane belirtiliyor.³⁵

³¹ **MSS**-52-78/3 "... Celali istilasında perakende ve perişan olan perakende zimmi taifenin..."

³² **MSS**-53-38/2 "... Aşağı Mahalle dimekle maruf Ermeni mahallesindeki..."

MSS-89-29/4 "*Medine-i Mağnisada Aşağı Ermeni mahallesinden Evanos veled-i Ednam ermeni...*"

³³ Nüfus, hane sayısı ile 5 (her hanenin ortalama 5 kişiden oluşacağı düşünülerek) rakamının çarpımıyla oluşturulmuştur. Bu sayı tahmini olduğu gibi 1627 yılı kaydında geçmediği düşünülen diğer mahaller de hesaba katılırsa nüfusun daha da fazla olacağı muhtemeldir.

³⁴ Kayıta hane tabiri yoktur ancak kaydın başında, alınan para miktarının hane başına 5 guruş olduğu bilgisi kullanılınc; Cemaat-i Ermeniyan-ı Bl 350 kaydı, 70 haneye; Cemaat-i Ermeniyan-ı Sfl 300 kaydı ise 60 haneye karşılık gelmektedir. **MSS**-54-122/3 "... her bir haneye beşer guruş tevzî olunmuşdur".

³⁵ **MSS**-52-118/2, "*Kazâ-i Mağnisa maa Yengi der liva-i Saruhan Ermeniyan hane 975. Kazâ-i mezburun Ermeniyan cemaatinin hanesi ihrac olunduktan sonra bu mikdar hanesi kalmağın şerh verildi fi 19 Cemaziyel Ahir sene 1034.*"

Sonuç olarak 17. yüzyılın ilk yarısında Manisa' da; Müslümanlar, Yahudiler, Ermeniler yaşıyordu. Bu nüfus yapısının içinde Müslüman-Türk kimliği öne çıktığını incelediğimiz defterlerden anlamak mümkündür. Manisa, Anadolu'daki Celalî isyanlarından ve eşkıyalık olaylarından etkilenmiştir. Bu durum sicillerdeki kayıtlara da yansımıştır.

IV. Şer'iyeye sicilleri üzerinde yapılmış çalışmalar

"Sicillere dayalı olan çalışmalar" önemli bir yekûn oluşturduğundan, burada onların tümünü tespit edip değerlendirmenin güçlüğü dikkate alınarak ancak bir kısmına değinme imkanı vardır. Hukuk tarihi çalışmaları veya hukuk tarihçilerinin çalışmaları nispeten yeni olmasına rağmen tarihçiler ve iktisat tarihçileri öteden beri şer'iyeye sicillerine ilgi duymuşlardır. Burada bunların en önde gelenleri ele alınacaktır.

Halil İnalcık,³⁶ Ömer Lütfi Barkan,³⁷ Tayyib Gökbilgin³⁸ ve Mustafa Akdağ'ın³⁹ çalışmaları hukuk tarihçileri için çok önemli kaynaklardır. Adları anılan bu bilim adamları hem kaynak yayımlamakla, hem de getirdikleri yorumlarla ilgi uyandırmışlardır. Bu bağlamda Çağatay Uluçay ve İbrahim Gökçen'in Manisa Şer'iyeye Sicilleri üzerine yaptığı çalışmalardan da söz

³⁶ Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler", **Belgeler**, Ankara 1980-1981, Cilt: X, Sayı: 14, s. 1 -91; "Osmanlı idare Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler. II. Sicil: I Safar 883-Muharrem 886", **Belgeler**, Ankara 1988, Cilt: XIII, Sayı: 17, s. 1-42; "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik tarihiyle ilgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terekeleri", **Belgeler**, Ankara 1993, Cilt: XV, Sayı: 19, s. 23-168; Fatih Devri Üzerine Tedkikler ve Vesikalar, Ankara, 1987 (1954).

³⁷ Ömer Lütfi Barkan, **XV ve XVI'nci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Birinci Cilt Kanunlar (Tıpkı Basım)**, Yay.haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü yay., İstanbul 2001.

³⁸ M. Tayyib Gökbilgin, "Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şer'iyeye Sicillâtında İspat ve Şehâdet", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1966, Cilt: III, Sayı: 3-4, s. 117-132; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'iyeye Sicillerinden Örnekler", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara 1976, s. 91-112.

³⁹ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali isyanları**, Ankara 1975; **Türkiye'nin İktisadi ve İctimâî Tarihi**, 2 cilt, İstanbul 1979.

etmek uygun olur.⁴⁰ Şer'iyye sicillerine ilgi duyan tarihçilerden biri de İber Ortaylı'dır.⁴¹ Bu arada, İnalçık başta olmak üzere bir gurup araştırmacı Eyüp mahkeme sicillerinden 184, 185 ve 188 numaralı olanları seçip çeşitli yönleriyle bir tartışarak bir kitap halinde neşretmişlerdir.⁴²

Barkan, Edirne askerî kassamına ait 1545-1659 yılları arasındaki defterleri incelemiştir,⁴³ ayrıca L. Fekete 1587 yılında ölmüş bulunan Ali Çelebi'nin muhalefât kaydını inceleyerek "*XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi*"⁴⁴ adlı değerli bir makale yazmıştır. İktisat tarihçisi Halil Sahillioğlu'nun "*Bursa Kâdı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kâdı' ve 'Süftece'ler*"⁴⁵ adlı makalesi hukuk tarihçileri için de çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Yine aynı alanda çalışan Hüseyin Özdeğer,

⁴⁰ Bkz. Çağatay Uluçay, **XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı**, İstanbul 1942; İbrahim Gökçen, **XVI. Ve XVII. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler**, İstanbul 1946.

⁴¹ Bkz. İber Ortaylı, "Osmanlı Kâdısı : Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, Ankara 1975; **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kâdı**, Turhan Kitabevi, Ankara 1994; **Osmanlı Toplumunda Âile**, Pan Yayınları, İstanbul 2000.

⁴² Bkz. Tülay Artan (yay. haz.), XVIII. Yüzyıl kâdı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, İstanbul 1998.

⁴³ Bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassâmına Ait Terek defterleri (1545-1659)", **Belgeler**, Ankara 1968, Cilt: 3, Sayı: 5-6, ss. 1-479.

⁴⁴ Bkz. L. Fekete, "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi", trc. S. Karatay, **Bellekten**, Ankara 1965, Cilt: XXIX, Sayı: 116, ss. 615-638.

⁴⁵ Bkz. Halil Sahillioğlu, "Bursa Kâdı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kâdı' ve 'Süftece'ler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara 1973, s. 103-144. *Süftece*; Poliçe, tahvil, kambiyo senedi, borcu ödeme emrini kapsayan mektup; bir kimsenin bir tüccara belli miktar parayı, başka bir beldedeki alacaklısına veya arkadaşına ödemesi için, yol riskini düşürmek üzere karz olarak vermesi anlamında bir fıkıh terimi. Çoğulu "*sefâtic*"tir. Süftece anlaşması şöyle yapılır: "*Şu parayı filanca beldedeki vekiline, orada filanca kimseye ödemesi için talimat mektubu yazman şartıyla sana karz (ödünç) olarak veriyorum*". Karşı taraf da bu teklifi kabul edip parayı teslim alınca akit tamam olur. Ancak böyle bir şart koşmaksızın parayı karz olarak verdikten sonra, bunu ödünç alandan istese, o da yerine getirse bir sakınca bulunmaz. Bkz. Abdül-ğani el-Ğanimî el-Meydânî, **el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb**, Beyrut ty., I, 214.

XV. Yüzyıla ait Bursa terike defterlerini inceleyerek devrin iktisadi ve toplumsal hayatını ortaya koymak istemiştir.⁴⁶

İlahiyat Fakültelerinin İslâm Hukuku bilim dallarında da şer'iyecilere dayalı değerli araştırmalar yapılmaktadır. Nâsi Aslan,⁴⁷ Tahsin Özcan⁴⁸ ve Ömer Menekşe'nin⁴⁹ çalışmalarını burada anmak istiyoruz. Araştırmacıların söz konusu alana çok değerli katkıları olmuştur. Ayrıca, Abdulhamid Ramazanoğlu'nun "1876 nolu Trabzon Şer'iyecisi Sicili ve bu sicil çerçevesinde Sulh akdi", Ahmet Öney'in "İslâm Hukukunda ve 1875/61 numaralı şer'iyecisi sicili uygulamasında vesayet müessesesi", Fatma Bağmancı'nın "216 numaralı 1315-1317/1897-1899 tarihli Urfa Şer'iyecisi sicilinin hukuksal analizi" adlı çalışmalarından da bahsetmek gerekmektedir.

Şer'iyecisi sicilleri yabancı araştırmacıların da dikkatini çekmiş ve bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Jon E. Mandaville'in para

⁴⁶ Bkz. Hüseyin Özdeğer, **Türk İktisat Tarihi Açısından Bursa Kâdı Sicillerinde Bulunan Tereke Defterlerine göre 1489-1500 Seneleri Arasında Bursa'da İktisadi ve İctimai Hayat**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1982.

⁴⁷ Sn. Aslan'ın Şer'iyecisi sicilleri bağlamında yaptığı çok önemli çalışmaları mevcuttur. Bkz. Nâsi Aslan, **Kayseri şer'iyecisi sicillerindeki hicri 1084, 1087 tarihli 81 ve 84 numaralı defterler ve İslâm Hukuku açısından tahlili**, Basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995; "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", **Dini Araştırmalar**, Ankara 1998, sayı: 2, ss. 93-119; "İslâm-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetvâ ve Kaza Münasebeti"; **Dini Araştırmalar**, Ankara 1999, Sayı: 4, ss. 85-100; "Klasik Dönem Cezâ Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Adana 2003, Cilt: 3, Sayı: 2, ss.17-44; "Millî Arşivimiz İçerisinde Şer'iyecisi Sicilleri-Eğitim ve Terminoloji Problemi", **I. Millî Arşiv Şûrası : Tebliğler-Tartışmalar : 20-21 Nisan 1998**, Yay. Haz. Râhim Erişti, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998, ss.187-194; "İslâm ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihûn) ara buluculuk Müessesesi", **Kur'an'da Evrensel Hoşgörü**, Nesil Yay., İstanbul 1997, ss.254-270.

⁴⁸ Bkz. Tahsin Özcan, **Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları**, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

⁴⁹ Bkz. Ömer Menekşe, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllar[lar]da Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

vakıfları üzerindeki ilk ve çığır açan çalışması⁵⁰ oldukça önemlidir. Mandaville dışında Ronald Jennings ve Haim Gerber de adları zikredilmesi gereken araştırmacılar. Jennings, Kayseri ve Trabzon sicillerini incelemiş, bilhassa Kayseri mahkeme sicillerini tarayarak karz ve kredi münasebetlerini ele almıştır.⁵¹ Gerber ise Bursa Şer'iyeye sicilleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. "Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslâm Ortaklık Hukuku" başlıklı makalesiyle İslâm hukukunun medenî hukuk ve ticaret hukuku sahalarında nazariyede kaldığı, uygulamada yer bulmadığı yolundaki hâkim görüşe meydan okumuştur. Esas olarak Bursa Şer'iyeye sicillerine dayanılarak yazılan makalede İslâm hukukunun ortaklık türleri ve hükümlerinin Bursa tüccar ve zanaatkarları arasında yaygın olarak uygulandığını anlatılmıştır.⁵²

Yukarıda bahsettiğimiz Mandaville'in para vakıfları üzerine yaptığı çalışmanın benzerleri yerli bazı araştırmacılar tarafından da yapılmıştır. Örneğin, Murat Çizakça, Batı'da ve İslâm dünyasında iş ortaklıklarının tarihine eğildiği bir çalışmada şer'iyeye sicillerini sınırlı bir ölçüde kullanmıştır.⁵³ Şer'iyeye sicillerini esas alarak para vakıflarını doktora tez

⁵⁰ Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, Cilt: 10, No: 3, Ağustos 1979, ss. 289-308.

⁵¹ Ronald Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", **Journal of Economic and Social History of the Orient**, Cilt: XVI, Sayı: 2-3, ss. 168-216; "The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640", **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, ed. A. Bryer ve Heath Lowry, Birmingham ve Washington 1986, ss. 129-154.

⁵² Haim Gerber, "The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records", *Studia Islâmica*, Paris 1981, Sayı: 52, ss. 109-119. Bu makale Fethi Gedikli tarafından Türkçeye çevrilmiş ve 1991 yılında, *Argumentum* Aylık Hukuk Dergisinin birinci cildinin onbirinci sayısında "Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslâm Ortaklık Hukuku" başlığıyla yayımlanmıştır.

⁵³ Bkz. Murat Çizakça, **Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul 1993; "Cash Waqf of Bursa, 1555-1823", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Leiden 1995, Cilt: XXXVIII, Sayı: 3, ss. 313-354; **A Comparatif Evolution of Busines Partnerships The Islamic World an Europe, With Spesific Reference to**

konusu yapan bir başka çalışma İsmail Kurt tarafından ortaya konmuştur.⁵⁴ Ayrıca Fethi Gedikli'nin "İstanbul'da Para Vakıfları" adlı makalesi de kayda değer bir çalışmadır.⁵⁵

Konuyu Manisa şer'iyeye sicilleri üzerine yapılan çalışmalardan dikkatimizi çekenleri söyleyerek tamamlamak istiyoruz. Önemli ölçüde şer'iyeye sicilleri kullanılarak Manisa tarihi üzerine yapılan çok önemli çalışmalardan biri M. Feridun Emecen tarafından hazırlanan "XVI. Asırda Manisa Kazası" adlı eserdir.⁵⁶ Manisa şehrinin fizikî yapısı , içtimaî ve iktisâdî hayatı, idârî teşkilatı, nahiye ve kır iskan merkezleri hakkında teferruatlı bilgilerin verildiği eserde XVI. yüzyıla ait Manisa şer'iyeye sicilleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Sayın Emecen'in Manisa tarihiyle ilgili pek çok kitap ve makalesi bulunmaktadır.⁵⁷ Ayrıca, önemli bir tarihçi olan Yuzo Nagata da özellikle "Tarihte Ayanlar ; Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme" adlı eserinde Manisa'ya ait bir çok sicil defterinden yararlanmıştı.

58

Manisa Ser'iyeye Sicillerinden yararlanılarak hazırlanan birçok doktora tezi ve yüksek lisans bitirme tezleri de bulunmaktadır. Mesela, Önder Bayır tarafından hazırlanan "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal Ve İktisâdî Durumu" isimli doktora tezinde XVI. y.y.'dan XVIII. y.y. sonlarına

the Ottoman Archives, Leiden, New York, Köln 1996, (Türkçesi için Bkz. Murat Çizakça, **İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999).

⁵⁴ İsmail Kurt, **Para Vakıfları Nazariyatı ve Tatbikatı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.

⁵⁵ Fethi Gedikli, "İstanbul'da Para Vakıfları", **HAK-İŞ Dergisi**, Ekim 1999, ss. 68-73.

⁵⁶ Feridun Emecen , **XVI. Asırda Manisa Kazası** , TTK , Ankara 1989.

⁵⁷ Bu eserlerden bazıları şunlardır : **Unutulmuş Bir Cemaat : Manisa Yahudileri**, İstanbul 1997; "XVI. Asırda Manisa Esnafına Dair Mülâhazalar" , **Türk Kültürü Ve Ahilik**, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu tebliğleri, 13-15 Eylül 1985, Kırşehir.) Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı yay., İstanbul 1986, ss. 203-210; "Saruhanogulları Ve Mevlevilik", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul 1995, ss. 282-297; "Evlîya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", **Türklük Araştırmaları**, IV, İstanbul 1989.

⁵⁸ Yuzo Nagata, **Tarihte Ayanlar; Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara 1997.

kadar Manisa'ya ait birçok sicil defterinden yararlanmıştır.⁵⁹ Ayrıca kendisinden ve çalışmalarından çokça istifade ettiğim Sayın Mehmet Günay tarafından hazırlanan “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (1650-1675)” adlı doktora tezinde XVII. yy.'ın ikinci yarısına ait Manisa sicil defterleri tetkik edilmiştir.⁶⁰ Manisa şehrine dair önemli tez çalışmalarından bir diğeri de Hilal Ortaç tarafından hazırlanmıştır. “Tazimattan Birinci Meşrutiyete Manisa: (İdarî , Sosyal , Ekonomik Ve Demografik Yapı)” adını taşıyan bu çalışmada Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri arasında Manisa'nın demografik yapısı ve Tazimatın şehre etkileri incelenmiştir.⁶¹

Son olarak kendilerinden oldukça istifade ettiğimiz ve burada zikretmemiz gereken eserlerden bahsetmek istiyoruz. Caner Yılmaz'ın “H. 1060-1061 / M. 1650 -1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer'iye Sicili Defteri” adlı çalışması; Arzu Karaaslan'ın “1039-1040 (1629-1630) yıllarına ait 61 numaralı Manisa Şer'iyye sicilinin transkripsiyon ve değerlendirmesi” adlı eseri; İlker Mümin Çağlar'ın “273 numaralı Manisa Şer'iyye sicil defteri, (1252-1253/1836-1837), transkripsiyonu ve değerlendirilmesi” adlı eseri ve Ferdi Gökbuğa'nın “H.1075–1076/m.1665–1666 tarihli 124 no'lu Manisa Şer'iyye Sicili transkripsiyonu” adlı eseri Manisa Şer'iye sicilleri üzerinde yapılmış dikkate değer çalışmalardır.

⁵⁹ Önder Bayır, **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal Ve İktisâdî Durumu**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2001.

⁶⁰ Mehmet Günay , **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (1650-1675)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2000.

⁶¹ Hilal Ortaç, **Tazimattan Birinci Meşrutiyete Manisa**, basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂM VE OSMANLI HUKUKUNDA KAZA VE KÂDILIK MÜESSESESİ

I. İslâm Hukukuna Göre Kazâ ve Kâdılık

A. Tanım ve Tarihçe

Kazâ; insanlar arasında hükmetmek; ifa etmek, yerine getirmek, ödemek, kaza etmek, ölçüp biçip yapmak; insanlar arasındaki hasımlaşmaları ayırmak, anlaşmazlıkları gidermek anlamlarında bir hukuk terimidir. Günümüzde buna yargı denmektedir. Kâdî de, aynı kökten türemiş olup, hâkim / yargıç anlamlarına gelmektedir. Nitekim, Mecelle' de Kâdî: "Hâkim, beyne'n-nâs (insanlar arasında) vukû' bulan dava ve muhâsamayı (hasımlaşmayı), ahkâm-ı meşrû'asına tevîkan (meşrû hükümlere uygun olarak) fasl ve hasm için (nizayı sona erdirmeye ve çözümlenmek için) taraf-ı sultanîden (devlet başkanı tarafından) nasb ve tâyin buyrulan zâttir"⁶² şeklinde tanımlanmıştır.

İnsanlar arasında hükmetmenin, yani kazânın meşrûluğu Kitap, Sünnet ve icmâ ile sabittir. Kazânın meşrûiyetine delâlet eden bazı âyetler şunlardır: "*Şüphesiz, Allah'ın gösterdiği şekilde, insanlar arasında hükmetmen için Kur'an'ı, sana hak olarak indirdik*".⁶³ "*Ey Davud! Seni (bir Peygamber ve böylece) yeryüzündeki halifemiz kıldık. Öyleyse insanlar arasında adâletle hükmet, boş arzu ve heveslere uyma, sonra onlar seni Allah yolundan saptırır; Allah yolundan sapanları ise, hesap günü'nü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap bekler!*"⁶⁴ "*Onların aralarında hüküm verirken adâletle hükmet. Şüphesiz Allah, adâletli davrananları sever*".⁶⁵

⁶² Mecelle, mad., 1785.

⁶³ Nisâ 4/105.

⁶⁴ Sa'd 38/26.

⁶⁵ Mâide 5/42.

"Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların hevâ ve heveslerine uyma".

66

Sünnet'ten delil olmak üzere şu hadisleri zikredebiliriz. **Amr b. Âs** (61/680)'ın rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Hâkim ictihad yaparak hükmeder ve bunda doğruyu bulursa iki sevap kazanır. İctihadla hükmeder fakat hükmünde yanılırsa bir sevap vardır*".⁶⁷ Bizzat Hz. Peygamber'in kendisi kâdılık / hâkimlik görevini üstlenmiş; insanlar arasındaki niza ve anlaşmazlıkları mahkeme yoluyla çözmüştür. İnsanlar arasında adâletle hükmetmeyi öğretmek için bazı sahabîleri görevlendirdiği de olmuştur. Meselâ **Ali b. Ebî Tâlib** (40/660) ve **Muaz b. Cebel** (18/639)'i kazâ görevi ile Yemen'e gönderdiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁶⁸

Hz. Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râşidin döneminde halifeler bizzat kendileri yargılama yaptıkları gibi sahâbeden bazı kişileri çeşitli beldelere kâdı olarak tayin etmişlerdir. Meselâ **Hz. Ömer** (23/643), **Ebû Musa el-Eş'ârî** (44/664)'yi Basra'da; **Abdullah b. Mes'ud** (32/652)'u da Kûfe'de kâdılık yapmak üzere görevlendirmiştir.⁶⁹

Toplumdaki anlaşmazlıkların mahkeme yoluyla çözümünün meşrûluğu hususunda İslâm hukukçuları görüş birliği içindedirler. Esâsen hâkimlik görevini yürütecek olan bizzat devlet başkanının kendisidir. Ancak zamanla devlet başkanlarının, toplum içindeki anlaşmazlıkları gidermede bilgilerinin ve zamanlarının yeterli olmamaya başlaması üzerine, kazâ işlerinin özel görevlilere verilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Ülkenin genişlemesi de bu konuda etkili olmuştur. Bundan dolayı İslâm hukukçuları Hâkimlik görevini farz-ı kifâye saymaktadırlar. Aslında hâkimlik, iyiliği emretmek, kötülüğü

⁶⁶ Mâide 5/49.

⁶⁷ Buhârî, İ'tisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III, 187.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, *el-Akdiye*, 11; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 230, 236; Serahsi, **el-Mebsût**, XVI, 69-70; İbn Sa'd, **Tabakât**, III, 583-590; et-Taberî, **Târîhu'r-rusul ve'l-mülûk**, Kâhire 1387/1968, IV, 1852.

⁶⁹ Şâfiî, **el-Umm**, VII, 273; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 230, 236, 242; Tirmizi, *el-Ahkâm*, 3; ez-Zühaylî, **el-Fıkhul-İslâmî ve Edilletühû**, Dimaşk 1986, VI, 480, 481.

yasaklama içindedir. Bazı İslâm hukukçuları bunun dinî emirlerden bir emir ve müslümanların maslahatlarından bir maslahat olduğunu; insanların ihtiyacı nedeniyle buna yardımcı olmak gerektiğini söylemişlerdir.⁷⁰

B. İslâm Hukukçularına Göre Hâkimde Aranılan Şartlar

İslâm hukukçuları, hâkimlik görevini yürütecek kimseler için bir takım şartlar ileri sürmüşlerdir. hâkimlerin görme, duyma ve konuşma organlarının sağlamlığı yanında, fıkıh eğitimi almış, hukuk formasyonu kazanmış ve bir takım ahlâkî özelliklere sahip kimseler olması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca Mezhep imamları hâkimin müslüman olması, bulûğ çağına ermiş, temyiz kudretine sahip, akıl sağlığının tam, hür olması, görme, işitme ve konuşma noksanlıkları gibi bedeni kusurlardan beri olması gerektiği hususlarında görüş birliği halindedirler. Ancak adâlet, cinsiyet ve ictihad etme gücü gibi konularda fıkıh bilginleri arasında görüş ayrılığı vardır.⁷¹ Görüş birliği olan konularda söylenecek çok şey yoktur.

Üzerinde görüş birliği bulunmayan söz konusu meseleler üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

1. Adâlet

Adâlet; doğru sözlü, emaneti gözeten, haramlardan kaçınan, günahlardan sakınan, rıza ve öfke hâlinde itidalli davranabilen kimsenin vasfıdır ki Şafîî, Mâlikî ve Hanbelilere göre hâkimin bu özelliğe sahip olması gerekir.⁷² İslâm hukuk geleneğinde bir kimsenin fâsık olduğu bilirse veya çeşitli nedenlerden dolayı kendisine güvenilmediğinden şahitliği kabul görmezse, o kimseye hâkimlik görevi de verilemez. Bu tutumun dayanağı Kur'ân-ı kerimdeki şu ayettir: "*Ey iman edenler, eğer fâsık bir kimse size bir haber getirirse, onun doğruluk derecesini araştırın. Sonra bilmeyerek bir topluluğa*

⁷⁰ el-Meydânî, **el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb**, IV, 77.

⁷¹ Bkz. **Mecelle** mad. 1792-1794.

⁷² el-Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, IV, 3; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 449; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 39; el-Mâverdî, **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, Mısır 1909, s. 53, 54.

sataşırırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz".⁷³ Zaten bir kimsenin şahitliği kabul edilmeyince, hâkimlik yapması öncelikle kabul edilemez bir durum olur.

Hanefi fakihler bu konuda biraz farklı düşünmektedirler. Onlara göre, adâlet sıfatı hâkimlik için şart değildir. Eğer toplum içinde fâsık olduğu bilinen bir şahıs kâdılığa tayin edilirse, onun verdiği hükümler "ihtiyaç nedeniyle" geçerli olur. Ancak şâhitlikte olduğu gibi fâsık olduğu bilinen bir kimsenin tayin edilmemesi daha uygundur.⁷⁴ İslâmda hasenâtı (iyilikleri), seyyiâtından (kötülüklerinden) daha çok olan kimse âdil sayılır.

2. Cinsiyet (Erkek Olmak)

Haddizâtında İslâm, hâkimlik ve yöneticilik gibi önemli kamu görevleri için atanacak kişilerin, bu vazifeleri hakkıyla yürütebilecek niteliklere sahip olmaları üzerinde durmuş, cinsiyet, yaş veya nesep ayırımı yapmamıştır. Nitekim, Hz. Peygamber ve sahabe döneminde kadınlar, henüz haklarındaki olumsuz yargılar tamamen silinmemiş olduğu halde içtihat etmiş, hüküm ve fetvâ vermiş; bir nevi hâkimlik ve yöneticilik yapmış, savaflara katılmış, yönetimin kararlarını etkileyecek ölçüde siyasi faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁷⁵ Ancak kadınların, sahip oldukları hak ve yetkilerinin uygulamaya geçirilmesi ve sosyal hayatta aktif rol üstlenmeleri; tamamen sosyo-ekonomik koşullarla, kültürel kabullerle ve ihtiyaçlarla ilgilidir. İslâm bu konuda temel hak ve ilkeleri belirtmekle yetinmiş; geri kalan kısmı Müslüman toplumların kendi gelişim seyrine bırakmıştır.

Hasan Basri (110/728) ve **İbn Cerîr et-Taberî** (310/22) gibi İslâm hukuk bilginleri, "*kadın ehil olunca her konuda fetvâ verebiliyorsa, hâkimlik görevini de mutlak olarak üstlenebilir*" diyerek, kadınların hâkimlik görevini

⁷³ el-Hucurât 49/6.

⁷⁴ ez-Zühaylî, a.g.e., VI, 482.

⁷⁵ Bkz. Rıza Savaş, **Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın**, İstanbul 1992, s. 223 vd.; aynı mlf., **Raşid Halifeler Devrinde Kadın**, İstanbul 1996, s. 177-240; aynı mlf., **İlk Dönem İslâm Toplumlarında Kadının Konumu**, İzmir 2004, s.107-124.

yürütmesinde hiçbir dinî engelin bulunmadığını bildirirler. Hanefi fıkıh ekolüne mensup olan âlimler ise, “kadınlar hukuk davaları için hâkim olarak tayin edilebilir. Çünkü onların muâmelât konularında şahitlikleri geçerlidir. Ancak had, ve kısas gibi ceza davalarında şahitlikleri yeterli olmadığı gibi hâkimlikleri de geçerli değildir” diyerek ilk zikredilenlere nazaran biraz daha daraltıcı bir yorum getirirken;⁷⁶ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fıkıh alimleri, “Hâkimlik bir velâyettir, dolayısıyla kadınlar velâyet özelliği taşıyan makamlara getirilemez” diyerek kadınların hâkimlik görevine getirilmelerini kesinlikle karşı çıkanlar da olmuştur.⁷⁷ Bu sonuncular görüşlerini Kur’andaki “Erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler”⁷⁸ âyeti ile ve sünnetteki “İşlerinin başına bir kadın getiren topluluk asla iflah olmaz”⁷⁹ hadisi ile delillendirmektedirler.

Bildiğimiz kadarıyla, Hz. Peygamber ve Sahabe devrinde, kadın hâkim tayin edilmemiştir.⁸⁰ Ancak Hz. Peygamber’in **Semra bint-i Nüheyk el-Esedî** isimli bir kadını Medine’de “muhtesip” olarak görevlendirdiği, Hz. Ömer zamanında da bu görevinin devam ettiği nakledilir. **Semra bint-i Nüheyk**’in, çarşı ve pazarlarda zabıta görevi ifa ederken, Sahabe arasın-

⁷⁶ İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, Kahire 1958, III, 1445, 1446; el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 53; ez-Zühaylî, **a.g.e.**, VI, 482, 483

⁷⁷ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 53.

⁷⁸ Nisa 4/34.

⁷⁹ Buhârî, Meğâzî, 82, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 75; Nesaî, Kudât, 8; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 43, 51, 38, 47; Nesâî, Âdâbü'l-Kudât, 8; Beyhakî, Edebül-Kâdî, 23; es-Şevkânî, **Neylü'l evtâr**, VIII, 263. Bu hadis Hz. Peygambere İran şahı (Kisra) vefat ettikten sonra yerine kızının kraliçe seçildiği haber verildiğinde varid olmuştur. Hz. Peygamber bu sözyle, başkanı bir kadın olan Sâsânî Devletinin kısa süre sonra yıkılacağını haber vermektedir. Nitekim bu devlet, kısa bir süre sonra yıkılmıştır. Diğer taraftan Kur’an-ı Kerim’de, Sebe’ Melikesi Belkıs’tan bahsedilirken herhangi bir olumsuz ifadeye yer verilmemiş olması, tarihte ve günümüzde başında kadın olduğu halde güçlü bir şekilde varlığını devam ettiren ülkelerin bulunması, Hz. Peygamber’in bu sözünün genel hüküm içermediğini göstermektedir. Bkz. Din İşleri Yüksek Kurulu 2.6.2003 tarihli kararı. <http://www.diyane.gov.tr/turkish/kurul/karar.asp?id=38&sorgu=1>

⁸⁰ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 449; eş-Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 375; İbn Kudâme, **el-Muğni**, IX, 39.

daki bazı ticarî problemleri çözdüğü de ihtimal dahilindedir.⁸¹ Muhammed Hamidullah yine hisbe teşkilâtında görev yapan **Şifâ bint-i Abdillah** (20/641) için şöyle der: "*Bu hanım Sahabenin en azından ticarî ihtilaflar üzerinde muhakeme yetkisini kullanması gerekmiştir*".⁸²

Netice itibariyle, klasik fıkıh kaynaklarında kadınların üst düzey kamu yöneticisi olamayacaklarına dair görüşler yer alsa da, bunların dinin bu konudaki nihai emir ve yasaklarından ziyade; fakihlerin kendi devirlerindeki bilgi, kültür ve tecrübe birikiminden kaynaklanan görüşler şeklinde anlaşılması gerektiğini düşündürüyor. Klasik dönem İslâm âlimleri, kendi devirlerindeki bilgi, kültür ve tecrübe birikimlerinden hareketle, kadınların hâkim olmalarıyla ilgili kanaatlerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca kadının annelik yapma, çocuk yetiştirme, ev işlerini yerine getirme gibi çok önemli görevleri göz önüne alınarak, ona böyle ağır kanun görevleri yüklememek de düşünülmüştür.

Günümüzde ise; ilmî ölçüler içinde eğitim görmüş, hukuk formasyonunu tamamlamış, insanların karşılaştığı problemlere çözüm üretebilecek dirayeti kazanmış, toplumu yakından tanıyan, sosyal olayları izleyip sosyal bilimlere ait normlara göre analiz yapmada tecrübe kazanmış hanımlar söz konusu olduğundan, kadınların yönetici olamayacaklarına ilişkin yukarıdaki gerekçeler kısmen önemini kaybetmiş gözükmektedir.

3. İctihad Melekesi

İslâm hukuk bilginlerinin önemli bir kısmı, hâkimlik görevini yürütecek kimselerin hukuk formasyonunu tam olarak almış, aslî ve fer'î delilleri çok iyi kavramış olmasını şart koşmaktadırlar. Şafîi, Maliki, Hanbelîlere ve **Kudûrî** (428/1037) gibi bazı Hanefilere göre,⁸³ hâkimin ictihad yapacak hukuk for-

⁸¹ İbn Abdilberr, **el-İstiâb**, Haydarâbad 1318, s. 761; Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilatı**, Ankara 1979, s. 98

⁸² Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, trc. S. Tuğ-S. Mutlu, İstanbul 1969, II, 95.

⁸³ el-Kudûrî, Ahmed b. Muhammed, Ebu'l-Hüseyn, **Muhtasaru'l-Kudûrî**, ty. yy., s. 208.

masyonuna sahip olması gerekir. Kur'an ve sünnetteki şer'î hükümleri ve bu hükümlere dayanarak fetvâ vermeyi bilmeyen kimseler, hâkim olarak görevlendirilemezler. Zira bu türden kimseler fetvâ vermeye ehil olmayınca, kazâ işinde de ehil sayılmazlar. Bu görüşü savunanların ileri sürdüğü deliller şunlardır: "*Geçmiş vahyin mensupları arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet*";⁸⁴ "*İnsanlar arasında Allah'ın gösterdiği şekilde hükmetmen için...*"⁸⁵ Bu ayetlerde başkalarını taklitle hükmetmekten söz edilmez. Başka bir ayet Sünneti de hüküm kaynağı kapsamına alır: "*Aranızda herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düştüğünüz zaman, onun hükmünü, Allah'a ve Peygamber'e havale edin*"⁸⁶. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kâdılar üç sınıftır: Birisi cennette, diğer ikisi ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. Hakkı bilip, hükümde haksızlık yapanla, insanlar arasında bilgisizce hüküm veren ise ateştedir*"⁸⁷ Kazâ işini üzerine alan fakat hukuk bilgisi olmayan kimsenin bilgisizce hüküm vereceği açıktır.

Sahabeler arasında fikhî iyi bilen, anlayan ve uygulayan kimseler vardı. Bunlar bizzat Hz. Peygamber tarafından ya da sonraki dönemlerde halifeler tarafından kâdı tayin ediliyorlardı. Bu dönemin başlıca kâdılarından **Hz. Ali** için; "*O, kazâ işlerini en iyi bilen ve yürüten hâkimdir*";⁸⁸ **Muaz b. Cebel** (18/640) için "*Helâl ve haram konularını iyi bilen kimsedir*"⁸⁹ denilmiştir. Yine **Hz. Ömer** devrinde Kûfe kâdılığına tayin edilen ve Emevî hükümdarı **Abdülmelik**'in iktidara gelişine kadar altmış yıl görevde kalan **Kâdı Şurayh**,⁹⁰ kazâ işini ve muhakeme usulünü en iyi bilen kişi olarak

⁸⁴ Mâide 5/49.

⁸⁵ Nisâ 4/ 105.

⁸⁶ Nisâ 4/59.

⁸⁷ Ebû Dâvud, Akdiye, 2; İbn Mâce, Ahkâm, 3; eş-Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, VIII, 263 vd.; Zeylaî, **Nasbu'r-râye**, IV, 65; el-Heysemî, **Mecmau'z-zevâid**, IV, 195.

⁸⁸ İbn Sa'd, **Tabakât**, II/2, 202; İbn Abdilberr, **İstiâb**, Haydarabad 1318, s. 474; el-Askalânî, **el-İsâbe**, Bağdad 1328, III, 41.

⁸⁹ İbn Sa'd, **a.g.e.**, II/2, 107.

⁹⁰ Kaynaklarda Kâdı Şurayh'ın vefat tarihi hakkında farklı bilgilere rastlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bkz. Aydın Taş, "Şureyh'in Hayatı, İlmî Mevkii ve Kâdılığı", **Fırat Üniversitesi**

kabul edilir.⁹¹ Bu devirde temayüz eden hâkimler, hukuk eğitimini ve formasyonunu bizzat Hz. Peygamber'den almışlardır. Tıpkı Hz. Peygamberin **Muaz b. Cebel'e** Yemen'e Kâdî olarak gönderirken tavsiyelerde bulunduğu gibi⁹² Hz. Ömer de **Kâdî Şurayh'a** gerek tayin sırasında ve gerekse görevi başında iken bazı talimatlarda bulunmuştur. Kâdî Şurayh'a yazılmış muhâkeme usulüyle ilgili söz konusu talimatları hukuk ve tarih kitapları şu şekilde kaydeder:

"Eğer sana bir dava gelirse, Allah'ın kitabında bulduğun ile hükmet. Hiç bir şey seni Allah'ın kitabından başka bir şey ile hüküm vermeye sevk etmesin. Eğer bir mesele hakkında Allah'ın kitabında bir hüküm bulamazsan, Peygamber'in sünnetine ve uygulamasına bak ve onunla hükmet. Sana Kitap ve Sünnette hükmü bulunmayan davalar gelirse, âlimlerin üzerinde görüş birliği ettiği icmâya bak, onunla hüküm ver. Eğer aradığını icmâda da bulamazsan ya hemen re'yinle (ictihad) hükmet veya biraz daha düşün. Acele etmeksizin düşünerek vereceğin hüküm, senin için daha hayırlı olur kanaatindeyim"⁹³.

Bu ifadeler gösteriyor ki hulefa-i raşidin döneminde fıkıh ve hukuk bilgileri fazla olanlar hâkimliğe tayin ediliyordu. Kaynaklar, bu dönemde hâkimliğe atananların atama esnasında bir sınava tabi tutulduklarını da söylenmektedir.⁹⁴ Sonraki devirlerde hâkim adaylarının Kur'an, Sünnet, icmâ ve kıyası bilmeleri şart koşulmuştur. Bilhassa Kur'an'ın; nâsîh ve mensûhunu, muhkem ve müteşabihini; Sünnetin, mütevâtir, âhâd ve meşhur kısımlarını; kavî, fiilî ve takrîrî Sünneti, vürûd ve nakil sebeplerini bilmeleri gerekli görülmüştür. Asıl kaynaklardan hüküm çıkarabilmeli ve gerektiğinde

tesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 1, ss . 349-376, Elazığ 1996.

⁹¹ İbn Abdilberr, **a.g.e.** s. 602.

⁹² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 230, 236, 242; Tirmizî, **el-Ahkâm**, 3.

⁹³ İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-muvakî'in**, Mısır ty., I, 51, 70, 71; İbn Kesîr, **el-Bidâye**, Kahire 1932, IX, 24; es-Serahsî, **el-Mebsût**, XVI, 66.

⁹⁴ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 55.

metodlarına uygun olarak ictihad edebilmelidir ki zaten bu derece hukuk bilgisi olana "*müctehid*" denir.⁹⁵

Şâfiilere göre hâkimin mutlak müctehid olması şarttır. Mâlikîlerin sağlam görüşüne göre, bir müctehidin yanında taklidle hüküm verebilen kimse de hâkim tayin edilebilir. Hanefilere göre ise, hâkimin bizzat müctehid olması şart değildir. Fıkıh ve hukuk bilgisi yetersiz olan bir kimsenin dahi, başka bir müctehidin re'yine göre hükmetmek kaydıyla, hâkimliğe nasbı caiz görülmüştür. Ancak şu var ki Hanefilere göre de hâkimlikte ictihad vasfı tercih ve öncelikle atama sebebidir.⁹⁶ Nihayetinde kazâda, ictihad etme melekesi ve yetkisi olmayan kimsenin taklidle hüküm vermesi câizdir. Çünkü burada maksat, husûmetleri ayırmak, hakkı hak sahibine ulaştırmaktır. Bu da taklidle gerçekleşebilir.⁹⁷

Şafiiler, yukarıda zikredilen şartları taşıyan hâkim bulunmadığı zaman taklitçi kimsenin zaruret nedeniyle hâkimliğe nasbının caiz olacağını söylerler. Aslolan bu şartları taşıyan kimsenin hâkim olarak atanmasıdır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Bir kimse müslümanların bir işi için atama yetkisine sahip olup da, o toplumda bu işe daha ehil, Allah'ın kitabını ve Rasûlünün sünnetini daha iyi bilenlerin bulunduğu halde, ehliyeti daha az birisini tayin ederse, Allah'a, Rasûlüne ve İslâm toplumuna ihânet etmiş olur.*"⁹⁸ Şayet hâkim adayları arasında bir eşitlik söz konusu ise ilim, dindarlık, takvâ, adâlet, iffet ve kuvvet gibi vasıflar tercih sebebi sayılır.

İslâm'ın ilk devirlerinde teşri/yasama, icrâ/yürütme ve kazâ/yargı erkleri devlet başkanı olarak Hz. Peygamber'in uhdesinde toplanmıştı. Daha sonra İslâm toprakları genişleyip, müslümanların sayısı artınca Hz. Peygamber; **Muaz b. Cebel** (18/640), **Ali b. Ebi Talib** (40/661) ve **Ma'kıl b.**

⁹⁵ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 54.

⁹⁶ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 54.

⁹⁷ el-Kâsânî, **a.g.e.**, VII, 3; İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadir**, V, 453 vd. 485; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 449; es-Şîrâzî, **el-Mühezzeb**, II, 290.

⁹⁸ Zeylaî, **Nasbu'r-râye**, IV, 62.

Yesar (59/679) gibi bazı sahabeleri yönetici olarak görevlendirdi. Tabiriyle, bu yöneticiler aynı zamanda söz konusu erkleri de üzerlerinde bulunduyorlardı. **Hz. Ebû Bekir** (13/634) de **Hz. Ömer** (22/644)'i Medine'ye vâli tayin etmişti. **Hz. Ömer** yönetici atama konusunda farklı bir yol izlemiştir. Merkezlerde görev yapan kâdılar bizzat kendi tayin ederken, daha aşağı mevkideki kâdıların atanması için merkezlerde görev yapan kâdırlara yetki vermiştir. O, Basra vâlisi **Ebû Musa el-Eş'arî** (40/662)'yi, **Şurayhî** ve **Ka'b b. Sur** (36/656)'u kendisi görevlendirirken; Mısır vâlisi **Amr b. el-As** (43/663)'a, kâdı tayin etmesi için yetki verdi. Yine **Hz. Ömer** Bilâd-ı Şam'a vâli atadığı **Ebû Ubeyde b. el-Cerrah** (18/639) ve **Muaz b. Cebel'e** de aynı yetkileri tanıdığıdır.⁹⁹

Mescitler ilk zamanlarda genellikle kâdıların davalara bakmak için kullandıkları mekanlardı. Sonraları devlet kurumlarının daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasıyla, kâdılık görevinin önemi ve kâdının yüklendiği büyük sorumluluktan dolayı, davalar özel binalarda, belli usul ve esaslar çerçevesinde görülmeye başlanmıştır. Emevîler döneminde kâdılarının istisnaî olarak halîfe tarafından tayin edildiğini görüyoruz. Kâdılarının devlet başkanı ve vâliler tarafından atanması meselesi Abbasîlerde *Kâdı'l-kudât*¹⁰⁰ ve Endülüs Emevilerinde *Kâdı'l-Cemâa*¹⁰¹ kurumları kuruluncaya kadar devam etmiştir. Bu kurumlar, hâkimlerin atanması, terfisi ve azilleri ile ilgili her türlü görevi yerine getiriyordu.¹⁰²

⁹⁹ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 55; Taberî, **Tarih**, II, 617; III, 170; İbn Sa'd, **Tabakât**, VI, 9; İbn Abdi'l-berr, **a.g.e.**, s.602; Muhammed Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, II, 197; Aynı mlf., **Vesâik**, no: 326.

¹⁰⁰ Abbasî dönemi adliye teşkilâtının en önemli özelliklerinden biri günümüz "*Adâlet Bakanlığı*"na benzeyen "*Kâdı'l-Kudât*"lık (Kâdılar kâdılığı) müessesesinin kurulmuş olmasıdır. Kâdı'l-Kudât'lık müessesesinin görevi diğer kâdılarını tayin etmek idi. Abbâsîler döneminde Halîfe **Hârûn Reşid** zamanında ilk defa bu kurumun başına getirilen, kendisine büyük bir saygı duyulan ve **İmam Azam Ebû Hanîfe**'nin talebesi olan **Ebû Yusuf**'tur. Bkz. Hatib el-Bağdâdî, **Târîhu'l-Bâğdâd**, Beyrut, ts., XIV, 242; Hasan İbrahim ve Hasan-Ali İbrahim Hasan, **en-Nuzûmu'l-İslâmiyye**, Kahire ts., s. 273.

¹⁰¹ Hatib el-Bağdâdî, **Târîhu'l-Bâğdâd**, Beyrut, ts., XIV, 242.

İslâm hukuk tarihinde kâdıların tayini hususunda bazı özel durumları da zikredilmiştir. Örneğin bir bölgeye devlet idaresi tarafından mahkemelerde dâvaları çözmek üzere kâdı tayini yapılmasa o bölgenin ahalisi kendi davalarına bakması için, gerekli şartları hâiz bir kimseyi kâdı olarak görevlendirebilir.¹⁰³ Bir bölgede hâkimlik için gerekli şartları taşıyan tek bir kişi varsa hâkimlik görevine talip olması ya da kendisine tevdi edilen görevi kabul etmesi vaciptir. Eğer kabul etmezse âsi olur, devletin yetkili organları onu görevi kabule zorlayabilir. Aynı şartları taşıyan birden çok aday varsa kişinin hâkimlik teklifini kabul veya reddetmesi câiz olur. Fakihlerin ekseriyeti, Hz. Peygamber'in kâdılık görevinin zorluklarına ve kâdıların yüklendiği büyük sorumluluğa değinen bazı hadislerini göz önüne alarak kâdılık teklifini reddetmenin daha faziletli olacağını düşünmektedir.¹⁰⁴ Bundan dolayı, **Abdullah İbn Ömer** ve **Ebû Hanîfe** gibi bazı büyük fakihlerin kendilerine teklif edilen hâkimlik görevini kabul etmedikleri söylenir. Aslında **İbn Ömer** ve **Ebu Hanîfe**'nin kâdılık görevini reddetmelerinin asıl sebebi; mevcut iktidarın siyasî baskıları yüzünden kazâ görevini herhangi bir etki altında kalmadan bağımsız bir şekilde yerine getiremeyeceklerine dair endişeleridir.

Muhtemelen, hâkimlik görevini kabulden kaçınmayı ifade eden hadislerde adâlet mekanizmasını şahsi çıkarları için kullanan kötü niyetli kâdılar kastedilmiştir. Bu mesleği icrâ etmeyi teşvik eden¹⁰⁵ hadisler göz önüne alındığında söz konusu ihtimal biraz daha kuvvetlenmektedir. Zaten bazı İslâm hukukçuları da, kazâ işini kabul etmenin daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Onlar, "*Adâletle hükmeden yöneticinin bir günü altmış yıl (nâfile) ibadetten üstündür*"¹⁰⁶ hadisi ve Hz. Peygamberin ve ilk dört

¹⁰² Taberî, **Tarih**, IV, 131; İbn Kesir, **el-Bidâye**, VIII, 29, 32; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-târih**, III, 210, IV, 363; F. Atar, **a.g.e.**, s. 104, 105.

¹⁰³ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 63; el-Ferrâ, **el-Ahkâmü's-sultaniyye**, Mısır 1938, s. 57.

¹⁰⁴ eş-Şevkânî, **Neylü'l-evtâr**, VIII, 259 vd.; ez-Zeylâf, **a.g.e.**, IV, 64.

¹⁰⁵ Söz konusu hadisler için bkz, Buhârî, İ'tisâm, 21; Müslim, Akdiye, 15; Ahmed b. Hanbel, III, 187.

¹⁰⁶ ez-Zeylâf, **Nasbu'r-Râye**, IV, 67.

halîfenin kazâ işini bizzat kendilerinin yürütmüş olmaları hasebiyle, bu görevi ifâ etmenin çok erdemli bir davranış olduğunu ifade etmişlerdir.

İslâm hukuk tarihinde, kâdırlara temel görevleri olan kazâ/yargılamanın yanı sıra; çarşı-pazarı, esnafı denetlemeyle ve vergi toplama ile ilgili mâlî görevler, atama ve yükselmelere ilişkin pâyitahttan gelen kararları uygulamaya yönelik idârî görevler, ordunun asker ihtiyacını karşılama bakımından askerî görevler, vatandaşların dinî eğitim ve öğretim ihtiyaçlarını karşılama ve bu kapsamda eğitim kurumlarını denetleme yönüyle eğitim görevleri de tevdi edilmiştir. İslâm hukukçularından **el-Mâverdî** (450/1058) ve **Ebû Yâ'lâ el-Ferrâ** (458/1066) gibi alimler kâdırlara ona yakın görev verilebildiğinden bahsetmişlerdir.¹⁰⁷ Bu görevler şunlardır:

- 1) Davalara bakmak, bunları sulh yoluyla veya devlet gücüyle çözümlenmek.
- 2) Zâlim ve zorbalardan gasp, saldırı vb. mal, can ve ırza yönelik tecavüzlerini engellemek; haksızlığa uğrayana yardım ederek, her hak sahibine hakkını vermek.
- 3) Had cezalarını uygulamak ve hudûdullah'ı korumak.
- 4) Öldürme ve yaralama davalarına bakmak.
- 5) Yetimlerin, akıl hastalarının, küçüklerin, mahcur ve sefihlerin mal ve haklarını korumak.
- 6) Vakıflara nezaret etmek.
- 7) Vasiyetleri yerine getirmek.
- 8) Velî bulunmadığı veya bulunup da velâyet yetkisini kötüye kullandığı durumlarda kızları denkleleriyle evlendirmek.
- 9) Şehrin güvenlik ve imar işleriyle meşgul olmak.

¹⁰⁷ el-Mâverdî, **a.g.e.**, s. 57, 58; el-Ferrâ, **a.g.e.**, s. 49, 50.

10) Söz ve fiille emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker görevi yapmak¹⁰⁸.

Aslında bu görevleri dört gruba irca ettirmek mümkündür:

- 1) Teşrî görevi (Yasama)
- 2) İcrâ görevi (Yürütme)
- 3) Kaza görevi (Yargı)
- 4) Tebliğ görevi.¹⁰⁹

Kâdıların görev yeri ve hangi işlerden sorumlu oldukları atama kararnamelerinde belirtilmiştir. **Abdullah b. Mes'ûd** (32/654) gibi Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki bazı kâdılar, mâliye (beytû'l-mâl) yani defterdarlık görevini de üstlenmişlerdi.¹¹⁰ Emevîler döneminde de Mısır'da görev yapan **Abdullah b. Hüreyre** hâkimlik görevinin yanında mâli konularla ilgili işleri de yürütüyordu.¹¹¹ Aynı devirde bazı kâdılar vakıf ve yetim mallarını koruyucu tedbirler alıyorlar, hatta Abbasîlerde bu görevlerine ilaveten askerî görevleri de üstlendikleri görülebilmektedir.¹¹²

İslâm hukukuna göre kâdı, kendisi için sũ-i zanna yani kötü düşünmeye yol açacak durumdaki yakınlarının ve kendisiyle menfaat ilişkisi olan kimselerin davalarına bakamaz. Annesi, babası, çocukları ve karısı bunlar arasında sayılabilir. Nitekim, bir kimsenin bu derece yakınları lehine yapacağı şahitlik de geçerli olmaz. Kâdılar mahkemede davacı ve davalı arasında eşit davranmak ve taraflar arasında ayırım yapıldığı kanaatini uyan-

¹⁰⁸ ez-Zühaylî, **a.g.e.**, V, 487, 488.

¹⁰⁹ Fahrettin Atar, **İslâm Adliye Teşkilâtı Ortaya Çıkış ve İşleyişi**, Ankara ty., s. 9.

¹¹⁰ Beyhakî, **Edebu'l-Kâdî**, I; İbn Abdilberr, **a.g.e.**, s. 373, 436

¹¹¹ es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman, **Hüsnu'l-muhadara fi tarih-i Mısır ve'l-Kahire**, tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, II, 97.

¹¹² Kindî, **el-Kudât**, Mısır, (nşr. R Gottheil) Paris 1908, s. 15, 28, 40, 47; İbn Haldun, **Mukaddime**, trc. Z. K. Ugan, İstanbul 1968, I, s. 565.

dırmamak zorundadırlar. Kâdı, korku, öfke, açlık ve susuzluk hallerinde karar vermekten sakınmalıdır. Çünkü bu psikolojik etkenler yanlış hüküm vermeye yol açabilir.

Kâdı, prensip olarak kendisini tayin eden yöneticinin mezhep hükümlerini uygular. Ancak kazâ fonksiyonu yer, zaman ve bazı konuların istisnası ile sınırlamayı kabul edebilen bir müessese olduğu için, devlet başkanının tayin ettiği kâdılarına, kendi mezhebine uygun olmasa bile, muayyen bir imamın (Hanefî, Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî) mezhebi ile hükmetmeyi emretmesi mümkündür. Fıkıh kaynaklarında böyle bir şartın kazâ yetkisi üzerindeki etkisine dair ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

Mezheplerin ortaya çıkıp yerleşmesinden önce kâdılar, müctehid hukukçular arasından seçilir; meselelere Kitap, Sünnet ve icmâ çerçevesinde bir çözüm bulamazlarsa reyleriyle hüküm vermeleri kendilerinden istenirdi. **Hz. Ömer'in, Ebû Musa el-Eş'arî ve Şurayh'a yazdığı mektuplarda** bu uygulamanın izlerini görmek mümkündür.¹¹³ Abbasilerde **Ebû Yûsuf** (182/798)'tan itibaren Hanefî mezhebi kazâda ayrıcalık kazanmış, Selçuklular da devletin bünyesine uygunluğu ve toplumun ihtiyaçlarına daha iyi cevap vermesi bakımından aynı mezhebi tercih etmişlerdir. Vezir **Nizamü'l Mülk** (484/1092)'ün Şâfiî bilginlere karşı müsamahalı davranması, Selçuklu sınırları içinde bu mezhebin de yaşamasına yardımcı olmuştur. Gerek doğuda **Gazneli Mahmud**, gerekse batıda **Selahaddin Eyyubî** (Mısır) Şâfiî mezhebi için aynı imkânı sağlamış ve bu mezhep böylece uygulamada yer bulmuştur.¹¹⁴

¹¹³ Bkz. Eş-Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali (476/1083), **Tabakâtu'l-fukahâ**, Neşr: İ. Abbas, II. Bsm, Beyrut 1970, 39-40; İbn Kayyim el-Cevziyye (751/1350), **İ'lâmü'l-müvakkî'in**, Mısır 1955, I, 204.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, X, 31, 209; İbn es-Sübkî, **Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ**, Mısır 1964, III, 393 vd.; eş-Şarânî, **el-Mîzan**, I, Mısır 1318 s. 32; Hayrettin Karaman, **İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 1989, s. 253.

C. Fıkıh Literatüründe Mahkeme Sicilleri

Bu bahis fıkıh kitaplarında “es-Sicillât ve'l-Mahâdır” veya “eş-Şurût” başlığı altında ele alınır.¹¹⁵ Fıkıh kitaplarının “Edebu'l-Kâdî” veya “Kitâbu'l-Kâdî”¹¹⁶ bölümlerinde hâkimin tayininden itibaren yapacağı işler sonuna kadar izah edilir. Söz konusu bölümlerin hemen hepsinde “hâkim tayin edilince selefi olan hâkimden dîvânını ister ve teslim alır”¹¹⁷ ibaresi yer alır. Böylelikle hâkimin göreve başlarken ilk yapacağı işin dîvânı teslim alması olduğu zikredilir.

Şimdi “Dîvân” kelimesini biraz açıklamak uygun olacaktır.

1. Dîvânlar

Dîvânlar, sicil, mahdar ve diğer vesîkalarından meydana gelir. Farsçadan Arapçaya geçmiş olan dîvân kelimesi lügatte sayfalar, mesele ve isimler topluluğu, asker ve maaş alan kişilerin yazılı olduğu defter, şiirlerin toplu halde bulunduğu kitap, hukûkî davalara bakmak ve devlet işlerini görüşmek için toplanılan yer demektir.¹¹⁸

¹¹⁵ Ebû Cafer et-Tahâvî'nin **eş-Şurûtü's-sağîr** ve **eş-Şurûtü'l-kebir** isimli kitapları bu konuda ilk telif eserler olarak bilinmektedir. Bu kıymetli eserler Ruhi Özcan tarafından tahkikli olarak hazırlanmış ve Irak Evkaf Bakanlığı tarafından 1974'de neşredilmiştir.

¹¹⁶ “Edebü'l-kâdî”, “Kitâbü'l-kazâ” gibi konular hakkında bkz. Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (189/805), **el-Câmi'u's-sağîr**, Beyrut 1406, s. 386; İbn Nüceym (970/1562), **el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**, Daru'l-ma'rife yay., Beyrut ty, IV, 276; Ala'addin Haskefî (1088/1677), **ed-Dürrü'l-muhtâr**, Dâru'l-fikr yayl., Beyrut 1386, V, 351; İbn Kudâme (620/1223), **el-Muğnî**, Dâru'l-fikr yay., Beyrut 1405, X, 89.

¹¹⁷ İbn Nüceym, **el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**, 2.baskı, Beyrut t.y., VI, 299; İbn Âbidin, **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr**, Beyrut t.y., IV, 308; el-Meydânî, **el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb**, II, 79; Dâmâd, **Mecmaul-enhur**, İstanbul 1289, II,146; Burada “Dîvân” kelimesi siciller, mahdarlar, hüccetler, i'lamlar ve benzerlerinin genel adı şeklinde kullanılmaktadır.

¹¹⁸ İbn Manzur, **Lisânu'l-'Arab**, D-V-N maddesi; Ahmed ez-Zâvî, **Tertîbu'l-kâmûsî'l-muhtâr**, Beyrut 1979, II, 237; Mustafa b. Şemseddin Karahisârî, **Ahterî kebîr**, İstanbul 1321, “dîvân” maddesi.

İslâm hukuku ıstılâhında ise dîvânı; “*sicil, mahdar ve sair vesâikin içinde bulunduğu mahkeme arşivi*”¹¹⁹ diye tarif etmek mümkündür.

Kaynaklardan edinebildiğimiz bilgilere göre, İslâm târihinde dîvân ilk kez hicretten on beş yıl sonra **Hz. Ömer** tarafından kullanılmıştır.¹²⁰ Dîvânın mahkemelerde kullanılmasına ise zabıt kâtiplerinin ortaya çıkmasıyla başlandıği anlaşılmaktadır.¹²¹

Dîvânların sicil ve mahdarlardan oluştuğunu belirtmiştik. Birbirlerine benzemekle birlikte aralarında bazı farklar bulunan bu iki kavram fıkıh literatüründe ayrı ayrı tanımlanmıştır. Bu cümleden olmak üzere sicil ve mahdar kavramlarını açıklamaya çalışalım.

a. Siciller

Lügatte sözleşme ve benzeri şeylerin yazılı olduğu defter,¹²² anlamına gelir. Fıkıh kitaplarında sicil, “*kitâbu'l-kâdî*” şeklinde tarif edilmektedir.¹²³ Tam tarifi ise şöyledir: “Sicil, nikah, talak, vakıf, ikrar, alım-satım vb. hukûkî muamelelere dâir mahkemede cereyân eden ifade ve hükümlerin zabıt ve tahrir edilmiş olduğu defterdir. Çoğulu “*sicillât*” gelir. Mahkemede böyle bir muameleyi tespit ve tahrîre de “*tescîl*” denir.¹²⁴

Hâkim mahkemeye sicillât defteri vaz'ederek vereceği i'lam ve senetleri hile ve fesattan sâlim olarak muntazam bir şekilde o deftere kaydeder.¹²⁵ Sicillât defterine “*defter-i kebîr*” de denir.¹²⁶

¹¹⁹ Dâmâd, **a.g.e.**, II, 156; İbn 'Âbidîn, **a.g.e.**, IV, 308; Meydânî, **a.g.e.**, II, 79.

¹²⁰ Taberî, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, Beyrut ty., II, 162; Dâmâd, **a.g.e.**, II, 156.

¹²¹ Serahsî, **Mebûsât**, XVI, 93-94; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, Riyâd 1980, IX, 72.

¹²² İbn Manzûr, **a.g.e.**, “S-C-L” maddesi.

¹²³ İbn Nuceym, **a.g.e.**, VI, 299; VII, 3; Dâmâd, **a.g.e.**, II, 164.

¹²⁴ İbn Nuceym, **a.g.e.**, VI, 299; Ömer Nasûhi Bilmen, **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, İstanbul 1975, VIII, 205.

¹²⁵ Mecelle Md. 1329, 1814.

¹²⁶ Ali Haydar, **Düreru'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm**, İstanbul 1330, IV, 718.

b. Mahdarlar

Sözlük anlamı gelmek ve hazır olmak demektir. Terim olarak iki anlamı vardır. Birincisi, hukuki dava ile ilgili yani, tarafların iddialarını, delillerini içeren ancak kâdının kararına esas teşkil etmeyen yazılı beyanlardır. İkincisi, herhangi bir mesele hakkında düzenlenen yazılı belgenin içeriğinin doğruluğunu onaylamak için, belgenin altında yer alan, mecliste hazır bulunan ve meseleye vakıf olan başta subaşı, çavuş ve muhızır gibi şahısların beyanlarına ve imzalarına mahdar denir. Bir başka tanımı ise şöyledir: “İki hasım arasındaki ikrâr, inkâr, beyyine veya yeminden nükûle binâen verilen hükme dair cereyan eden şeylerin şüpheyi uyandırmayacak şekilde yazıldığı mahkeme defteridir”.¹²⁷ Ayrıca mahkemelerin noterlik görevi yaparak tanzim ettiği vesikalara da mahdar denir.

Bazı kaynaklar sicil ile mahdar arasında bir fark gözetmeksizin her ikisini de aynı şekilde tarif etmektedir. Her ne kadar sicil ile mahdarın manaları birbirine yakınsa da aralarında bazı farklar vardır. Mahdar, tanımdan da anlaşılacağı gibi herhangi bir hüküm içermez. Sicil ise, hâkimin hükmünü ihtiva eder. Zabıt aynen kayda geçirilir, sonuna hâkimin hükmü yazılır ve hüküm içerdiği için buna sicil denir.

Mahdar bir nevi zabıtnâme olduğundan, mahkeme celseleri tekrar ettikçe mahdar da tekrar eder. Halbuki sicil, hâkimin muhâkeme sonucu hükmünü bütün tafsîlâtıyla yazdığı dokümandır.¹²⁸ Dolayısıyla bir davada birkaç tane mahdar bulunabilir fakat sicil tektir.

Burada konuyla ilgili bu kadar bilgi vermekle yetiniyoruz. Sicil ve mahdar terimlerinin yanı sıra sakk, ma'rûzât, hüccet, îlam gibi kavramların üzerinde de durmak gerekmektedir. Çünkü şer'îye sicillerini anlayabilmek önemli ölçüde bu kavramları bilmeye bağlıdır. Söz konusu kavramlar üze-

¹²⁷ İbn 'Âbidin, **a.g.e.**, IV, 308; Bilmen, **a.g.e.**, VIII, 205.

¹²⁸ e-Cessâs, **a.g.e.**, V, 11; Meydânî, **a.g.e.**, II, 84.

rinde, şer'îye sicilleri'nin mahiyeti ve önemini ele alacağımız bölümde durmayı uygun görüyoruz.

II. Osmanlı Hukukunda Kazâ ve Kâdılık

A. Osmanlı Hukukunun Yapısı

Abbasilerden sonra kurulan İslâm devletlerinin, fiilî uygulamalarını şer'î hükümlere tabi kılma gayretleri, sonuçları açısından belirgin farklılıklar gösterdiği halde, şer'î hukukun "olur"una sunma konusunda en dikkate değer ve tarihi süreç içerisinde en başarılı uygulama Osmanlı devletinde görülmektedir.¹²⁹

Osmanlı Devleti, problemleri bir bölgede olmasına rağmen bünyesinde bir çok etnik grubu uzun yıllar barındırabilen ender imparatorluklardandır. Tarihçiler bu başarıyı Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu hukukî yapıya ve bunu işletiş biçimine bağlamaktadır.¹³⁰

Osmanlı'da hukukî yapı iki tarih döneminde incelenir. Birinci devreyi, başlangıçtan Tanzimat'a kadarki, hukukî yapının büyük ölçüde İslâm fihri üzerine dayandığı devre oluşturur. İkincisi ise, Tanzimat'tan sonraki hukukî yapının Batı kaynaklı hukuk anlayışı üzerine bina edildiği dönemdir.¹³¹ Bizim incelememize konu olan kesit, klasik dönem olarak da adlandırılan Tanzimat'a kadarki zaman dilimi içerisinde yer almaktadır.

Osmanlılar, kendilerinden önceki İslâm devletlerinin geleneklerine uyararak, kâdî tayininde çok titiz davranmışlardır. Zira, adâletle hükmetmek İslâm dininin en önemli prensiplerinden biridir. Bu bakımdan Osmanlılar

¹²⁹ Joseph Schacht, **İslâm Hukukuna Giriş**, çev. M.Dağ, A.Şener, 2.Baskı, Ankara 1986, s. 97.

¹³⁰ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 15.

¹³¹ Bekir Koçlar ve Şerif Demir, "Hukukî Alanda Osmanlılık Düşüncesi (1839-1871)", **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VII, 348; Erol Özbilgen, **Osmanlı Hukukunun Yapısı**, İstanbul 1985, s. 7.

herhangi bir kimseyi değil her yönü ile tanınmış âlim ve güvenilir kimseleri bu makama getiriyorlardı.

Osmanlılarda kâdı nasbı ilk defa Osman Gazi tarafından, kayın pederi Şeyh Edebalı'nın damadı ve talebesi **Tursun Fakih** ile başlar. Devletin istiklâl ve hükümranlılığına bir işaret olan ilk Cuma hutbesini de bu zat okumuştur.¹³²

Osmanlı mahkemelerinde davalar İslâm hukuku kurallarına göre ve basit usulle çözüyor; çağdaşı olan batı mahkemelerindeki gibi sürünce-medede kalmıyor, sistem çabuk işliyor¹³³ ve genellikle süratle sonuçlandırılıyordu.¹³⁴ Mahkemelerde şikayetleri dinlemeye ve davaları çabucak bitirmeye hazır kâdı ya da nâip bulunurdu.¹³⁵ Hatta öyle ki, Bazı mahkemelerde geceleri suçüstü gelen davaları hükme bağlamak için¹³⁶ kâdı naipleri geceleri (akşamdan sabaha kadar) görev yapıyor ve bunlara gece nâibi deniyordu.¹³⁷

¹³² Ahmed Refik, **İlmiye Salnamesi**, İstanbul 1334. s. 315-316.

¹³³ Bkz. Mustafa Avcı, "Klasik Osmanlı Hukukunda Hâkim, Hâkimin Görevi İhmali ve İşkence Uygulaması", **Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, İstanbul 2006, s. 104 vd.; Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)**, İstanbul 1985, s. 154.

¹³⁴ Birçok batılı gözlemci Osmanlı mahkemelerindeki davaların süratle sonuçlandırılması karşısında hayran kaldıklarını ifade etmiştir. Bkz. Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford 1973, s.244; Haim Gerber, "Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursa'sı Mahkeme Kayıtları", Çev: Mehmet Akman, **MÜHF Hukuk Araştırmaları**, Cilt: 8, Sayı: 1-3, İstanbul 1994, s.285.

¹³⁵ Yücel Özkaya, **XVIII. yy.da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yapısı**, Ankara 1985, s. 208.

¹³⁶ Özellikle ehl-i örfün müracaatlarını geri çevirmemek için mahkeme gece gündüz açık olmalıdır. İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", **AÜHFD Bülent N. Esen Armağanı**, Ankara 1977, s. 248.

¹³⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, İstanbul 1974, II, 84-85. Gece nâibi uygulamasını incelediğimiz defterlerde henüz göremedik. Bu tür uygulamaların İstanbul'a mahsus olduğu iddiaları da vardır. Bkz. Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, İstanbul 1995, s. 103.

Eyalette kadı öldüğünde adâlet hizmetlerinin aksamaması için kâdı gelinceye kadar Beylerbeyi bir molla tayin ederdi.¹³⁸

Hâkimlerin gerek şer'i yargılamalarda, gerekse örfi yargıya konu olan hususlarda cezanın infazı için ehli örfe hüccet vermesi ve infazın derhal gerçekleştirilmesi hususunda üzerlerine düşen görevi yapmaları kanun tarafından emredilmiştir.¹³⁹

Osmanlı devlet teşkilâtında kâdı'nın, daha önce de bahsedildiği üzere, adlî görevi yanında idârî, ilmî, beledî ve hatta askerî görevi de vardır. Çünkü Osmanlı şehir idaresinde beledî ve mülkî idare fonksiyonları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Kâdı şehrin yargı mercii olduğu kadar âsayişin âmiri, vakıfların denetleyicisi, beledî hizmet ve zâbita görevlerinin de âmiridir. Elbette bütün bu vazifeleri yerine getirirken bazı yardımcıları bulunmaktadır. Bu yardımcı personelle onun yükü kısmen de olsa hafifletilmiş oluyordu.¹⁴⁰

Osmanlı toplumunda önemli yeri bulunan kâdılar biri Anadolu diğeri de Rumeli olmak üzere iki kâdıaskerliğe bağlıydılar.

¹³⁸ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Ankara 1997, s. 15.

¹³⁹ Kânûnî Kânunnâmesi'nin 88. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "*Eğer örf ile bir kimsenin hırsızlığı sabit ve zahir olursa kâdı olan kimesne ehl-i örfe hüccet verip, ehl-i örf ol hüccet mücibiyle asılmağa müstahak olanı asa, ve kat'ı uzva müstahak olanı kat'ı uzv ede. Ve kâdı bu bâbda mani olmayıp ve siyaseti tehir ettirmeyip günah olduğu (suçu işledikleri) yerde siyaset ettire.*" bkz. Uriel Heyd, **a.g.e.**, s.80, Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, IV, 302; Aynı hüküm daha sonra IV. Mehmet Kânunnâmesinde de yer almıştır. Bkz. Ahmet Lütfi, **Mir'ât-ı Adalet, Osmanlı Adalet Düzeni**, Sadeleştiren: Erdinç Beylem, İstanbul 1979, s.71.

Yine kadılara gönderilen emirlerde eşyası çalınan ve malı yağmalanan halkın mağduriyetinin giderilmesi için hırsızların derhal buldurulması istenmiş, bu hususta ihmalkar davranan kâdılara çalınan eşya ve verilen zararın ödettirileceği ihtar edilmiştir. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Bellekten**, Cilt: XXXVII, Sayı: 151, Ankara 1974, s.461.

¹⁴⁰ Bkz. Ziya Kazıcı, **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 197-198.

Osmanlı ülkesinde kâdı olabilmek için medresenin yüksek derecelere kadar mezun olmak gerekiyordu. Bunun aksini düşünmek mümkün değildi. Tahsilsiz sadrazam olunabilirdi ama İslâm hukuku öğrenimi görmemiş tahsilsiz bir kimse en küçük bir kazaya bile kâdı olamazdı.¹⁴¹

Osmanlı kâdısı sancak ve kazalara tayin edilirdi. Hiyerarşide sancak kâdıları daha üstte idiler. Kâdı ilkin kazaya tayin edilerek, 20 akça yevmiye ile vazifeye başlardı. Bir kâdı terfide son basamağa geldiğinde yevmiyesi 150 akçaya yükselir ve "*eşref-i kudât*" adı ile anılan zümreden sayılırdı. Kaza kâdıların görev süresi bir yerde yirmi ayı, mevleviyetlerde de bir seneyi geçemezdi.¹⁴² Bu müddeti dolduran kâdının görevi bitmiş sayılır, yerine sırada olan bir başkası atanırdı. Kâdıların bu kadar kısa bir sürede yer değiştirmesi muhtemelen terfî imkânlarının kısıtlanmaması ve görev yaptığı yerdeki toplum ile adâlete şüphe uyandıracak düzeyde bir yakınlık göstermemeleri içindir. Kaza kâdılığından yükselen kâdı sancak kâdısı olur ve mevleviyet pâyesi alırdı. Mevleviyetler kâdıların günlük olarak aldıkları yevmiye göz önünde bulundurularak 300 ve 500 akçalık olmak üzere iki kısma ayrılırdı.¹⁴³

Osmanlı devlet teşkilâtında hâkim sıfatıyla dâvâları halleden ve karara bağlayan kâdıdır. Kâdı'nın hükmü olmadan hiç bir kimse ceza tertip ve infazında bulunamaz.¹⁴⁴ Bu Osmanlı adlî sisteminin temel prensiplerinden biridir.

Osmanlı toplumunda kâdı yegane şahsiyettir. Hükümlerine dışarıdan herhangi bir şekilde müdahalede bulunulması söz konusu değildir. Zira görevi onun başkasının tesiri altında kalmasına müsaade etmez. Eğer böyle

¹⁴¹ Ziya Kazıcı, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁴² Bkz. Tevkiî Abdurrahman Paşa, "Osmanlı Kanunnâmeleri", **Millî Tettebular Mecmuası**, İstanbul 1331, I, 541.

¹⁴³ Ziya Kazıcı, **a.g.e.**, s. 193.

¹⁴⁴ Bkz. Robert Anhegger, Halil İnalçık, **Kanunnâme-i Sultanî ber Mucebî Örf-i Osmanî**, Ankara 1956, s. 17.

bir durum (etki altında kalma) söz konusu ise veya istenmeyen bir olaya karışmış ise o zaman vazifesinden azledilerek çeşitli cezalara çarptırılırdı. İslâm ve Osmanlı adlî teşkilatının ne denli âdil olduğunu adâlet kurumunun devrine göre mükemmel şekilde işleyip herhangi bir etki altında kalmadığının yabancı bir müellif şöyle anlatır:

*"İslâm adâleti ibadetten üstün tutmuştur. Kâdıyı azletmek yetkisi yalnız hükümdara aittir. Kâdıyı kendi adına halka adâlet dağıtmak üzere padişah tâyin eder. Bir kâdı'nın kişisel hayatında bir leke varsa, faziletli değilse, hiç bir kuvvet onu yerinde tutamaz Bir kâdı yalnız padişahı değil, hüküm vererek Peygamberi de temsil ettiğini asla unutamaz".*¹⁴⁵ Gerçekten, Osmanlı kâdısı hükümlerinde tamamen serbestçe ve vicdanına göre hareket ederdi. Padişahlar bile onların tarafsızlığına gölge düşürecek bir davranışta bulunamazlardı. Mesela; bir davada Sultan Yıldırım Bâyezid'in şahitliğini, her gün cemaatle namaza devam etmemesinden dolayı kabul etmeyen Bursa Kâdısı Molla Fenârî, "Allah hukukuna riayet edemeyen kimse, kul hakkının gözetilmesi gereken yerlerde de dikkatsiz davranır" şeklindeki bir gerekçeyi ileri sürmüştür.¹⁴⁶

Osmanlı adlî teşkilâtı içinde değinilmesi gereken diğer önemli bir konu da mahkeme esnasında kâdılarının yanında bir jürinin bulunmasıdır. Mutlaka aleni cereyan eden mahkemelerde kâdılarının yanında "*Şuhudu'l-hal*" veya "*Udûlu'l-müslimîn*" denilen bir bilirkişi heyeti vardı. Bunlar, mahkemelerin cereyan tarzını, dâvanın hakkaniyete göre görülüp görülmediğini tesbit ederlerdi. Her hükmün altında bunlardan beş veya altı kişinin ve imzaları yanı sıra "*ve gayrihim*" gibi bir ifade bulunurdu ki bu, yukarıda adı geçen jüridekilerin sayısının daha fazla olduğunu gösterirdi. Bunlar, dâvacıların şahitleri değildir. Günümüzde bazı ülkelerin de kullandığı bu usul, Osmanlılar tarafından başarılı bir şekilde uygulanmıştır.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Bkz. d'Ohsson (VI, 173-178)'den naklen Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul 1978, X, 271.

¹⁴⁶ Ziya Kazıcı, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁴⁷ Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi**, İstanbul 1974, I, 404-406.

1. Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Literatürü

Osmanlı hukuk çalışmalarına bakıldığında Hanefî fıkıh doktrini içinde tedvin edilen külliyatın Osmanlı âlimleri ve hukukçuları tarafından birinci el kaynak olarak kullanıldığı görülür. Osmanlı hukukunun bu dönemde resmi olarak Hanefî mezhebine bağımlı yürütülmesi özelde padişahların şahsî tercihleri ile açıklanabileceği gibi bunu önceki Müslüman Türk devletlerinden miras kalan Hanefî mezhebi geleneğinin Osmanlı'nın ilk dönemlerine yansımaları ile de açıklamak mümkündür.¹⁴⁸ Hukuk sisteminin temeli Hanefî mezhebine dayandığına göre Hanefî fıkıh müdevvenâtının medreselerde fıkıh derslerinin birinci el kaynakları olması ve Osmanlı fakihlerince en çok Hanefî eserler üzerinde şerh, haşiye, ta'lik çalışmaları yapılması gayet doğaldır.

Temel kaynaklar üzerinde yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, nicelik bakımından Osmanlı fakihleri üzerinde doğrudan en çok tesiri olan müellifler, **Sadruşşerîa** (747/1346) ve **Nesefî** (709/1310)'dir. Her ikisinin de usûl ve fûrû ile ilgili eserleri bulunmaktadır. Bu iki müellifi sırasıyla **Merğînânî**, **Teftâzânî**, **Burhânuşşerîa**, **Secâvendî**, **İbnü'l-Hâcib**, **Seyyid Şerif Cürcânî**, **İbnü's-Sââtî**, **Pezdevî** ve **Semerkindî** takip etmektedir. Buna göre Osmanlı fakihleri, doğrudan mezhebin ilk fakihleri tarafından yazılmış birinci el eserler üzerinde çalışma yapmamışlar; aksine mesâillerini bunlara dayanarak ortaya koymuş, özellikle aynı mezhep ve kültürü paylaşmış olan müelliflere ait ikinci ve üçüncü el eserlere yönelmişlerdir. Bu çalışmalarda da Mâverâünnehir bölgesi hukukçularının büyük payı olduğu söylenebilir. Söz gelimi, Osmanlılar fûrû şerhlerini daha ziyade Mâverâünnehir Türk hukukçusu **Merğînânî**'nin *el-Hidâye*'si üzerinde yazmışlar; Mâverâünnehir fakihleri ise, Hanefî doktrininin hazırlayıcılarından İmam Muhammed'in eserleri üzerine çalışmışlardır.

Osmanlı devlet yönetiminde, başından itibaren İslâm Hukuku benimsemiş olduğundan, ilmî çalışmalar daha ziyade bu hukuk içinde yoğunlaşmıştır. Başka bir ifade ile Osmanlı alimleri, ilmî çalışmalarını Temel İslâm Bilimleri

¹⁴⁸ Osmanlıda Resmî mezhep ve tarihî arka planı için bkz. Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi**, İstanbul 1999, II, 404-411.

olarak adlandırdığımız Fıkıh, Hadis, Tefsir... gibi alanlar başta olmak üzere aklî ve naklî ilimlerin hemen her dalında yapmış olmakla birlikte, önceliği Fıkıh / İslâm Hukuku alanına vermişlerdir. Böylelikle Osmanlılarda zengin bir Fıkıh külliyesi meydana gelmiştir.¹⁴⁹

Özellikle kuruluş dönemi ile yükseliş döneminin başlangıç yıllarında İslâmî ilimler alanında, daha ziyade önceki İslâm âlimlerinden tevarüs edilen eserler, hem Osmanlı âlimleri için ilk müracaat kaynakları olmuş, hem de yeni açılan medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Tevârüs yoluyla Osmanlı hukuk sistemine giren bu kaynaklar, Osmanlı hukuk sisteminin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim bu eserler, Osmanlı alimleri tarafından kaleme alınan metinlerde esas alınmış, şerh, haşiye, tercüme, reddiye vb. çalışmalara konu olmuş; çeşitli eserlerde referans kaynağı olarak kullanılmış, terike kayıtlarına isimleri geçmiş ve medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş fıkıh öğretiminin bir parçası haline gelmiştir.¹⁵⁰

Zikredilen bu özellikler çerçevesinde Osmanlı coğrafyasında başta Hanefî olmak üzere Şâfiî ve Mâlikî hukukçularına ait temel kaynakları “*Usûl-i Fıkıh, Fûrû-ı Fıkıh, İlmihal, Ferâiz, Fetvâ ve Hilâf*” olmak üzere altı grupta toplamak mümkündür. Tezimizin bu kısmında, söz konusu alanlarda kaleme alınmış ve Osmanlı hukukuna etki etmiş önemli çalışmaların adlarını anmak istiyoruz.

a. Usûl-i Fıkıh'a Dair Eserler

Osmanlı alim ve fakihleri için temel kaynak niteliğinde sayılan usul eserleri; Hanefî hukukçularından **Ebû Zeyd ed-Debûsî** (430/1039)'nin *Takvîmü'l-edille*'si, **Fahrulİslâm el-Pezdevî** (482/1089)'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ü,¹⁵¹

¹⁴⁹ Recep Cici, “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, Cilt: III, Sayı: 5, İstanbul 2005, s.215.

¹⁵⁰ Recep Cici, “Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar”, **UÜİFD**, C. VIII, Sy. 8, Bursa 1999, s. 241.

¹⁵¹ **Pezdevî**'nin *Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl* adlı eseri daha ziyade “*Usûl-i Pezdevî*” olarak tanınmıştır. **Abdülaziz Buhârî** (730/1330)'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı, eser üzerine yapılmış en

Serahsî (493/1090)'nin *Temhîdû'l-fusûl fî 'ilmi'l-usûl (Usûlü's-Serahsî)*'ü, **Muhammed el-Habbâzî** (691/1292)'nin el-Muğnî'si,¹⁵² **Hâfizuddin Ebü'l-Berekât en-Nesefî** (710/1310)'nin *Menârü'l-envârı*,¹⁵³ **Sadruşşerî'a** (747/1346)'nin *et-Tenkîh* ve şerhi *et-Tavzîh*'i,¹⁵⁴ Şâfiî fakihlerinden **İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî** (487/1094)'nin *el-Burhânı*, **İmam Gazâlî** (505/1111)'nin *el-Mustasfâ'sı* ve Mâlikî mezhebi âlimlerinden **İbnü'l-Hâcib** (646/1248)'in *Muhtasarü'l-müntehâ'sı*¹⁵⁵ şeklinde sıralamak mümkündür.

önemli şerhlerden biridir. Osmanlı fakihlerinden **Molla Hüsrev** (885/1481) de *Mir'atü'l-usûl* adlı eserinde Pezdevî'nin usûlünü esas aldığını belirtir. Bkz. Molla Hüsrev (885/1481), **Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkatî'l-vüsul**, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1321, s. 3.

¹⁵² İlk dönem Osmanlı âlimlerinden, *İznic Orhan Gazi Medresesi* müderrisi **Alâeddin Esved**, 732/1385 tarihinde hocalığı sırasında eserin mufassal bir şerhini yazmıştır. Ayrıca **Cemâleddin Mahmud b. Ahmed Konevî** (770/1368) ve **Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed**'in de aynı eser üzerine yazılmış şerhleri mevcuttur. Şerhleri için bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, İstanbul 1360/1941, II, 1749. **Habbâzî**'nin söz konusu eseri Osmanlı medreselerinde Usûl-i Fıkıh derslerinde okutulmuştur. Bkz. Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984, s. 51.

¹⁵³ Müellif, **Pezdevî**'nin ve **Serahsî**'nin usûlünü esas aldığını ve **Pezdevî**'nin tertîbini beğendiğini belirtmektedir. Eser, başta müellif olmak üzere birçok alim tarafından şerh edilmiştir. Osmanlı fukahasından **Hattâb Karahisârî** (717/1317), **İbn Melek** (801/1398), **Şerefüddîn Kırîmî** (840/1436), **Kara Sinân** (852/1448) ve **Ebussuud Efendî** (982/1574) önemli şârihleri arasındadır.

¹⁵⁴ Her ikisi de "**Sadruşşerî'a es-Sânî**" namıyla maruf **Ubeydullah b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Mahbûbî** (747/1347)'ye ait olan eserlerden *Tenkîhu'l-usûl* metin, *et-Tavzîh fî ğavâmidi't-Tenkîh* ise bu eserin şerhidir. Esere dair birçok şerh, haşiyeye, ta'lik, ve reddiye türünde çalışmalar yapılmıştır. *et-Tenkîh*, şerh ve hâşiyesi ile birlikte **Molla Hüsrev**'in *Mir'ât* adlı eserinde en çok başvurduğu kaynaklardandır. **Teftazânî** (792/1390)'nin *et-Tavzîh* üzerine yazdığı *et-Telvîh* haşiyesi çok meşhur bir eserdir. Bkz. Mefâil Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **UÜİFD**, Cilt: 17, Sayı: 1, Bursa 2008, s. 38.

Recep Cici'nin belirttiğine göre, Osmanlı'nın 1481'e kadarki döneminde usûle dair yazılmış 28 haşiyeden 15'i söz konusu eser üzerine gerçekleşmiştir. Bkz. Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, s. 216-217.

¹⁵⁵ Malikî fakihlerinden **Cemâleddin Ebû Amr Osman b. Ömer b. Hâcib** (646/1249)'in eseri olup "**Muhtasarü İbnü'l-Hâcib**" diye meşhurdur. Bkz. Hulûsi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", **DİA**, XXI, 55-58. Eser, **Teftazânî** ve **Seyyid Şerîf**'in hâşiyeleri ve **İcî**'nin şerhiyle birlikte yayımlanmıştır. (Kahire 1326). Esere yazılan hâşiyeye ve şerhler için ayrıca bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1857.

Bahse konu olan bu eserler daha önceki dönemlerde kaleme alınmış ve Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca bu eserlerin Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlünün yerleşmesinde önemli katkıları olmuştur.

Bir de Osmanlı döneminde kaleme alınan eserler vardır ki, şimdi bunların üzerinde durmak istiyoruz.

1. *Künûzü'l-envâr fi şerhi Rumûzi'l-esrar*: Eserin müellifi, Alâeddin Esved veya Kara Hoca diye bilinen **Alâeddin b. Ömer** (800/1397), aslen Afyonkarahisar'lı olup tahsilini memleketinde ve İran'da tamamlamıştır. İznik medresesinde görev yapmıştır.¹⁵⁶Eser 11 fasıl ve 30 bölümden meydana gelmekte olup I. Murad'a ithaf edilmiştir.¹⁵⁷

2. *Fusûlü'l-bedâyi' fi usûli's-şerâyi'*: Eserin müellifi Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi büyük alim ve müçtehitlerinden *Molla Fenârî* diye tanınan ve ilk Osmanlı şeyhülislâmı olarak kabul edilen **Şemseddin b. Mehmed b. Hamza Fenârî** (834/1431)'dir.¹⁵⁸

Bir giriş, iki matlab ve bir sonuçtan meydana gelen eserin giriş kısmında, fıkıh usulünün mahiyeti, faydası, mevzûu ve bu ilmin faydalandığı diğer ilim dalları; matlab kısmında ana ve tali delillerin mahiyeti, temel bilgiler, kelâmî ve mantıkî bilgiler, lafzî bilgiler, şer'î hükümler ve kısımlarına dair bilgiler; sonuç kısmında ise fetvâ ve taklit konuları ele alınmaktadır.¹⁵⁹ Bu eserin Osmanlı fıkıh ve hukuk düşüncesinin inşasında çok önemli katkıları olmuş; medreselerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.

¹⁵⁶ Mehmet Mecdî Efendi, **Şakâik: Mehmet Mecdî Efendi, Hadâiku's-Şakâik: Tercüme ve Zeyl-i Şakâik-i Nu'mâniyye**, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1409/1989, s. 29-30; Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1749.

¹⁵⁷ Eserin yazma nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi 1334 numarada kayıtlıdır.

¹⁵⁸ Mehmet Mecdî Efendi, **Şakâik**, 47.

¹⁵⁹ Bkz. Hakkı Aydın, **İslâm Hukuku ve Molla Fenârî**, İstanbul 1991, s. 83-97.

3. Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüsûl: Metin ve şerhi bir arada olan eserin müellifi, **Molla Hüsrev** diye maruf **Mehmed b. Ferâmûz b. Ali** (885/1480)'dir. Molla Hüsrev II. Murad ve Fatih devri âlim ve hukukçularından olup Osmanlı Devleti'nin üçüncü şeyhülislâmıdır.¹⁶⁰

Molla Hüsrev'in, Hanefî ve Şafîî fıkıh usullerini birleştirerek hazırladığı ve Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan “*Mir'ât*”, üzerine çok sayıda şerh ve haşiyeler yazılmış bir eserdir.¹⁶¹

4. ed-Dürerü'l-levâmi' fî şerhi Cem'i'l-Cevâmi': Asıl adı **Şemseddin Ahmed b. İsmail el-Gürânî** (893/1483) olan ve daha ziyade “*Molla Gürânî*” namıyla mâruf olan müellif, Osmanlı Devletinin dördüncü şeyhülislâmıdır.¹⁶²

Eserin adından da anlaşılacağı üzere **Tâceddin es-Sübki** (771/1370)'nin “*Cem'u'l-cevâmi' fî usûli'l-fıkh*” adlı eserinin şerhidir. Her iki eser de Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş, hukuk adamlarının yetişmesinde önemli katkıları olmuştur.¹⁶³

5. Zübdetü'l-vüsûl ilâ 'umdeti'l-usûl: Eserin müellifi **Molla Yusuf b. Hüseyin** (906/1500), Sultan Fatih ve II. Bayezid devri âlim ve kâdılarında olup “*Molla Kırmastî*” ve “*Kırmastîzâde*” diye tanınır.¹⁶⁴

b. Fürû'-ı Fıkha Dair Eserler

Ebû Hanîfe'nin ve talebelerinin görüşleri başta olmak üzere Hanefî mezhebinin görüşlerini toplayan ve bâblar halinde tertip edilen eserlerin başında muhtasar türü kitaplar gelmektedir. **Tahavî** (321/933) başta olmak

¹⁶⁰ Mehmet Mecdî Efendi, **Şakâik**, 135; Ayrıca bkz. Abdülkadir Altunsu, **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ankara 1972, s. 6-7.

¹⁶¹ Mefâil Hızlı, **a.g.m.**, s. 38.

¹⁶² Mehmet Mecdî Efendi, **Şakâik**, 102.

¹⁶³ Bkz. Mefâil Hızlı, **a.g.m.**, s. 46.

¹⁶⁴ Mehmet Mecdî Efendi, **Şakâik**, 224. Ayrıca Bkz. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 954, 2001.

üzere **Kerhî** (340/951), **Hâkim eş-Şehîd** (344/955) ve **Kudûrî** (428/1037) gibi birçok Hanefî fakihî ve müctehidi bu türde eserler kaleme almışlardır. Hanefî mezhebinde bu muhtasarların hepsi, özellikle de **Kudûrî**'nin *el-Muhtasarı*¹⁶⁵ daha çok rağbet görmüş ve yeni çalışmalara zemin hazırlamıştır. Nitekim sonraki dönemlerde mezhepte “*muteber metinler*” diye bilinen eserler, ya doğrudan ya da dolaylı olarak, başta *Kudûrî*'nin *el-Muhtasarı* olmak üzere anılan bu muhtasarlara dayanmaktadır. Hicrî VII. Asrın sonları ile VIII. Asrın başlarında **Mevsilî** (683/1284), **Burhânu's-Şeri'a** (693/1293), **İbnü's-Sâatî** (694/1285) ve **Ebü'l-Berekât en-Nesefî** (710/1310)'den oluşan dört hukukçu tarafından yazılan sırasıyla *el-Muhtâr*,¹⁶⁶ *el-Vikâye*,¹⁶⁷ *Mecme'u'l-bahreyn*¹⁶⁸ ve *Kenzü'd-dekâik*¹⁶⁹ adlı fûrû kitapları, Hanefî fakihleri arasında “*Mütûn-ı erbe'a*”

¹⁶⁵ “el-Kitâb” demekle maruftur. Hukukçular nezdinde olduğu kadar halk arasında da çok itibar gören bir kitap olduğunu XVI. Yüzyıl terike defterleri üzerinde yapılan çalışmadan anlıyoruz. Bkz. İhsan Karataş, **XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 1995, s. 96; Osmanlı hukukuna ciddi katkıları olan eser üzerinde birçok şerh, haşiye, ta'lik vb. çalışmalar yapılmıştır. bkz. Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, I, 371, II, 1631.

¹⁶⁶ Osmanlı âlimlerinden **Şeyh Bedreddin Simâvî** *Letâifu'l-İşârât*'ında, **Fahreddin Rûmî** *Müştemilü'l-ahkâm*'ında ve **İbrahim Halebî** *Mülteka'l-ebhur*'unda büyük ölçüde bu eserden faydalanmışlardır. Ayrıca Osmanlı fakihlerinden **Hattâb Karahisârî**, söz konusu esere bir şerh yazmıştır. Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 712.

¹⁶⁷ Osmanlı hukukçularından başta **İbn Melek**, **Alâeddin Esved**, **Seyyid Hasan b. Seyyid Ali**, **Hüsameddin Tokâdî** (860/1455) ve **Müsannifek** (875/1470) olmak üzere birçokları tarafından *el-Vikâye*'ye şerh yazılmıştır. Söz konusu şerhler için bkz. Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn**, II, 2021; Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, I, 334.

¹⁶⁸ Osmanlı fakihlerinden **Şeyh Bedreddin Simâvî**, **Fahreddin Rûmî** ve **İbrahim Halebî**, teliflerinde bu eserden faydalanmışlardır. Ayrıca **İbn Melek**, **İbn Kâdî-i Ayasluğ** (Ayasluğ, İzmir'in Selçuk ilçesidir.) ve **Süleyman b. el-Karamânî** (924/1518), **Ahmed b. İbrâhim el-'Ayntâbî** (767/1365), **Ahmed b. Şemsüddin el-Konevî** (924/1518), **Muhammed et-T-arablusî** (967/1569) ve **Bedreddin el-Aynî** (855/1455) bu esere şerh yazmışlardır. Ayrıca **Cemaleddin Aksarâyî** (791/1389)'nin de bir reddiyesi bulunmaktadır. Şerhler için bkz. Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, II, 1601.

¹⁶⁹ Nesefî'nin kendi eseri olan *el-Vâfi*'nin bir muhtasarıdır. Yine **Şeyh Bedreddin Simâvî**, **Fahreddin Rûmî** ve **İbrahim Halebî**, teliflerinde bu eserden oldukça faydalanmışlardır. **Hattâb Karahisârî**, **Ali b. Musa Koçhisari** (841/1437), **Muhyiddin Mehmed el-Karabağî** (942/1569) ve **Molla Miskin** (954/1547) şerh, **İmamzâde Ahmed b. Mehmed** (967/1569)

/ dört temel metin"; bu metinlerden *el-Vikâye* ve *Kenzü'd-dekâik*'a ilave olarak *Muhtasarü'l-Kudûrî* "**Mütûn-ı selâse / üç temel metin**" olarak şöhret bulmuşlardır.¹⁷⁰ Bu zikredilen eserlere **Merğînânî**'nin *el-Hidâye*'si¹⁷¹ de eklenince "**Mütûn-ı sitte / altı temel metin**"i oluştururlar.

Bu altı muteber metin, başta Hanefî fakihler olmak üzere Osmanlı âlim ve yöneticileri nezdinde kanun gibi addedilmiş, bunlara aykırı fetvâ verilmesi pek hoş görülmemiştir.¹⁷² Osmanlı dönemi, özellikle klâsik dönem fûrû' çalışmalarının da altı temel metin diye bilinen bu eserler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Çağdaş İslâm hukukçularından Subhi Mahmesânî de söz konusu eserlerin, mezhep hükümlerinin bir araya getirilmesi merhalesinde önemli rolleri bulunduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷³

haşiye yazmışlardır. Ayrıca **Zeyle'î** (743/1342)'nin, **Kâdi Bedruddin 'Aynî** (855/1451)'nin, **İbn Nüceym** (977/1562)'in ve **Sirâceddin İbn Nüceym Ömer** (1005/1596)'in şerhleri önemli çalışmalardır. Eser, **İbnü'l-Fasih** tarafından manzum hale getirilmiş ve bu da **İbn Ğânim** (1004/1596) tarafından şerh edilmiştir. Söz konusu çalışmalar için bkz. İsmâüddin Ahmed Taşköprîzâde, **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, thk. S. Furat, İstanbul 1405/1985, s. 5; Mehmet Mecdî Efendi, **Hadâiku's-Şakâik: Tercüme ve Zeyl-i Şakâik-i Nu'mâniyye**, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1409/1989, s. 124; Bursalı Mehmet Tahir, **a.g.e.**, I, 15, 289, 352, 398; Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, II, 1515-1516; Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifin terâcimü Musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye**, Dimeşk 1957, XI, 35; Cengiz Kallek, "İbn Ğânim", **DİA**, XIX, 503-504; Ahmet Özel, **a.g.e.**, s. 72; Eser Osmanlı medreselerinden yıllarca okutulmuştur. Bkz. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, Ankara 1984, s. 22.

¹⁷⁰ Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, Ankara 1990, s. 69.

¹⁷¹ Osmanlı fakihlerinden **Seyyid Ali Komenâtî** (840/1436) *el-İnâye fî şerhi'l-Vikâye*'sini, **Fahreddin Rûmî** (564/1460) *Müştemilü'l-ahkâm fî fetâvâ'l-Hanefiyye*'sini, **Musannifek Kitâbu'l-hudûd ve'l-ahkâm** adlı eserini, **Alâeddin Rûmî** (841/1437) *Risâle*'sini ve **İbrâhim Halebî Mülteka'l-ebhur**'unu "*el-Hidâye*" üzerine binâ etmişlerdir. Osmanlı'nın ünlü hukukçularından **Zenbilli Ali Cemali Efendi** (932/1525) *el-Hidâye*'yi ihtisar etmiştir. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi, nr. 138/1. *Fethu'l-kadîr*, *el-İnâye*, *el-Bidâye*, *en-Nihâye*, *el-Kifâye*, *Ğâyetü'l-beyân* ve *Mi'râcu'd-dirâye* gibi önemli şerhleri de bulunmaktadır. bkz. Zirikli, **el-A'lâm**, Kahire, 1954-1959, VII, 235; Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, II, 2032.

¹⁷² Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı**, Diyarbakır 1986, s. 77.

Bu temel eserlerden başka, Osmanlı klasik döneminde kaleme alınan ve Osmanlı hukuk düşüncesine önemli katkıları olan başka eserler de vardır. Bunlardan bazılarını burada zikretmek faydadan hali olmayacaktır.

1. Letâifü'l-işârât: *İbn Kâdî-i Simavna* veya *Bedreddin Simâvî* diye tanınan **Şeyh Bedreddin Simâvî** (823/1420)'in fûrû-ı fıkıh ile ilgili eseridir. Birçok kaynakta ilmî yönü göz ardı edilerek daha ziyade siyasi olaylardaki rolü ve tasavvufî görüşleri üzerinde durulan Simâvî, Osmanlı âlimleri arasında “Benim el-Hidâye sahibine 99 yerde, henüz cevabı verilememiş sorularım vardır” diyecek kadar fıkıhta otorite sayılabilecek bir mevkiye sahip olduğunu iddia etmiştir.¹⁷⁴

2. Câmî'u'l-fusûleyn: Letâifü'l-işârât müellifi **Şeyh Bedreddin Simâvî**'nin Musa Çelebi'nin Kazaskeri iken kaleme aldığı ve 813-814/1410-1411 arasında on ayda tamamladığı eser hâkim ve müftülerin sıkça müracaat ettikleri bir kitaptır.¹⁷⁵ **Mecdüddin el-Usrûşenî** (632/1235)'nin *el-Fusûl*'ü ile **Zeynüddin el-Merğînânî** (670/1271) *Fusûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm* adlı eserinin bir araya getirilmesinden oluşmuştur. Mükerrer konular ve Füsûli'l-ihkâm'daki “ferâiz” bölümü esere alınmamıştır. Ayrıca bu iki esere, el-Hülâsâ, el-Kâfî ve kendi eseri Letâifü'l-işârât'tan da bazı ilaveler yapılmıştır. 40 fasıldan meydana gelen eserin ilk 16 faslı kaza ve muhâkemeye, geriye kalanı muâmelâta dâirdir.¹⁷⁶

Bu eser, İslâm yargı hukukunun Osmanlı uygulamasında kâdıların dava dinlemesine dair usul ve esasları belirleyen en önemli eserlerden biridir. Araştırmamıza konu olan dönemde de Kâdıların elinden düşürmediği önemli başvuru kaynaklarından biridir.¹⁷⁷ Ayrıca **Muhammed Ğânim el-Bağdâdî** (1029/1620)'nin

¹⁷³ Subhi Mahmesânî, “İslâm Hukukunun Tedvini”, trc. İ.Kâfi Dönmez, **MÜİFD**, 1985, Sayı: 2, s. 321.

¹⁷⁴ Bkz. Mehmet Mecdî Efendi, **Şakâik**, 73.

¹⁷⁵ Bkz. **MŞS** 53-83/3.

¹⁷⁶ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, I, 566.

¹⁷⁷ Bkz. **MŞS** 53-83/3 “*Budur ki, ba'dehû bâlâda mestûru'l-esâmî olan Fâhru'l-Kudat İbrahim Efendi b. Mustafa Meclis-i Şer'de Hatib Mahmud Efendi İbn Abdilkerim Çelebi mahdarında*

“**Melceü'l-kudât 'inde te'âruzi'l-beyyinât**” adlı eserini de burada zikretmekte fayda görüyoruz. Müellif bu eserinde delillerin (beyyine) çatışması halinde kâdîların nasıl bir usulle doğru karar verebileceklerini açıklamaya çalışmaktadır. Her iki eserin de yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce nüshasının olması, söz konusu eserlerin kâdılık mesleğini icrâ edenlerce ne denli yoğun kullanıldığının açık bir işaretidir.

3. Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Gureri'l-ahkâm: Osmanlı'nın yetiştirdiği en büyük hukuk adamlarından biri olan Molla Hüsrev'in altı yıllık bir emekle hazırladığı önemli fıkıh eseridir. **Molla Hüsrev**, bu eserini 1472 (Hicri 877) senesinde yazmaya başlamış, 1478 (Hicri 883) senesinde bitirerek Fatih Sultan Mehmed'e sunmuştur. Kendi el yazısıyla Fatih Sultan Mehmed'e hediye ettiği *Dürer* nüshası, İstanbul'da Köprülü Kütüphanesindedir.¹⁷⁸ Hanefî fikhını esas alan ve kısaca Dürer diye bilinen eser, bütün Osmanlı medreselerinde şerh ve haşiyeleriyle birlikte ders kitabı olarak okutulmuş,¹⁷⁹ Osmanlı mahkemelerinde en çok müracaat edilen bir kaynak olmuş ve çoğu hukuk dallarında Osmanlı devletinin resmi hukuk kodu sayılmıştır.¹⁸⁰

Dürer üzerinde şerh, haşiye, ta'lik vb. çalışmalar yapıldığı gibi manzum olarak da kaleme alınmıştır. Bu çalışmalardan **Azmîzâde** (1040/1631)'nin haşiyesi,¹⁸¹ **Muhammed Tarsusî** (?)'nin şerhi,¹⁸² **Mustafâ el-Hâdimî** (1175/1762)'nin haşiyesi,¹⁸³ **İsmail en-Nablûsî** (1062/1651)'nin şerhi,¹⁸⁴

ikrâr idüb mezbûr Mahmûd Efendiye Câmi'u'l-Fusûleyn nâm kitâb bahâsından beş bin akçe lâzîmü'l-edâ deynim vardır didikde mezbûrun tasdîkı kayd şûd”.

¹⁷⁸ Müellif hattı yazma nüshası için Bkz. Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali, **Dürerü'l-hukkâm fi şerhi Ğureri'l-ahkâm**, Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, No: 34 Fa 563.

¹⁷⁹ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı**, s. 22 ve 29.

¹⁸⁰ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kânunnâmeleri**, I, 6.

¹⁸¹ Yazma nüshası için Bkz. Azmîzâde Mustafâ b. Mehmed Haletî, **Hâşiye alâ Düreri'l-Hukkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm**, Milli Kütüphane-Ankara, No: 60 Zile 50/1.

¹⁸² Müellif hattı yazma nüshası için Bkz. Nûrullâh b. Muhammed Tarsusî, **Şerhü Düreri'l-Hukkâm**, Milli Kütüphane-Ankara, No: 01 Hk 1129.

Mehmed el-Vânî (100/1591)'nin ta'lîkı ve hâşiyesi,¹⁸⁵ **Kemâlpaşazâde** (940/1533)'nin ta'lîkı, **Ahmed el-Halebî** (1003/1594)'nin manzum çevirisi,¹⁸⁶ **Kâdı Süleyman el-Ankaravî** (1043/1633)'nin manzum çevirisi¹⁸⁷ hatırlanmalıdır.

4. Zahîretü'l-'ukbâ fî şerhi Sadrişşerî'ati'l-'uzmâ: Eserin müellifi *Ahi Çelebi* veya *Ahîzâde* diye de tanınan **Yusuf b. Cüneyd** (902/1496), Tokatlı olup Sultan Fatih ve II. Bayezid devri fakihlerindendir.¹⁸⁸ Tefsir, kelim ve astronomi'nin yanı sıra nahiv, mantık ve belağate dair de eserleri bulunan müellif, bu kitabını 891-991/1486-1496 yılları arasında on yılda tamamlamıştır.

5. Mülteka'l-ebhur fî fûrû'i'l-Hanefiyye: Eserin müellifi, aslen Halepli olup daha sonra İstanbul'a yerleşen **İbrâhim b. Muhammed el-Halebi** (956/1549)'dir. Hanefî mezhebinin *zâhirü'r-rivâye* metinlerinden derlenerek yazılan ve Osmanlı devletinde hukuk kodu olarak da kullanılan eser, "*el-Mültekâ*" ismiyle şöhret bulmuş ve uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Mülteka, **IV.Mehmed**'in buyruğuyla "Mevkûfât" adıyla Türkçe'ye çevrilmiş, 1648 ve 1687 yıllarında resmi kanun olarak kabul edilmiştir. Bu eserin **Şeyhîzade Abdurrahman Efendi (Damad)** (1078/1607) tarafından yapılan "*Mecmau'l-Enhur*" adlı şerhi ise onun üzerine yapılan çalışmaların en meşhurudur.¹⁸⁹

¹⁸³ Yazma nüshası için Bkz. Ebû Saîd Muhammed b. Mustafâ el-Hâdimî, **Hâşiye alâ Düreri'l-Hukkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm**, Müstensih: İbrahim b. Mehmed, Milli Kütüphane-Ankara, No: 01 Hk 666.

¹⁸⁴ Bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, II, 1199.

¹⁸⁵ Yazma nüshalar için Bkz. Pîr Mehmed Efendî b. Mehmed el-Vânî, **Ta'likatü'l-Müteallika bi-Düreri'l-Hukkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm**, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 07 Ak 148/1; Aynı Mlf, **Haşiyetü'd-dürer vel-Ğurer**, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, No: 1463, 1464, 1465, 1466.

¹⁸⁶ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, II, 1199 ve 1200.

¹⁸⁷ Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 294.

¹⁸⁸ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, II, 1227.

Mülteka'l-ebhur üzerine elliden fazla şerh yazılmış, ayrıca hâşiye vb. birçok çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar, *el-Mültekâ*'nın, Osmanlılarda takdir gördüğünü ve tevârüs edilen temel kaynakların yerini aldığını göstermektedir. **el-Hâc Alî el-Halebî** (967/1559), **Mehmet et-Tirevî** (1061/1650), **Muhammed b. Muhammed el-Behnesi ed-Dimaşkî** (987/1579), **Nureddin Ali el-Bâkânî el-Kâdirî** (?), **İsmâil es-Sivâsî** (1047/1637), **Alâuddîn Ali b. Muhammed et-Trablusî** (1032/1622), **Şeyhzâde Abdurrahman b. Mehmed** (1078/1667) ve **Alâuddin el-Haskefî** (1088/1677) bu esere şerh yazan bazı alimlerdir.¹⁹⁰

6. el-İslâh ve'l-Îzâh: Osmanlı âlimlerinden *İbn Kemal Paşa* veya *Kemalpaşazâde* diye bilinen Şeyhülislâm **Ahmed b. Süleyman b. Kemâl Paşa** (940/1534) tarafından kaleme alınmış olan eser, **Tâcû's-şerî'a** (673/1274)'nın *el-Vikâye*'si üzerine yazılan tek reddiye olma özelliğine sahiptir. Kemalpaşazâde'nin, Edirne'de Sultan Bayezid Medresesi müderrisliği sırasında yazdığı bu eserin günümüze kadar ulaşan nüshaları ve üzerinde yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Osmanlı döneminde fakihler üzerinde etkili bir eser olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye kütüphanelerinde 80 civarında nüshası bulunmaktadır.

c. İlmihaller

Kısaca "*davranış bilgisi*" demek olan ilmihal, Rabbine, kendine ve içinde yaşadığı toplum ve çevreye karşı sorumlulukları olan ve bunu yerine getirme gücüne sahip bulunan insanın, kendisinden beklenenleri yerine getirmesinde ona kılavuzluk etmeyi hedefleyen derli toplu bilgilerden ibarettir. Bu bilgiler hem dinî metinlerin doğrudan belirlemelerini hem de bu belirlemeler etrafında oluşan yorumları, tecrübe birikimlerini ve uzun dönemlerden süzülüp gelen bir dinî yaşayış geleneğini temsil eder.¹⁹¹

¹⁸⁹ Şükrü Selim Has, "Halebi", **DİA**, XV, 231-232; Ayrıca Bkz., İbrahim Halebî, **Tercemetü'l-Mevkûfati li Mülteka'l-Ebhur**, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1308.

¹⁹⁰ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-zunûn**, II, 1814.

¹⁹¹ Heyet, **İlmihal (İman ve İbadetler)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, I, 1.

Osmanlı döneminde de daha önceden yazılmış ilmihal türü eserler üzerinde çeşitli şerh ve haşiye çalışmaları yapılmıştır. Burada önemli gördüğümüz ilmihallerden bahsetmek istiyoruz.

Bunlardan birincisi Hanefî hukukçulardan **Ebu'l-Leys es-Semerkandî** (373/983)'nin namazla ilgili konuları ele aldığı “*el-Mukaddime fi's-Salât*” adlı eseridir.¹⁹² Söz konusu eser **Muslihuddin Mustafa Karamânî** (809/1406) ve **Molla Fenârî** (884/1431) tarafından şerh edilmiş,¹⁹³ **Kutbuddin İznikî** (821/1418) tarafından ilavelerle Türkçe'ye kazandırılmıştır. **Abdurrahman Aksarâyî** (950/1543) de “*İmâdü'l-İslâm*” adlı eserinin girişinde, *Ebü'l-Leys*'in *Mukaddime*'si sayılabilecek bir eser kaleme almayı düşündüğünü belirtmektedir.¹⁹⁴

İkinci önemli eser, **Ebü Adillâh Muhammed b. Muhammed el-Kaşgârî** (705-1305)'ye ait, kısaca “*Münyetü'l-musallî*” diye meşhur, “*Münyetü'l-musalli ve gunyetü'l-mübtedî*” adlı eserdir.¹⁹⁵ Eser birçok şerh ve haşiye çalışmasına konu olmuştur. **İbn Emir el-Hâc** (879/1474)'ın ve **İbrahim Halebî** (956/1549)'nin “Münye” üzerine yapılmış şerhleri bulunmaktadır.¹⁹⁶

Ayrıca, Osmanlının özellikle klasik döneminde telif edilen ilmihaller vardır ki bir yönüyle dinî bir zemin üzerine oturan Osmanlı hukuk anlayışına önemli etkileri olmuştur. Bu telif ilmihallerin hepsini burada zikretmek çalışmanın sınırlarını elbette zorlayacaktır. Bu yüzden en önemli gördüğümüz ve hemen hemen ilk teliflerden sayılan bir ilmihalden bahsetmekle yetinmek

¹⁹² Bursalı Mehmet Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, I, 391; Joseph Schact, “Abu'l-Layth al-Samar-kandî”, **EI**, I, 137.

¹⁹³ Yazma Nüshası İçin Bkz.: İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Arapça böl. Nr: 6829.

¹⁹⁴ Recep Cici, “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, Cilt: III, Sayı: 5, s. 224.

¹⁹⁵ Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zunûn**, II, 1603; Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifin terâ-cimü Musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye**, XI, 249; Yazma Nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümü 894 numarada kayıtlıdır.

¹⁹⁶ Söz konusu eser üzerinde yapılmış çalışmalar ve basım yerleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Özel, **Hanefî Fıkıh Alimleri**, Ankara 1990, s. 71 vd.

istiyoruz. Bu eser, **Kutbuddîn İznikî** (821/1418)'nin “*Kitâbü'l-Mukaddime*”sidir.¹⁹⁷ Müellif Arapçayı bilmesine rağmen eserini Türkçe kaleme almıştır. Bu yönüyle de bilinen ilk Türkçe ilmihallerden biri kabul edilmektedir. Eser, **Ebu'l-Leys es-Semerkandî** (373/983)'nin “*el-Mukaddime fi's-salat*”ı esas alınarak yazılmıştır. İznikî, bu eseriyle hem genel anlamda ilmihal geleneğine bir katkı sağlamış, hem de Osmanlı'da Türkçe ilmihal geleneğini başlatmış ve Türkçe'nin bir ilim dili olmasına katkıda bulunmuştur.¹⁹⁸

d. Ferâiz

Ferâiz alanında Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan en önemli eser, Hanefî fakihlerinden **Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî** (596/1200)'ye ait olan ve daha ziyade “*es-Sirâciye*” diye şöhret bulan eserdir.¹⁹⁹ Mahkemeye intikal eden davaların bir çoğu miras taksimi, yani ilm-i ferâizle ilgili olduğundan²⁰⁰ bu esere Osmanlı hukukçuları tarafından çok önem atfedilmiştir. Eser, İslâm miras hukuku alanında önemli bir çalışma olup Hanefî hukuk müdevvenatı sahasında en çok tanınan ve kullanılan bir kitaptır. Osmanlı döneminde söz konusu eser üzerine birçok şerh haşiye yazılmış ve türcüme edilmiştir.

es-Sirâciye üzerine Osmanlı Fakihlerinden **Molla Fenârî** (884/1431), **Şihâbuddin Sivâsî** (860/1455),²⁰¹ **Burhânuddin Herevî** (829/1426), **Muh-**

¹⁹⁷ Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih bölümü, No: 1927.

¹⁹⁸ Recep Cici, “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”, s. 240.

¹⁹⁹ Bkz. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı**, s. 22.

²⁰⁰ Birçok mahkemede, diğer defterlerden farklı olarak, feraiz ve intikal davaları için ayrıca “terike” defterleri tutulmuştur. Terike defterleri üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. İlker Mümin Çağlar, **273 Numaralı Manisa Şer'iye Sicil Defteri (1252-1253/1836-1837) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2005.

²⁰¹ **Şihâbuddîn Sivâsî**'nin ölüm tarihiyle ilgili kaynaklarda birbirinden farklı rivayetler mevcuttur. Bahattin Dartma tarafından yazılan bir makalede söz konusu farklılıklar irdelenmiş ve müellifin vefat tarihi (860/1455) olarak belirlenmiştir. Bkz. Bahattin Dartma, **Şihâbuddîn es-Sivâsî: Hayatı ve İlmi Şahsiyeti**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Aralık 2005 Sivas, IX/2, 89-106.

yiddin Mehmed Kocevî (951/1544), Muhyiddin Mehmed Fenârî (954/1547), Taşkoprîzâde (968/1560) ve Muhyiddin el-Acemî'nin (?)²⁰² şerhleri bulunmaktadır.²⁰³

2. Osmanlı Hukukunda Fetvâ Ve Fetvâ Literatürü

Fetvâ, Türk hukuk tarihinde İslâmla gelişmiş önemli bir hukuksal kurumdur. İslâmiyet'in ilk dönemlerinden itibaren toplum hayatında etkin rol oynamış olan fetvâ kurumunun, bu yolla hukuk düzeni üzerinde etkileri de kaçınılmaz olmuştur. Çeşitli toplumlarda benzer işlevleri gören kurumlar bulunmakla birlikte fetvâ kurumu, İslâm hukukunun uygulandığı her devlette sosyal yaşamın hemen her alanında yaygın bir uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde fetvâ, çok önemli işlevler yerine getirmiş ve halkın temel başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir.²⁰⁴

“Yiğit, delikanlı” anlamındaki *fetâ* kelimesinden gelen *fetvâ* (*fütyâ*, *çoğulu fetâvâ*, *fetâvî*), sözlükte “bir olayın hükmünü açıklayan ve hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamındadır. Fıkıh terimi olarak “*fakih bir kişinin sorulan fikhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm*” demektir. Örfte ise sorulan dini sorulara müftüler tarafından yazı ile verilen cevap anlamındadır. Fikhî bir meselenin hükmünü fetvâ vermeye yetkili kişilerden sormaya *istiftâ* (*sual*), fetvâyı isteyen *müsteftî* (*sâil*), böyle bir meseleyi açıklamaya veya meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmaya *iftâ*, verdiği fetvâ ile hükmü açıklayana da *müftî* (*mûcib*) denir. Kendisine dayanılarak fetvâ verilen şer'î hükme veya bir hadise hakkında ortaya konulan çeşitli görüşlerden fetvâ için tercih edilene *müftâ-bih*, müftînin fetvâ verirken veya müsteftînin fetvâ

²⁰² Bkz. Muhyiddin el-Acemî, **Haşiyetü'l-acem li-seyyidi'l-feraiç**, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, Nr., 1590 ve 1601.

²⁰³ Bkz. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 22.

²⁰⁴ Seda Örsten, **Osmanlı Hukukunda Fetvâ**, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Türk Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 15.

isterken bilmeleri ve riayet etmeleri gereken usul ve kaidelere *âdâbü'l-müftî* (*âdâbü'l-fetvâ, resmü'l-müftî*) adı verilir.²⁰⁵

Osmanlı devletinin kurucusu *Osman Gâzi* kayınpederi *Edebâlî*'yi fetvâ işlerine, bacanağı *Dursun Fakih*'i de kazâ işlerine bakmakla görevlendirmiştir. *Edebâlî*'nin ölümü üzerine *Dursun Fakih* fetvâ işlerini de yürütmeye başlamıştır. Osmanlı Devletinde XV. Yüzyılın başlarında Şeyhülislâmlık (meşîhat) makamı kuruldu. Fetvâ yetkisi Şeyhülislâmlık makamına ait olmak ve zaman içinde bu konuda özel bir prosedür ve teşkilat geliştirilmekle birlikte, meşîhat makamına bağlı olarak vilâyet, sancak ve kazalarda halkın sorularına cevap veren müftîler de bulunmaktaydı.²⁰⁶

Fetvâ kurumu, fıkıh kitaplarının karışık düzeni ve her çeşit meseleye derhal cevap bulmanın zorluğu nedeniyle, mahkemelerde Kâdının veya herhangi bir anlaşmazlıktan dolayı ihtiyaç duyan herkesin başvurduğu bir makamdır. Müftî, meseleyi inceledikten sonra, konu bilinmekle beraber, fakihler arasında tartışmalı bulunan bir mesele ise uygun bir çözüm yolu arar ve buna göre fetvâsını verir. Eğer, söz konusu meseleye fetvâdan önce herhangi bir çözüm yolu bulunmamışsa o zaman verilen bu yeni fetvânın yasama değeri de vardır. Müftî, bütün muteber imamların kitaplarını tarayarak, gerekli çözüm yolunu bulmaya çalışır. Eğer mevcut kitaplardan bir sonuca ulaşamazsa o zaman “meselenin kütüb-i muteberede” bulunmadığını beyan ile yetinmek zorundadır. Bilinmeyen bir meselenin çözüm yoluna ulaşmak, güç bir iştir ve buna ancak yüksek derecedeki fakihler / şeyhülislâmlar cesaret edebilirler. Alt rütbeli kâdılar ve müftîler, böyle halde, meşîhat makamına müracaat ederler.²⁰⁷

Kâdının hükmünün aksine, yerine getirilmesi gerekli bir hüküm değilmiş ve sanki soru sahibinin mutlaka uyması gerekmeyen, hukukî bir tavsiyeymiş gibi görünse de fetvâlar - özellikle şeyhülislâmın fetvâları -

²⁰⁵ Fahrettin Atar, “Fetva”, **DİA**, XII, 486.

²⁰⁶ Fahrettin Atar, “Fetva”, **DİA**, XII, 490.

²⁰⁷ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, AÜHF Yay., Ankara 1963.

doğal olarak uyulması zorunlu hükümler olarak düşünölmüşlerdir. Zira birçok şeyhülişlâm fetvâsına göre, fetvâlara itibar etmemek, bir müslümanı “ta’zir” cezasına maruz bırakır ve hatta ona inanmayanı (kâfir) konumuna düşürürdü.²⁰⁸

Osmanlı devletinde vilayet, sancak, kaza gibi idari bölgelere merkezî otorite tarafından kâdılar tayin edildiği gibi müffiler de tayin edilmiştir. Fetvâlar, kâdıllara hem dâvalara uygulanacak hukuk kâidesinin tespitinde hem de farklı görüşlerin bulunduğu durumlarda, özellikle Hanefî mezhebi içerisinde, hâkim görüşün (esahh-ı akvâl) tesbitinde de kâdıllara yardımcı olmuşlardır. Bu sebeple fetvâlar zaman zaman bizzat kâdılar tarafından istenmiştir.²⁰⁹

Öte yandan, tarafların mahkemede iddialarını, aldıkları fetvâ ile takviye ettikleri de görölmektedir.²¹⁰ Sadece bizim incelediğimiz defterlerde değil, diğer kâdıllıklarca tutulan sicil defterlerinde de taraflardan birinin tarafından getirdiği fetvâyâ dayanılarak verilen birçok hükme rastlamak mümkündür.²¹¹ Bu durum, kâdılların mahkemeye sunulan veya bizzat kendileri tarafından istenen fetvâlar doğrultusunda hüküm verdiklerini göstermektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, fetvânın kâdıyı bağlayıcı olmaması, fetvânın gelişi güzel reddedebileceği anlamına gelmemektedir. Kâdının davayı reddedebilmesi için elinde kuvvetli delillerin olması lazımdır. Aksi halde ilgili taraf davayı, bir yüksek mahkeme niteliğinde olan Dîvân-ı Hümâyûn'a

²⁰⁸ Uriel Heyd, “Osmanlı’da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, Çev: Fethi Gedikli, **Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1-3, İstanbul 1995, s. 313, 314.

²⁰⁹ Örnek olarak bkz. Çavuşzâde Mehmed Aziz, **Dürri’s-sükûk**, İstanbul 1288, I, 72-73.

²¹⁰ Örneğin **MŞS-52-35/2**’de kayıtlı bir sicilde “*bin yirmi yedi şabanü’l-muazzamının evâsıtı tarihiyle müverraha hüccet ibraz idüb bi’l-müvacehe feth ve kıraat olundukda fi’l-hakika mazmun-ı hüccet mezburûnun takrirlerine muvafık olduğundan gayri yedlerinde olan fetva-yı şerifeye nazar olundukda mazmununda bir yılda vaki haddâd taifesi beher sene harman zamanında öküz nallamak mûtadları olub kadîmden asla kimesne mani olmaz iken hala nalband taifesi mücerred ol san’at bize mahsusdur deyu mezburları men’e şer’an kadir olurlar mı? el cevab olmazlar*” ifadeleriyle mahkemeye bir fetva sunulduğunu ve sicilin devamında da kararın bu fetvâyâ muvafık sadır olduğunu görüyoruz.

²¹¹ Halit Ongan, **Ankara’nın Bir Numaralı Şer’iyye Sicili**, s. 50; Çavuşzâde, **a.g.e.**, I, 49, 52, 62.

götürdüğünde fetvâyı sebepsiz yere reddeden hâkim müşkil durumda kalırdı.²¹²

Fetvâların kâdıları bağlayıcı hale getirilmesi de mümkündür. Belli bir hukûki görüşün, yani fetvânın uygulanmasının padişah tarafından emredilmesi, kâdının bazı hususlarla takyidi anlamına gelmektedir. Böylesi durumlarda kâdı sadece bu görüşü uygulamak mecburiyetindedir. Şeyhülislâmlar bu tür fetvâları vezîriazamın aracılığına gerek olmaksızın doğrudan doğruya padişaha arz etmek ve mahkemelerde uygulanmasını temin etmek imkanına sahiptiler. Bu yolla şeyhülislâmlar Osmanlı hukukunun uygulanmasını doğrudan etkileme imkanına sahip olmuşlardır. Şeyhülislâm **Ebu's-Su'ûd Efendi**'nin *Ma'rûzât* isimli eserinde toplanmış bulunan fetvâları isminden de anlaşılacağı üzere doğrudan padişaha arz edilmiş; Padişah tarafından mucebince amel olunması emredilmiş ve böylece bağlayıcı hale gelmiş fetvâların en dikkate değer örneğini teşkil etmektedir.²¹³

Fetvâ kurumunun Osmanlı hukukunun düzenli işleyişinde oynadığı diğer önemli bir rol de, kâdılarının hükümlerinin hukûka uygunluğunu sağlamada müftîlerin üstlendiği roldür. Sistematik bir temyiz usûlünün bulunmadığı dönemlerde, özellikle merkezden uzak bölgelerde, müftîlerin mevcudiyeti ve tarafların her zaman ona başvurma imkânı, kâdıları hukûka uygun hareket etmeye belli ölçüde mecbur ettikleri inkar edilemez. Bir anlamda kâdılarının vermiş olduğu hükümler, müftîlerin ilmî denetimine açık hale getirilmiştir.²¹⁴

* * *

Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Literatürü başlığı altında zikretmeye çalıştığımız fikhî eserlerden başka, kâdılarının ikinci önemli bilgi kaynağı fatvâ

²¹² Bkz. Mehmet Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi**, II, 412.

²¹³ Mehmet Akif Aydın, **a.g.e.**, II, 413.

²¹⁴ Mehmet Akif Aydın, **a.g.e.**, II, 413, Ali Himmet Berkî, **Büyük Türk Hükümdârı İstanbul Fatihî Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı**, İstanbul 1953, s. 59'a atfen.

mecmualarıdır. Sual cevap tarzında hazırlanan ve sorulan meseleye dair kesin cevaplar içeren bu mecmualar en çok karşılaşılan problemlere yer vermesi ve Hanefî mezhebi içinde hâkim görüşü bildirmesi sebebiyle kâdılarının çok sık başvurdukları bir kaynak olmuştur. Ayrıca kâdılarının, verdikleri hükmün doğruluğundan emin olmak ve kararlarının üst yargı mercii olan Dîvân-ı Hümâyûn tarafından geri gönderilmesini önlemek için hükümlerini güvenilir bir hukukçunun, özellikle bir şeyhülislamın fetvâsına dayandırma arzuları, fetvâ mecmualarının İslâm ve Osmanlı hukuk tarihi boyunca çok yaygın biçimde kullanılmalarına yol açmıştır.²¹⁵

Osmanlı tarihi boyunca “Fetâvâ” yahut “Mecmûatü'l-Fetâvâ” adı altında oluşan literatür, gerek içerik gerekse derleyenlerin statüleri açısından farklılıklar arz etmektedir. Bu eserlerin bir kısmında Osmanlı toplumunda karşılaşılan problemlerin cevabını teşkil eden ve doğrudan şeyhülislâmlar yahut müftîler tarafından verilen fetvâlar derlenmiştir. Diğerlerinde ise, kâdı ve müftîlere başvuru kaynağı olarak el kitapları şeklinde, klasik Hanefî literatüründen derlenmiş meseleler aynen nakledilmiştir.²¹⁶

Kaynaklarda Osmanlı döneminde tedvin edilmiş 25'i şeyhülislâmlara ait olmak üzere 90 civarında fetvâ kitabından söz edilmektedir.²¹⁷ “Fetâvâ-yı Ebu's-Su'ûd Efendi”, “Fetâvâ-yı Âlî Efendi”, “Behcetü'l-Fetâvâ”, “Fetâvâ-yı Feyziyye”, “Netîcetü'l-Fetâvâ”, “Fetâvâ-yı Abdurrahîm”, “Fetâvâ-yı Ankaravî”, “el- Fetâvâ'l-hayriyye”, “el- Fetâvâ'l-Hâmidîyye”, “Fetâvâ-yı Minkarîzâde” gibi fetvâ kitapları birinci gruba giren, yani bizzat Osmanlı şeyhülislâmları veya müftîleri tarafında verilen fetvâların derlenmesi suretiyle oluşan fetâvâ literatürünün en meşhurlarıdır. **Çeşmîzâde Hâlis** (1297/1879) “Fetâ-

²¹⁵ Fetvâ literatürünün geniş bir listesi için bkz. Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, II, 1218 vd.; Bağdatlı İsmâil Paşa, **İzâhü'l-Meknûn fi Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn**, II, 100 vd.

²¹⁶ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, Cilt: III, Sayı: 5, İstanbul 2005, s. 253.

²¹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, II, 61-64. Burada verilen listede bazı yanlışlıklar olsa da fetvâ literatürüne ulaşmada önemli kolaylık sağlamaktadır. Bkz. Şükrü Özen, **a.g.m.**, s. 250.

vâ-yı Âlî Efendi”, “Behcetü'l-Fetâvâ”, “Fetâvâ-yı Feyziyye”, “Netîcetü'l-Fetâvâ”, “Fetâvây-ı Abdurrahîm” ve İbn Nüceym'in “Fetâvâ”sını tekrarları çıkarmak suretiyle “Hulâsatü'l-Ecvibe”²¹⁸ adını verdiği kitabında toplamıştır.²¹⁹

Osmanlı hukuk sistemine etki eden ve ikinci gruba dahil edebileceğimiz fetvâ literatürü, aslında sistematik fıkıh kitapları tarzında yazılan fakat fetvâ kitapları olarak şöhret bulan eserlerdir. Hanefî fakihlerinden **Fahrüddîn Hasan b. Mansur el Uzcendî el-Fergânî** (592/1196)'ye ait “Fetâvâ Kâdihân”, **Hâfîzu'd-dîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî, el-Bezzâzî** (827/1423)'ye ait “el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye”, Heyet tarafından hazırlanan “el-Fetâvâ'l-Hindiyye (el-'Âlemgîriyye)”, **Alim b. el-Ala el-Ensârî ed-Dihlevî el-Hindî** ()'nin, “el-Fetavâ't-Tatarhaniyye fi'l-Fıkhî'l-Hanefî”si ve **Ebu'l-Feth el-Velvalicî** (540/1145)'nin, “el-Fetâvâ'l-Velvâliciyye”si gibi eserler bu türe örnek verilebilir.

3. Kânunnâmeler

Osmanlı hukukunun önemli yürürlük ve bilgi kaynaklarından bir diğeri de kânunnâmelerdir. Örfî hukukun oluşma süreci ve bu süreç içerisinde kânunnâmelerin meydana geliş biçiminden daha önce bahsedilmişti. Padişahların daha ziyade örfî hukuk alanında koymuş olduğu kânunları toplayan bu kânunnâmeler esas itibariyle üç grupta değerlendirilebilir:

1. Belli bir konuda hüküm ihtivâ eden kânunnâmeler: Ferman ve berat şeklinde düzenlenen ve sancak kânunnâmeleri ile genel kânunnâmelerdeki birçok hükümlerin ilk şekillerini teşkil eden bu kânunlar mahallî idarecilere ve kâdıllara gönderilmekteydi. Şer'îye sicil defterlerinde, merkezde bulunan mühimme ve mukataat defterleri gibi muhtelif defterlerde bu tür kânunların örneklerine rastlanmaktadır.²²⁰

²¹⁸ Çeşmîzâde Hâlis, **Hulâsatü'l-ecvibe**, İstanbul 1289.

²¹⁹ Fahrettin Atar, “Fetva”, **DİA**, XII, 495.

2. Sancak ve vilâyetlerde cârî olan arazi ve vergi kânunlarını toplayan vilâyet ve sancak (livâ) kânunları: Belli bir bölgede yürürlükte olan ve daha ziyade arazi ve vergi hukukuyla ilgili bulunan hükümleri bir araya getiren bu kânunnâmelerin birer nüshası o vilâyet veya sancakta saklanır, diğeri de İstanbul'da bulunan tahrir defterinin başına dercedilirdi. Siyaset cezalarını bir araya getiren siyasetnâmeler, Fatih'in teşkilat kanunnamesi ile kânun-ı yeniçeriyân, kânun-ı yörükân gibi belli konularda veya belli toplum kesimlerine ilişkin hükümleri bir araya toplayan kânunnâmeleri de bu gruba katabiliriz.
3. Bütün imparatorlukta cârî olan hükümleri bir araya getiren genel kânunnâmeler: Fatih, II. Bayezid, Yavuz ve Kânûnî devirlerinde hazırlanan kânunnâmeler, bütün imparatorluk dahilinde yürürlükte olan ve daha ziyade ceza, arazi ve vergi hukuku sahalarındaki hükümleri toplayan kanunnâmelerdir. Bunlara dair resmî tedvinler söz konusu olduğu gibi, aynı mahiyette ve aynı fonksiyonları ifa etmek üzere özel tedvinler de olabilmektedir.²²¹

Kâdıların özellikle cezâ, arazî ve vergi hukuku sahalarında en önemli yardımcıları olan kânunnâmelerin Osmanlı hukukun uygulanmasına yardımcı oldukları inkar edilemez. Bu sebeple, bunların yürürlük kaynağı olarak kullanılmak üzere kâdıllara gönderildikleri, zaman zaman kâdılarının da ellerindeki kânunnâme nüshalarını merkeze göndererek son değişikliklere göre tashih ettirdikleri görülmektedir. Hatta bu kânunnâmelerin bir nüshasının isteyen şahıslara belli bir ücret karşılığında verildikleri de görülmektedir. Bu uygulamadan kânunnâme muhtevasının normal vatandaşlar tarafından bilinmesinin istendiği; gerektiğinde hükümlerini çiğneyenlere karşı ibraz edilmesinin gerektiği ve böylece kânuni fonksiyonlarının olduğu anlaşılmaktadır.²²²

²²⁰ Halil İncılık, "Kânunnâme", *EP*, s. 563; Aynı Mlf., "Bursa Şeriye Sicilerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Bellekten*, Sayı: 44, s. 693-703.

²²¹ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti Tarihi*, II, 416-417.

²²² Mehmet Akif Aydın, *a.g.m.*, II, 417.

B. Mahkeme Görevlileri

Bu bölümde, Osmanlı devletinin adâlet sisteminde rol alan görevliler üzerinde durmak istiyoruz. Zira adlî teşkilât bu kişiler vasıtasıyla görevini ifa ediyordu. Bu görevlilerden olan ve adâlet sisteminin işleyişinde birinci derecede etkin olan kişi, Kâdîdır. Kâdî dışında mahkemede görevli olan ikinci derecedeki mahkeme görevlileri de mevcuttur. Bunlar ise Nâib, Muhzır, Subaşı, Mübâşir, kâtip gibi görevlilerdir. Bu kişilerin göreve getirilmelerinde ve görevlerini yerine getirmelerinde çeşitli kıstaslar vardır.

1. Kâdılar

Genel manasıyla kâdî; kazâ işlerine bakan memura verilen unvandır.²²³ Konumuzla ilgili özel manasına gelince kâdî, Osmanlı devletinde çok geniş yetkileri haiz olan ve bu kapsamlı yetkileriyle mahkemelerde görev yapan şahıstır.²²⁴

İslâm tarihinde ilk kâdılık görevini yürüten Hz. Peygamberin kendisi olmuştur. İlk dört halife devrinde de kâdılık halifenin görevlerinden biriydi. Zamanla devletin sınırlarının gelişmesi ve işlerin artması, yargı alanında da bir görev bölüşümünü gerektirmiştir. Bu ihtiyaç yargı görevinin halife tarafından niyabet usulüyle verilmesini gerektirmiştir. Osman Nuri Ergin'in hazırladığı "Mecelle-i Umûr-i Belediye" adlı esere göre Halife Ömer, ilk olarak Medine'ye **Ebu'd-Derdâ** (32/652)'yi²²⁵, Basra'ya sahabeden **Kâdî Şurayh** (80/698)'i²²⁶, Küfe'ye de **Ebu Musa el-Eş'ârî** (42/662)'yi kâdî tayin

²²³ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, III, 119.

²²⁴ Ahmet Akgündüz, **Şeriye Sicilleri**, I, 68.

²²⁵ ez-Zehabî, Şemsüddîn (748/1347), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, II, 337; Burada Şam Valisi olarak görev yaptığı zikredilmektedir.

²²⁶ ez-Zehabî, **a.g.e.**, IV, 100; Burada Küfe kâdısı olarak zikredilmektedir.

etmiştir.²²⁷ Mısır'ın fethinden itibaren, ilk bu ülkede olmak üzere, kâdıların bölge valisi tarafından tayini prensibi uygulanmıştır.²²⁸

Osmanlı tarihinde bilinen ilk kâdı, **Osman Gazî**'nin Bilecik'i fethinden sonra Karacahisar'a kâdı ve fakih olarak ta'yîn ettiği **Tursun Fakih**(725/1325)'dir. Daha sonra **Çandarlı Kara Halil** (aynı zamanda ilk Osmanlı veziriazamı olacak olan **Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa**) Bilecik, İznik ve Bursa kâdılıklarına getirilmiştir.²²⁹

Kâdıların esas vazifeleri, hukuk kâidelerini sosyal münasebetlere tatbik etmek ve fertlerin sübjektif haklarının korunmasını temin edecek tedbirleri almaktır. Bu itibarla hâkim olacakların hukuk ilmine derin vukufı, sosyal münasebetin gereklerini ve halkın ihtiyaçlarını, örf ve adetlerini anlayacak şekilde umumî kültürleri, nihayet haricî tesirlere mukavemet edecek derecede karakter, ahlak ve seciyeleri bulunması gerekirdi. Kazâ fonksiyonunun mesuliyeti fazla olduğundan, bu fonksiyonu ifa edecek şahıslarda, manevi ve ahlaki vasıflar aranırdı.²³⁰

Osmanlı Devletinde, beylik döneminden beri fethedilen yerlere hukuku temsilen kâdının, idareyi temsilen subaşının tayini yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kâdısı, İslâm devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir. Memuriyeti, kendinden önceki İslâmî asırlardaki meslektaşlarına göre daha geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca tahsili, mesleğe geçişi ve terfisi itibarıyla da gelişmiş bir hiyerarşiye ve kurallar bütününe tabidir. İlimiye sınıfına mensup olan Osmanlı kâdısı, son İslâm devle-

²²⁷ ez-Zehabî, **a.g.e.**, II, 382; Burada Sadece Kûfe'de değil, Basra'da da görev yaptığı belirtilmektedir.

²²⁸ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umûr-i Belediyye**, Matbaa-i Osmâniyye, İstanbul 1338/1922, I, 258. İlber Ortaylı, "Osmanlı Kâdısı : Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, Ankara 1975, s. 117; İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kâdı**, Turhan Kitabevi, Ankara 1994, s. 7.

²²⁹ Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara 1998, s. 110.

²³⁰ Fahreddin Atar, **İslâm Adliye Teşkilatı**, Ankara 1979, s. 93.

tinin geniş ve renkli coğrafyasındaki temsilcisi, bu dünyayı baştan sona en iyi tanıyan memur tipidir ve bu devletin hukukçular sınıfını şahsında temsil eden meslek adamıdır.²³¹

Kâdı olabilmenin bir takım şartları vardır. Bunlar, müslüman olmak, erkek olmak, buluğ çağına ermiş olmak, akıllı olmak, hür olmak, âdil olmak, hukuk bilgisi sahibi olmak, eli, ayağı, gözü, kulağı... gibi organları sağlam olmaktır.²³²

Osmanlı kâdılarında günümüze ulaşan şahsi hatıra, mütalaa ve gözlem gibi malzeme hemen hemen yok denecek kadar azdır.²³³ Bununla birlikte Mekteb-i Hukuk-i Sultânî²³⁴ mezunlarından İsmail Sem'î Bey'in kaleme aldığı "Usûl-i Muhâkemenin Tarihçesi"²³⁵ gibi, eski harflerle kaleme alınmış eserlerde kâdılık ve kâdılarla alakalı bir miktar bilgiye ulaşmak mümkündür. Bu eserde, Hz. Peygamber döneminden itibaren kitabın yazıldığı tarihe kadar İslâm ve Osmanlı adliye teşkilatının inkişâfı ele alınmaktadır. Ayrıca Şeyhülişlâmîğin 1334/1915 senesinde neşrettiği 736 sayfalık "*İlmiye Salnamesi*"²³⁶ kaliteli baskısıyla göz doldurmaktadır. Eserde hâlihazırda Meşîhat dairesinde çalışanların ve taşradaki kâdılarının isimleri sayıldıktan sonra, "*Meşîhat-i İslâmiyyenin Tarihçesi*" serlevhası altında Şeyhülişlâmîlik makamının kısa tarihçesi anlatılmış ve o zamana kadar gelmiş geçmiş şeyhülişlâmîların tercüme-i halleri verilmiştir. Son taraflarına doğru "*Tarihçe-i Kitâb-ı Tedris*" başlığı altında ilmiye sınıfının nasıl eğitim

²³¹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devletinde Kâdı", **DİA**, XXIV, 69.

²³² Bkz. **Mecelle**, 1792, 1793, 1794; Ali Himmət Berki, **Açıklamalı Mecelle**, Hikmet Yay., İstanbul 1982, s. 407; Daha geniş bilgi için bkz. Muhammed Faruk en-Nebhan, **İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, terc. Servet Armağan, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.

²³³ İlber Ortaylı, **a.g.m.**, XXIV, 69.

²³⁴ Bugünkü İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin Darülfünun altında açılan ilk halidir.

²³⁵ İsmâil Sem'î Bey, **Usûl-i Muhâkemenin Tarihçesi**, Dersaadet, İstanbul 1324.

²³⁶ Ahmed Refik, **İlmiye Salnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

gördüğü anlatılarak bununla alakalı mer'î mevzuat zikredilmiştir.²³⁷ Bir zamanlar Belediye Başkanlığı fonksiyonunu yerine getirmesi hasebiyle kâdılık müessesini ele alan Osman Nuri Bey'in "*Mecelle-i Umûr-i Belediye*"²³⁸ adlı eserini de burada zikretmekte fayda görüyoruz. Zira bu eserde de kâdılık müessesesi hakkında uzun ve faydalı bilgiler bulmak mümkündür.

2. Nâibler

Nâib, sözlükte genel olarak, birinin yerine geçen ve onun hizmetini gören, vekil manalarındadır.²³⁹ Terim olarak ise; Kâdıların kendi yerlerine davaya bakmak üzere görevlendirdikleri şahıslar manasını ifade eder. Ayrıca Osmanlı hukukunda, Sultanın vekili olması hasebiyle bütün kâdıların da Nâib denmiştir.²⁴⁰

Burada konumuzla ilgili olan, kâdı tarafından atanan ve kâdı adına dâvâ dinleyen, hüküm veren kimseler manasındaki "nâib"tir. Şer'î Mahkemede kâdıların adına çeşitli hizmetlerde görev alan nâibler, bir başka ifadeyle vekil kâdıların bulunmaktaydı. Nâib; Kâdıların kendi kazaları dâhilindeki nâhiyelerde şer'î görevlerini yerine getirmek için tayin ettikleri bir memurdu. Kâdıların bu tayini iltizâm usûlüyle²⁴¹ yapardı. Nâib, Şer'î Mahkeme'de kâdıya

²³⁷ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kâdılık Müessesesi Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, İstanbul 2005, s. 423.

²³⁸ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i umûr-i belediye**, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1340. Söz konusu eser 1995 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından tekrar basılmıştır.

²³⁹ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu**, IV, 69; Abdülaziz Bayındır, **İslâm Muhakeme Hukuku**, s. 47; Ahmet Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, I, 73; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, I, 232; Nurcan Abacı, **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, 59 vd.

²⁴⁰ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, 47; Ahmet Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, I, 73; Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, I, 232; Nurcan Abacı, **a.g.e.**, 59 vd.

²⁴¹ İhale usulüyle naibliklerin verilmesidir. Bkz., Osman Nuri, **Mecelle-i umûr-i belediye**, s. 329 vd; Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", **Tarih. Araştırmaları**

vekâlet ettiği gibi, gerektiği zaman Şer'î muamelelere bakmak üzere köylere ve mahallelere de gönderilirdi. Kazânın büyük veya küçük oluşuna göre bir veya birden fazla nâib tayin edilebilmekteydi. Nâiblerin görev aldıkları kaza büyük olduğu takdirde, bunlara mevâli nâibleri adı verilmekteydi. Naibler bu gibi kazalarda sorumluluk sahalarına ve vazifelerinin özelliğine göre; *bâb nâibleri*, *ayak nâibleri* ve *arpalık nâibleri* adlarıyla adlandırılırlardı. Büyük kazalara tayin edilen kâdılar zaman zaman görevlendirildiği kazaya hiç gitmeden, nâib vasıtasıyla görevlerini yerine getirebilmekteydi. Nâib kâdından aldığı vesikayı kazaskere tasdik ettirirdi. Kâdılar mahkemeye başvuranlardan kendileri için belirli resimler almaya yetkili olduklarından, nâiblikleri bu gelirlere tekâbül eden bir bedel karşılığı verebiliyorlardı.²⁴²

3. Muhzırlar

Muhzırlar, mahkemeye getirilmesi gereken kimseleri mahkemeye çağırın görevlilerdi. Muhzırlar icap ettiğinde mahkemeye celbedilecek kimseleri zor kullanarak da getirebiliyorlardı. Bir mahkemede çalışan muhzırlar arasında işlerin dağıtılması muhzırbaşı tarafından yapılırdı. Muhzırbaşılık görevi iltizam usulü ile verilmekteydi. Ayrıca kâdıılardan tayin sırasında alınan berat resminin yarısı katipler, muhzırbaşı ve muhzırlar arasında paylaşılıyorlmaktaydı.²⁴³

Aslında muhzırların yukarıda ifade edilenlerin yanında küçük kazâ merkezlerinde mahkeme mübâşirliği ve mahkeme kâtipliği yapmak, bazı emniyet görevlerini yerine getirmek ve savcılara yardımcı olmak gibi vazifeleri de vardı. Muhzırlar ilk dönemlerde tarafları mahkemeye sözlü olarak davet ediyorlardı ve bu davete uymayanlar görevli birimlerce cezalandırılıyorlardı. Daha sonraları muhzırlar bu daveti, davetiye varakası adı verilen bir kâğıtla, yazılı yapmaya başlamışlardır. Muhzırlar davet, celp ve kolluk

Dergisi, Cilt: XVIII Sayı: 29, Ankara 1997, s.39 vd.; Coşkun Can Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi" , **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 71, Nisan-1991, s.73-79.

²⁴² İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı**, s. 117-118.

²⁴³ İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 111.

görevinin yanı sıra, yargılama esnasında mahkemenin emniyet ve asayişini teminden de sorumluydular.²⁴⁴

4. Çavuşlar

Çavuşların Osmanlı adliye teşkilatındaki yeri çok önemliydi. Mahkeme neticesine göre kesinleşen nakdî ve bedenî cezaların infâzı, borçlunun mallarının satılarak borcunun ödenmesi, mahkemeden sâdır olan ilamların icrâsı, kısaca günümüzde icrâ memurlarının tamamen, emniyet güçlerinin ve savcılarının görevlerini kısmen çavuşlar görürlerdi.

Hukuk ve ceza davalarında icrâ memurluğu yapan ve Dîvân'a ait birçok önemli işi yürüten Bâb-ı Âlî çavuşbaşılık ve çavuşluk teşkilatı, 20 Temmuz 1836 tarihinde Divân-ı De'âvî Nezâretine çevrilmiştir. Bunun günümüzdeki karşılığı Adâlet Bakanlığıdır.²⁴⁵

5. Subaşılar

Hükûmet merkezindeki çavuş teşkilatının görevlerini sancak, kazâ, nahiye ve köylerde subaşı denen memurlar yürütürdü. Sancaklarda sancak beyinin özel ücretli adamı ve polis amiri, kaza ve daha küçük merkezlerde ise idare amiri olan subaşılardan, şer'î mahkemelerinde de icrâ ve infaz memurluğu görevini üstlendiklerini görüyoruz. Şer'î mahkemesinin kararlarını tatbik etmek, hapsine karar verilen şahısları hapsetmek, hapishaneye nezaret etmek, cezaları infaz etmek ve cezaî tazminatları tahsil etmek subaşılardan görevleri arasındadır. Güvenlik görevlilerinin fonksiyonlarını ifanın yanında günümüzde belediye ve zabitanın alanına giren birçok görev de subaşılara aitti. Osmanlı devletinde subaşılık, köy ve kasabalarda "il subaşısı", sancaklarda ve diğer büyük merkezlerde ise "şehir subaşısı" diye adlandırılırdı. Belirtilmesi gereken önemli bir husus da subaşılardan, kâdılarının emri altında çalışmalarıdır. Serbest olmayan dirliklerde ise suba-

²⁴⁴ Mecelle, Md. 1833; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, II, 572; Ahmet Akgündüz, **Şer'îyye Sicilleri**, I, 72.

²⁴⁵ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 74.

şığı sancakbeyi tayin ederdi. Köylerde köy subaşları, sancaklarda sancak subaşları ve kazalarda ise toprak subaşları bulunurdu.²⁴⁶

6. Mübâşirler

Mübâşirin sözlük anlamı bir işe başlayan ve o işi ele alan kimse demektir. Osmanlı adliye teşkilatı içerisinde ise iki anlamı ihtiva eder. İlk anlamıyla, mahkemelerde celp ve tebliğ işlerinde kullanılan memur demektir. Bu yönüyle, Muhzırla aynı anlama gelmektedir. Tabii burada ikisi arasında bir fark vardır. Fakat Mübâşir, bu anlamıyla daha ziyade ceza davalarında kullanılmaktadır ki iki görevli arasında görevleri açısından da farklılıklar mevcuttur. İkincisi yani mübâşirin Tanzimat'tan önceki anlamı ise, devletçe gördürülmesi veya soruşturulması lazım gelen bir işin yapılmasına veya soruşturulması için

görevlendirilen memurlardır. Bunların sabit bir gelirleri yoktu; ilgililerden ve gittikleri bölge halkından mübâşiriye adı altında harç alırlardı.

²⁴⁷

7. Müşâvirler

Kâdılar dava dinlerken gerek görürlerse yanlarında İslâm hukukunu iyi bilen müftü, müderris gibi kimseler bulundurulardı.²⁴⁸ İşte bu şekilde uzmanlık alanlarıyla ilgili kâdıya yardımcı olanlara müşâvir denirdi. Ayrıca Osmanlılar, son dönemlerde (h.1331/ m.1913) bazı mahkemeler için özel müşavirlik kadroları da ihdas etmiştir. Bu tarihte çıkarılan, "*Hükkâm-ı Şer'* ve *Mehâkim-i Şer'iyye Hakkında Kânûn-i Muvakkat*"ın²⁴⁹ 8. maddesine göre Kazaskerlikler, İstanbul, Muhalefât, Evkâf, Galata ve Üsküdar kâdılıklarıyla

²⁴⁶ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 74; Ayrıca Bkz. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i umûr-i belediye*, I, 903; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, 259-261.

²⁴⁷ Abdülaziz Bayındır, **İslâm Muhakeme Hukuku**, s. 81; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 72.

²⁴⁸ *Mecelle Md. 1811*; Ali Haydar, **Dürerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm**, IV, 714.

²⁴⁹ Kanun hakkında geniş bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, İstanbul 2004, s. 277 vd.

iş yoğunluğu fazla olan diğer vilayet merkezlerindeki mahkemelerde ihtiyaca göre bir veya iki müşavir bulundurulacaktı. Müşavirler, kâdılık yapabilecek özellikteki kimselerden seçildiği için, Haremeyn kâdılarının müşavirleri tek başlarına hüküm verme yetkisine sahiptiler.²⁵⁰

8. Kassâmlar

Sözlükte “bölmek” anlamındaki kısmet mastarından türeyen kassâm, “taksim eden, bölüştüren” manasına gelmektedir. İslâm hukuk literatüründe ganimet, şirket ve miras gibi konularda her türlü menkul ve gayrimenkul malı bölerek şâyî hisseleri belirli hale getiren kişi ya da resmî görevliye kâsım veya kassâm denilmiştir. Daha dar anlamda ve özellikle Osmanlı uygulamasında kassam, miras davalarında bizzat dava halline gidip gerekli tahkikatı yapan ve ihtilaf hakkında bir neticeye vardıldıktan sonra davayı hükme bağlayan; terikeyi varisler arasında taksim eden şer’î memuru ifade etmektedir.²⁵¹

Kassâmlar; askeri sınıfın terikesini tutan kazasker kassâmları ve halktan vefat edenlerin terikesini tutan kassâmlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydılar. Kazasker Kassâmları her kazada bulunabildikleri gibi birden fazla kaza için bir tek Kazasker kassâmı görevlendirilebilmekteydi. Adlarından da anlaşılacağı üzere bu kassâmlar kazaskerlere bağlı idiler. Halktan vefat edenlerin terikesini tutan kassâmlar ise şer’î mahkemede bulunur ve doğrudan doğruya kâdı tarafından tayin olunurlardı.²⁵²

İslâm hukukçularına göre kazâf özellik taşımasından ve kâdının nâibi konumunda olmasından dolayı kassâmın kâdılarda arandığı gibi müslüman ve âdil olması, mesleğinin gerektirdiği hukuk bilgisine sahip bulunması, Kur’an, Sünnet ve fıkhi, özellikle miras hukukunu (ferâiz) iyi bilen, hür, kazf

²⁵⁰ Aynı kanunun 23. maddesinde bu husus düzenlenmiştir.

²⁵¹ Sait Öztürk, “Kassâm”, **DİA**, XXIV, 579.

²⁵² İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 111.

suçu sebebiyle had cezası uygulanmamış, fâsık olmayan kişilerden seçilmesi gerekmektedir.²⁵³

Kassâmlar, kâdı veya kazasker adına tahririni yaptıkları terikeden “resm-i kısmet” adı altında binde 15-25 arasında değişen bir resim alırlardı. Ancak tatbikatta resmî tarifelerden farklı uygulamalar da görülmektedir. Nitekim bu oran binde 8.5 ile 35 arasında değişebiliyordu. Terikeden ayrıca kassâmın payı olarak “kassâmiye” adıyla genelde binde beş oranında bir kesinti yapılmakla birlikte, kassâmiyenin resmî tarifesi çeşitli kanun metinlerinde farklı oranlarda yer almaktadır. Uygulamada ise binde 1,9 ile 9,5 arasında değişen oranlar tespit edilmektedir.²⁵⁴

9. Kâtipler

Şer’iyye Mahkemesi görevlilerinden olan Kâtip, tarafların iddia ve savunmalarını ve şahitlerin beyanlarını, daha doğrusu tüm muhakemeyi kayda geçirmekle yükümlü olan kimsedir. Katip; güvenilir, salih, davaları yazma ve îlâm tanzim etme usulüne vâkıf birisi olmalıdır. Hediye almak gibi kötü bir davranışta bulunamaz. Hâkim, kâtibi mahkemede uygun bir yere oturtur. Kâtib burada, tarafların iddia ve müdafaaları ile şahitlerin ifadelerini kaydeder.²⁵⁵

C. Şer’iye Sicilleri

İslâm hukukunu, bir hukuk sistemi olarak kabul eden Osmanlı devletinin yargı organı olan şer’î mahkemeler, devletin yıkılmasıyla tarihe karışmakla birlikte, Osmanlı’nın çeşitli devirlerdeki hukukî, iktisadî, dinî, askerî ve idarî müesseseleri hakkında bize çok değerli tarihi belgeler de bırakmıştır. Bu belgeler dil, din ve millet farkı gözetmeksizin, bütün insanlarla

²⁵³ Bkz. Sait Öztürk, a.g.m., **DİA**, XXIV, 579; Molla Hüsrev, **Dürrü'l-Hukkâm fî şerhi Ğure-ri'l-ahkâm**, İstanbul 1287, II, 794-795; İbn 'Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr**, Kahire ty., VI, 256-257.

²⁵⁴ Sait Öztürk, “Kassâm”, **DİA**, XXIV, 581.

²⁵⁵ Abdülaziz Bayındır, **İslâm Muhakeme Hukuku**, 83; Ahmet Akgündüz, **Şer’iyye Sicilleri**, I, 75.

ilgili olayları ihtiva eden şer'iyeye sicilleridir.²⁵⁶ Kâdıların îlam, hüccet ve cezâlarla, görevi gereği tuttıkları çeşitli kayıtları kapsayan ve “şer'iyeye sicilleri”, “kâdî defterleri”, “mahkeme defterleri”, “zabt-ı vakâyî” sicilleri diye de isimlendirilen bu defterler, XV. asrın ortalarından başlayarak XX. asrın ilk çeyreğine kadar uzun bir zaman dilimi içinde, en azından 472 yıllık tarihî, iktisadî ve siyasî, ictimâî ve hukukî hayatı yazıyla tespit etmektedir. Osmanlı devletine ait günümüze ulaşabilen en eski sicil defteri 1455 tarihli, Bursa'ya ait bir defterdir.²⁵⁷

Osmanlı Devleti'nde şer'î ve örfî davaların görüldüğü başlıca yere resmî yazılarda ve kanunnamelerde mahkeme ya da meclis-i şer' denilirdi.²⁵⁸ Bu mahkemelerde ele alınan bütün hukukî meseleler, kâdılarının verdikleri karar suretleri, hüccetler ve yargıyı ilgilendiren çeşitli konular defterlere kaydedilirdi.²⁵⁹ Devlet merkezi ile yazışmalar, halk dilekleri, fermanlar, îlâmlar, beratlar gibi pek çok konuyu ihtiva eden bu siciller²⁶⁰ resmi birer defter mahiyetinde idi ve dikkatle saklanarak kâdından kâdıya devredilirdi.²⁶¹ Sicillerin yazılması, vesikaların tanzimi kâdılarının maiyyetindeki kâtipler tarafından yapılırdı.²⁶²

Bu defterlere, yazıldıkları mekân esas alınarak “mahkeme defterleri”, mahkemelerin çeşidi esas alınarak “şer'iyeye defterleri” veya “şer'î mahkeme defterleri” ya da yazdıranlar esas alınarak “kâdî defterleri” isimleri verilmektedir. Kâdî defterleri, bir şehirde meydana gelen dava, alım-satım, belediye işleri; hükümet ve vakıflara ait bina, köprü, cami, su yolu inşaatı ve tamiri;

²⁵⁶ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 11.

²⁵⁷ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 11.

²⁵⁸ Halil İnalçık, “Mahkeme” mad., **İA.**, İstanbul 1955, VIII, 149.

²⁵⁹ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 18.

²⁶⁰ Müctebâ İlgürel, “Şer'iyeye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, **Tarih Dergisi**, İstanbul 1975, Sayı: 28, s.123.

²⁶¹ Halil İnalçık, **a.g.m.**, s.150; Bir kâdının bu defterleri kaybetmesi veya tahrifi cezayı gerektirirdi. Bkz. İlber Ortaylı, **Hukuk Ve İdare Adamı Olarak Kâdî**, Ankara 1994, s.66

²⁶² Halil İnalçık, **a.g.m.**, s.150.

ölüm, evlenme ve boşanma gibi her türlü toplumsal olayı ihtiva eden yazılarla vali, kâdı, müderris, imam vb. görevlilerin nasb ve azillerini, vakfiyeler, merkezden gönderilen emir, hüccet, berat gibi yazıların özetleri ya da sûretlerinin kaydedildiği resmî ve tarihî kaynaklardır. Bu defterler halkın duygu, düşünce, inanç ve davranışlarını, yaşanan olayları olduğu gibi aksettiren, dolayısıyla geçmişin âdeta aynası durumunda bulunan birinci derecede önemli belgelerdir.²⁶³ Bir başka ifadeyle şer'îye sicilleri, her çeşit dâvâ zabıtlarıyla; mukâvele, senet, satış, vakfiye, vekâlet, vesâyet, terike, taksim, îlam vs. gibi fıkıh ilminin başlıca konularını teşkil eden şer'î muamelelere dair resmî kayıtların yanı sıra narhlar ve esnaf teftişine dair kayıtları da ihtiva eder.²⁶⁴

Şer'îye sicilleri mâruzlara, ilâmlara, hüccetlere, âile hukukuna, terikeye, izinnâmeye, emirlere, fermanlara vekâlet ve kefâletlere ait ayrı ayrı tutulmuş olanları olduğu gibi çeşitli vesikaları bir arada karışık olarak bulunduranları da vardır. Çalışmamızda ele aldığımız sicillerin çoğu karışık olarak tutulmuştur. Sicillerin tutulmasında öteden beri İslâm âleminde uygulanmakta olan usul, Osmanlı mahkemelerinde de tatbik edilmiş ve yapılan muamelenin çeşidine göre gerekli bilgiler eksiksiz kaydolunmuştur. İslâm hukukunda yazılı muamelelerde takip edilecek usul, fıkıh kitaplarında eş-şurût ve el-mehâdır ve's-sicillât bölümlerinde etraflıca belirtilmektedir.²⁶⁵

²⁶³ Kâdı defterlerinin içerdiği konu çeşitleri ve örnekleri için bk.: Yücel Özkaya, "Sofya'da Millî Kütüphanedeki Şer'îye Sicilleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, XIII/24, Ankara 1979-1980, s. 21; Cahit Baltacı, "Şer'îye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ts., s. 127-130; Osman Çetin, "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 2, c. II, 1987, s. 60; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 17-51.

²⁶⁴ Nuri Köstüklü, **1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şer'îye Siciline Göre)**, Selçuk Üniv. Eğitim Fak. Yay., Konya 1993, s. 8

²⁶⁵ Ebû Cafer et-Tahâvî'nin **eş-Şurûtü's-sağîr ve eş-şurûtü'l-kebir** isimli eserleri bu konuda ilk telif olarak bilinmektedir. Bu kıymetli eserler Ruhi Özcan tarafından tahkikli olarak hazırlanmış ve Irak Evkaf Bakanlığı tarafından 1974'de neşredilmiştir.

Osmanlılar, yazılı muamelelere bir standart getirmişler; fikhın bütün bablarıyla ilgili belge çeşitlerini, bir bütünlük içerisinde, Türkçe olarak düzenlemiş ve bu konuda kitaplar telif etmişlerdir. Böylece, şer'îye sicillerinde kullanılacak kelimelere varıncaya kadar bir üslup birliği sağlanmıştır. Bu meyanda hazırlanan ve şer'îye sicillerinin tutulmasındaki usul ve yöntemleri belirten eserlere "Sakk-i Şer'î" denmektedir. Sakk'ın; kelime manası berât, hüccet, temessük, tapu tezkeresi, yazılı belge demektir. Farsça çek kelimesinin Arapçalaştırılmış şeklidir.²⁶⁶ Terim olarak; şer'î sicillere kaydedilen her çeşit yazılı kaydın, belirli kurallar çerçevesinde deftere kaydedilmesine; şer'î mahkemelerin sicile kaydettiği veya tarafların eline verdiği her çeşit belgenin düzenlenmesinde ve yazılmasında takip edilen yazım usulüne veya bu çeşit yazılı belgelere denir.²⁶⁷ Bütün kayıtların tanzim ve tahrir şekillerini açıklayan ve örneklendiren sakk kitapları vasıtasıyla,²⁶⁸ şer'î sicillerdeki kayıtların tutulması meselesi belli kurallara dayandırılmış, keyfilik önlenmiş; kâdılarının, özellikle de davaları zabta geçiren kâtiplerin işleri kolaylaştırılmıştır.

Hristiyan tarihlerine temel teşkil eden eski kilise kayıtları ve Çinliler'in sülâle tarihleri demek olan Şu'lar ne derece önemliyse; Osmanlı devleti mahkemelerinin her türlü kaydını ihtiva eden şer'îye sicilleri de en az onlar kadar önemli ve güvenilirdir.²⁶⁹

²⁶⁶ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, 96; Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, I, 18.

²⁶⁷ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 18; Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, III, 96;

²⁶⁸ *Ebu's-Su'ûd Efendi'nin (982/1574) Kitâbu's-sakk* adlı eseri bu alanın en meşhurlarındandır. (Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, No: 2341) Ayrıca *Çavuşzade Muhammed Aziz* tarafından Osmanlıca olarak iki cilt halinde hazırlanmış ve 1288'de İstanbul'da basılmış olan **Dürrü's-Sukûk** isimli eseri; *Kazasker Bosnalı Beyazizade Ahmed efendinin (1098/1687) Sakk-i Beyâzizâde adlı eserini (Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, No: 93; Fatih, 2341); *Baldırzade Mehmed Efendi'nin (1060/1650) Sakk-i Baldırzâde / Kitâbü's-sakk* adlı eserini (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi No: 1033); *Debbağzade Nu'man efendi'nin (1224/1809) Câmi'üs-sakk ve Tuhfet'üs-sakk* adlı beş baba ayrılmış ve baskısı yapılmış (İstanbul 1214) eserini; *Dürrizâde Mehmed Ârif efendi'nin* iki ciltlik **Dürr'us-sukûk** adlı ve tab' edilmiş (İstanbul 1288) eserini burada zikredebiliriz.*

²⁶⁹ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 11.

Gerçekten de, Şer'îye sicilleri tetkik edilmeden XV ila XX. asır arasındaki Türk-İslâm kültür ve hukuk tarihine ait verilecek bilgiler ve hükümler eksik kalacaktır. Zira mahkeme kararları genellikle her devirde ait olduğu devletin kültürünü ve tarihini yakından takip eden ve yansıtan önemli belgelerdir.²⁷⁰

Sadece Türkiye için değil, Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bütün coğrafyanın tarihi açısından önemli belgeler içeren kâdı sicilleri²⁷¹ maalesef Osmanlı Devleti'nin ancak son 450 yılına ışık tutabilmektedir. Daha eski defterlerin yanında, yakın tarihlere ait bazı kayıtlar da savaşlar, düşman işgalleri, tabii afetler sebebiyle yahut kâdılarının ellerinde bulunması, uzun yıllar uygun olmayan yerlerde saklanması vb. ihmaller neticesinde yok olmuştur. Bugün elimizde, Selçuklulara veya diğer müslüman ve Türk devletlerine ait sicil de bulunmamaktadır.²⁷² Kâdı defterlerinin bir kısmı ise Türkiye dışında, özellikle de Osmanlı Devleti'nin birer parçası olan bazı ülkelerde kalmıştır.²⁷³

1. Şer'îye Sicillerinin Önemi

Fertlerin, toplulukların veya müesseselerin gerek kendi aralarında gerekse biri ile ötekisi arasında meydana gelen her türlü anlaşmazlıkların çözülmesine hukuk dilinde kaza denir. İslâm tarihinde ve özellikle bizim tarihimizde uzun ve ehemmiyetli bir dönemi kapsayan Osmanlılarda kaza faaliyetini kâdılar yürütmüşler ve faaliyetlerini tespit edip kayda ve zapta geçirmişlerdir.²⁷⁴

²⁷⁰ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 11.

²⁷¹ İnalçık, Halil, "Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ts., s. 36.

²⁷² Halit Ongan, **Ankara'nın Bir Numaralı Şer'îye Sicili**, Ankara 1958, s. VIII; Çetin, Atilla, "Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ts., s. 64-65, Çetin, Osman, **a.g.m.**, s. 1.

²⁷³ Türkiye dışında kalan siciller için bkz. Çetin, Atilla, "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'îye Sicilleri Hakkında", **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, Cilt: VI/I, İstanbul 1981, s.49.

İşte bu kayıt ve zabıtlar özellikle İslâm hukuku tarihi araştırmaları için birinci derecede önem arz etmektedir. Ayrıca bu defterler tarihi, hukuki, iktisadi, sosyal, idari ve askeri hayat açısından ayrı ayrı ele alınıp incelendiğinde söz konusu alanlar için de önemli katkılarının olacağı şüphesizdir.

Şer'iyeye sicilleri, aynı zamanda pek çok konu ve araştırmacı için hayli zengin ve çeşitli malumat içeren birinci el kaynaklar durumundadır. Elbette onlara atfedilen önem, konuya ve bakış açısına göre farklılık arzedecektir. Örneğin hem sosyal tarih araştırmacısı²⁷⁵ hem de bir hukuk tarihi araştırmacısı, sicilleri kendi sahaları bakımından birincil öneme sahip kaynaklar sayabilmektedir. Sicil defterleri, askerî tarih,²⁷⁶ son yıllarda çok ilgi çeken yerel tarih yahut şehir tarihi, iktisat tarihi, yer adları ve kişi adları bilimleri, tıp tarihi,²⁷⁷ ve hatta diplomasi tarihi bakımından da önemli kaynaklardır. Meselâ sicil defterlerinde kayıtlı olan vakfiyeler Bulgaristan, Kıbrıs ve Yunanistan vatandaşı olan Türklerin ilgili devletlere karşı hak arayışlarında hukukî bir temel sağlamaktadır.²⁷⁸

Şer'iyeye sicilleri adlî kurumların tarihi açısından da önemli kaynaklardır. Kâdılık, nâiblik, muhızrlık, mübâşirlik, bostancıbaşılik, çavuşluk ve subaşılık²⁷⁹ gibi makamların hem idâri yapılarını, hem de gör-

²⁷⁴ Kenan Ziya Taş, "Arşiv Malzemesi olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul, 1985, s. 175-186.

²⁷⁵ Bkz. Reşat Kasaba, "Geç Dönem Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Kaynak Olarak Mahkeme Sicilleri" **Tarih ve Toplum**, 1985, Say: 14, s. 121-125; Mehmet İpşirli, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", **Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-9 Mayıs 1990**, İstanbul 1991, s. 157-162.

²⁷⁶ Bkz. Mehmet Kayıran, "Şer'iyeye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi" **Birinci Askerî Tarih Semineri-Bildiriler I**, Ankara 1983, s. 131-143.

²⁷⁷ Bkz. Ali Haydar Bayat, "Şer'iyeye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz - I: Rıza Senetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Say: 79, s. 9-19.

²⁷⁸ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri" **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 2005, Cilt: 3, Say: 5, s. 190.

²⁷⁹ Bkz. Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyeye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976: Kongreye Sunulan**

düğü görevleri geniş şekilde şer'iyeye sicillerinden öğrenebiliriz.²⁸⁰ Ayrıca “muslihûn”un,²⁸¹ “şuhûdü'l-hâl”in,²⁸² “kassâm”ın,²⁸³ “ehl-i vukûf”un,²⁸⁴ vb. mahkeme teşkilatıyla ilgili görevlilerin kimler arasından, hangi ölçüler gözetilerek seçildiğini ve ne gibi işlevler gördüğünü yine şer'iyeye sicillerinden öğrenmemiz mümkündür.

Fetvâ-kazâ ilişkisini de şer'iyeye sicillerinden incelemek mümkündür. Böylece “müftî” veya “şeyhülislâm” tarafından verilen fetvâların mahkeme kararlarına nasıl yansdığı, hangi konularla ilgili fetvâ istendiği, fetvâ karşısında kâdının durumunun ne olduğu gibi hususları şer'iyeye sicillerinde müşahede etme imkanı vardır.²⁸⁵

Tebliğler, Ankara 1981, XI, 1275-1281.

²⁸⁰ Bkz. Nasi Aslan, “Millî Arşivimiz İçerisinde Şer'iyeye Sicilleri-Eğitim ve Terminoloji Problemi”, **I. Millî Arşiv Şûrası : Tebliğler-Tartışmalar : 20-21 Nisan 1998**, Yay. Haz. Râhim Erişti, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998, s.189.

²⁸¹ Muslihûn, özellikle Osmanlı hukukunda taraflar arasında ara buluculuk yapan mahallin ileri gelen kimselerine verilen addır. Şahıslar arasındaki anlaşmazlıklar henüz mahkemeye intikal etmeden, muslihûnun tavassutuyla giderilirdi. Eğer yapılan anlaşmayı zapturapt altına almak isteyen olursa Kâdılık makamına müracaat ederek söz konusu antlaşmanın sicil defterlerine kaydedilmesini sağlardı. Daha geniş bilgi için bkz. Nasi Aslan, “İslâm ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihûn) ara buluculuk Müessesesi”, **Kur'an'da Evrensel Hoşgörü**, Nesil Yay., İstanbul 1997.

²⁸² Osmanlı adâlet sisteminde mahkeme duruşmaları aleniyet prensibine göre yapılırdı. “Şuhûdü'l-hâl”, Bir mahkemenin celselerini takip eden ve sicilin zeylinde isimleri zikrolunan zevat için kullanılan tabirdir. Davanın sonuna (شهود الحمال) “Şuhûdü'l-hâl” ibaresi yazılır ve bu kişilerin isimleri satır boyunca uzanan “şin” harfinin çizgisi altında zikredilirdi. Daha geniş bilgi için bkz. Nasi Aslan, **İslâm Yargılama Hukukunda “Şuhûdü'l-hâl” Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması**, Beyan Yay., İstanbul 1999.

²⁸³ Bkz. s. 72.

²⁸⁴ Bkz. İbrahim Tüfekçi, **Şer'iyeye Sicilleri Işığında İslâm Yargılama Hukukunda Bilirkişilik**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

²⁸⁵ Osmanlı hukukunda fetvâ-kaza ilişkisi için bkz. M.Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yay., 4. Bsm., İstanbul 2001, s. 94-96; Ayrıca bkz. Uriel Heyd, “Osmanlıda Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri” Trc. Fethi Gedikli, **Hukuk Araştırmaları**, Cilt: IX, Sayı: 1-3, s. 287-317; Seda Örsten, **Osmanlı Hukukunda Fetvâ**, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Türk Hukuk Tarihi) Anabilim

Öte yandan, hukuk tarihimizi incelerken, İslâm hukukunun uygulamada nasıl görüldüğünü, nasıl bir şekil aldığını, değişime uğrayıp uğramadığını, hukuki sorunları çözüp çözemediğini bu sicillere bakarak anlayabiliriz. Şunu ifade etmek gerekir ki, siciller bu konuda araştırma yapanlar için âdeta mihenk taşı vazifesi görmektedir. Yine Osmanlı hukuku ile ilgili bazı öznel ve hatta ideolojik yönelimli yorumların doğru olup olmadığını, bu hukukun uygulamasını yansıtan kâdı sicillerine bakarak sınavabiliriz. Osmanlı devrinde İslâm hukukunun uygulanışını, bu hukukun şer'î hukukla ilişkisini, sadece "kânunnâmeler"e bakarak değerlendirmek, kanaatimizce doğru olmaz. Bu hususlarda gerçeğe yakın yorumlar yapabilmek için uygulama kaynakları olan siciller ihmal edilemez nitelikte kaynaklardır.²⁸⁶ Nitekim, Coşkun Üçok'un "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Hukukuna Aykırı Hükümler"²⁸⁷ başlıklı makalesiyle Ahmet Mumcu'nun "Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)"²⁸⁸ isimli kitabı, siciller kullanılmadan yazılan ve dolayısıyla bazı hatalı hükümlere götürebilen çalışmalardır.²⁸⁹

Şer'iyeye sicilleri incelendikçe, padişahların örfî hukuk alanında olduğu gibi İslâm hukukunun düzenlediği alanlarda da bazı düzenleyici kurallar koyduğu ortaya çıkmıştır. Mesela, resmi mezhep olarak hanefî mezhebinin uygulanması, nikahların kâdı iznine bağlı olarak kısılanması, toprak rejimi ve bunda yapılan değişiklikler ve para vakfı uygulamaları hem padişahın yetkilerine hem de toplumun ihtiyaçlarına göre hukukun zaman içinde değiştiğine işaret etmektedir.²⁹⁰ Bu değişikliklerin İslâm hukukunun genel kurallarına aykırı ya da mutabık olduğunu söyleyebilmek için fetvâ ve kazâ müessesese-

Dalı, Ankara 2005.

²⁸⁶ Bkz. Nasi Aslan, "Milli Arşivimiz İçerisinde Şer'iyeye Sicilleri-Eğitim ve Terminoloji Problemi", s. 190.

²⁸⁷ Coşkun Üçok, "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Hukukuna Aykırı Hükümler", **AÜHFD**, Ankara 1946, Cilt: III, Sayı: 1, s. 125-145.

²⁸⁸ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)**, İstanbul 1985.

²⁸⁹ Fethi Gedikli, **a.g.m.**, s. 191.

²⁹⁰ Fethi Gedikli, **a.g.m.**, s. 193.

lerinin bütün dokümanlarının ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu belgelerin içinde en önemli olanları şüphesiz şer'îye sicilleridir.

Diğer taraftan, siyasi tarihin yanı sıra askeri, kültürel, sosyal ve iktisadi yapı hakkında çok kıymetli bilgiler ihtiva eden şer'îye sicilleri, genel tarih, hukuk tarihi, iktisat tarihi, kurumlar tarihi, sanat tarihi gibi alanlarda çalışan araştırmacılar için "birinci elden kaynak" hükmündedir. Çünkü şer'îye sicillerinden ait oldukları yerlerde yaşayan halkın; günlük hayatını, yiyecek ve yiyecek fiyatlarını, çarşılarını, evlerini, camilerini, çeşitli müesseselerini, mahalle ve köyleri, örf ve adetlerini; o zamanki hukuk ve tatbikatını, vakıflarını, hayat standartlarını, ödedikleri vergileri, devlet görevlileri ile olan münasebetlerini ve benzeri birçok konuda çok değerli bilgiler elde etmek mümkündür.²⁹¹

Dava konularıyla, eski şer'îye mahkemelerinin faaliyetlerini ve İslâm hukukunun tatbikattaki usul ve kaidelerini bize, olduğu gibi, aksettiren sicil zabıtlarının, hukuk araştırmaları açısından ne ölçüde ehemmiyetli oldukları açıktır. Çok kısa olmalarına rağmen bu zabıtlar, dava ve mahkeme usullerini, davacıların iddialarını, karşı tarafın red ve ikrarlarını, red hallerinde sübut şekillerini ve nihayet kâdıların şer'î kararlarını tanıtmaları itibariyle dikkat çekicidir.²⁹²

Bugün birçoğunun adı değişmiş, bazıları iktisaden gelişmiş veya gerilemiş veyahut büsbütün terk edilmiş olmalarına rağmen eskiden meskûn olan veya olmayan yerleri aydınlatmaları itibariyle kasaba, köy, mahalle, semt, çiftlik, mezra, hususiyile aşiret ve cemaat adlarını ihtiva eden resmi kayıtlar iskân tarihimiz için de paha biçilmez vesikalardır. Söz konusu vesikalardan kasaba, köy ve mahalle adlarını, yeni kurulan yerleşim birimlerini, terk edilmiş köyleri ve buralardan göç sebeplerini de bulmak mümkündür. Dev-

²⁹¹ İbrahim Yılmazçelik, "Şer'îye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülahazalar", **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul, 1985, s.160.

²⁹² Kenan Ziya Taş; İbrahim Özcoşar, **195 Nolu Mardin Şer'îye Sicili Belge Özetleri ve Mardin**, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yay., İstanbul 2006, s. 9.

letin bir savaşa girmesi halinde, bölge halkının harbe nasıl iştirak ettiğini ve devlete karşı sorumluluklarını nasıl yerine getirdiklerini anlamak için devletin talep ettiği vergi, asker, zahire, hayvan, kereste ve maden listelerini incelemek yeterlidir. Osmanlı Devleti'nin ticari faaliyetlerini, esnaf ilişkilerini, üretim-tüketim maddelerinin neler olduğunu, her türlü eşya ve yiyecek maddesinin narh ve piyasa fiyatlarını, kısaca imparatorluğun ekonomik gidişatını siciller yoluyla öğrenebilmekteyiz.

Gerek tevcihler ve vakfiye kayıtları gerekse vakfa ait alacak davaları, vakıf mukataaları ve tamirler dolayısıyla bu defterlerde zikri geçen cami, medrese, muallimhane, imaret, türbe, zaviye, kale, kervansaray, kilise adları, hâlen ayakta olsun veya olmasın eski kurumların ve sanat eserlerinin mevcudiyetini de ortaya koymaktadır. Hatta bazen bu kayıtlardan, kitabesiz yapıların inşa, tamir tarihlerini tespit edebileceğimiz gibi bazen de tamiratta kullanılan malzemenin cins ve nevini dahi öğrenmek mümkündür. Bu sebeple, kâdı defterlerinin Türk-İslâm sanatları tarihi açısından da mühim eserlerdir.²⁹³

Sadece Türkiye sınırları içinde kalan toprakların değil, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkelerin tarihleri de tam manasıyla yine bu vesikalar yardımıyla yazılabilecektir. Nitekim Dr. C. Truhelka tarafından yayınlanan Bosna-Yaiça (Jaica) Kâdılığı'na ait sicil defteri,²⁹⁴ şer'ie sicillerinin tarihî değerini ortaya koymuş ve bu yayın Avrupalı tarihçiler arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Gerçekten yıllarca Osmanlı hâkimiyeti altında kalan Bosna'ya ait doğru tarihin yazılabilmesi için fert-fert, fert-devlet arasındaki bütün önemli olayların günü gününe ve hatta saati saatine kaydedildiği şer'ie sicillerinin incelenmesi ilmi bir zarurettir.²⁹⁵

²⁹³ Halit Ongan, **Ankara'nın Bir Numaralı Şer'ie Sicili**, Ankara 1958, s.10-17.

²⁹⁴ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 12.

²⁹⁵ Bkz. Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **AÜDTCF Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara 1942, s. 89-96.

Bütün bu sayılanların yanında her türlü sosyal olayın kaydedildiği Şer'iyye sicilleri, Tahrir ve Mühimme defterlerine nazaran daha zengin bir içeriğe sahiptir. Bu defterler incelenmeden imparatorluğun idari, siyasi ve sosyal tarihini bütün boyutlarıyla ortaya koymak imkansızdır. Mahalli olayların tarihçiler tarafından kaydedilmediği, hatta hadiselerin gerçek sebeplerinin yeterince araştırılmadığı bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan şer'iyye sicilleri, önemli tarihi olayların, tarihi şahsiyetlerin, mahalli yer adlarının, tarihi ve hukuki müesseselerin, bölgesel ticari hayatın ayrıntılı ve doğru olarak tespitinde birinci derecede önem arz etmektedir. Belli bir bölgeye ait, birbirinin devamı olan sicil defterlerinin tamamı elde edildiği takdirde o bölgenin tarihi hayatını bize hiçbir kaynak, daha detaylı, doğru ve mevsuk bir şekilde canlandıramaz.²⁹⁶

2. Şer'iye Sicillerinin Mâhiyeti

Şer'iye sicillerinde kâdı veya naiblerin verdikleri kararların yazıldığı kısma *sicil-i mahfuz*, merkezden gelen her türlü emrin yazıldığı kısma da *sicil-i mahfuz defterlu*, denirdi. Bütün bu kayıtları da mahkeme görevlilerinden olan mukayyid (kâtib) tutardı. Sicillerde kullanılan yazılar ; rik'a ve çeşitleri, ta'lik, ta'lik kırması, hurda ta'lik, nestâ'lik ve çeşitleri, sülüs, sülüs kırması, dîvânî çeşitleri ve nadireN de siyâkattır. Bu siciller XVI. Yüzyılın son senelerinden başlayarak XIX. yüzyılın sonlarına kadar gelen ve en az dört asırlık tarihe ışık tutan, Türk tarihinin ana kaynaklarından²⁹⁷ Bundan dolayı her vilayet ve kazâ merkezlerindeki mahkeme sicilleri, o bölgenin en güvenilir tarihi kaynaklarından sayılmaktadır.

Şer'iye sicillerinin ihtiva ettiği belgeleri Halil İncalcık şu şekilde tasnif etmiştir:

- 1) Merkezden gönderilen her türlü ferman, berat ve mektuplar.

²⁹⁶ Bkz. Halil İncalcık, **a.g.m.**, s. 89-96.

²⁹⁷ Salih Akyel; "1831-1837 (H. 1247-1252) Tarihli Eğin Şer'iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, Elazığ 2004, s.219-229.

2) Ümera denilen mahalli yöneticilerin (beylerbeyi, vali, sancak-beyi, mutasarrıf, mütesellim v.b görevliler) çeşitli konularda, sancak veya şehir meselelerini çözmek için yayınladıkları buyruklar ile makamların icraatlarını gösterir kayıtlar.

3) Kâdıların çeşitli konularda merkeze gönderdikleri îlâmlar ile şehir yönetimindeki kişiler ya da kurumlar müesseseler arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözümlmek için verdikleri hüccetler.

4) Şehrin mahalle listeleri; dini ve sosyal yapıların inşası, bakım ve tamirlerinin yapılması, şehirde yürütülen imar faaliyetleri, imar işlerinde kullanılan inşaat malzemelerinin çeşit ve fiyatları ile ilgili vesikalar.

5) Sancak ve şehir halkından toplanan vergi miktarları ve bu vergilerin toplanmasında kullanılan avarız hanesi ile ilgili listeler.

6) Ölen kişinin mesleğini, mal varlığını gösteren terike kayıtları ve bu kayıtlarda yer alan etnografik eşya listeleri.

7) Şehir nüfusunu, nüfusun ırkı ve din yönden ayrımını, bu nüfusun zaman zaman maruz kaldığı hastalık ile tabii afetleri anlatan belgeler .

8) Altın ve para meseleleri ve çeşitli eşyaların fiyatlarına dair kayıtlar.

9) Şehirdeki esnaf grupları, bunların meslekleri, ürettikleri malların çeşitleri; çarşı ve pazarda satılan malzemelerin narh listeleri, usta ve ırgat yevmiyeleri ile ilgili kayıtlar.

10) Evlenme, boşanma, kız kaçırma, mehir bağlama, alım-satım gibi konulara dair mukavele ve kefalet senetleri; hırsızlık, kalpazanlık, yaralama ve öldürme ile ilgili belgeler.²⁹⁸

²⁹⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **DTCFD.**, Cilt:1, Sayı:1, s. 89-96; Ayrıca Bkz. İbrahim Yılmazçelik; "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru Diyar-

Şer'îye Sicillerinde yer alan belgeleri hüccetler, îlâmlar, ma'rûzlar, mürâseleler, emir ve buyruhdular gibi ana başlıklar altında incelemek mümkündür. Sicil defterlerinde sıkça rastlanan bu belgeler üzerinde burada biraz durmak istiyoruz:

a. Hüccetler

Hüccetler, şer'îye sicili defterlerinin ihtiva ettiği belge çeşitlerinden biridir. "Hüccet" kelimesi sözlükte delil, burhan, senet ve bir iddianın doğruluğunu ispat için gösterilen resmi vesika, yemin veya yeminden imtinâ anlamlarındadır.²⁹⁹ Osmanlı hukuk terminolojisinde ise iki anlamı vardır: İlkinde hüccet; şahitlik, ikrar, yemin veya yeminden nükûl gibi bir davayı ispat eden hukûkî delil manasındadır.³⁰⁰ Bu anlamıyla hüccet, beyyinenin eş anlamlısıdır.³⁰¹ Genellikle talik yazı ile yazılan hüccetlerde kâdının imzası belgenin üst tarafındadır. Sicillerdeki kayıtların çoğunu bu türden belgeler oluşturur. Hüccetler; evlenme akdine, küçük çocukların evlendirilmesine ve boşanmaya ilişkin olabildiği gibi mehir, nafaka, vasi tayini gibi hususları da ihtiva eder.³⁰²

Hüccetin ikinci ve çalışmamız açısından önemli anlamı; kâdı'nın kararını hükmünü içermeyen, taraflardan birinin ikrarını ve karşı tarafın da bu ikrarı tasdikini içine alan, üst tarafında ise belgeyi düzenleyen kâdının

bakır Şer'îye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 90, Ankara 1994, s. 42.

²⁹⁹ Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul 1986, "hüccet" mad.; Abdülaziz Bayındır, **İslâm Muhâkeme Hukuku**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, I, 21; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, 865.

³⁰⁰ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21; Elmalılı Hamdi Yazır, **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu**, Eser yayınları, İstanbul 1992, II, 370; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-i İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, Bilmen yay., İstanbul 1968, VIII, 118.

³⁰¹ Bkz. Elmalılı Hamdi Yazır, **a.g.e.**, II, 370; Ömer Nasûhi Bilmen, **a.g.e.**, VIII, 118; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

³⁰² Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

mühür ve imzasını taşıyan yazılı belgedir.³⁰³ Diğer bir deyişle, hüccetler gerektiği zaman kullanılmak üzere şer'i mahkemelerden alınan, usulüne uygun yazılmış takrir veya hükmü içeren vesikalardır.³⁰⁴

Kâdı tarafından düzenlenen sicillerde kaydedilen hüccetlerin bir nüshası da taraflara verilir. Taraflar arasında ileride herhangi bir anlaşmazlığın çıkması halinde, ellerindeki bu nüshayla birlikte kâdılık makamına müracaat ederler ve anlaşmazlıkları bu hüccet ile defterdeki asıl hüccet karşılaştırılarak giderilir.³⁰⁵

İlamlar bahsinde de göreceğimiz gibi hüccetlerin ilamlardan farkı hüccetlerde hâkimin hükmünün bulunmamasıdır. Hâkim sadece mahkemeye yapılan müracaatın sebebini ve kimler tarafından yapıldığını, adreslerini, hazır bulunan şahitleri ve senedin düzenlenme tarihini deftere kaydedip imza ederek veya mühürleyerek bir nüshasını da taraflara verir. Hâkimin bu düzenlemeleri günümüzdeki noterlik uygulamalarına benzemektedir.³⁰⁶

Şer'iyeye sicillerinde kayıtlı olan hüccetler o günün koşullarında; alış-veriş, nafaka, mehir, vasiyet, vekâlet, ikrar, borç alma, sulh, vasi ve kayyım

³⁰³ Ali Haydar, **Dürerü'l Hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm**, IV, 718; Elmalılı Hamdi Yazır, **a.g.e.**, II, 370; Abdülaziz Bayındır, **İslâm Muhakeme Hukuku**, 8 vd; Ömer Nasûhi Bilmen, **a.g.e.**, VIII, 118; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

³⁰⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, **a.g.e.**, II, 370.

³⁰⁵ **MŞS** 100-72/3 "*Bâlâda Muhallefât Defteri Mestûr Olan el-Hâc Muslu'nun Hüccetleridir Medine-i Mağnisa'da Koca Lâla Paşa mahallesinde bundan akdem fevt olan el-Hâc Mûsâ bin Yûsuf nâm kimesnenin sulbîye sagîre kızı İsmihân'a babası müteveffâ-yı mezbûrdan intikâl iden mâl-ı mevrûsumu zabt ve rabta nasb-ı vasî lâzım ve mühim olduğuna binâen sagîre-i mezbûrenin üğey vâidesi iş bu bâ'isetü'l-kitâb Ümmühâni Hâtûn ibint-i Ali hıdmet ve sâbite-i kâdire olmağın kıbeli's-şer'den vasî nasb olundukda ol dahi vesâyete-i mezbûreyi minvâl-i hidmet-i lâzimesin edâya mutasarıfân olmağın bu hurûf bir sebîl-i temessük ketb ve terkîm ve yed-i tâlibeye vaz' ve teslîm olduğu lede'l-hâc ibrâz idüb müzekkir mâ-cerâ ola hurrira fî'l-yevmi's-sâdis ve'l-işrîn min Saferü'l-muzaffer li-sene ihdâ ve sittîn ve elf min hicret-i mine'l-lehü'l-izz ve's-şeref"*

³⁰⁶ İsmail Bilgili, **Konya Şer'iyeye Sicillerinden Yüzkırcıncı Defterde Kayıtlı Olaylar ve Hükümleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992, s. 12.

tayini, ikâle, kira, kefâlet, borcun havalesi, hibe ve teslim, rüşdün ispatı, borçtan kurtulma, müzaraa, müsâkât ve muharebe gibi pek çok akit hakkında düzenlenmiştir. Bunların her biri, gerektiğinde, bir vesika olarak kullanılmaktadır.³⁰⁷

Hüccetlerin belli başlı özellikleri vardır. Bunlar:

- 1) İlgililere verilen hüccet metinlerinin üst tarafında, belgeyi hazırlayan kâdının imzası ve mührü mutlaka bulunur. Belgenin sicil defterine kaydedilen örneğinde ise, Kâdı'nın imza ve mührünün bulunması bir zorunluluk değildir, genellikle de bulunmaz.³⁰⁸ Sicil defterindeki hüccetlerde kâdı'nın imzası ve mührü, sicil defterinin başında veya Kâdı'nın göreve başlama tarihindeki sicil sayfasında bulunur. Araştırmamıza konu olan defterlerde de durum böyledir.
- 2) Hüccete taraf olan kişilerin genellikle babalarına nispetle adları ve daha sonra da adresleri açık ve ayrıntılı bir şekilde hüccette yer alır.³⁰⁹
- 3) Hüccetin konusunu teşkil eden mal veya hak tüm ayrıntısıyla tanıtılır.³¹⁰
- 4) Hüccete konu olan hukuki muamelenin şekli, şartları ve varsa teslim işlemleri yazılır.³¹¹

³⁰⁷ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 12; Ali Haydar, **a.g.e.**, IV, 718; Mesela 28 Şaban 1039 tarihli sicil kaydında hüccetin delil olarak mahkemeye sunulduğunu görüyoruz: **MŞS** 61-92/5, "Budur ki İbrahim İbn-i el-Hâc Mehmed ügey anası Emine bint-i Bereket nâm hâtûn mahzarında da'vâ idüb Babam müteveffâ-yı mezbûrun muhallefâtından hissemi virmeyüb ta'allül ider didikde mezbûre hâtûn bi't-tamâm hissesini aldı deyû hüccet ibrâz idüb kıra'at olundukda merkûm İbrahim mazmûn-ı hücceti inkâr itdüğü" ; "...Ba'dehu mezbûr İbrahim mezmûn hücceti i'tirâf itdüğü kayd şûd".

³⁰⁸ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

³⁰⁹ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

³¹⁰ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

³¹¹ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

- 5) Davanın çekişme konusu yapılmayacağı ve lehine ikrarda bulunulan tarafın isteğiyle bu hüccet belgesinin sicil defterine kaydedildiği belirtilir.³¹²
- 6) Hüccet belgesinin sonuna tarih; yıl ay gün şeklinde yazılır. Tarih Arapça harflerle veya rakamlar kullanılarak yazılır.
- 7) Hüccet belgesinin altına, belgenin tamamının yazılış şeklinden farklı, ayrı bir liste halinde “şühûd’ul hâl” yazılır.

Yargılamanın aleniyeti gereği, kâdıların davalara bakmak üzere yaptıkları oturumlarda, yanlarında şühûd’ul-hâl yahut udûl-i müslimin, şühûd’ul-udul tabirleri ile anılan davalara bir bilirkişi heyeti halinde katılan ve zabıt metinlerinde kendilerine itina ile işaret olunan ve ayrıca sicile geçen kararların altında adları yazılı bulunan şâhitler heyeti vardır ki, bunlar mahkemeye bir jüri heyeti mahiyeti vermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi, شهود الحال “şühûd’ul-hâl” ibaresinin bir satır boyunca uzanan “şin” harfinin çizgisi altında yargılamayı, tanıklık edenlerin isimlerini ve hemen hemen bütün mahkeme kararlarında görmek mümkündür.

b. İlamlar

Sözlükte bildirmek, belli etmek, anlatmak, işaret koymak³¹³ manasındadır. Çoğulu “îlâmât”tır. Terim anlamıyla; şer’i bir hükmü ve altında kararı veren hâkimin imza ve mührünü taşıyan yazılı belge; mahkeme hükmünü bildiren resmi karar yazısıdır.³¹⁴ Her îlâm belgesi tarafların iddialarını, bu iddiaların dayandığı delilleri; cevapları veya itirazları, varsa itirazların sebeplerini, bu itirazlara verilen cevap ve delilleri, son olarak da kâdının kararını içerir.³¹⁵ Kâdı yargılama sonucunda vermiş olduğu kararı,

³¹² Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 21.

³¹³ Ahmet Akgündüz “İlam”, **DİA**, XXII, 72.

³¹⁴ Ali Haydar, **Dürerü’l Hükkâm**, IV, 868; Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **Şer’iye Sicilleri**, I, 28.

³¹⁵ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 29.

önce taraflara sözlü olarak bildirir. Daha sonra verdiği kararı ve gerekçelerini içeren bir îlâm hazırlar. Dava taraflarına bu îlâmın birer suretini verir; bir suretini de sicile kaydeder. Adına, İcrâ makamlarına hitaben yazıldığı kabul edildiği için “îlâm” denmiştir.³¹⁶

Îlam belgelerini diğer şer'îye sicilleri kayıtlarından ayıran en önemli özellik; hâkimin verdiği bir kararı ihtiva etmesidir. Bu yönüyle hüccet ve maruz gibi belgelerden farklıdır. Ancak örfî anlamda, hüküm ihtiva etsin etmesin, Kâdı'nın imza ve mührünü taşıyan her belgeye “îlâm” denmektedir.³¹⁷

c. Ma'rûzlar

“Ma'rûz” kelimesi sözlükte arz edilen şey demektir. Şer'îye sicillerinde kullanılan bir terim olarak, biri asıl, diğeri talî olmak üzere iki manaya gelmektedir.³¹⁸ Ma'rûzların asıl manası, kâdı tarafından kaleme alındığı halde kâdının kararını ihtiva etmeyen ve hüccet gibi hukukî bir durumun tespiti açısından yazılı delil sayılmayan; kâdının sadece icrâ makamlarına idarî bir durumu arz ettiği yahut halkın icrâ makamına veya kâdıya ilettiği bir talebi içeren yazılı belge ve kayıttır. Diğer taraftan icrâ makamlarına hitaben yazılan îlâmlara da ma'rûz denmektedir.³¹⁹

Abdülaziz Bayındır'a göre ma'rûz defterlerindeki özellikle ceza hukukuna ait olan soruşturma raporları, keşifler ve tahkikatlar, yargıya yetkili olmayan nâibler tarafından tutulmuştur. Bayındır'a göre bu keşif, tahkikat ve raporlar, icrâ makamına yani padişaha veya sadrazama değil hâkimlere arz edilir ve “ma'rûz” ismini de bu yüzden almıştır.³²⁰ Buna karşılık şer'îye sicilleri ve Osmanlı kanunnameleri konularında araştırma yapan Ahmet Akgün-

³¹⁶ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 13; Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 29.

³¹⁷ Ahmet Akgündüz, “îlam”, **DİA**, XXII, 72.

³¹⁸ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 31.

³¹⁹ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 37.

³²⁰ Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 20

düz'e göre ma'rûzların kâdılarına sunulan soruşturma raporları olduğu görüşü yerinde ve isabetli bir görüş değildir.³²¹ Zira bunlar, ceza hukukuna ilişkin mahkeme i'lamlarıdır ve nâibler tarafından icrâ makamlarına arz edilmiş kararlardır. Akgündüz'ün ileri sürdüğü delil ise önemli kararların icrâ makamına arz edilmesi usulünün Fatih Kanunnamesinden Osmanlı devletin son zamanlarına kadar sürüp gitmiş olmasıdır. Diğer bir delil de Takvim-i Vekâyi'in her sayısında irade-i seniyyeye arz edilen ve tasdik edilen kısas kararlarının mevcudiyeti ve sakk-i şer'i kitaplarındaki îlâm örnekleriyle ma'rûz diye kaydedilen i'lâmın birbirine tıpatıp benzerlik arz etmesidir.³²²

d. Mürâseleler

Kâdının kendisine denk veya daha aşağı rütbedeki şahıs yahut makamlara hitaben kaleme aldığı yazılı belgelere mürâsele veya çoğul şekliyle “mürâselât” denir. Mürâseleler genellikle sanığın mahkemeye celbini talep eden yazılardır. Kayıtlarda bazen farklı mürâselelere de rastlanmaktadır.³²³

e. Emir ve Buyrulduklar

Padişahlardan gelen emir ve fermanlar ile sadrazam, beylerbeyi gibi üst mevkideki devlet adamlarından gelen buyrulduklar da kâdı tarafından sicil defterine kaydedilir. Fermanlar Padişah tarafından verilen yazılı emirlerdir; ferman-ı humâyûn da denir.³²⁴

³²¹ Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 37.

³²² Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 37.

³²³ **MŞS**-61-103/8'de “...Dîvâne Mehmed'e mukaddemâ üç def'a mürâsele gösterilüb itâ'at itmedüğü ve gelmedüğüne imamları Ali Halife ve Hasan Halife ve Hüseyin Bey tezkire ile ihbâr itdikleri kayd şüd...” ibaresiyle Dîvâne Mehmed'in üç defa mahkeme celbine karşılık kâdı huzuruna çıkmadığı zapturapt altına alınmıştır. Mürasele hakkında ayrıca bkz. Ahmet Akgündüz, **a.g.e.**, I, 38; Ahmet Akgündüz, Halil Cin, **Türk-İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 1990, I, 422.

³²⁴ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, 607.

Alt makamdan üst makama veya bir kişi tarafından herhangi bir makama sunulan belge üzerine o makam sahibi tarafından emir mahiyetinde yazılan yazılara da “buyruldu” denilmektedir. Defterdar, Kaptan Paşa veya emsali memurların bir iş hakkında sadrazama yazdıkları kağıtlara sadrazam tarafından yazılan yazılar birer “buyruldu” idi. Yine büyük makam sahipleri tarafından kendi memuriyet daireleri dahilindeki memurlara, emir mahiyetinde yazılan tamimlere de buyruldu denirdi.³²⁵ Burada konumuzla ilgili olanlar beylerbeyi, sadrazam gibi üst düzey devlet adamlarından kâdı efendilere gönderilen emirnâmelerdir. Söz konusu emirlerin tam metni veya bir özeti kâdılar tarafından sicillere kaydedilirdi. Çalışmamızın konusu olan defterlerde de bu tür buyrulduklara rastlamak mümkündür. Sicillerde genellikle “...inhâ olunur ki” ibaresinden sonra emrin açık bir şekilde yazıldığını görüyoruz.

³²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, I, 248-249.

İKİNCİ BÖLÜM

MANİSA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE AİLE HUKUKU UYGULAMALARI

İslam âile hukuku genel olarak âileden, âileyi oluşturan kişilerin hak ve hukukundan, birbirlerine karşı görevlerinden bahseden bir hukuk dalıdır. Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, vasi tayini, evlat edinme, vasiyet... gibi konular bu başlık altında incelenir. Tezimizin bu bölümünde sicillerde tespit edebildiğimiz İslam âile hukukuyla ilgili kararları ve bu kararların fikhî dayanakları üzerinde durmaya çalışacağız

I-Nişanlanma / Nâmzedlik

Bu konu, klasik fıkıh kaynaklarında “hıtbe” başlığı altında incelenir. Nişanlı erkeğe “hâtıb”; nişanlı kadına “mahtûbe” denir.³²⁶ Şer'îye sicillerinde ise evliliğe aday olma yani nişanlanma ile eş anlamı olarak “namzedlik” tâbiri kullanılmaktadır.

Evlilik birliğinin ilk adımını teşkil eden nişan, erkek ve kadının evlenme niyetini ortaya koyan bir irade beyanıdır. İslâm hukukçuları nişanlanmayı yalnız evlenme vaadi olarak değerlendirmişler, onu hukukî bir işlem olarak kabul etmemişlerdir. Bu sebeple nişan taraflara evlenme mecburiyeti yüklemeyen, taraflar dilediklerinde bunu bozma hakkına sahiptirler.³²⁷ Nitekim 1917 tarihli Âile Hukuku Kararnamesinde bu durum “*Nişanlanmakla veya va'd ile nikâh münakid olmaz*”³²⁸ ifadesiyle vurgulanmıştır. Bu sebeple fıkıh kaynaklarında nişanlanmanın bizzat kendisiyle ilgili hükümlerini kapsayan düzenlemeler yapılmamıştır, çünkü akid değildir.

³²⁶ Halil Cin, Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 1996, II, 84.

³²⁷ Halil Cin, **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, SÜHF Yayınları, Konya 1988, s. 49.

³²⁸ **Âile Hukuku Kararnamesi**, haz. Orhan Çeker, İstanbul 1985, s. 15.

Ancak nişanlanmanın bozulması durumunda bazı hukukî durumlar ortaya çıkabilmektedir. Nişan esnasında ve devam eden süreçte, tarafların birbirlerine alıp-verdikleri şeyler üç kısımda incelenir: Mehir, nişan ve hediye. Bunların yanında bir de, özellikle kız tarafının âilesine verilen ağırlık, kaftanlık gibi şeyler vardır ki, bunlar “rüşvet” kapsamında değerlendirilmektedir.³²⁹ Nişan ile nikâh tahakkuk etmediğinden alıp verilenlerin hükmü de buna göre şekillenir. Nişan ile ön sözleşme yapanlar daha sonra nikâhtan vazgeçerlerse, erkek tarafı mehir namına vermiş oldukları şeylerin, kullanılmış ve değişkenliğe uğramış olsalar dahi, elde mevcut ise kendisini, elden çıkmış ise bedellerini geri alabilir. Vefât halinde de durum böyledir. Hediyeler, hibe ahkâmına tabidir. Buna göre taraflardan birinin vefâtı ile hediyeler geri alınamaz, ancak nikâhtan vazgeçme durumunda, başka bir hukukî mani oluşmamış ise, hediyeler geri alınabilir.³³⁰

Kızın âilesine verilen ağırlık, kaftanlık gibi şeyler ise rüşvet sayıldığından, evlilikten vazgeçme durumunda mevcut ise aynen, değil ise bedeli geri alınır.³³¹ Konuyla ilgili bir fetvâsında **Ebussuûd** (940/1534)'un yorumu da bu doğrultudadır: “*Zeyd Hind'in kızı Zeyneb'e birkaç yıl nâmzed olduktan sonra Hind Zeyneb'i Zeyd'e vermez olıcak Zeyd-i mezbûr nişan deyû ve bayramlık deyû Zeyneb'e verdüğü esbâbın kıymetin Zeyd almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Nişan kalın makûlesindedir, kalanı dahi öyle ise olur. Hediye makûlesinden olanın bâkî olanı iki taraftan alınur. Hâlik tazmîn olunmaz.*”³³² Fetvâda “nişan” ve “bayramlık” problem olmuş, **Ebussuûd** Efendi ise fetvâyı biraz daha genişleterek, “kalın”³³³ ve “hediye” meselelerine de temas etmiştir.

³²⁹ “*Hind hîn-i tezevvücdde Zeyde ergenlik bir bağ verip, Zeyd dahi 'ivaz bir kaftan vermiş olsa, bir yıldan sonra mufâratat ettikte Hind Zeyd'den ol bağı almağa kadire olur mu? el-cevap: Olur, rüşvettir, ivazın Zeyd'e verir.*” Veli b. Yusuf, **Mecmû'a-i Fetâvâ**, Bâyezid Devlet Kütüphanesi, nr: 2757, vr: 77a.

³³⁰ Bkz. Pehlül Düzenli, **Osmanlı Hukukçusu Ebussuud Efendi ve Fetvaları**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Konya 2007, s. 114.

³³¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-i İslâmiye**, II, 12-13.

³³² Ebussuud Efendi, **Mecmû'a-i-Fetâvâ**, İstanbul Müftülüğü Ktp., vr. 43b.

³³³ Kalın: Mehir yerine verilen şeydir. Bir fetvâsında Ebussuud bu hususu şöyle açıklamaktadır: “*Zeyd, Amrın kızı Hinde namzed olup, bir miktar akça ve ba'zı esbâb*

Namzedlik taraflardan birinin isteği dışında bozulsa, bozan taraf ne nikaha zorlanabilir ne de kendilerinden tazminat talep edilir.³³⁴ İncelediğimiz defterlerde bu konuda bir kayda rastlayamadık. Ancak, nişanlılığın bozulması halinde verilen hediyelerin akıbeti konusunda sicillerde değişik kayıtlar mevcuttur.

Örneğin Yunus adlı kişi Mehmed bin el-Hâc Ahmed'i, kızını başkasına verdiği için dava edip, hediye ettiği para ve eşyaları geri istemektedir. Bunlar kızın babası tarafından oğlan tarafına iade edilince durum resmiyet kazansın ve başka davanın konusu olmasın diye sicillere kaydedilmiřtir³³⁵

Aynı şekilde bir dava da Yunus b. Yusuf tarafından açılmıştır. Kayıt şu şekildedir: "*Budur ki Kızılca kazâsına tâbi' Karaköy nâm karyeden Yunus bin Yusuf Serâbâd mahallesinde mütemekkin Mehmed bin el-Hâc Abdülhad mahzarında da'vâ idüb Benim oğlum Yusuf bunun kızı Sultân'a nâmzed olub lâkin 'akd-i nikâh olmamak ile işbu hâzır-ı bi'l-meclis olan el-Hâc Mehmed'in şâkiri Ahmed'e nâmzed olunmuş benim harcım virsün didiği kayd şud*"³³⁶

Öyle anlaşılıyor ki, nişanın bozulması halinde, verilen altın, gümüş, kıyafet vb. eşyanın geri alınabilmesi için nişanlılığın ispat edilmesi gerekiyordu. Mesela, nişanlılığını ispat edemeyen Mustafa b. Halil'in davası bundan dolayı reddedilmiş, kadının ikrarı geçerli sayılmıştır.³³⁷ Fıkıh kaynaklarında bu gibi durumlarda " ... *Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden*

kaim gönderse, Amr mukabelesinde dondan ve gömlekten ve sâir levazımdan ana mu'âdil ba'zı esbâb gönderse, ba'de zamanın ayrıldıktan, Zeyd kalın deyu peyverdiği akçayı ve esbabı almağa kadir olur mu? el-cevap: Kalın mehr-i mu'acceldir. Hediye değildir ki mukabelesinde 'ivaz-ı muâdil gönderile, vermek lâzımdır." Veli b. Yusuf a.g.e., Bâyezid Devlet Kütüphanesi, nr. 2757, vr. 39a; İbn Kemal, **Mühimmâtü'l-müftî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, nr. 280, vr. 25b; Ayrıca Bkz., İlhan Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, I. Baskı, İstanbul 2005, II, 1530.

³³⁴ M. Akif Aydın, **İslam-Osmanlı Âile Hukuku**, İstanbul 1985, s. 14.

³³⁵ "MŞS 61-108/10, "Bundan akdem kızı oğluma nâmzed iken âhere verilmiş benim hakkım versin fâriğ olam didikde mezbûr Mehmed cümle bana harcımı teslim idüb birimizin zimmetlerine ibrâ' itdik da'vâ ve nizâ'im yokdur."

³³⁶ MŞS 61-108/7.

olmak şartıyla bir erkek iki kadın gösterin..."³³⁸ ayeti delil gösterilerek bir erkek ve iki kadının şahitliği geçerli kabul edilmiştir.³³⁹ Söz konusu uygulamada ise kadının tek başına ifadesi kabul edilip, Mustafa davadan men edilmiştir. Tespitlerimize göre, nişan, nikah ve talak gibi bizzat kadının kendisini ilgilendiren konularda şahitliği geçerli sayıldığı rivayetler mevcuttur. Hz. Peygamber'den ve daha sonra sahabelerden bu yönde uygulamalar sadır olmuştur.³⁴⁰ buradaki uygulamada da bu hususa riayet edildiği kanaatindeyiz.

Sicillerde erkek tarafından kızın âilesine nişan esnasında veya akabinde masrafları karşılamaları için "harc-ı ma'kûl" adı altında bir ödeme yapıldığı kaydedilmektedir. Bu da kaynaklarda "rüşvet" kategorisinde değerlendirilmiş, namzedliğin bozulması halinde geri verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nitekim söz konusu sicil kayıtlarından da bu durum açıkça anlaşılmaktadır.³⁴¹

³³⁷ **MŞS** 52-46/2, "Liva-i Aydında kasaba-i Güzelhisar sükkanından Mustafa bin Halil meclis-i şer -i hatirda sabıkan kasaba-i mezbure sakinelerinden olub halen Medine-i Mağnisada mutavattine Hüsniye bint-i Hüseyin nam bikri-i baliğe müvacehesinde takrir-i dava idüb mezbure Hüsniye namzedim iken halen ahere kendüni tezvic murad itmiş sual olunub icra-yı hakk olunmak matlubumdur. dedikde gibbetü's-sual mezbure Hüsniye cevab virüb asla ben buna namzed olmadım ben Kasım nam kimesnenin namzedi idim merkum Kasıma akd-i nikaha enişdem el-hac Şaban bin Mehmedi vekil itdim dedikde merkum Mustafanın davası bivech olmağın davadan men' olunduğu bittaleb ketb olundu"

Buna benzer diğer sicil kaydı da şu şekildedir: **MŞS** 61-92/8, "...mezbûr İbrahim ügey anası merkûme hâtûn mahzarında da'vâ idüb bunun kızı Cennet beni namzed itdikde ben babam bir gümüşli kuşâk ve yedi kilim ve iki yorgân ve iki döşek ve bir mirî leğeni ve bir bakır sini bir tencere ve bir sahan virilmişdir didikde gibbe's-su'âl mezbûre hâtûn kendi memlûkumdür didiği ..."

³³⁸ Bakara 2/282.

³³⁹ Bkz. Mevsilî, **el-İhtiyar**, III, 83; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethi'l-kadîr**, III, 190.

³⁴⁰ Bkz. Seyyid Sabık, **Fıkhu's-Sünne**, Kahire ty., III, 341; Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc**, Kahire 1958, IV, 140.

³⁴¹ **MŞS** 61-11/1 "Budur ki Saruhanlı'dan Ali bin Hüseyin Sefer bin İlyas mahzarında mezbûrun kız karındâşı kızına nâmzed olduğumda oniki gurusu harc-ı ma'kûl virdim kızı ahere tezevvüc itmeğe taleb iderim didikde gibbe's-su'âl merkûm Sefer cevabında bir gömlek ve iki makremem var getirüb virsünler akçesin alsun didüğü kayd şüd"

MŞS 61-75/7, "Budur ki Abdullah bin Bâlî mahfel-i şer'de İbrahim Efendi İbn-i İshak mahzarında da'vâ idüb mezbûra ağırlık bin akçe virdim taleb iderim su'âl olunsun didiği.."

II- Nikah

A. Mehir Meselesi

İslâm hukukunda evliliğin sonuçlarından biri kadının mehir almaya hak sahibi olmasıdır.³⁴² Kadının evlilik nedeniyle hak sahibi olduğu mehir,³⁴³ erkeğin evlenirken kadına verdiği veya taahhüt ettiği para³⁴⁴ veya maldır.³⁴⁵ Mehrin gerekliliği, kitap ve sünnetle sabittir.³⁴⁶ Mehir peşin ödenebileceği (muaccel) gibi daha sonra (müeccel) da ödenebilir.³⁴⁷ Eldeki kayıtlar, Osmanlı hukukunda da İslam hukukundaki gibi mehir verme yükümlülüğünün olduğunu,³⁴⁸ “mehr-i

³⁴² Bkz. Nisâ 4/24.32

³⁴³ M.Akif Aydın, **İslâm-Osmanlı Âile Hukuku**, s. 31.

³⁴⁴ **MŞS** 53-14/3 “Kara Yunus mahallesinden Halil bin Abdî meclis-i şer”de zevcesi Kerime bint-i Mehmed müvacehesinde ikrar ve itiraf edüb zevcem mezbure Kerime hatunun mihr-i müeccelinden zimmetimde üç bin akçesi olub meblağ-ı mezbur lazımlü’l-eda zimmetimdedir dedikde...” Bu kayda göre üç bin akçe mehr-i müeccel belirlenmiştir. Her ihtimale karşı ölüm veya boşanma sebebiyle bir ayrılık meydana geldiğinde Kerime mehrini garantilemek için mezkur mehir miktarını mahkemede zapturapt altına aldırmasıdır.

³⁴⁵ Mehrin mal cinsinden verildiğine dair kayıtlara sicillerde çokça rastlamak mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse: **MŞS** 52-16/7 “...mezbure hatunu tezvic etdikde karye-i mezbure kurbunda vaki etraf-ı erbai (okunamadı) ile mahdud bir dönüm mikdarı bağı merkume hatuna mihr-i muaccel virüb...” Mehir hakkında geniş bilgi için bk. Serahsî, **el-Mebsût**, V, 62-64; Kâsânî, **Badâi**, II, 274-304. İncelediğimiz kayıtlarda mehir olarak mal verildiğine de şahit oluyoruz. **MŞS** 52-16/7 “...mezbure hatunu tezvic etdikde karye-i mezbure kurbunda vaki etraf-ı erbai (okunamadı) ile mahdud bir dönüm mikdarı bağı merkume hatuna mihr-i muaccel virüb...”

³⁴⁶ Bkz. Nisâ 4/4-24; Nesâî, **Nikâh**, 76; Ebû Dâvud, **Nikah** 24,25.

³⁴⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, V, 62.

³⁴⁸ **MŞS** 61-32/4, “Budur ki Reftâr bint-i Abdullâh nâm hâtûn zevci-i mutallakı Arslan Bey ibn-i Zülfikâr mahzarında da’vâ idüb mezbûrun zimmetinde onbin akçe mihr-i mü’eccelin olub taleb iderim didikde gibbe’s-su’âl merkûm Arslân Bey cevâbında beşbin akçe mihr-i mü’ecceli var idi ikibin akçesin hibe idüb bâki üçbin akçe mihri kaldı didiği kayd şüd”

MŞS 61-140/10, “Budur ki Çârşu mahallesinde bundan akdem vefât iden Kurd bin Abdullâh nâm kimesnenin zevce-i metrûkesi Âyşe bint-i Yusuf nâm hâtûn beytü’l-mâl-i hassa ve âmme emîni olan Mustafa Çâvuş mahzarında takrîr-i da’vâ idüb mezbûrun zimmetinde mihr-i mü’eccelim olan otuzbin akçeden yirmi binini hibe idüb onbin akçesi bâki kalmışdır hâlâ taleb iderim didikde gibbe’s-su’âl ve’l-inkâr mezbûre hâtûndan sıdk-ı

muaccel” (nikah akdi yapılırken ödenen) ve “mehr-i müeccel” (daha sonra verilen) şeklinde iki çeşit mehrin varlığını göstermektedir.³⁴⁹

Nikah akdi esnasında mehir konuşulmadıysa veya kadın kocasından vefat veya talak sebebiyle ayrıldıktan sonra belirlenen mehr-i müeccelini ispattan âciz ise “mehr-i misil” tespit edilir ve kadın bu mehr-i misli almaya hak kazanır. Nitekim incelediğimiz sicillerde bu yönde kayıtlara rastladık. Mesela bir sicil kaydına göre *Ümmühâni bint-i Ali* adlı kadın, kocası vefat edince muhallefâtından mihr-i müecceli olan on bin akçeyi almak istiyor ancak mehrinin on bin akçe olduğunu ispatlayamıyor. Bunun üzerine kâdılık mehr-i misil tespiti için iki kişinin şهادetine başvuruyor. Nihayetinde kadının mehr-i misili üç bin akçe olduğu tespit ediliyor ve kocasının terikesinden mehrini alması sağlanıyor. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da Koca Lâla Paşa’sında sâkin iken bundan akdem vefât iden el-Hâc Muslu bin Yûsuf’un verâseti zevce-i metrûkesi Ümmühâni bint-i Ali nâm hâtûn ile sulbîye sagîre kızı İsmihân’a ve li-eb er karındaşı Osman Dede nâm kimesnelere münhasıran olduğu mütehakkık ve sagîre-i mezbûreye merkûm Osman Dede kıbeli’ş-şer’den mensûbe vasîsi olduğu ta’yîn

makâline beyyine taleb olundukda Mehmed bin Bayrâm ve Ahmed bin Ramazân nâm kimesneler otuzbin akçe mihr-i mu’ecceli vardır deyû şehâdetleri makbûle oldukdan sonra bâkî kalan onbin akçeden vechen mine’l-vücûh zimmetin ibrâ itmedüğüne yemîn itdüğü kayd şüd Hüddâm-ı Mahkeme Haydar Efendi”

³⁴⁹ Mehr-i mu’accel için örnek sicil kaydı: **MŞS** 61-74/1 “Budur ki Bektâş’dan Hûri bint-i Veli nâm hâtûn mahfel-i şer’de zevci Ali bin Mustafa mahzarında mezbûr ikrâr idüb iki akçe mihr-i mu’accelemden hal’ itdüğü kayd şüd Hüddâm-ı Mahkeme”

Mehr-i mü’eccel için örnek sicil kaydı: **MŞS** 61-7/5 “Budur ki Medine-i Mağnisâ’da Gürhâne mahallesinde bundan akdem vefât iden Mehmed’in vâlidesi Sâliha bint-i Ahmed nâm Hâtûn mahfel-i şer’i şerîfde müteveffâ-yı mezbûrun ammisi oğlu Halil bin Mahmud’un mahzarında ikrâr idüb müteveffâ-yı mezbûr Mehmed’in babası olub mukaddemâ vefât iden zevcim Mehmed’in zimmetinde olan ikibin akçe mihr-i mü’eccelim ve muhallefâtından âid olan semen-i hisse-i şer’iyyemi da’vâ ve taleb itdiğimde bin iki yüz akçe alub sulh olub mîrâsa ve mihre müte’allık da’vâdan merkûm Halil’in zimmetine ibrâ ve iskât itdim min ba’d da’vâ ve nizâ’ım kalmamışdır didikde gibbe’t-tasdîk kayd olundu” Ayrıca bkz., İbn Âbidîn, **Reddü’l-Muhtâr**, III, 101.

oldukdan sonra merkûme Ümmühâni mahfel-i kazâda vasî-i merkûm Osman Dede mahzârında takrîr-i da'vâ ve tasvîr-i müddeî eyleyüb zevcem mezbûr el-Hâc Muslu fevt olub zimmetinde onbin akçe mehr-i müeccelem kalmışdır vasî-yi mezbûr zevcem mezkûr el-Hâc Muslu'nun muhallelâtına vâzî'ül-yed olmağın zikr olunan mehr-i müeccelem muhallelâtından taleb iderim didikde gıbbe's-suâl vasî-i mezbûr cevâb virüb fi'l-hakika mezbûre Ümmühâni müteveffâ-yı mezbûrun zevce-i metrûkesi (ve) menkûhası idi mehr-i müecceli on bin akçe idüki ma'lûmum değıldir didikde müddeîyye-i mezbûre Ümmühâni tesmîye olunan on bin akçe mehr-i müeccelemi isbâta kudretim yokdur mehr-i mislim muhallafâtından aliverilmesin taleb iderim didikde ehl-i vukûf bi-garez müsli-mînden el-Hâc Mehmed bin Ali ve İsmâil Halife bin Eşref nâm kimesneler li-ecliş-şehâde meclis-i şer'e hâzıran olub gıbbü'l-istişhâd sinnen ve cemâlen ve aklen ve mâlen mezbûre Ümmühâni hâtûnun emsâl-i nisvânın mehr-i müecceli üç bin akçedir deyü mezbûr muvâcehesinde edâ-ı şehâdet-i şer'îyye itdiklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olub mezbûre hâtûnun mehr-i misli olan üç bin akçe muhallelâtından edâ olunmağa tenbih birle mâ-hüve'l-vâkî' bi't-taleb ketb olundu hurrira fi'l-yevmi'l-hâmîs fi Saferü'l-hayr li-sene ihdâ ve sittîn ve elf³⁵⁰

Mehir vermekle yükümlü olan koca, hak sahibi ise kadındır.³⁵¹ Bütün haklarda olduğu gibi hak sahibi olan kadın, isterse mehir alma hakkından bütünüyle feragat edebilir. Hatta mehrin bir kısmını alıp kalan kısmını kocasına bağışlayabilir.³⁵² Kadının ibrası ile mehir borcu düşer.³⁵³ Yine konuşulan miktarın

³⁵⁰ MŞS 100-73/3.

³⁵¹ Serahsî, **el-Mebsût**, V, 63.

³⁵² Bkz., Heyet, **el-Fetâvâ'l-Hindiyye**, I, 316; Nitekim sicil kayıtlarında hibe edilen mehirlere bolca rastlamak mümkündür. Bir örnekle yetinmek istiyoruz: **MŞS** 61-131/8 "...Müvekkilesi mezbûre hâtûn merkûm Osmân Bey'e 'akd-i nikâh olundukda altmış bin akçe mehr tesmiyye olunub 'akd-i nikâh olundukdan sonra onsekiz bin akçesin hibe idüb bâkisin taleb iderim didikde gıbbe's-sual ve'l-inkâr Piyâle Çâvuş ibn-i Abdullâh ve Mustafa Bey ibn-i Süleyman ve el-Hâc Abdî bin Memî şehâdetleriyle sâbit olduğu kayd şüd"

³⁵³ Serahsî, **el-Mebsût**, V, 62.

dışında başka bir meblağ veya mal üzerinde karşılıklı anlaşarak sulh yoluyla belirledikleri meblağ da nakit veya bir aynî malı alabilir.³⁵⁴

Mehrin erkeğin vermekle yükümlü olduğu bir borç olduğunu belirtmiştik. İslam hukuku kaynaklarına göre de evliliğin gerçekleşmesiyle mehir, erkeğin zimmetinde tahakkuk eden bir borçtur.³⁵⁵ Hayatta iken ödenmez ise, kocanın ölmesiyle terikeye geçer. Terikeye uygulanacak hükümler uyarınca, terikenin mirasçılar arasında dağıtımından önce murisin borçlarının ödenmesi gerektiğinden, ölen eşin hanımı terikeden mehir hakkını öncelikle alır, daha sonra kalan kısım mirasçılar arasında taksim edilir. Nitekim Manisa şer'iyeye sicillerinde de kocanın terikesinden mehir borcunun taksimden önce ödendiğini görüyoruz. Kadınlar ya mehirde kaynaklanan haklarını almak için mahkemeye müracaat ediliyorlar, ya da vefat eden kocasının diğer varisleriyle belli bir miktar üzerinde sulh anlaşması yapıyorlar ve bunu mahkemeye tescil ettiriyorlardı.³⁵⁶

Esasen Hanefî kaynaklarına göre mehir nikâhın şartı değildir. Ancak mehirin Osmanlı uygulamasında, muhtemelen kadınların bu konuda uğradıkları haksızlıkları bertaraf etmek için nikah akdi için mehir şart koşulmuştur. Örneğin Şeyhulislam **Ebüs-suûd** nikâhın geçerliliği için mehri gerekli görenlerdendir. Bu uygulamasıyla kadınların mağdur edilmesini engellemek istemiştir. Nitekim mehir tespit edilmeden kıyılan bir nikahın geçerli olup olmayacağı konusunda sorulan bir soruya cevaben şöyle der: *“el-Cevab: İnşâ-i nikâh niyetine mehir ta'yin itdilirse olur ve illâ va'de-i müekkededir. Tekrar nikâh etmek gerek.”*³⁵⁷ Yine benzer bir fetvasında **Ebüs-suûd**: *“Zeyd Amr'a kızın Hind'i oğlum Bekr-i*

³⁵⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 701.

³⁵⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, V, 63.

³⁵⁶ **MŞS** 61-7/5 *“Budur ki Medine-i Mağnisâ'da Gürhâne mahallesinde bundan akdem vefât iden Mehmed'in vâlidesi Sâliha bint-i Ahmed nâm Hâtûn mahfel-i şer'i şerîfde müteveffâ-yı mezbûrun ammisi oğlu Halil bin Mahmud'un mahzarında ikrâr idüb müteveffâ-yı mezbûr Mehmed'in babası olub mukaddemâ vefât iden zevcim Mehmed'in zimmetinde olan ikibin akçe mihr-i mü'eccelim ve muhallelâtından âid olan semen-i hisse-i şer'iyemi da'vâ ve taleb itdiğimde bin iki yüz akçe alub sulh olub mirâsa ve mihre müte'allık da'vâdan merkûm Halil'in zimmetine ibrâ ve iskât itdim min ba'd da'vâ ve nizâ'im kalmamışdır didikde gıbbe't-tasdik kayd olundu”*

baliğa helâlliğe vir deyûb Amr dahi şuhud mahzarında virdim dimesiyle nikâh olmuş olur mı? el-Cevab: Fi zemânina olmaz mevaiddede mehir zikr olunmamış."³⁵⁸ Görüldüğü gibi mücereed nikâh bildiren sözlerle ve ifadelerle nikâh geçerli sayılmamakta, mehir şart koşulmaktadır. İncelediğimiz mahkeme tutanaklarında mehirsiz nikah akdi yapıldığına dair bir kayda henüz rastlayamadık. Ancak hemen hemen bütün terikeye veya talaka müteallik davalarda mehir söz konusu edilmiş ve bir hak olarak kadınlar tarafından talep edilmiştir.

B. Nikahın Unsurları

İslâm hukukuna göre evlilik, nikâh akdi ile kurulur. Evlenmeye, kişinin biyolojik, psikolojik ve ekonomik durumuna göre³⁵⁹ farz, vacip, mekruh, haram,³⁶⁰ sünnet ve müstehap³⁶¹ gibi dinî neticeler bağlanmasına ve bu yönüyle bazı bakımlardan bir dini ritüel gibi kabul edilmesine rağmen, nikâh akdinin ibadet mi muamele mi olduğu tartışmalıdır. Bu bakımdan nikâh sözleşmesinin bir din görevlisinin huzurunda yapılması şart değildir.

Ancak diğer akitlerde olduğu gibi nikah akdinde de akit hürriyeti esas olmakla birlikte akdin geçerli olabilmesi için kâdı iznini şart koşan fetvâlara rastlamak mümkündür. Örneğin, **Ebussuud** bir fetvâsında, kâdı izni olmaksızın nikahın gerçekleşmeyeceğine dair padişah emri var ise akd-i nikah için kâdılık makamından izin alınmasının gerektiğini vurgular. Bu konudaki fetvası da şu şekildedir: "*Hind, izn-i kâdî yok iken, bir kaç kimse huzurunda "kızım Zeyneb-i sagîreyi, kardeşim Amr'ın oğlu Bîkr-i sagîre verdim" deyip Amr "Bekr için Zeynebi alıp kabul ettim" dese nikâh olur mu? El-cevap: İzn-i hâkimle olmak emr*

³⁵⁷ Yılmaz Fidan, **Ebûssuûd'un Fıkhî Meseleleri Çözümündeki Metodu**, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 2007, s. 193, Ebûssuûd, **Fetâvâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 151, vr. 77a atfen.

³⁵⁸ Yılmaz Fidan, **a.g.e.**, s. 120, (Ebûssuûd, **Fetâvâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 151, vr. 65a atfen.)

³⁵⁹ Mevsilî, **a.g.e.**, III, 82.

³⁶⁰ Ebû Zehra, **el-Ahvâlü's-Şahsiyye**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1950, s. 22.

³⁶¹ es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, **el-Mebsût**, Beyrut 1978, IV, 193.

olunmuştur.”³⁶² Nitekim incelediğimiz sicil defterlerinde bu yönde hâkimin izniyle gerçekleşen nikah akidlerine rastlamak mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse, “*Budur ki Bekdâş mahallesinden Âyşe bint-i Abdullah nâm bikr-i sagîre Hüseyin bin Mustafa nâm kimesneye târih-i kitâbdan dört sene mukaddem izn-i hâkim ile dörtbin akçe mehr-i mu’accel tesmiye olunub ‘akd olunduğuna Ahmed bin Ali ve Ebubekr bin Mehmed nâm kimesneler şehâdet itdüğü kayd şüd.*”³⁶³ ifadelerinden Ayşe isimli henüz bülûğa erişmemiş bir kızın hâkimin izniyle Mustafa’ya nikahlandığını anlıyoruz. İleride “Nikahın Şartları” başlığı altında da göreceğimiz üzere esâsen akdin geçerliliği için velî’nin izni şart koşulmuş iken burada izni kâdı vermiştir. Genelde sicil defterlerinde bir kişi, bu kayıttaki Ayşe’nin durumu gibi nesep itibariyle sadece “Abdullah” ismine nispet ediliyorsa biz o kişinin babasının müslüman olmadığını anlıyoruz. Muhtemelen, bahsi geçen Ayşe, gayr-i müslim âilesini bir şekilde kaybetmiş ve müslüman bir âilenin himayesine girip Ayşe adını almış olmalıdır. “Velîsi olmayanın velîsi devlettir” ilkesi mucebince de burada nikah iznini bizzat hâkim vermiş olmalıdır.

Akid meclisinde, evlenecek tarafların ya bizzat kendileri, ya velileri ya da vekilleri bulunması gerekmektedir.³⁶⁴ Nitekim sicillerde bazı nikah akidlerinin vekiller aracılığıyla gerçekleştiğine şahit oluyoruz. Mesela Gözü Büyükler köyünden Ayşe adlı kadın Abdurrahman adlı kişiye vekalet yoluyla kendisini Hulusi Mustafa Bey’in oğlu Halil Bey’e nikahlamasına izin vermiştir.³⁶⁵

³⁶² Ebussuud Efendi, **Fetâvâ**, Millet kütüphanesi, Ali Emîrî bölümü, nr: 80/1, vr: 42b.

³⁶³ **MŞS** 61-102/5.

³⁶⁴ Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed, **Fethu’l-vehhâb**, Mısır 1948, I, 34.

³⁶⁵ **MŞS 52-20/1** “*Budur ki Mağnisa’ya tabi Gözü Büyükler nam karyeden olub bundan akdem fevt olan Mustafa nam kimesnenin kızı olub buluğuna itiraf eden Ayşe nam kız mahfel-i kazada Abdurrahman Bey ibn-i Ahmed mahzarında ikrar idüb cebeciyandan Halil Beğ ibn-i Hulusi Mustafa Bey nam sipahiye nefsimi tezvice izn ve marifet virüb akd-i nikâha Abdurrahman beyi vekil itdim dedikde oldahi vekâlet-i merkumeyi kabul ve hıdmet-i lazimesini edasına müteahhid oldukdan sonra mahüvelvaki bittaleb ketb olundu*”

Benzer bir kayıta şu şekildedir: **MŞS 89-27/2** “*Budur ki Medine-i Mağnisa ya tabi Dere nam karyeden Selmihan bint-i Bâlî nam bikr-i baliğe meclis-i şer-i hatir-i lazimü’t-tevkîrde karye-i mezburede sakin Ömer bin Hasan Halife nam kimesne tarafından husus-ı atîl-*

Her şeyden önce nikâh akdinde tarafların irade beyanı gerekir, taraflar iradelerini özgürce beyan etmedikleri müddetçe akid kurulmuş sayılmaz. Evlenecek kişilerin hayatlarını birleştirme yönündeki beyanlarını içeren icap ve kabul, nikâh akdinin rüknüdür.³⁶⁶ İcap ve kabul, söz veya yazı ile yapılabileceği gibi,³⁶⁷ evleneceklerin konuşma özürülü olması halinde işaretlerle de gerçekleştirilebilir.³⁶⁸

C. Nikahın Şartları

Hanefîlere göre nikah akdinin, in'ikad, sıhhat, nefâz ve lüzum olmak üzere dört şartı bulunmaktadır. Nikah akdinin şartları da denilen bunların her biri farklı sonuçlar doğurmaktadır.³⁶⁹

İslâm hukuku kaynaklarında bir kısım farklılıklar bulunmakla birlikte inikad şartlarını evlenme ehliyeti, meclis birliği³⁷⁰ ve evlenme engelinin bulunmaması oluşturur. Bunlardan evlenme engelini sıhhat şartı sayanlar da bulunmaktadır.³⁷¹ Buna göre evlenme engelini sıhhat şartı sayanlara göre sahîh bir evliliğin gerçekleşmesi için tarafların evlenmesine engel bir durumun bulunmaması gerekmektedir. Evlenme engelini in'ikad şartı sayanlara göre ise

beyana vekil olub vekâleti nehc-i şer'i muteber üzere vekâleti sabite olan babası mezbur Hasan Halife bin el-hac Ahmed mahzarında ikrar-ı tam ve takrir-i kelam idüb merkur Hasan Halifenin oğlu mezbur Ömere dört bin akçe mihr-i müeccel ve bir kat esvâb mihr-i mu'accel ile akd-i nikâha rıza virüb tarafımdan işbu hazır-ı bilmeclis el-hac Zillî bin İsa nam kimesneyi minval-i meşruh üzere akd-i nikâha rıza virdim dedikde mezbur el-hac Veli dahi vekâlet-i mezbureyi işbu ricasisın kabul itmeğin mavaka bittaleb ketb olundu”

³⁶⁶ Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mesûd, **Bedâi'u's-sanâi' fi-tertîbi's-şerâi'**, Beyrut 1974, II, 229.

³⁶⁷ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz ed-Dimeşkî el-Hüseynî, **Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr**, İstanbul 1984, III, 12.

³⁶⁸ Mevsilî, **a.g.e.**, III, 82; İbnü'l-Hümâm, **a.g.e.**, III, 109; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, III, 21.

³⁶⁹ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 232.

³⁷⁰ Heyet, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, Mısır 1892, I, 269.

³⁷¹ Bkz. M. Âkif Aydın, **İslâm-Osmanlı Âile Hukuku**, s. 18.

evlenme engellerinden birinin bulunması nikah akdinin batıl sayılmasına yol açar.³⁷²

Osmanlı uygulamasında esas olan fetvâlara baktığımızda dönemin ihtiyaçlarından kaynaklanan bazı yeni şartlar ileri sürüldüğünü görüyoruz. Mesela; **Ebüssuûd** âile kurumu için İslâm hukukunun öngördüğü uygulamaları genelde devam ettirmiş; nikâh kayıtlarının tutulması boşanma ve küçüklerin evlendirilmesi gibi hususlarda bazı yeni uygulamalar getirmiştir. Bu yeniliklerden biri yukarıda değindiğimiz gibi “mehir” konusudur.

Diğer önemli bir şart da velînin nikaha izin vermesidir. Velinin izni olmaksızın gerçekleşen nikahlara müsaade edilmemesi gerektiğini belirten **Ebüssuûd**'un fetvâsı şu şekildedir: (Kâdihân'dan arapça ibaresiyle alıntı yapıldığı için fetvâ metnini orijinal haliyle aktarmak istiyoruz.)

و من شرائط النكاح: المسئلة: للولي وهو شرط لصحة العقد في الصغار والمجانين والمماليك واختلفوا في العاقلة البالغة اذا تزوجت نفسها روى ابو سليمان من محمد ان نكاحها باطل وروى ابو حفص ان لم يكن لها ولي يجوز وان كان لها ولي يتوقف على اجازة الولي ان جاز جاز وان رد بطل سواء كان الزوج كفوا او لم يكن ذكر اولئان قاضيخان مسئله لريله حكم ايدين حاكمك حكمي نافذ اولورمي الجواب: سنه احدى وخمسين وتسعمائة تاريخنده قضاة ولي اذنسز نكاحي قبول اتمكه ماموردر ابوالسعود.

“Nikahın şartı: Mes'ele: Çocukların, delilerin ve kölelerin evlendirilmesinde veli (izni) akdın sıhhat şartlarındandır. Ancak akıl-bâliğ olanlar hakkında ihtilaf edilmiştir. Eğer kadınlar (velinin izni olmaksızın) nikah yaparlarsa; Ebu süleyman'ın Muhammed'den rivayetine akid batıl, Ebû Hafs'ın rivayetine göre velisi yok ise câizdir, ancak velisi var ise

³⁷² Ali Kaya, “17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Âile Hukuku Açısından Tahlili”, **ÜİFD**, Cilt: 17, Sayı: 1, Bursa 2008, s. 83.

velinin iznine göredir. Kocası dengi olsun veya olmasın nikah, velî İzin verirse geçerli, vermezse bătıldır.” Ebussuud buraya kadar Kâdihân'dan arapça ibare naklettikten sonra fetvâsına Türkçe devam eder: **“Zikr olunan Kâdihân mes'eleleriyle hükm iden hâkimin hükmü nâfiz (geçerli) olur mu? el-cevâb: Sene ihdâ ve hamsîn ve tis'amie târihinde kudât veli izinsiz nikâhı kabul etmemeye memurdur. Ebussuûd.”**³⁷³

Görüldüğü gibi **Ebussuûd**, veli izinsiz nikah akidlerinin daha önceden makbul olduğunu, -ki klasik fıkıh kaynaklarından bunu doğrulayabiliyoruz- ancak hicri 951 senesi itibariyle kâdıların veliden izin alınmadan gerçekleşen nikah akidlerini kabul etmemekle yükümlü olduklarını belirtiyor.

D. Evlenme Engelleri

İslâm hukukuna göre evlenme engelleri kalıcı (mutlak) ve geçici (nisbî) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.³⁷⁴ Bunlardan birincisini, kan (neseb), sıhrî ve sût (radâ) hısımlığı oluşturur³⁷⁵ ve bu bizzat Kur'an tarafından yasaklanmıştır.³⁷⁶ Aralarında kan, sıhrî ve sût hısımlığı olan kimseler, bilmeden evlenmişlerse bile bu nikâh geçersizdir. Taraflar istemese de hâkim bu tür evliliği sonlandırma yetkisine sahiptir. Toplumda bu tür sorunlar daha çok sût hısımlığı olanlarda görülür. İncelediğimiz kayıtlarda hakimin bu sebepten dolayı evliliği sona erdirdiği bir vak'aya rastlayamadık. Ancak araştırmamız esnasında Bursa'da bununla ilgili bir kayıt bulabildik. Nitekim bu sicil kaydına göre, Ahmed b. Mehmed isimli kişi ile evlenmeleri söz konusu olan Rabia bint-i Ahmed'in annesi Rahime bint-i Sefer, kızının adı geçen kişi ile sûtkardeş olduğunu ileri sürerek evliliği mümkün olamayacağını söyler ve yapılan araştırmada iddiası doğru bulunarak evlilik feshedilir.³⁷⁷

³⁷³ Yılmaz Fidan, **Ebûssuûd'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu**, s. 120, Ebûssuûd, **Fetâvâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 151, vr. 65a atfen.

³⁷⁴ Bezzâzî, Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Kerderî, **Fetâva'l-B-ezzâziyye**, (el-Fetâva'l-Hindiyye kenarında), Mısır 1892, I, 360.

³⁷⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, V, 31.

³⁷⁶ Bkz. Nisâ 4/23.

³⁷⁷ Bkz. Ali Kaya, **a.g.m.**, s. 85

Geçici evlenme engelleri arasında ise din ayrılığı, dört kadınla evli olma, üçlü boşama, bekleme (iddet)süresi içinde bulunma, başkası ile evli olma ve iki kız kardeşe veya eşin teyzesi veya halası ile evli olmak gibi iki hısımla aynı zamanda evlenmek gibi nedenler bulunmaktadır. Din ayrılığı engeli müslüman kadının gayr-i müslim erkek ile evlenecek olması durumunda söz konusu olmaktadır.³⁷⁸ İncelediğimiz defterlerde Osmanlı toplumunda bu tür evliliklerin yapıldığını gösteren bir belgeye rastlayamadık. Bu da İslâm hukukunun bu konudaki düzenlemesinin Osmanlı toplumunda sıkı bir şekilde uygulandığı anlamına gelmektedir.³⁷⁹

E. Çok Eşlilik / Teaddüd-i Zevcât (Poligami)

Her ne kadar (günümüzde) tartışmalı olsa da klasik İslâm hukuku kaynaklarında belli bir sayı (dört) ile sınırlı olmak kaydıyla çok eşliliğe izin verilmiştir.³⁸⁰ İslam fihhına göre bunun üzerine çıkmak yasaktır. Bu bakımdan nafaka ve mehir gibi malî; adalet ve hüsnü muamele gibi hukûkî ve ahlâkî şartları taşıyan bir koca birden çok eşle evlenebilir.³⁸¹ Bu izne rağmen Osmanlı toplumu ile ilgili bir çok çalışmada, müslümanlar arasında çok kadınla evlilik oranı oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.³⁸² Bu oranın ancak % 2 olduğu söylenebilir. Çok eşlilik konusunda klâsik dönemin ünlü âlimi **Kınalızâde Ali Çelebi** (991/1584)'nin fikirleri dikkat çekicidir. “*Erkek, ilk eşiyle yetinip, üzerine başka kadın ve cariye almamalıdır*”, “*Erkek evde tendeki can gibidir. İki bedene bir can olmadığı gibi, iki eve de bir erkek yakışmaz*”³⁸³ şeklinde tek eşliliği savunmak-

³⁷⁸ Kâdîhân, Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Muhammed el-Uzcendî, **el-Fetâvâ**, (el-Fetâvâ-’l-Hindiyye kanarında), Beyrut 1904, I, 364.

³⁷⁹ Ali Kaya, **a.g.m.**, s. 85.

³⁸⁰ Nisâ 4/3; İbnü'l-Hümam, **Şerhu fethi'l-kadir**, III, 239.

³⁸¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 539; Ebû Zehra, **el-Ahvâlü’ş-şahsiyye**, 88.

³⁸² Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhiddin Taş, “Osmanlılarda Âilenin Demografik Yapısı”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Ankara 1992, I, 97; Said Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik”, **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sayı: 2001/3, s. 10.

³⁸³ **Kınalızâde Ali Çelebi**'nin üç ciltlik “Ahlâk-ı 'Alâî” adlı eserinin ikinci cildi âile konusuna ayrılmıştır. *İlm-i Tedbir-i Menzil* adını taşıyan bu eserde özellikle âile ve çocukların terbi-

tadır. Bu tür yaklaşımlar olsa da bazı kişilerin birden fazla eşe sahip olduğunu sicil kayıtlarından tespit etmek mümkündür.

Çok eşlilik kısmen de olsa 17. Yüzyıl Manisa'sı için söz konusudur. Az sayıda birden fazla eşle evli kişiler bulunmaktadır. Örneğin Hâtûn bint-i Abdillâh kocası İbrahim bin Abdillâh'tan şikayetçi olup kendisiyle yeterince ilgilenmediğine dair davacı olur. Koca da her ikisi arasında adil davranacağına dair söz vermiş ve bu durum kayıtlara şu şekilde geçmiştir: *“Oldur ki Hâtûn bint-i Abdillâh zevci İbrahim bin Abdillâh mahzarında takrîr-i da'vâ idüb bana bakmaz didikde mezbûr dahî bir gece mezbûrede ve bir gece dahî Râziye'de olub biragub gitmeyüb birâz tutmak üzre 'ahdlenüb kayd olındı. el-Muhzirûn”*³⁸⁴

İkinci eşler hür kadınlardan olabildiği gibi bazen cariyelerden de olabiliyordu. Meselâ Yusuf b. Mehmed adlı kişi Râbia ile evli olduğu halde bir cariye edinmiş ve bu durumdan hoşnut olmayan Râbia, kendisine eziyet ettiği gerekçesiyle durumu mahkemeye intikal ettirmiştir. Ancak kayıttan anladığımıza göre Yusuf bu durumu kabul etmemiştir. Bu kayıt bir mahdar niteliğinde olduğu için mahkemenin sonucunu maalesef bulabilmiş değiliz. Kayıt şu şekildedir: *“Budur ki Ayn-ı Âli mahallesinden Râbi'a bint-i Hüseyin nâm hâtûn mahfel-i şer'de zevci Yusuf bin Mehmed mahzarında da'vâ idüb üzerime câriye alub külli cefâ ider didikde gıbbe's-su'âl inkârı kayd şüd”*³⁸⁵ Benzer bir davada ise el-Hac Ali b. Memi eşler arasında adaletli davranması gerektiği konusunda mahkemece uyarılmış ve bu durum kayıtlara şu şekilde yansımıştır: *“Budur ki Enarlıca mahallesinde İsmihân nam hâtûn zevci el-Hâc Ali bin Memi mahzarında (tahrip olmuş) idüb mezbûr benim üzerime evlendüğünden mâ'adâ zevce-i âherinin cümle maunetin görüb benim görmedüğünden gayrı bana cefâ üzredir cânib-i şer'den tenbîh olunması matlûbumdur didikde menzbûr el-Hâc Ali'ye zevce-i*

yesi, âile bireylerinin birbirlerine karşı hak ve ödevleri ile âileyi bir arada tutan sevgi ve saygı bağları üzerinde durulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Hüseyin Öztürk, **Kınalızâde Ali Çelebi'de Âile**, 2. baskı, Başbakanlık Âile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 98-132.

³⁸⁴ MŞS 61-164/11.

³⁸⁵ MŞS 61-117/1.

*âherin ile cümle maunetinde berâber tutmasını tenbîh olunmağın kayd şüd Hüddâm-ı Mahkeme*³⁸⁶

Nihayetinde incelediğimiz kayıtlara göre çok eşlilik konusunda şunu söylememiz mümkündür: Osmanlıda âile, çok eşliliğin serbest olmasına rağmen, genellikle tek eşli bir mahiyet taşıdığı görülür. Gerek arşiv kaynakları, gerek seyahatnameler aynı anda birden fazla eşle yapılan evliliklerin çok olmadığını göstermektedir. Klâsik dönem için özellikle terike defterleri üzerinde yapılan araştırmalara göre birden fazla eşlilik oranları %5-12 arasındadır.³⁸⁷

III- Talak

Âile bütün toplumların temel birimi olmuştur. Bu birimin kurulması için kadın ve erkeğin nikâh adı verilen bir akitle birlikte yaşama isteklerini şahitler huzurunda ortaya koymaları gerekir. İslâm hukukunda evlilik birliğini sona erdiren yollardan biri erkeğin eşini boşamasıdır. İslâm hukuk literatüründeki karşılığı talak olan bu tür boşama erkeğe tanınan bir haktır. Osmanlı toplumunda da, âile birliğinin korunması açısından evlilikte devamlılık esas olmakla birlikte, âile içindeki uyumu sürdürmek imkansız hâle geldiğinde nikâh akitlerini çeşitli yollarla sona erdirme imkanı bulunmuştur.

Evlilik ile kazanılan hakları düşüren bir tasarruf³⁸⁸ olan talak hakkı en çok üç defa kullanılabilir. Bu bakımdan talak, ric'î ve bâin olmak üzere ikiye ayrılır. Evliliğe tekrar dönüş imkanı veren ric'î talak üç boşama hakkının tüketilmemiş olduğu veya kesin ayrılığın söz konusu olmadığı boşamayı ifade eder. Bâin talak, beynûnet-i suğrâ (küçük ayrılık) ve beynûnet-i kübrâ (büyük ayrılık) olmak üzere iki kısma ayrılır. Buna hürmet-i hafife ve hürmeti galiza da denir.

³⁸⁶ MŞS 61-88/7.

³⁸⁷ Bkz. Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", **OTAM**, Sayı: 23, Ankara 2010, s. 92; Ayrıca bkz., Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Âile", Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi, I, Başbakanlık Âile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 93. XVII.

³⁸⁸ Karafî, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahman es-Sanhacî, **el-Fürûk**, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty., II, 110.

Bir veya iki talak ile meydana gelen bâin talaka beynûnet-i suğrâ; üç talak ile meydana gelen bâin talaka da beynûnet-i kübrâ adı verilir. Hanefiler, kinayeli veya mübalâğa ve şiddet ifade eden sözlerle yapılan boşamayı da bâin talak kabul ederler.³⁸⁹ İncelediğimiz sicil kayıtlarında bir vak'a oldukça dikkat çekicidir. Bu kayıтта bâin talakla boşamadığına dair kocaya yemin teklif edilmiş, koca da bâin talakla boşamadığı hususunda yemin etmiştir. Böylece tekrar nikah akdi yapılabilmektedir.³⁹⁰

Belgeler Osmanlı Âile hukuku mevzuatı içinde hem ric'î talakla hem de bâin talakla boşamalara yer verilmiş olduğunu ortaya koymaktadır.³⁹¹

³⁸⁹ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, I, 303.

³⁹⁰ **MŞS** 61-145/2 “Budur ki Koca Lâlâ Pâşa mahallesinden Hüseyin bin el-Hâc Mehmed zevcesi Halîme bint-i Hüseyin nâm hâtûn mahzarında bast-ı merâm Bundan akdem mezbûre hâtûn karındâşı Mehmed ile sılası olan Menemen'e gidükde hâlâ ben bâyin ile mezbûreyi tatlık eylemişidim hâlâ mezbûre hâtûn yine rızâsıyla 'akd itdirmek isterim didikde gıbbe's-su'âl mezbûre hâtûn eğer talâk-ı bâyin ile tatlık itdi ise 'akd-i nikâha rızâ virdim yemini üç talâk etmedüğüne yemîn eylesün deyücek mezbûr Hüseyin üç talâk tatlık eylemedüğüne yemîn billâh itdüğü kayd şüd”

³⁹¹ Boşamanın bâin talak ile olduğunu gösteren sicil kaydı şu şekildedir: **MŞS** 61-131/3 “(tahrip olmuş) Enarlıca mahallesinden Mehmed bin Ahmed nâm kimesne mahfel-i şer'-i şerîfde zevcesi Âyşe bint-i nâm hâtûn mahzarında da'vâ idüb mezbûre hâtûn zevcem olub talâk virmiş değil iken benden ibâ' ider su'âl olunsun didikde gıbbe's-su'âl mezbûre hâtûn cevâbında mezbûr ile hüsn-i zindegânımız olmamağla ikibin akçe ile kendi esbâbım (tahrip olmuş) ben dâhî hicrimde olan sagire kızımı beslemek üzere 'uhdeme alub ba'dehu talâk-ı bâyin ile tatlıka Emir Hamza Çelebi (tahrip olmuş) idüb ba'dehu oldâhi huzûrunda Mehmed'i vekîl itdikde oldahî merkûm Mehmed'in muvâcehesinde bana bâyin-i talâk ile tatlık itdi didikde merkûm Mehmed fi'l-vâki' bu minvâl üzere olmuşdur didüğü kayd şüd”

Ric'î talak'a dair sicil kayıt örneği: **MŞS** 61-103/3 “Budur ki Nazlızâde mahallesinden Fâtıma bint-i Yusuf nâm hâtûn zevci İbrahim bin Bâli mahzarında iddi'â idüb mezbûr zevcim beni darb itmeği talâka şart itmişidi hâlâ darb idüb ben dahi mutallaka oldum didikde merkûm İbrahim ikrâr idüb fi'l-vâki' talâka darb itmemek üzere şart itmişdim darb itdim rızâsıyla 'akd-i nikâh olunsun didüğü kayd şüd.” Bu kayıтта şartlı boşama söz konusudur. Eşini dövdüğü zaman boş olacağını şart koşan İbrahim b. Bâli, sözünde durmaması üzerine bir ric'î talak meydana gelmiştir. Bunu kocanın tekrar nikah kıymak istediğine dair mahkemeye sunduğu irade beyanından anlıyoruz.

Osmanlı âile hukukunun temeli olan İslâm hukukuna göre prensip olarak boşama hakkı erkeğe aittir. Erkeğin tek taraflı iradesiyle karısından boşandığını yalnızca söz ile bildirmesi dahi yeterli görülmüştür. Durumu mahkemeye kaydettirmesi hukuken şart koşulmamıştır. Fakat mahkeme sicillerinde karşımıza çıkan çok sayıda boşanma belgesi, Osmanlı toplumunda boşanmaların kayda geçirildiğini göstermektedir.

Talak yoluyla evlilik birliğinin sona ermesi için, boşamanın koca veya vekili tarafından yapılmış olması gerekir. Çünkü talak şahsa bağlı bir haktır. Bu sebeple evlilik ancak koca veya vekili tarafından sonlandırılır. Başka biri talak hakkına sahip olamayacağı için evliliği sonlandıramaz. Talakın vekil aracılığı ile icra edilmesi çok az rastlanan bir uygulamadır. Kötüye kullanılma riski her zaman ihtimal dahilinde olması sebebiyle, boşamaya vekalet tasarruf zamanı ve yetki sınırları belirlenerek verilmektedir. Bu şekilde de olsa boşamaya vekil tayin edildiği olmuştur. Örneğin Mehmed b. Ahmed adlı kişi eşi Ayşe'yi vekil aracılığı ile boşamıştır. Hatta boşamanın vaki olup olmadığına dair bir anlaşmazlık söz konusu olmuş ve nihayetinde vekil Mehmed'in şهادetiyle boşamanın gerçekleştiği hükmüne varılmıştır. Söz konusu kayıt şu şekildedir:

”(tahrip olmuş) Enarlıca mahallesinden Mehmed bin Ahmed nâm kimesne mahfel-i şer’-i şerîfde zevcesi Âyşe bint-i (okunamadı) nâm hâtûn mahzarında da’vâ idüb mezbûre hâtûn zevcem olub talâk virmiş değil iken benden ibâ’ ider su’âl olunsun didikde gıbbe’s-su’âl mezbûre hâtûn cevâbında mezbûr ile hüsn-i zindegânımız olmamağla ikibin akçe ile kendi esbâbım (tahrip olmuş) ben dâhî hicrimde olan sagire kızımı beslemek üzere ‘uhdeme alub ba’dehu talâk-ı bâyin ile tatlîka Emir Hamza Çelebi (tahrip olmuş) idüb ba’dehu oldâhi huzûrunda Mehmed’i vekîl itdikde oldahî merkûm Mehmed’in muvâcehesinde bana bâyin-i talâk ile tatlîk itdi didikde merkûm Mehmed fi’l-vâki’ bu minvâl üzere olmuşdur didüğü kayd şüd”³⁹²

İslam hukukunda boşama belli lafızlarla gerçekleşir. Bu lafızlar, sarih ve kinayeli lafızlar olmak üzere ikiye ayrılır. Sarih lafızlar, yalnız boşamada

³⁹² MŞS 61-131/3.

kullanılan ve kullanıldığında maksadın anlaşıldığı lafızlardır.³⁹³ Kinayeli lafızlar ise, sadece boşama maksadıyla kullanılmayıp, kullanıldığında boşama anlamı taşıyabildiği gibi başka anlamlara da gelme ihtimali olan lafızlardır.³⁹⁴

Kinayeli lafızlardan olan “sen benim karım değilsin” veya “ben senin kocan değilim”³⁹⁵ gibi hem nikâhı inkâr hem de boşama anlamına gelen lafızları kullanan kişi şayet boşamaya niyet ettiyse Osmanlı hukukçularından **Molla Hüsrev**'e göre bâin talak³⁹⁶ gerçekleşir.³⁹⁷ **Molla Hüsrev**, bu konuda **Ebu Hanife**'nin görüşünü tercih etmiş ve bu lafızların ihtimal içerdiğini, mutlak olarak kişinin niyetine itibar edileceğini belirtmiştir. Buna göre kişinin bu sözüyle niyeti ne ise ona göre hüküm verilir. **İmameyn**'e göre bu lafızlar, sadece nikâhı inkâr için kullanılır. Dolayısıyla kişi boşamaya niyet etmiş olsa bile, boşama gerçekleşmez.³⁹⁸ İncelediğimiz sicil kayıtlarında kinayeli sözlerle boşamanın gerçekleştiğine dair bir olaya rastlayamadık.

A. Şartlı Boşama

Mahkeme kayıtlarına en çok yansıyan boşama şekillerinden biri de şartlı boşamadır. Bu talak türünde boşanma bir şarta bağlanmış; şart yerine geldiğinde boşanma da gerçekleşmiş oluyordu.³⁹⁹ Bu şart “Bir defa dahi hamr ve

³⁹³ Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 361; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûk-ı İslamiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, İstanbul 1950, İstanbul Üniv. Yayınları, II, 186.

³⁹⁴ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, I, 367; Bilmen, **a.g.e.**, II, 186.

³⁹⁵ “İpin (yuların) boynuna”, “âilene katıl” gibi sözler de kinâyeli boşamaya örnek teşkil edebilir. Bâin talakta da dönüş mümkündür. Ancak yeniden nikah akdi yapmak ve mehri belirlemek gerekir. Sadece beynûnet-i kübrâda dönüş mümkün olmaz. Bkz., Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, I, 303-304.

³⁹⁶ Kişinin karısıyla cinsel ilişkiye girmesinden önce veya sonra bâin olmayı ifade eden kinaye veya sarîh lafız ile yapılabildiği açık veya dolaylı olarak üç adedine veya bir ivaza yakınlık bulunmak suretiyle bâiniyet içeren veya bâiniyete benzeyen talaktır. Bk. Bilmen, **a.g.e.**, II, 185.

³⁹⁷ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, I, 370.

³⁹⁸ İmameyn'in konuya ilişkin görüşleri için bkz. Serahsî, **Mebûât**, VI, 81.

³⁹⁹ Halil Cin, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya, 1988, s. 59-61.

arak (şarap ve rakı) içersen, zevcem benden talak-ı bâinle boş olsun"⁴⁰⁰ örneğinde olduğu gibi dinen yasak bir fiili işlemek üzerine yapılabildiği gibi, anne veya kardeşin evine gidilmesi, bir işin habersiz yapılması gibi normalde mubah olan bir eylem de boşama sebebi olabiliyordu.⁴⁰¹

En çok ileri sürülen şartlardan biri de “*darb etmemek üzere*” dir. Koca şöyle bir şart koşar: “Eğer eşimi darb edersem benden boş olsun”. Şayet darb gerçekleşirse, talak da gerçekleşir. Bu hususla ilgili birçok sicil kaydına defterlerde rastlamak mümkündür. Şu kayıtlar dikkat çekicidir:

“Budur ki Nazlızâde mahallesinden Fâtıma bint-i Yusuf nâm hâtûn zevci İbrahim bin Bâli mahzarında iddi’â idüb mezbûr zevcim beni darb itmeği talâka şart itmişidi hâlâ darb idüb ben dahi mutallaka oldum didikde merkûm İbrahim ikrâr idüb fi’l-vâki’ talâka darb itmemek üzre şart itmişdim darb itdim rızâsıyla ‘akd-i nikâh olunsun didüğü kayd şüd”⁴⁰²

“Çarşu mahallesinden Kerime bin Sefer zevci Ali Bey bin Abdullah mahzarında da’vâ idüb bundan akdem seni darb idersem benden talak-ı selase ile boş ol didikden sonra beni darb itdi su’âl olunub tefrik olunmak matlubumdur didikde gibbe’s-su’âl mezbûr Ali şart-ı mezbûrı inkarı kayd şüd”⁴⁰³

⁴⁰⁰ **MŞS** 52-48/2 “Budur ki mahmiye-i Mağnisada Gürhane mahallesi sakinelerinden Kerime ibnet-i el-hac Hüseyin nam hatun vekili aracılığı ile zevci el-hac Mehmed ibn-i el-hac Şaban müvacehesinde takrir-i dava idüb mezbûr el-hac Mehmed tarih-i kitabdan sekiz ay mukaddem şurb-ı hamr itmekle talak-ı selaseye şart itmişken vefa itmeyüb tarih-i kitab senesi şabanı evailinde şurb-ı hamr itdiği huzur-ı hakimde seran sabit olub zevcesi müvekkilem mezbûre hatun mutalaka olmuşken halen yine üzerine dahil olmak ister sual olunub men olunmak taleb ideriz dedikde...”

⁴⁰¹ **MŞS** 61-139/2 “Budur ki el-Hâc Hasan bin İbrahim nâm kimesne için Receb bin Mûsa nâm kimesne mezbûr Hasan zevcesi Râbi’a bint-i Ca’fer nâm hâtûn karındâşı Muharrem’in evine götürmemeği talâk-ı bâyni şart idüb ba’dehu zevcesi vaz’-ı haml itmezden mukaddem karındâşı evine vardı deyû şehâdet itdüğü kayd şüd”

⁴⁰² **MŞS** 61-103/3.

⁴⁰³ **MŞS** 61-81/5.

Bazen şart gerçekleştiği halde gereği gibi davranmayanlar hakkında mahkemede şahitlik yapılıyor ve evlilik birliğinin sonlandırılması sağlanıyordu. Şu örnek bu konuyla ilgili oldukça dikkat çekicidir. Bir miktar buğday ve arpayı vermediğinde bâin talaka şart koşan ve şartı gerçekleştiği halde gereğini yerine getirmeyen Mustafa için Mahmud ve Veli adlı kişiler mahkemede şahitlik etmişlerdir. Neticede kâdı bu şahitliği kabul ederek Mustafa'nın nikahlılık halini sona erdirmiştir. Sicil kaydı şu şekildedir: “(tahrip olmuş) Mahmud Bey bin Mustafa ve Veli bin Süleyman nâm kimesneler mahfel-i kazâda Mustafa bin Muharrem nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i şehâdet idüb mezbûr Mustafa bundan akdem el-Hâc Veli'ye onbeş güne değin bir kile buğday ve bir kile arpa teslim etmek üzere bâyin-i talâka şart idüb şartına vefâ etmemeğin işbu hâlde bâyin-i talak olan zevcesi Râbi'a bint-i Halil nâm Hâtûn tâtlik olmuşdur bu husûsa şahidleriz şehâdet ideriz deyû bi'l-muvâcehe edâ-i şehâdet-i şer'iyye etdiklerinde gibbe'l-kabûl vâki'-i hâl ketb olundu.”⁴⁰⁴

Fıkıh kaynaklarında bu tür şartlı boşamaya “talak-ı muallak” denmektedir ki, şart edatları kullanılarak boşamayı ileride bir işin olmasına bağlamaktır. Yukarıdaki örneklerde geçtiği gibi kişinin hanımına “filanın evine gidersen boşsun, memleketine gidersen boşsun, filan kişi ile konuşursan boşsun” gibi lafızlarla gerçekleşir. Buna “mecâzî yemin” de denir. Çünkü men etmek ve haberi kuvvetlendirmek gibi yeminle ortak tarafları bulunmaktadır.

Talak-ı muallak meselesinde fakihler ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda fakihleri üç grupta toplamak mümkündür.

- 1) Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere göre şart gerçekleşirse talak da gerçekleşir.
- 2) Zâhirîlere ve İmamiye Şi'asına göre şarta bağlı talak asla vuku bulmaz.
- 3) İbn Teymiye ve İbn Kayyim'e göre eğer şart yemin şeklinde olur ve gerçekleşirse talak vaki olmaz. Yeminden dönme söz konusu

⁴⁰⁴ MŞS 61-47/2.

ise yemin keffareti vermek yeterlidir. İbn Kayyim'e göre kefareti vermek de gerekmez. Ancak şart yemin şeklinde değilse talak gerçekleşmiş olur.⁴⁰⁵

Osmanlı âile hukuku uygulamasında Hanefîlerin görüşü esas alındığından şarta bağlı boşamalar geçerli sayılmış ve durum mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Osmanlı Şeyhülislamlarından **İbn Kemal** de bu doğrultuda fetvalar vermiştir. Hatta onun fetvalarında en çok yer alan konulardan biri de şartlı talaktır demek mümkündür.

“Zeyd: «akrabamdan evime kimse girerse, avretim bâin talak boş olsun» dese sonra akrabasından Amr ve Zeyd'in avlusu kapısına girse ya evine girse Zeyd'in zevcesi boş olur mu? el-Cevap: Olur kapısından içeri girdiyse.”⁴⁰⁶

“Bir kimse avretini ayıtsa «benden icâzetsiz komşuluğa ve teferrüce varma» dese mezbûr avretin erinin sözünü tutmayıp varsa, eri duyup avretine talak verse sonra avretin mehrini (?) erinden talep eylese almaya kâdir olur mu? el-Cevap: Mehrini alır, talak bâin olacak.”⁴⁰⁷

Ancak **İbn Kemal**'e göre bir adam “seni boşadım, sonra her evleneceğim boş olsun” dedikten sonra tekrar evlenirse eşinin boş olmayacağını ifade eder. Bir kadınla evlenip “her evlendiğim kadın üç defa boş olsun” demek, lafzın manasız olması anlamına gelir, bu da boşama sonucunu doğurmaz. Çünkü nikahtan önce boşama geçersizdir.

“Zeyd Hind'i tezevvüc ettikten sonra Zeyd filan fiili işlersem “her evlendiğim kadın üç defa boş olsun” mazmunu üzere şarta ta'lik edip ba'dehu ol fiili

⁴⁰⁵ Bkz. İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadîr**, IV, 76; Şîrbînî, Muhammed el-Hatîb, **Muğni'l-muhtâc**, Beyrut ty., III, 287 vd.; İbn Hazm, **el-Muhalla**, X, 258; İbn Kayyim, **İ'lâmü'l-müvakkı'în**, III, 66; Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü'-İslâmî ve edilletuhû**, VII, 444.

⁴⁰⁶ Ahmet İnanır, **İbn Kemal'in Fetvâları Işığında Osmanlıda İslam Hukuku**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 2008, s. 163.

⁴⁰⁷ Ahmet İnanır, **a.g.e.**, s. 163.

işlese şartı mezkûre binaen Hind Zeyd'den şer'an boş olur mu? el-Cevap: Olmaz, elfaz-ı mühmele söylemiş olur."⁴⁰⁸

Manisa'da yaygın görülen bir boşanma sebebi de kocanın başka yere gitmesi ve belirttiği süre içinde dönmemesi durumundan kaynaklanan boşanmadır. Bazen "şu vakte kadar dönmezsem boş ol" gibi bir şart ileri sürüldüğünden şartlı boşama kapsamında değerlendirilmelidir. Bu durumlarda koca belirtilen süre için şahitler huzurunda bir vekil aracılığıyla, karısının nafakasının ödenmesini sağlamaktadır. Ancak belirttiği sürede dönmezse vekil, süre içinde dönmemesi durumunda karısının boş olacağını söylediğini belirtip bu parayı ödememekte ve kadın dava açmaktadır. Şahitler de vekilin sözlerini onaylarsa boşanma gerçekleşmektedir. Kadının nafakasız olarak terk edilmesinde ise kıbel-i şer' ona bir nafaka tayin etmektedir. Çaprastlar Mahallesi'nden Halime bint-i Mehmed, kocası Çizmeci Ferhad'ın kendisini nafakasız terk edip başka bir yere gitmesinden dolayı mahkemeye baş vurmaktadır. Mahkeme durumu sabit olan kadına günlük beş akçe kisvesi ile beraber nafaka bağlamaktadır.⁴⁰⁹

B. Sarhoşun boşaması

Sicillerde rastladığımız boşanma / talak kayıtlarından biri de kocanın sarhoş iken eşini boşamasıdır. Bu durumda içkili koca, karısından boşanmaya yanaşmamakta ve sorun mahkemeye taşınmaktadır. Gürhane Mahallesi'nden Kerime ibneti el-hâcc Hüseyin, kocasının kendisini sekiz ay önce içkili bir haldeyken talak-ı selâse ile boşadığını ancak bu sözünde durmadığını vekili aracılığıyla mahkemede bildirdiğinde kadı şahitleri de dinleyerek boşanmanın gerçekleştiğini onaylamakta ve koca uyarılmaktadır.⁴¹⁰

⁴⁰⁸ Ahmet İnanır, **a.g.e.**, s. 163.

⁴⁰⁹ **MŞS** 52-13/3 "*Budur ki Mahmiye-i Mağnisada Çaprastlar Mahallesinden Halime bint-i Mehmed nâm hâton meclis-i şer'de takrîr-i kelâm ve bast-ı meram edüb zevcim Cizmeci Ferhad nâm kimesne beni bilâ nafaka bırakub âher diyara gitmekle kemâl-i ihtiyâcım vardır deyu takdîr-i nafaka talebe olmağın târih-i kitâbdan mezbûre hâtonun nafaka ve kisvesi içün yevmi beş akçe farz u takdir olunub...*"

Sarhoşun boşaması konusunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Bir grup fakih boşamayı geçerli sayarken diğer grup geçersiz saymıştır. Şimdi sarhoşun boşamasına ilişkin İslam hukukçularının görüşlerine değinmek istiyoruz.

İslam âlimleri sarhoşluğu iki kısımda ele almışlardır. Bunlardan birincisi meşru bir şeyi yeme veya içme ya da zaruret sebebiyle meydana gelen sarhoşluktur. Mesela, ilaç almak, çok fazla bal yemek veya tehdit altında zorla içki içirmek bu gruba girer. Bu gibi durumlarda sarhoş olan kimsenin boşaması ittifakla hukukî netice doğurmaz.⁴¹¹ Çünkü bu şekildeki sarhoşluk, hastalık ve baygınlık gibi elde olmayan arızalar kabilinden sayılır ve kişi mazur görülür.⁴¹²

Hanefi mezhebinde tercih edilen görüşe ve **İmam Muhammed**'e göre bal ve hububattan yapılan içeceklerle sarhoş olan kimsenin veya zaruret gereği sarhoş eden bir şeyi içen kimsenin karısını boşaması halinde talak vuku bulur. Ancak **Ebu Hanife** ve **Ebu Yusuf**'a göre talak geçerlilik arz etmez.⁴¹³

Sarhoşluğun ikincisi ise yasaklanan şeylerin kullanılmasıyla meydana gelenidir. Diğer bir ifadeyle arzu edilerek sarhoşluk verdiği bilinen içki vb. maddelerin mazeret bulunmadan kullanılmasıyla meydana gelen sarhoşluktur. Bu şekilde sarhoş olanların talakının geçerliliği hususunda İslam hukukçuları farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Cumhur alkollü içki içen kişinin boşamasını geçerli kabul eder. Çünkü cumhura göre kişi kendi isteğiyle sarhoş olmuştur ve bunun sonucuna katlanmak zorundadır.⁴¹⁴ Diğer taraftan sahabeden **Hz. Osman**

⁴¹⁰ **MŞS** 52-48/2 “Budur ki mahmiye-i Mağnisada Gürhane mahallesi sâkinelerinden Kerime ibneti el-hâcc Hüseyin nâm hâtun vekili aracılığı ile zevci el-hâcc Mehmed ibni el-hâcc Şaban müvâcehesinde takrîr-i da'vâ idüb mezbur el-hâcc Mehmed tarih-i kitâbdan sekiz ay mukaddem şurb-ı hamr itmekle talak-ı selâseye şart itmişken vefa itmeyüb târih-i kitâb senesi Şa'bânı evâ'ilinde şurb-ı hamr itdiğü huzûr-ı hâkimde şer'an sabit olub zevcesi müvekkilem mezbûre hâtun mutallaka olmuşken halen yine üzerine dahil olmak ister sual olunub men olunmak taleb ideriz dedikde...”

⁴¹¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VIII, s. 254.

⁴¹² Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, II, 195.

⁴¹³ İbn Âbidîn, **Reddül-Muhtar Ale'd-Dürri'l-Muhtar**, II, 424.

⁴¹⁴ İbn Kudâme, **a.g.e.**, VII, 289.

(35/656), Tabîinden **Ömer b. Abdulaziz** (101/720), **Tâvus b. Keysân** (106/724), **Leys b. Sa'd** (175/791), **Ebu Sevr** (240/854) ve **İshak b. Râhaveyh** (228/843), Şâfiîlerden **Müzenî** (264/878), Zâhirîler, Zeydîler, Caferîler, Hanefîlerden **Tahâvî** (321/933) ve **Kerhî** (340/951) gibi hukukçular böyle bir boşamayı hükümsüz saymışlardır.⁴¹⁵

Cumhur görüşünü şu delile dayandırmaktadır Kur'an'da *“Ey Mü'minler! Sarhoş halde iken namaz kılmaya yeltenmeyin. Ayılıp aklınız başınıza gelinceye kadar bekleyin. Cünüp iken de -yolculukta olma ve yıkanma imkânı bulamama durumunuz hariç- suyla temizlenmedikçe namaz kılmaya kalkışmayın”*⁴¹⁶ buyrulmaktadır. Ayetteki hitap sarhoşlara yapılmaktadır ve bu da onların mükellef olduğunu gösterir. Yani haram yolla meydana gelen sarhoşluk mükellefiyeti ortadan kaldırmaz.⁴¹⁷ Ayette de ifade edildiği üzere sarhoş insanların namaza yaklaşımları yasaklanmıştır. Nehiyde sarhoş olanların mükellef olduğunu göstermektedir. Esas itibariyle sarhoşluk işlenen suçların cezasında hafifletici bir sebep değildir. O halde sarhoş olan şahıs yaptığı suçun cezasını çekmelidir.

Aynı zamanda sarhoş olan kişi daimî olarak aklını yitirmemiş, yalnızca onun anlama kabiliyetini geçici olarak ortadan kalkmıştır. Cumhur bu durumdan hareketle haram olan bu fiili işlemekten menetmek ve işleyeni cezalandırmak için ibadetlerini vaktinden sonraya bırakmanın günahına katlanma ve namaz, oruç gibi kazası mümkün olan ibadetleri kaza etme mükellefiyeti uhdesinde bırakılmıştır şeklindeki kıyaslar gereğince sarhoşun talakını geçerli kabul eder.⁴¹⁸ Onların sarhoşun boşama ve diğer hukuki tasarruflarını geçerli saymaları, onu mükellef olarak gördüklerinden ve irade beyânını muteber kabul ettiklerinden dolayı değil, aksine kişiyi sarhoş olmasından ötürü cezâlandırma niteliğinde bir hükümdür.

⁴¹⁵ İbn Kudâme, **a.g.e.**, VII, 289; Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, VI, 234.

⁴¹⁶ Nisâ 4/43.

⁴¹⁷ İbn Âbidîn, **a.g.e.**, II, 429.

⁴¹⁸ İbn Âbidîn, **a.g.e.**, II, 424.

Osmanlı âile hukuku uygulamasında talak ile ilgili hükümler bu görüşe göre bina edilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz sicil kaydı örneğinde de görüldüğü gibi sarhoş iken eşini boşayan kimselerin talakı geçerli sayılmıştır.

C. Muhâla'a

*“Eğer Allah’ın yasalarını ikisi koruyamayacaklar diye korkarsanız, o zaman kadının fidye vermesinde ikisine de günah yoktur”*⁴¹⁹ ayetine dayanan muhâla'a yöntemi sicil kayıtlarında en çok rastladığımız boşanma çeşididir.

İslâm hukukunda evlilik birliğini sona erdiren yollardan biri de “muhâla'a” yöntemidir. Tarafların karşılıklı rızaları ile gerçekleşen bu boşama yöntemi, kadının mehir alacağından feragat etmesi veya bir mal karşılığında kocasının kendisini boşamaya razı etmesidir.⁴²⁰ Muhâla'a, İslâm hukukunda yalnız kocaya ait olan boşama yetkisinin bir istisnasını teşkil ettiği gibi, kadının istemediği bir evlilikten kurtulmasını da sağlamaktadır.⁴²¹ Muhâla'a talebini bizzat kadının kendisi ileri sürebileceği gibi vekili aracılığı ile de muhâla'a talebinde bulunup bu yolla boşanabilir.⁴²²

Hanefîlere göre; *“hul' veya hul' manasındaki lafızlarla hanımın kabul etmesi şartıyla nikah mülkiyetini kaldırmaktır”*.⁴²³ *“Nikah mülkiyeti”* sözü ile fasit nikahta beynûnet ve irtidattan sonra yapılan hul' tariften çıkarılmış olur, zira bu hul' hükümsüzdür. “Hanımın kabul etmesi şartıyla” sözü ile de şu mesele tarif dışı bırakılmıştır: Bir koca hanımına boşamayı kastedip mal zikretmeden “seni hul' yaptım” dese bir bâin talak gerçekleşmiş olur. Çünkü bunun vâki olması hanımın kabulüne bağlı değildir. Hul' ancak hanımın kabul edeceği bir bedel

⁴¹⁹ Bakara 2/229.

⁴²⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 51.

⁴²¹ Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 13.

⁴²² Şeybânî, Muhammed b. Hasan, **el-Câmi'ul-Kebîr**, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut 1399/1978, s. 88.

⁴²³ İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadir**, III, 199, Meydânî, **el-Lübâb**, III, 64.

karşılığında olur.⁴²⁴ Öte yandan koca bedeli az bulur da anlaşma olmazsa bilir-kişiler bir meblağ belirler. Nitekim incelediğimiz sicil kayıtlarında bütün muhâla-'alar kadının kabul ettiği bir bedel karşılığında gerçekleşmiştir. Ele aldığımız örnek mahkeme tutanaklarında bu açıkça görülecektir.

Sicil defterlerinden anlayabildiğimiz kadarıyla bu tür boşanma için en geçerli ve yaygın sebep geçimsizliktir. Geçimsizlik durumunda davayı kadın ya da kadının belirlediği bir vekili açmaktadır. Mahkeme kayıtlarına “*hüsn-i zindegânenin olmaması*” şekliyle kaydedilen bu durumda davayı açan kadın mihrinden, boşandıktan sonra kendisine verilmesi adet olan nafakadan ve “tüm zevciyete müteallik davalarından fâriğ” olmaktadır. Yani boşanmak için hiçbir şey istenmediği; hatta kendi alacağı var ise onu da erkeğe bıraktığı sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda ise boşanmayı isteyen kadın, erkeğe bir de “*hul'* akçesi” adı altında bir miktar da para ödemektedir. Muhâla'a olarak adlandırılan bu yöntemde erkeğin de boşanmayı kabul etmesi gerekmektedir. Kadın hem mehrini almayarak hem de önemli miktarda para vererek kocasını da boşanmaya razı etmeye çalışmaktadır. Muhâla'a sırasında daha sonra erkeğin kadın üzerinde bir hak iddia etmemesi de karşılıklı ikrarla sağlanıyordu. Bu söylediklerimizi doğrulaması açısından şu örnek oldukça dikkat çekicidir:

*“Gürhane mahallesinde Emine bint-i Abdirrahman nam hatunun zevci Vahhab Beşe bin Memi er-râcil müvacehesinde vekili araclığı ile ikrar ve itiraf idüb müvekkilem mezburenin zevci Vahhab Beşe ile hüsn-i zindegâneleri olmamağla zimmetinde olan on bin akçe mihr-i mueccelini ve nafaka-i iddetinden ve mukaddema karz verdiği üç bin akçeden ve sair zevciyete müteallik dava ve nizâ'ından fariğa olub ve dört bin akçe dahi zevci Vahhab Beşeye bedel-i hul'virüb bunun üzerine muhâla'a idüb zevciyete müteallik davamızdan ve birbirimizin hizmetlerinden ibra ve iskat eyledik dedikde mezkûr Vahhab Beşe tasdik idüb...”*⁴²⁵

⁴²⁴ Bkz. Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletühû*, Daru'l-fikr, Dimeşk 1985, VII, 480.

⁴²⁵ **MŞS** 53-4/1; diğer muhâla'a örnekleri için bkz., **MŞS** 52-14/13; **MŞS** 52-11/12; **MŞS** 89-7/1.

Örneklerden anlaşıldığına göre hul' akçesi her zaman verilememektedir. Bunun sebebi bazı kadınların maddeten bunu karşılayamadıkları gibi bazı erkeklerin de hul' akçesine ihtiyaç duymamaları ve dolayısıyla talep etmemeleridir. Hul' akçesi her zaman para cinsinden verilmesi gerekmez. Para olarak verilmediği durumlarda kadının, ayrılacağı eşine döşek, yastık ve kap kacakdan oluşan birkaç parça eşya da verebildiği sicillerden anlaşılmaktadır.

“el-hac Yahya mahallesinden Mihri bint-i Halil nam hatun meclis-i şer’de işbuhâfızü'l-kitab zevci Hüseyin bin Mustafa nam kimesne müvâcehesinde ikrar ve itiraf idüb zevcim mezbur Hasan ile hüsn-i zindegânemiz olmamağla zimmetinde olan altı bin akçe mihr-i mueccelden ve nafaka-i iddetimden fariğa olmak üzere iki döşek içi ve iki yasdık ve iki sahan olub bunun üzere muhâla'a idüb birbirimizin zevciyete müteallik dâva ve mudatlarımızın ibra ve iskat eyledik dedikde merkur Hasan dahi fi'l-vâki mezbure Mihrî Hatun ile mihrinden ve nafaka-i iddetinden fariğa olub zikr olunan eşyaları virüb bunun üzere muhâla'a eyledik didikde...”⁴²⁶

Burada verilen eşyaların, yeni bir ev kurması muhtemel olan erkeğin işine yarayacak nitelikte olması kadının da erkeğe yeni kuracağı hayat için destek vermesi anlamına gelmektedir. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, eşler karşılıklı anlaşınca evlilik muhâla'a yoluyla kendiliğinden sona erer. Ayrıca hâkimin hükmüne ihtiyaç bulunmaz. Bu yüzden muhâla'a usulüyle yaşanan tüm boşanmaların sicillere kaydedilmemiş olması muhtemeldir.

Muhâla'a kararlarını mahkemeye tescil ettirenlerin çoğunluğu kadınlardır. Kadınlar iddetleri bitip de bir başkasıyla evlenmek istediklerinde eski kocalarının engellemesiyle karşılaşmak istemedikleri için muhâla'aları kaydettirmede gayretli olmuşlardır. Örneğin Ali adlı kişi eşinin kendisinden imtina ettiği gerekçesiyle mahkemeye başvurur. Eşi Kerime, mahkemeye muhâla'a ettiklerini söyler. Kocası muhâla'ayı inkar etse de şahitler doğrulamışlardır. Konu ile ilgili sicil kaydı şu şekildedir:

⁴²⁶ MŞS 53-8/1.

“Budur ki Çârşu mahallesinden Ali Bey ibni Abdillâh mahfel-i şer’de zevcesi Kerîme bint-i Sefer Çâvuş nâm hâtûn mahzarında da’vâ idüb mezbûre hâtûn menkûham ve zevcem olub talâk virmiş virmemiş iken benden imtinâ’ eder su’âl olunsun didikde gıbbe’s-su’âl mezbûre hâtûn cevâbında (tahrip olmuş) bundan akdem muhâla’a idüb mutallaka olmağın imtinâ’ iderim deyücek gıbbe’l-inkâr Habîb bin Ivaz ve nisvândan Yâsemin bint-i Abdullâh ve Ayşe bint-i Mehmed muhâla’aya şehâdet itdikleri kayd şüd”⁴²⁷

Bazen erkekler de mahkemeye başvurarak muhâla’ayı kayıt altına almak istemişlerdir. Onların mahkemeye başvurmalarının nedeni ise, boşandıkları kadınların daha sonra mehir ve iddet nafakası istemesini engellemektir. Mahkeme kaydı yoksa bazı hanımlar muhâla’a yaptıkları halde kocalarından mehir ve nafaka isteyebilmektedirler.⁴²⁸ Nitekim Tatar köyünden Hasibe adlı hatun boşandığı eşinden mihr-i muaccelini talep etmiş; ancak koca, boşamanın muhâla’a usûlüyle yapıldığını ileri sürmüştü ve davasını şahitlerle desteklemiştir. Böylece koca, mehir ödemekten kurtulmuştur. İlgili sicil kaydı şu şekildedir.

“Budur ki Tâtâr nâm karyeden Hasibe bint-i Mehmed nâm hâtûn zevci-i mutallakı Ahmed bin Sa’id mahzarında da’vâ idüb mezbûr beni bundan mukaddem tatlîk idüb bin beşyüz akçe mihr-i mu’accelim vardır hâlâ taleb iderim didikde gıbbe’s-su’âl cevâb-ı mezbûr Ahmed küllî muhâla’a itdik didikde mezbûr Ahmed’den da’vâsına mutâbık beyyine talep oludukda İsâ bin Ahmed ve Mehmed bin Sinân nâm kimesneler şehâdetleri kayd şüd”⁴²⁹ Muhâla’a esnasında mehir zikredilmese dahi kadının mehrini talep edemeyeceğine dair **Ebüssuûd** fetvası vardır.⁴³⁰ Muhâla’anın içinde zımnî mehirten vazgeçme

⁴²⁷ MŞS 61-83/4

⁴²⁸ M. Akif Aydın, **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996, s.24-25; Hayri Erten, **Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Âilenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. y.y. İlk Yarısı)**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 108.

⁴²⁹ MŞS 61-80/7.

⁴³⁰ “Mesele: Zeyd zevcesi Hind ile muhâla’a etdikden sonra mehir hul’ ile bile zikr olunmasa sonra Hind mehrini Zeyd’den talep edüb almağa kadir olur mu el-Cevab: Olmaz lafz-ı hul’ lacemî’i hukûk-ı nikâh sakıt olur. Ebüssuûd” Bkz., Yılmaz Fidan, **a.g.e.**, s. 195, Ebüssuûd, **Fetâvâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullâh, nr. 151, vr. 97a atfen.

vardır. Bundan dolayı erkekler aralarındaki anlaşmayı özellikle mahkemeye kaydettirmişlerdir.

Muhâla'a kayıtlarında genellikle tarafların bizzat mahkemede hazır oldukları görülür. Ancak bazen muhâla'a için vekil tayin edilmiş sicil kayıtlarına da rastlamak mümkündür.⁴³¹

Muhâla'a kayıtlarında, muhâla'a bedelinin dışında yer alan bir husus da, tarafların evlilikten doğan tüm haklarından vazgeçtiklerini bildirerek birbirlerinin zimmelerini ibra etmeleridir. Burada maksat, ileride doğabilecek maddi anlaşmazlıkların önüne geçmektir. Bu tür kayıtlarda ayrılan tarafların üzerinde ortaklaşa karara vardıkları maddi şartların dışında bir şeye rastlamak hayli zordur. Kadının niçin boşanma yolunu seçtiğine dair herhangi bir açıklama genellikle yapılmamıştır. Ancak az sayıdaki belgede "...beynimizde hüsn-i zindegânemiz olmamağla..." "... beynimizde hüsn-i muaşeret olmamağla" vb. ifadelerle karşılaşmak mümkündür.⁴³² Bu durumda muhâla'aların nedeninin çoğunlukla şiddetli geçimsizlik olduğu söylenebilir. Zira şiddetli geçimsizlikten dolayı kocasından ayrılmak isteyen bir kadının muhâlaadan başka çıkar yolu bulunmamaktadır. Bu noktada zihinlere; 'Acaba erkek karısından ayrılmak istediği hâlde maddi külfet altına girmekten çekinip, karısı için hayatı çekilmez hâle getirerek, boşanma talebinin karşı taraftan gelmesini mi sağlıyordu?' gibi bir soru gelebilir. Tahminimiz odur ki, erkeğin boşandığı eşine ödemek zorunda olduğu mehr-i müeccel, iddet nafakası ve meûnet-i süknânın yanı sıra, yeniden evlenmek istediğinde de mehir vereceği göz önüne alındığında, bu hususun mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

⁴³¹ **MŞS** 61-93/7, "Budur ki Hamîd sancağında Nefs-i Uluborlu'dan Murtaẓâ ibn-i el-Hâc Abdülkerîm nâm kimesne tarafından hâl'i âtiyyü'l-beyana vekîl olub Ca'fer bin sefer ve Bekr bin Hızır şehâdetleriyle vekaleti sâbite olan Mahmud bin Nasûh nâm kimesne mahfel-i şer'de Kirdeci mahallesinden Rukiyye bint-i Ahmed nam hâtûn mahzarında ikrâr idüb mezbûre hâtûn müvekkilim mezbûrun zevcesi olub mihrinden ve nafaka-i 'iddetinden ve zimmetinde olan beşyüz akçesinden ferâğ itmek üzere vekâlet-i mahkemem hasebiyle muhâla'a idüb min ba'd biri birileriyle zevciyyete müte'allık nizâ'ı kalmamışdır didikde mezbûre hâtûn tasdik itdüğü kayd şûd"

⁴³² Bir sonraki paragraftan itibaren ele aldığımız örnek sicil kayıtlarına bakınız.

Burada muhâla'a yöntemiyle sonlandırılan bazı evliliklerden sicil kayıtlarına yansıyanları zikretmek istiyoruz:

“Budur ki Dellâklar nâm karyeden Nihâl bint-i Mehmed nâm hâtûn mahfel-i şer’de zevci İzzettin bin Bâlî nâm hâtûn mahzarında ikrâr idüb zevcim mezbûr ile hüsn-i zindegânımız olmamağla dörtbin akçe mihrimden ve nafaka-i ‘iddetimden fâriğa olmak üzre muhâla’a idüb biri birimizden zevciyete müte’allık da’vâ ve nizâ’ımız kalmamışdır didikde gıbbe’t-tasdîk kayd şüd”⁴³³

“Budur ki Mahmiye-i Mağnisâ’ya tâbî Tekili nâm karye sâkinâtından Kerîme bint-i Hasan nâm hâtûn tarafından husûsâtü’l-beyânı ikrâr ve sâ’ir umûrına vekîl olub mezbureyi ma’rifet-i şer’iyye ile ‘ârifân olan Mehmed Bey ibn-i Ebubekr ve Ahmed Bey ibn-i Mehmed şehâtedleriyle hasm-ı şer’-i câhid mahzarında vekâleti sâbit olan zevci Ömer Bey ibn-i Ebubekr mahfel-i şer’-i şerîfde mezbûre hâtûnun zevc-i sâbıkı olan işbu hâfizü’l-kitâb Mehmed Bey ibn-i Hasan muvâcehesinde ikrâr ve i’tirâf idüb Bundan akdem merkûm Mehmed Bey müvekkilem mezbûre Kerîme’yi hâl-i sigarında kendüye ‘akd-i nikâh itdürüb hüsn-i zindegânlar üzre olmamağla yirmibin akçe mihrinden ve nafaka-i ‘iddetinden fâriğa olub bedel-i hal’ bir çift kara sığır öküzü ve bir re’s kır tüylü bârgir ve bir çift altun küpe virüb muhâlla’a itmişler idi ki mezbûreye ‘âkıl ve bâliğa olub mukaddemâ olan hal’i kabûl idüb husûs-ı mezbûra müteallık da’vâdan merkûm Mehmed Bey’in zimmetini ibrâ-yı âmm ile ve iskât-ı tâm ile iskât itdim min ba’d da’vâ ve nizâ’ım kalmamışdır didikde mukırr-ı merkûm vekîlin minvâl-i meşrûh üzre cârî olan ikrâr el-mukırr-ı lehu’l-merkum Mehmed Bey vicâhen tasdîk itdikten sonra mâhüüve’l-vâki’ bi’t-taleb ketb olundu”⁴³⁴

“Gürhane mahallesinde Emine bint-i Andirrahman nâm hâtunun zevci Vahhâb Beşe bin Memî er-râcil müvacehesinde vekili araclığı ile ikrâr ve i’tirâf idüb müvekkilem mezbûrenin zevcî Vahhâb Beşe ile hüsn-i zindegâneleri olmamağla zimmetinde olan on bin akçe mihr-i müeccelini ve nafaka iddetinden ve mukaddemâ karz virdiği üç bin akçeden ve sâir zevciyete müteallık da’vâ ve

⁴³³ MŞS 61-101/3.

⁴³⁴ MŞS 61-98/3.

*nizâ'ından fâriğa olub ve dört bin akçe dahi zevci Vahhâb Beşe'ye bedel-i hul' virüb bunun üzerine muhâla'a idüb zevciyete müte'allik davamızdan ve birbirimizin hizmetlerinden ibra ve iskat eyledik dedikde mezbur Vahhâb Beşe tasdik idüb...*⁴³⁵

*“el-hac Yahya mahallesinden Mihri bint-i Halil nâm hâtun meclis-i şer'de işbu hafızü'l-kitâb zevci Hüseyin bin Mustafa nâm kimesne müvâcehesinde ikrâr ve i'tirâf idüb zevcim mezbur Hasan ile hüsn-i zindegânemiz olmamağla zimmetinde olan altı bin akçe mihr-i muccelden ve nafaka iddetinden fariğa olmak üzere iki döşek içi ve iki yasdık ve iki sahan olub bunun üzere muhâla'a idüb birbirimizin zevciyete müte'allik dava ve mûdatlarımızı ibrâ ve iskât eyledik dedikde merkûm Hasan dahi fi'l-vaki' mezbûre Mihrî Hâtun ile mihrinden ve nafaka iddetinden fâriğa olub zikr olunan eşyaları virüb bunun üzere muhâla'a eyledik didikde...”*⁴³⁶

D. İddet

İddet, evliliğin herhangi bir sebeple sona ermesi durumunda kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemesi gereken süreyi ifade eder. Bunun için de iddet, evliliğin sona ermesinin belli başlı sonuçları arasında yer alır. Dînî olduğu kadar fitrî ve insânî bir davranış olarak da algılanan ve Sâmi gelenek başta olmak üzere hemen hemen bütün toplumlarda ve dinlerde rastlanan bu bekleme süresi, Kur'ân ve hadiste âile hukûkunun diğer konularına nispetle daha ayrıntılı biçimde ele alınmış, evliliğin sona eriş tarzına veya kadının durumuna göre farklı süre belirlemelerine gidilmiştir. Bu süre, evlenme yasağının yanı sıra değişik kesimleri yakından ilgilendiren mesken, nafaka, nesep, mirasçılık gibi birçok hak ve yükümlülük için de ölçü kabul edildiğinden bu hususta zengin bir hukuk doktrini oluşmuş, konu, klasik dönem fıkıh literatüründe evliliğin sona ermesinin neticelerinden biri olarak “iddet” alt başlığı altında (Bâbu'l-idde) veya müstakil bir bölüm halinde (Kitâbu'l-idde/ided) işlenmiştir.⁴³⁷

⁴³⁵ MŞS 53-4/1.

⁴³⁶ MŞS 53-8/1.

⁴³⁷ H. İbrahim Acar, “İddet”, **DİA**, XXI, 466 vd.

İddet (çoğulu; ided), sözlük anlamı itibariyle “saymak, sayılan şeyin miktarı, adet, sayı” demektir.⁴³⁸ Bu kelime, “adedtü’ş-şey’e iddeten” cümlesinde, saymak; “Allah katında ayların sayısı (iddet) on ikidir...”⁴³⁹ ayetinde ise, sayı anlamında kullanılmıştır.⁴⁴⁰ İddet, genelde belli sayıda ay veya kar’ (temizlik/hayız) üzere hesap edildiği için bu şekilde adlandırılmıştır. İddet, bir İslam hukuku terimi olarak; “kocası ölen, boşanan veya evliliği feshedilmiş kadının, bu evlilikle ilgisinin tamamen kesilmesi ve başkasıyla evlenebilecek duruma gelmesi için beklemesi gereken müddet”⁴⁴¹ anlamına gelmektedir.

Hanefîler iddeti tanımlarken “iddet, evliliğin etkilerinden geriye kalanların sona ermesi için tesbit edilmiş müddettir” demektedirler.⁴⁴² Fukahânın çoğunluğuna göre iddet; “kadının bir müddet beklemesidir.”⁴⁴³

Şer’iye sicillerindeki muhâla’a kayıtlarında genelde kadınların iddet nafakasından vazgeçtiklerine dair bilgilere rastlıyoruz. İddet müddetine ilişkin mahkemeye yansımış bir kayda henüz rastlayamadık.

Bir kayıтта boşanma sonrası mahkemeye müracaat eden Ayşe bint-i Yusuf’a iddet nafakası için yevmî dörder akçe ve sağîre kızı Fatıma için yevmî üçer akçe takdir edilmiş , istidâne ve sarfa izin verilmiştir. Bu konu hıdâne başlığı altında ayrıca ele alınacaktır.

“Budur ki Âyşe bint-i Yusuf nâm hâtûn zevci Hüseyin Halîfe ibni Hasan mahzarında da’vâ idüb mezbûr beni tatlîk itdikde üçbin akçe mihrim kalmış idi beni darb idüb kerh ile bağışladım didüğü kayd şüd”⁴⁴⁴

⁴³⁸ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, “A-D-D” maddesi, III, 281 vd.; Muhammed b. Ya’kûb el-Fîr-ûzâbâdî, **el-Kâmûsu’l-muhît**, yy. ty., I, 380; M. Mustafa Şelebî, **Ahkâmu’l-üsre fi’l-İslâm**, İkinci Basım, Beyrût 1977, s. 627.

⁴³⁹ Tevbe 9/36.

⁴⁴⁰ M. Mustafa Şelebî, **a.g.e.**, s. 627.

⁴⁴¹ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İstanbul 1996, I, 382.

⁴⁴² Kâsânî, **Bedâi’**, III, 300.

⁴⁴³ Kâsânî, **a.g.e.**, III, 300; Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletuhû**, VII, 624.

⁴⁴⁴ **MŞS** 61-121/2.

“Ba‘dehu mezbûre hâtûna yevmî dörder akçe ‘iddet-i nafaka ve yevmî üçer akçe hicrinde olan sagîre kızı Fâtîma için takdîr olunub istidâne ve sarfa izin virildüğü kayd şûd”⁴⁴⁵

IV- Hidâne ve Nafaka Talebi

Hidâne müessesesi, klasik İslam hukuku kaynaklarında “Münâkehât-M-ufârakât” başlıkları altında incelenen İslam âile hukukunun bir bölümüdür. İslam âile hukukunda ise bu konu, genelde boşanma bahislerinden sonra ele alınmıştır. Bunun nedeni, hidâne hükümlerinin çoğunlukla ana babanın ayrılmasından sonraki dönemle ilgili olmasıdır.⁴⁴⁶ İncelediğimiz mahkeme tutanaklarından anlaşıldığına göre hidâne için kâdılık makamına müracaat edenler genelde kadınlardır. Ölüm, talak, tefrik gibi eşler arasında vuku bulan herhangi bir ayrılığın sonucunda kadın,⁴⁴⁷ bakmakla yükümlü olduğu çocuklar için nafaka takdir edilmesini talep etmektedir.

Ebeveynlerden birinin veya her ikisinin ölümü yanında, ayrılık dolayısıyla yuvanın yıkılması halinde çocukların bakımı, korunup yetiştirilmeleri ve terbiyeleriyle bir kişi görevlendirilirdi ki, küçük çocukla ilgili belirli hak, yetki ve sorumluk sahibi bu görevliye İslam Hukuku’nda hâdin (hâdine), bu işleme de hidâne (hadâne) denirdi. Böylece çocuğun bedenlen ve ruhen sağlıklı yetiştirilmesi hedeflenirdi. İslâm Tarihi’nde daha Hz. Peygamber döneminden itibaren bu alanda zengin bir hukuk doktrini ve tecrübe birikimi oluşmuştur. Osmanlı döneminde hidâne (hadâne) de müslümanlarla birlikte gayrimüslim Osmanlı tebaası tarafından oldukça yoğun biçimde uygulanmıştır.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ MŞS 61-121/3.

⁴⁴⁶ Mustafa Yıldırım, **İslâm Hukukunda Hidâne**, İzmir 2005, s. 3.

⁴⁴⁷ Bu durumda nafaka talep eden kadınlar için “Zevce-i metrûkesi”, “zevce-i mutallakı” gibi ifadeler kullanılmaktadır. MŞS 61-154/1 “...Depecik nâm karyede fevt olan Ahmed’in zevce-i metrûkesi Neslihân bint-i Ali nâm hâtûn...” gibi.

⁴⁴⁸ Nesimi Yazıcı, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler” **AÜİFD**, Sayı: XLVIII, Ankara 2007, I, 14; Mustafa Yıldırım, **İslâm Hukukunda Hidâne**, s. 1 vd.; Ayrıca Bkz., Ali Bardakoğlu, “Hidâne”, **DİA**, XVII, 467-471; Şamil Dağcı, “İslâm’da Çocuğun Bakımı, Eğitimi ve Korunması (Hidâne)”, **Türk Âile Ansiklopedisi**, İstanbul

Osmanlılarda çocukların evlât edinilmesi (tebennî) de, onların iyi yetiştilmeleri yönündeki uygulamalardan biri olarak karşımıza çıkar. Eski Türklerde,⁴⁴⁹ Cahiliye Araplarında bulunan, İslâm'ın ilk döneminde de bir süre muhafaza edilen evlâtlık kurumu daha sonra Ahzâb suresinin 4. ayetiyle⁴⁵⁰ kaldırılmıştır. Bununla birlikte Osmanlılarda evlâtlık kurumu, yeniden düzenlenerek koruyucu âile tarzında şekillendirilmiş, böylece de İslâm Hukuku'na olan zıtlık ortadan kaldırılmıştır.⁴⁵¹

Osmanlılarda evlât edinme, çocuğun kimsesiz olması veya bizzat anne ve babasının kabul etmesiyle, bakım ve gözetimle sınırlı "manevî evlât" statüsünde olup, evlâtlık edinen ebeveyne vâris olamamaktaydı. Nitekim bu konudaki kayıtlarda "çocuğun rüşt çağına ulaştığı âna kadar", "iânedenden müstağnî oluncaya kadar" gibi ifadelerle, evlâtlık uygulaması belirli bir zamanla sınırlandırılmış, ayrıca da evlâtlıkların durumu bu ad yanında "âhîret evlâtlığı, can evlâtlığı, manevî evlâtlık, oğulluk..." gibi isimlendirmelerle de ortaya konmaya çalışılmıştır. Evlâtlık uygulamasında hedef, çocuğun iyi yetiştirilmesidir.⁴⁵²

Osmanlılarda müslüman Türkler arasında yaygın olan evlât edinme, gayrimüslim tebaa tarafından da benimsenmiştir. Şer'îye Sicillerinde bu alandaki malzemenin bolluğu dikkat çekicidir. Hayatın değişkenliği ve çocukla ilgili olarak devletin gerektiğinde vakit geçirmeksizin devreye girmesine bir örnek olmak üzere 1790'da Bursa'da Velelik Mahallesi'nden Kirkor veled-i Murad adlı Zimmînin müracaatını gösterebiliriz. Söz konusu gayrimüslim kişi mahkeme'ye müracaatında, maddî durumunun iyi olduğu dönemde evlât edindiği Karine binti Panos adlı altı yaşındaki çocuğun bakımından, şu sırada aciz olduğunu bil-

1991, I, 262-265; Hazma Aktan, "İslâm Âile Hukuku", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Ankara 1992, II, 426-427; Orhan Çeker, "İslâm'da Çocuk Hakları", **Türk Âile Ansiklopedisi**, İstanbul 1991, I, 263.

⁴⁴⁹ Abdülkadir İnan, "Göçebe Türk Boylarında Evlâtlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987, s. 305-316.

⁴⁵⁰ Allah evlâtlıklarınızı öz oğullarınız olarak tanımadı.

⁴⁵¹ Nesimi Yazıcı, **a.g.m.**, I, 15.

⁴⁵² Nesimi Yazıcı, **a.g.m.**, I, 15.

dirmiş, kendisine nafaka bağlanmasını istemiştir. Kirkor'un ifadesi mahalleli tarafından da desteklenince kâdı, hazine'den günlük üç para nafaka bağlanmasına hükmetmiştir.⁴⁵³

Bizim incelediğimiz sicil defterlerinde gayr-i müslimlere ait hıdane meselelerini tespit edemedik. Ancak müslümanlara ait hıdane davalarına bol miktarda rastlamak mümkündür. Meselâ İvaz Paşa mahallesinden Eyüb b. Hamza'nın metruke eşi Raziye mahkemeye müracaat ederek bakmakla yükümlü olduğu küçük Ayşe'nin masraflarını karşılayamamaktan yakınmakta ve kendisine nafaka bağlanmasını talep etmektedir.

“Budur ki Mağnisada Hacı İvaz Paşa Mahallesinden Eyüb bin Hamza Bey zevce-i metrukesi Raziye bint-i Burhan nam hatun mahfel-i şer-i hatire gelüb takrir-i kelam idüb zevcim mezburdan olub işbu heremden olan Aişe nam sagirenin tedib-i ma'aşatında kemal-i aczim vardır cânib-i şer-i kaviden nafaka baha farz ve takdir olunması matlubumdur dedikde tarih-i kitabdan sagire-i mezbureye yevmi üçer akçe nafaka baha farz ve takdir olunub vakt-i zaruretde istidanet ü sarfa ve hîn-i zaferde zevc-i mezbura müracaata izin birle bu huruf bittaleb ketbolundu.”⁴⁵⁴

İslam hukukuna göre vefat veya boşanma gibi sebeplerle son bulmuş evliliklerde, hıdâne hakkı öncelikle anneye verilmiştir. Hidâne süresi erkek çocukta 7-9, kızda 9-11 yaşlarına kadardır.⁴⁵⁵ Nitekim Manisa'nın Çaprastlar mahallesinde oturan Mustafa bin Abdullah, çocukları Mehmed ve Ahmed'in yedişer yaşlarına geldiğini böylece “hidâne”lik süresi sona eren ve boşamış

⁴⁵³ M. Akif Aydın, “Evlât Edinme”, **DİA.**, XI, 527-529; Nurcan Abacı, **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, s. 180-181; Abdurrahman Kurt, “Tan-zimat Döneminde Koruyucu Âile Müesseseleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Ankara 1992, II, 549-554; Aynı yazar, **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Âilesi (1839-1876)**, Bursa 1998, s. 71-82.

⁴⁵⁴ **MŞS** 52-59/2.

⁴⁵⁵ Bkz. Molla Hüsrev, **Dürer**, I, 411; İbn Abidin, **Reddü'l-Muhtar**, III, 566.

olduğu karısı Aişe Hatun bint-i Abdillâh'dan çocuklarının alınıp, kendisine verilmesini mahkemeden talep etmiştir.⁴⁵⁶

Sicillerde hıdâne ile ilgili sayısız kayıt mevcuttur. Birkaç örnek vermekle yetinmek istiyoruz:

“Yevmü'l-Cum'a fî 20 Şehr-i Ramazâni'l-Mübârek sene 39 Budur ki Depecik nâm karyede fevt olan Ahmed'in zevce-i metrûkesi Neslihân bint-i Ali nâm hâtûn mahfel-i şer'e gelüb hicrimde olan müteveffâ-yı mezbûrun sagîre kızı İsmihân'ın tedbîr-i ma'âşında kemâl-i ihtiyâcım vardır babasından intikâl iden mâl-ı mevrûsundan mikdâr-ı kifâyet nafaka ve kisve bahâ karz takdîr olunub istidâneye izn taleb iderim didikde sagîre-i mezbûreye yevmî on akçe nafaka ve kisve bahâ karz ve takdîr olunub istidâneye izn virildiği vakt-i zarûretde istidâne ve sarf ve vakt-i zaferde mâl-ı mevrûsına mürâca'at eyliye”⁴⁵⁷

“Vâkı'a budur ki Karahisâr mahallesinde bundan akdem fevt olan Ahmed bin Yusuf nâm olub Halil ve Fâtıma nâm sagîrelerin vâlideleri Âyşe bint-i İsâ nâm hâtun meclîs-i şer'e gelüb işbu hicrimde olan yetîmelerin nafaka ve kisvelerine kemâl-i 'aczim vardır didikde cânib-i şer'den her birine yevmî beşer akçe ta'yîn olunub kayd olundu”⁴⁵⁸

“Budur ki Karahisâr mahallesinden Ümmü bint-i Mustafa nâm hâtûn mahfel-i şer'e gelüb zevcim Mehmed bin Ali beni bilâ nafaka ve lâ-kisve bıragub

⁴⁵⁶ **MŞS** 100-117/3 *“Medine-i Mağnisa mahallâtından Çapraştılar mahallesi sükkânından işbu râfîü'l-kitâb Mustafa bin Abdillâh nâm kimesne mahfel-i kazâda zevci mutallâkası Aişe Hâtûn bint-i Abdillâh mahzârında takrîr-i kelâm idüb zevci mezbûre Aişe tatlık eyledüğümde mezbûrenin firâşından hâsıl olan sulbî oğullarım işbu hâzıran-ı bi'l-meclis olan Mehmed Ahmed sağîran olub hakk-ı hıdâneleri mezbûre Aişe'nin olmağla bu ana değîn hicr ve terbiyesinde idi lâkin mezbûran Mehmed Ahmed yedişer yaşlarına vâsıl olub ve bi-nefsihâ ekl ve şürb ve kisbe kâdir olmağla bana teslîme olunmak matlûbumdur taleb iderim didikde fi'l-hakika mezbûr ikisinin yediye tahammülü olduğundan mâ-adâ ve bi-nefsihâ ekl ve şürb ve kisbe olduğu mütehakkık olmağın bâbâsı mezbûr Mustafa'ya teslîm olunub mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu”*

⁴⁵⁷ **MŞS** 61-154/1.

⁴⁵⁸ **MŞS** 61-138/7.

gıtmişdir nafaka ve kisve bahâ takdîr olunmak matlûbumdur didikde târih-i kitâbdan yevmî beşer akçe takdîr olunub istidâneye izn virildiği hîn-i zarûretde istidâne ve sarf idüb vakt-i hâcette zevci merkûm Mehmed mâlına mürâca'at eyliye"⁴⁵⁹

“Budur ki Medine-i Mağnisâ'da sâkin İshak Çelebi bin Abdülaziz'in zevce-i mutallakası olan Belkıs bint-i Mehmed mahfel-i kazâya gelüb işbu hicrimde olan kızları Sâliha ve Âlime'nin tedbîr-i ma'aşlarında kemâl-i ihtiyâcım vardır her birine kifâyet mikdârı nafaka ve kisve taleb iderim didikde beher yevm yedişer akçe nafaka ve kisve bahâ farz ve takdîr olunub istidâneye izn verildi"⁴⁶⁰

“Budur ki mahmiye-i Mağnisada Bölücek mahallesinden Hasan bin Mürsel nâm kimesnenin zevc-i mutalakası işbu hafızeti'l-kitâb Kerime bint-i Hüseyin nâm hatun mahfel-i şer-i hatîr-i lazimü't-tevkirde takrîr-i kelâm idüb mezbûr Hasandan olub işbu mahremimde olan Hüseyin nam sağırin tedbîr-i maaşâtında kemâl-i aczim vardır cânib-i şer-i mutahhardan nafaka ve kisve bahâ takdîr olunması matlûbumdur dedikde tarih-i kitâbdan sağır-i mezburun nafaka ve kisvesi için yevmî üç akçe farz ve takdîr olunub vakt-i zaruretden istidânet ve sarfa ve hîn-i hâcette mezbûr Hasan'a müraca'ata izin birle bu huruf bi't-taleb ketb olundu."⁴⁶¹

V- Vasî Tayini

İslam âile hukukunda ele alınan konulardan biri de 'vesâyet' müessesesidir. Bir kimsenin malları veya çocuklarının işleriyle ilgili tasarrufta bulunmak üzere velî ya da mahkeme tarafından tayin edilen akıllı, buluğa ermiş, hür ve ehliyetli şahsa "vasî" denir.⁴⁶²

İslam hukukuna göre akıllı, hür ve yükümlü herkesin vasî tayin etmesi geçerli olur. Akıl hastalığı veya bunama gibi bir nedenle kısıtlı bulunan baba,

⁴⁵⁹ MŞS 61-92/8.

⁴⁶⁰ MŞS 61-77/3.

⁴⁶¹ MŞS 52-47/2.

⁴⁶² Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, s.477.

çocuklarına küçüklük veya sefihlik sebebiyle vasî tayin edemez. Mâlikî ve Hanbelîlere göre temyiz gücüne sahip olan kimsenin vasî tayin etmesi geçerli olur. Şâfiîlere göre küçük çocuklar için vasî tayin edecek olan kimsenin, İslâm'a göre bu çocuklar üzerinde velâyet hakkının bulunması gerekir. Bunlar baba, dede ve büyük dededir. Bunlar varken erkek kardeş, amca, önceki vasî ve kayımanın tayin edilmesi geçerli olmaz.⁴⁶³

Medenî haklarını kullanacak kişinin evvel emirde âkil-bâliğ, lehinde ve aleyhinde durumları biliyor olması gerekir. Yararına ve zararına olabilecek durumları ayırt edebilecek melekelerden yoksun, yani mümeyyiz ve fârik olmayan kişiler sözü edilen hakları kullanamazlar. Küçükler, her ne kadar zaman içinde bazı sevgilere sahip olabiliyorlarsa da, hukukun aradığı anlamda fârik değillerdir. Bu yüzden küçüklerin gerek şahsına bağlı ve gerekse malî haklarının korunması ve geliştirilmesi gerekir⁴⁶⁴ ve bu işleri üstlenecek vasî tayin edilmesi lazımdır.

Osmanlılarda çocukların başıboş bırakılmamaları, imkânlar ölçüsünde korunmaları ve iyi yetiştirilmeleri esastır. Çocuk yetimse, babasının ölümü sırasında henüz doğmamış olanlar da dahil mahkeme kendisine, mülkünü idare edebilecek, böylece onu ilerideki hayatında güçsüz olmasını önleyecek bir vasî tayin edilmiştir. Mahkeme tarafından veya babanın hayatta bulunduğu sırada vasiyet yoluyla tayin edilmiş olan vasînin belirli niteliklere sahip, güvenilir bir kimse olmasının gereği açıktır. Vasî, yetimin annesi, anneannesi, babaannesi, amcası, dayısı, teyzesi, halası olabileceği gibi, akrabalık bağı olmayan biri de olabilirdi.⁴⁶⁵ Burada önemli olan kendisine belirli bir miras kalan çocuğun ilerideki hayata en uygun biçimde hazırlanması, bu arada mallarının korunmasıdır. Bu nedenle de vasînin durumu, nâzır tarafından dikkatle takip edilir ve görevlerini yapmayanlar değiştirilir. Örneğin Manisa'nın Lalapaşa mahallesinde oturan

⁴⁶³ Merğınânî, el-Hidâye, VIII, 489-503; İbn Âbidin, Reddül-muhtâr, V, 494 vd.; eş-Şirbînî, **Muğnî'l-Muhtâc**, III, 74 vd.; eş-Şirâzî, **el-Mühezzeb**, I, 463, 464.

⁴⁶⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 613.

⁴⁶⁵ Bkz. Nurcan Abacı, **Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, s. 170-180.

ve vefat eden Muslu bin Yusuf'un kızı İsmihan'a mahkeme tarafından üvey validesi Ümmühâni bint-i Ali vasîye tayin edilmişti. Daha sonra mahkeme zikir olan vasîye üzerine bir "nazır" tâyin olunmasına karar vererek İsmihân'ın amcası Osman Dede bin Yusuf'u bu vazifeye uygun görerek "nâzır" tâyin etmiştir.⁴⁶⁶ Vasî çocuğa yapacağı masrafı, onun malından mahkemece ayrılan nafakadan karşılayabilir.

Vasîler , kendilerini tayin eden kişiye göre farklı isimler alırlar. Bir kisinin vefat etmeden önce malî isleriyle ve çocuklarıyla ilgili işleri yürütmek üzere seçtiği vasîye "vasî-i muhtar"⁴⁶⁷ denir. Hac dönüşünde vefat eden İbrahim b. Bâlî'nin vefatından önce Şa'bân b. Receb'i vasî tayin etmesi gibi:

"Budur ki bundan akdem tarîk-i hacc-ı serîfde vefât iden Baba Kuyusu mahallesinin sükkânından el-Hâc İbrahim bin Bâlî'nin sağîr oğulları Receb ve Mehmed ile sağîre kızı Ümmü'nün vasîleri olan Şa'bân bin Receb mahfel-i şer'de işbu hâfizü'l-kitâb el-Hâc Mustafa bin Hüsâm mahzarında ikrâr idüb ve mezbûr İbrâhim hâl-i hayâtında bi'r-i Esfân'da vefât itdüğü mahalde mezbûri vasî-i muhtâr itmekle ba'de vefâtihi mezbûr el-Hâc Mustafa ondört bin nakd akçesini kabz ve bir yol tâbe ve bir heybetli sini kabz itmekle hâlâ vesâyetim hesebiyle bi't-tamam alub kabz idüb zimmeti irâd eyledim didüğü kayd sūd"⁴⁶⁸

⁴⁶⁶ **MŞS** 100-73/1 "Medine-i Mağnisa'da vâki' Lâla Paşa mahallesinde bundan esbâk fevt olan el-Hâc Muslu bin Yûsuf kimesnenin sulbîye kızı İsmihân nâm sagîrenin kıbeli'ş-şer'den mensûbe-i vasîsi olan üğey vâlidesi Ümmühâni Hâtûn bint-i Ali'nin üzerine bir nâzır nasb olmak lâzım ve mühim olduğuna binâen sagîre-i mezbûrenin ammisi işbu bâ'-isü'l-kitâb Osman Dede bin Yûsuf hıdmet-i nezârete kâdir olmağın kıbeli'ş-şer'den hasbî-i nâzır nasb olundukda ol dahi kabûl ve hıdmet-i lâzimesin edâya mutasarrıf olmağın bu hurûf bir sebîl-i temessük ketb ve terkîm ve yed-i tâlîbe vaz' ve teslim olunduki lede'lhâc ibrâz idüb mâ-cerâ ola hurrira fî'l-yevmi's-sâdîs ve'l-işrîn fî Saferü'l-hayr li-sene ihdâ ve sittîn ve elf"

⁴⁶⁷ Ebussûd'un fetvâsına göre; vasiyy-i muhtâr'ın ölünün terikesinden piyasa değerinde bile olsa bir şey satın alması fâsittir. Bkz., Pehlül Düzenli, **Osmanlı Hukukçusu Ebussuud Efendi ve Fetvaları**, s. 310.

⁴⁶⁸ **MŞS** 61-71/5; Benzer sicil kayıtlarına rastlamak mümkündür:

MŞS 61/106-8 "Budur ki Seyyid Mustafa ibni Seyyid Mehmed mahfel-i şer'de müteveffât olan Ümmühân bint-i Mus'âb nâm hâtûnun oğlu Ebubekr mahzarında ikrâr idüb bunların

Baba vasî tayin etmemiş ise velayet yetkisi dedeye geçer. Eğer küçüğün baba ve dedesi ölmüş ve de vasî tayin edilmemiş ise yetki hâkime intikal eder. Hâkim bu yetkisini tayin edeceği vasî ile kullanır ki, bu kâdı tarafından atanan vasîye “vasî-i mansûb” adı verilir. Nitekim Süleyman Halîfe'nin yeğeni Hüseyin için mahkemece vasî tayin edilmesi örneğinde olduğu gibi:

“Medine-i Mağnisa’da Deveciler mahallesi sükkânından iken Boğazhisârı muhâfazasında fevt olan Hasan Beşe nâm râcilin sulbî sagîr oğlu Hüseyin’e bâbâsı mütevefâ mezbûrdan intikâl iden emvâlini zabt ve ahvâlini hıfza bir vasî lâzım ve mühim olmağın sagîr-i mezbûrun âmmisi iş bu râfi’ü’l-kitâb Süleymân Halîfe ibn Ahmed hizmet-i vesâyete kadir olduğuna binâen kibel-i şer’den vasî nasb olundukda ol dahî vesâyet-i mezbûreyi kabûl ve hizmet-i lâzimesin edâya müteahhid olmağın bu hurûf bir sebîl-i temerrük-ü ketb ve terkîm ve talebe vaz’ ve teslîm olunduğu lede’l-hâce ibrâz idüb müzekker mâ-cerâ ola hurrira fî’l-yevmi’s-sânî-i aşer fî Muharremi’l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ve elf fi hicret men lehü’l-’izz ve ’ş-şeref”⁴⁶⁹

Velî ile vasî arasında fark vardır. Velî, küçüğün okuması, sanat öğrenmesi, yerine göre evlendirilmesi gibi doğrudan doğruya küçüğün şahsına bağlı hakların kullanılması ile mallarının korunması ve idaresine yönelik yetkiye sahip olan kişidir. Vasî ise, velînin bulunmadığı durumlarda küçüğün himaye ve temsil yetkisini üzerine alan kişidir.⁴⁷⁰ Babanın tayin etmiş olduğu vasî, genel olarak küçüğün mallarının idaresi ile meşgul olur. Küçüğün lehine olmak kaydıyla, küçüğün malı ile ticaret yaparak mal varlığını değerlendirebilir. Yine küçük

vâlideleri tenfîz-i vesâyâyâ beni vasî-i muhtâr eyledi didiği kayd şüd”

MŞS 100-21/3 “Medine-i Mağnisa mahâllâtından Gürhâne mahâllesi sâkinlerinden el-Hâc Eraslan bin el-Hâc Mahmûd meclis-i şer’-i hâtır-ı lâzımü’t-tevkîrde sâbıka Tokat kadîsı olan a’limü’l-ulemâi’l-izâm hazret Hamza Efendi ibn Hâlil’in sağîr oğlu Mehmed’e ve sulbîye kızları Aîşe ve Amine ve Fatma’ya vasî-i muhtâr nasb ve ihtiyâr eyledüğüm fahrü’l-kuzâtü’l-islâm Şa’bân Efendi Ahmed bin Sefer Efendi muvâcehesinde...”

⁴⁶⁹ **MŞS** 100-16/1.

⁴⁷⁰ Bkz., Celal Erbay, **İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi**, Göytürk ty, s. 163.

adına teberru kabul etmek ve ona intikal eden miras payını almak gibi tamamen küçüküğün yararına olan işleri yapabilir.

Şimdi incelediğimiz sicil defterlerinde vasî tayini ile ilgili kayıtlardan birkaçını zikretmek istiyoruz.

“Medine-i Mağnisada Kepenekci nam karye sakinlerinden olub bundan akdem vefat iden el-hacc Hamza bin Abdullah nam müteferrikanın sağîre kızı Müntehînin emval ve erzakını hıfz ve zapt için bir vasî nasb ve tayin olunmak lazım ve mühim olmağın işbu (okunamadı) validesi Nefise bint-i Seyyid Ali nam hatun sâliha ve müstekîme ve her vechle hıdmet ü lâzimesin (okunamadı) gelmeğe kadire olmağın kızı sagire-i mezbureye kibel-i şer’den vasiyye nasb ve tayin olunub...”⁴⁷¹

“Budur ki bundan akdem Medine-i Mağnisâ sükkânından olub Mahmiye-i Kostantiniyye’de sâkin iken merhûm olan Mehmed Çâvuş’un sulbi-i sagîr oğlu Mehmed’in babası müteveffâ-yı mezbûrdan intikâl iden mal-ı mevrûslarını ve Medine-i mezbûrede vâki’ olan erzâklarını hıfz için bir vasî nasb lâzım ve mühim olmağın işbu hâfizü’l-kitâb divân-ı hümâyûn kâtiblerinden Hüseyin Efendi bin Abdullah vasî nasb olunub ânın dahî kabûlü kayd şüd”⁴⁷²

Şu kayıt Ümmühânî bint-i Ali'nin el-Hâc Muslu b. Yûsuf vefat ettikten sonra küçük kızı İsmihân için vasî tayin edildiğine dair bir örnektir. Ümmühânî, İsmihân'ın üvey annesi olduğu halde vasî tayin edilebilmiştir. Bu kayıтта dikkat çeken ikinci bir husus ise, “maraz-ı mevt” halindeki bir kimsenin yaptığı vasiyeti mahkeme terikenin üçte birini aşmadığı gerekçesiyle geçerli saymıştır. Sözlükte “ölüm hastalığı” demek olan “maraz-ı mevt”, örfte ve fıkıh literatüründe, tıbben ve hayat tecrübelerine göre ölümcül olan ve araya sıhhat hali girmeden ölümlle sonuçlanan hastalığın adıdır.⁴⁷³ Böyle bir hastalığın kişiyi diğer zamanlarda ve normal şartlarda yönelmeyeceği veya yürürlüğe koymayacağı bazı hukûkî

⁴⁷¹ MŞS 89-7/1.

⁴⁷² MŞS 61-55/6.

⁴⁷³ Ali Bakkal, “Maraz-ı Mevt”, **DİA**, XXVIII, 30.

tasarrufları iç irade-dış irade uyuşmazlığı, akidlerde kasit ve sâikin rolü, hacir, hakkın kötüye kullanılması... gibi açılardan ele alınmış, bunun sonucu olarak da vâris ve alacaklıların haklarına ilişen hukukî işlemler açısından edâ ehliyetine bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamaların önemli bir kısmı vârislerin aleyhinde olan nikah akidlerinde ve teberru akidleri de denilen hibe, vakıf gibi alanlarda cârî olur ve terikenin üçte ikisinden fazlası için varis hacr altına alınmıştır. Bu durumlarda ölüm hastalığının ehliyeti kısıtlayan bir hal olarak görülmesinin asıl gerekçesi, hastanın irade beyânını iç iradesine ve gerçek duruma uygun biçimde kullanmama ihtimalidir.⁴⁷⁴ Ele aldığımız bu sicil kaydında da fıkıh literatüründeki genel kabule mutabık kalınarak ölüm hastalığına düşmüş birisinin terikesinin üçte birini geçmeyen vasiyeti muteber sayılmıştır.

“Medine-i Mağnisa’da Lâla Paşa mahallesinde vâki’ câmi’-i şerîfin nukûd-u mevkûfesinîn bi’l-fil mütevellisi olan işbu rafîü’r-rakîm Ömer Çelebi bin Ni’metullâh Çelebi mahfel-i şer’de mahalle-i mezbûre sâkin iken vefât iden el-Hâc Muslu bin Yûsuf’un muhalledâtına vâzi’atü’l-yed zevce-i metrûkesi ve sulbîye kızı İsmihân nâm sagîrenin üğey vâlidesi olub kıbeli’ş-şer’den mensûbe-i vasîsi olan Ümmühâni bint-i Ali nâm hâtûn keyfinde da’vâ ve takrîr-i kelâm idüb hâlâ mütevellisi olduğum câmi’-i mezbûr kurbunda vâki’ çeşmenin imâret ve meremmetine sarf için müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Muslu marâz-ı mevtinde bin akçe vasîyyet ve tâ’yin idüb musırren vefât eyleyüb muhalledâtının sülûsin dahi vâfi olmağın taleb iderim suâl olunsun didikde gıbbe’s-suâl ve’l-inkâr müteveli-i mezbûrdan da’vâsına mütâbık beyyine taleb olundukda udûl-u müslimînden el-Hâc Mehmed bin Ali ve İsmâil Halîfe bin Eşref nâm kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’e hâzıran olub istişhâd olunduklarında fi’l-vâki’ merkûm el-Hâc Muslu marâz-ı mevtinde bizim huzûrumuzda mahalle-i mezbûrda vâki’ çeşmenin meremmet ve imâretine sarf için sülûs mâlından bin akçe vasîyyet ve tâ’yin idüb musırren vefât eyledi sülûs mâlı dahi müsâiddir husûs-ı mezbûra vech-i muharrer üzre şâhidleriz şehâdet dahi ideriz deyü edâ-ı şehâdet-i

⁴⁷⁴ Bkz. Merğînânî, **el-Hidâye**, III, 204, 205; el-Mevsilî, **el-İhtiyar**, II, 95; Kâsânî, **Bedâi’**, III, 224, 371; Serahsî, **Mebûsât**, VI, 168; XII, 97; XX, 84; İbn Kudâme, **Muğnî**, IV, 406; VI, 193, 202-203; X, 370.

şer'îyye itdıklarında ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olduktan sonra tevcîhine hükm-i birle mâhüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu tahrîren fî'l-y-evmi't-tâsi' ve'l-işrîn fî Saferü'l-hayr"⁴⁷⁵

Osmanlı Şeyhülislamlarından **Ebüssuûd Efendi** de vasiyetin 1/3'ten fazlasını şamil olamayacağını emreden genel kuralı dikkate almış ve ayrıca tescil şartı getirmiştir.

"Mesele: Zeyd merîz iken hâkime varub mülk evini vakf idüb fevt olduktan sonra tescil olunsa sahih olur mu? el-Cevab: Sülûsden olur tescil olunduysa. Ebüssuûd."⁴⁷⁶

Netice itibariyle, ölüm hastalığına yakalanmış kimsenin hacr altına alınması sadece -ortada borç yoksa- terikesini üçte birinden fazlasında yapacağı teberrular hakkında söz konusudur. Bu hastalığa yakalanmış kimse hibe, sadaka, vasiyet, kayırmak maksadıyla satış... gibi tasarruflarında malının üçte birini aşan kısmı için hacr altına alınır. Böyle birisinin teberrularının hükmü vasiyetinin hükmü gibidir. Üçte birde geçerli olur, fazlasında ise mirasçılarının kabul etmesi şartına bağlıdır.⁴⁷⁷ Osmanlı uygulaması da bu yönde gerçekleşmiştir.

VI- Miras hukuku

A- Genel Prensipler

Miras, ölen kişinin mülkiyetinde bulunan mallara o öldükten sonra yaşayan yakınlarının sahip olmasını ifade eden bir terimdir. Özel mülkiyete yer veren bütün hukuk sistemlerinde miras hukuku, hukukun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu noktada gözetilen en önemli gaye, ölenin geride bıraktığı

⁴⁷⁵ **MŞS** 100-73/2.

⁴⁷⁶ Yılmaz Fidan, **Ebüssuûd'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu**, s. 202, Ebüssuûd, **Fetâvâ**, Bayezid Devlet Kütüphanesi., Veliyyüddin Efendi Yzm, nr. 1466, vr. 225a atfen.

⁴⁷⁷ Bkz. Ala'addin Haskefî, **ed-Dürrü'l-muhtâr**, V, 480 vd.; eş-Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 165; İbni Kudâme, **el-Muğni**, IV, 465.

terikede hak sahibi olan kimseleri tespit etmek ve mevcut terikeyi bu hak sahiplerine adaletli bir şekilde paylaşmaktır.

İslam Miras Hukuku, İslam Hukukunun genel bütünlüğü içerisinde kendisine has yapısı sebebiyle ferâiz olarak isimlendirilmektedir. Buna bağlı olarak, gerek Fıkıh literatürü gerekse Hadis külliyatı içerisinde "kitabu'l-miras" veya "kitabu'l-mevaris" den daha çok "kitabu'l-feraiz" olarak ifadelendirilmektedir.

Feraiz kelimesi “فرض” kökünden türeyen "farîza" kelimesinin çoğuludur. Farz kelimesi ise lügatte; vakit ayırmak (niyet etmek)⁴⁷⁸, meşru kılmak, vacip kılmak, açıklamak, takdir etmek, kesin hüküm olarak belirtmek, emretmek, tahsis etmek⁴⁷⁹ gibi anlamlara gelir. Farîza miras hukukunda pay, hisse manasında kullanılmıştır. Bu manada ferâiz ilmi, taksim edilecek paylar ve hisseler ilmi demektir.⁴⁸⁰

İslam miras hukuku ile ilgili ayrıntılı düzenlemelerin büyük bölümü İslam hukukunun ilk kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde miras payları düzenlenirken, kalan boşluklar da ikinci ve üçüncü asli kaynaklar olan sünnet ve icma tarafından doldurulmuştur.⁴⁸¹ Kur'an'da mirasla ilgili olarak Nisa suresinde üç ayrı ayet⁴⁸² bulunmakta ve bu ayetlerde mirasçıların durumları oldukça detaylı bir biçimde açıklanmaktadır. Bu düzenlemelere göre İslam miras hukukunda esasen üç grup mirasçı vardır. Bunlar ashâb'ül feraiz, asabe ve zevi'l-erhamdır.

İslam miras hukukunun temelinde çekirdek âile fikrinden ziyade geniş âile fikri yatmaktadır. Üç kuşağın bir arada yaşadığı, buna yakın akraba ve kardeşlerin âilelerinin de dahil olduğu geniş bir topluluğu içeren bir âile tipidir.

⁴⁷⁸ Fîruzâbâdî, **Kâmûsu'l-muhîf**, F-R-Z, maddesi.

⁴⁷⁹ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, F-R-Z, maddesi.

⁴⁸⁰ Hamza Aktan, **Mukayeseli İslam Miras Hukuku**, 1989 İstanbul, s. 15.

⁴⁸¹ Hamdi Döndüren, "Ashabü'l-Ferâiz", **DİA**, III, 467.

⁴⁸² Nisa 4/11, 12, 176.

Bu âilenin fertleri bir arada sosyo-ekonomik düzen içerisinde yaşarlar ve bireyin doğumundan ölümüne değin bütün sosyal ilişkisinde yer alırlar.⁴⁸³

Bu anlayışa göre miras bırakanın ana ve babası her durumda mirasçı olur.⁴⁸⁴ Ölen kimsenin erkek evladı, ana babası veya dedesi bulunmuyorsa civar hısımlar yani öncelikle ölenin kardeşleri, bunlar da yoksa amca ve amca oğulları mirasçı olabilirler. Diğer bir deyişle İslam miras hukukunda mevcut olan asabe fikri diğer hukuk sistemlerinde yoktur. İslam mezheplerinden İmamiye Şi'ası (Caferîler) hariç hepsi asabe fikrini kabul etmektedir. İslam miras hukukunun bu özelliğini bazı müellifler İslam hukukunun, servetin bazı ellerde toplanması yerine nispeten serveti dağıtma yolunu tercih etmesi biçiminde yorumlanmıştır.

485

İslam miras hukukunda mirastaki payları ferdi sisteme uygun olarak tek tek belirlenen mirasçılara “belirli pay sahibi mirasçılar” anlamında ashâb’ul feraiz denmiştir. Bu gurupta yer alan mirasçıların miras payları Kur’an, Sünnet ve icma tarafından belirlenmiştir. İslam Hukukunda belirli pay sahibi mirasçılar esasında daha önceki sistemlerde miras hakkına sahip olmayan kişileri gerçek mirasçılara karşı korumak için tespit edilmiştir.⁴⁸⁶ Buna göre yalnız erkekleri dikkate alan miras hukuku düzenlemeleri yumuşatılarak bazı kadın akrabalar

⁴⁸³ İlber Ortaylı, “Osmanlı Toplumunda Âilenin Yeri”, **Türk Âile Ansiklopedisi**, Ankara 1991, I, 74.

⁴⁸⁴ Eserlerinden çokça istifade ettiğimiz sayın İlber Ortaylı “Osmanlı Toplumunda Âile” (Pan yayıncılık, İstanbul 2002, s. 70.) adlı eserinde özetle, “Fürû’ (çocuklar) varken usûle (vefat edenin ana babasına) hisse düşmezdi. Ana ve baba ancak nafaka alacaklısı olarak mirasçılardan nafaka alabilirlerdi” demektedir. Kanaatimizce bu ifade, hem İslam miras hukukunun genel prensipleri hem de Osmanlı’da câri âile hukuku uygulamaları açısından yanlıştır. Çünkü ölenin çocukları varken ana babasının mirasçı olamayacağına dair fikhî bir düzenleme olmadığı gibi, Osmanlı klasik dönem miras hukuku uygulamalarında ölenin çocuklarıyla birlikte mirastan hisse alan eşe, ana ve babalara rastlamak mümkündür. Uygulamadan bir örnek vermek gerekirse: **MŞS** 100-24/3 “*müteveffâ-yı mezbûrun verâseti bâbâsı el-Hâc İbrâhim ile vâlidesi Fatıma’ya ve sulbî sagîr oğlu Ömer ve sulbîyye kızı Aişe nâm sagîreye münhasıra olmağın...*” Bu sicil kaydına göre ölenin ana ve babası ölenin çocuklarıyla birlikte mirasçı olmuştur.

⁴⁸⁵ Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁸⁶ Sabri Şakir Ansay, **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara 1954, s. 230.

korunmuştur. Nitekim Ashâbu'l-ferâiz incelendiğinde bu açıkça görülecektir. Bu gruptaki mirasçılar on iki tanedir. Bunlar: 1) koca, 2) karı, 3) baba, 4) babanın babası (cedd-i sahih), 5) ana, 6) ana bir oğlan kardeş, 7) ana-baba bir kız kardeşler, 8) ana bir kız kardeşler 9) baba bir kız kardeşler, 10) kız, 11) oğlun kızları ve onların kızları 12) nine (cedde-i sahiha)dir. Burada ashabu'l-ferâizin büyük bölümünü kadınların oluşturması dikkat çekicidir. Mûrisin teçhiz / tekfin masrafları karşılandıktan, borçları edâ edildikten ve 1/3 oranındaki vasiyeti yerine getirildikten sonra öncelikle bu gruba mensup mirasçılarının payı verilir, daha sonra diğer grupların mirasçılığı söz konusudur.

Görüldüğü gibi Kur'an, kadına birçok durumda miras hakkı tanımıştır. Ancak bazı durumlarda kadın erkeğin yarısı kadar miras payına sahiptir. Bunlardan birincisi karı-kocanın durumudur. Eğer çocukları yoksa koca toplam terikenin $\frac{1}{2}$ 'sini alırken, aynı durumda karının payı $\frac{1}{4}$ 'dür. Eğer çocukları varsa koca terikenin $\frac{1}{4}$ 'ünü alırken, karı $\frac{1}{8}$ 'ini alır.⁴⁸⁷ Diğer iki durumda ise karının aynı ana-babanın çocuğu olarak erkek kardeşleriyle birlikte mirasçı olması söz konusudur. Nisa suresinin 11. ayetine göre murisin kızları ve oğulları beraber mirasçı olurlarsa kadının payı erkeğin yarısıdır. İkili birli paylaşım oğlun kızları ve oğlun oğulları birlikte mirasçı olduğu zamanda geçerli olacak şekilde genişletilmiştir. Yine Nisâ sürenin 176. ayetine göre anne-baba bir ve baba bir erkek ve kız kardeşler birlikte mirasçı olduklarında da erkeğin miras payı kadının iki katıdır.⁴⁸⁸ Bu durumlar dışında ashâb'ül feraiz ve asabe mirasçı olarak, kadın mirasçılar erkek mirasçılarla beraber bulduklarında mutlaka yarım pay almazlar. Örneğin aynı suresinin 12. ayetinde belirtildiği üzere ana bir erkek ve kız kardeşler cinsiyet farkı gözetilmeksizin toplam terikenin $\frac{1}{3}$ 'ünü aralarında eşit olarak paylaşırlar. Yine murisin erkek çocuğuyla birlikte mirasçı olan anne-babanın her birinin miras payı $\frac{1}{6}$ 'dir. Ayrıca murisin eğer çocuğu ve kardeşleri yoksa anne terikenin $\frac{1}{3}$ 'ünü alabilmektedirler. Yani kadının erkek karşı-

⁴⁸⁷ Nisa 4/12.

⁴⁸⁸ Nisa 4/11 "Allah size çocuklarınızla ilgili olarak şunu öneriyor: Erkek için iki dişinin payı kadar"; Nisa 4/176 "...çocuğu olmayan, bir kız kardeşi bulunan kişi öldüğünde, onun terikesinin yarısı kız kardeşinindir. Eğer ölenin iki kız kardeşi varsa terikenin üçte ikisi onlarıdır. Eğer mirasçılar kadın, erkek, birçok kardeşlerse bu durumda erkek kardeşe, iki kız kardeşin payı kadar verilir"

sında mirastan yarım pay alması bazı durumlarda sınırlıdır. Ayrıca kadın zevi'l-erham mirasçısı statüsünde olduğu bazı durumlarda da birlikte bulunduğu erkek mirasçılardan daha az pay alabilmektedir. Örneğin birinci grup zevi'l-erhamda mirasçılardan murise yakınlık derecesi eşitse kızlar bir pay erkekler iki pay olmak üzere ikili-birli bir paylaşım söz konusudur. İkinci ve dördüncü grupta ise eğer hısımlık ciheti ayrı ise terikenin 2/3'si baba tarafından zevi'l erham olanlara, 1/3'i ana tarafından zevi'l erhamlara ait olur ve her grubun taksimi kendi arasında yapılır. Yine ikinci, üçüncü ve dördüncü gruplarda da her şey eşitse cinsiyete göre ikili-birli taksim söz konusudur.⁴⁸⁹

Ferâiz kurallarına göre miras paylaşımında kadının erkekten az pay almasının gerekçesi Kur'an'da belirtilmiştir. Esasen Kur'an'da erkeğin kadından üstün tutulduğu hemen hemen tek konu mirastır.⁴⁹⁰ Fakat bu tercihin illeti Nisâ Suresi 34. ayetinde “erkeklerin kendi mallarından bol bol harcaması sebebiyle” şeklinde açıklanmıştır. Yani koca, eşin ve çocukların geçimini kendi mal varlığından sağlamak zorunda olduğu için ve diğer bazı malî yükümlülükleri sebebiyle böyle bir tercih yapılmıştır.⁴⁹¹ Bilindiği üzere, İslâm hukukunda mal ayrılığı rejimi kabul edildiğinden, kadın sahip olduğu mal varlığı ne kadar büyük olursa olsun âilenin geçimi için bundan bir şey harcamak zorunda değildir. Buna karşılık erkeklerin başta nafaka ve mehir olmak üzere birtakım mali mükellefiyetleri vardır. Şer'i hukuka göre kadın mülkiyet hakkına sahiptir ve eğer tam eda ehliyeti varsa (mümeyyiz, baliğ, reşit) kimsenin rızasına ihtiyaç olmaksızın malları üzerinde ivazlı-ivazsız her türlü tasarrufta bulunabilir. Evlenme kadının edâ ehliyeti üzerinde hiçbir değişiklik yapmaz. İslâm hukuku eşler arasında tam bir mal ayrılığı rejimini kabul etmiştir. Karı, kocasının rızasını almadan malları üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Kadının hiçbir hukuki muamelesine, kocanın şu ya da bu şekilde karışmak, engel olmak hakkı yoktur. Kadın mallarını bizzat idare edebileceği gibi, bu işi kocasından başka bir şahsa da bıraka-

⁴⁸⁹ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı:1-2, Ankara 2007, s. 481

⁴⁹⁰ Muhsin Amine Vedud, **Kur'an ve Kadın**, Çev: Nazife Şişman, İstanbul 1997, s. 122-123.

⁴⁹¹ Süleyman Ateş, **İslamda Kadın Hakları**, İstanbul 1996, s. 51-52.

bilir.⁴⁹² Yine bu mal varlıklarıyla kadınlar kocalarının rızalarını almadan serbestçe vakıflar kurabilirler.⁴⁹³

Mal ayrılığı rejimi çerçevesinde kocanın karısına evlenirken verdiği mehir de kadının mal varlığına dâhil olur ve ne koca ne de kadının babası mehir üzerinde herhangi bir hak iddia edemezler. Nikâh akdi esnasında mehirden hiç bahsedilmese ya da koca mehir veremeyeceğini söylese bile kadın mehre hak kazanır. Genellikle mehrin bir kısmı “mehr-i muaccel” adıyla nişan gerçekleşince veya evlenme akdi yapılırken peşin olarak hemen kadına verilir. Mehrin geriye kalan ve “mehr-i müeccel” denilen kısmı ise evlilik ölüm ya da boşanmayla sona erdiği zaman kadına ödenir. Kadının mehir hakkı öylesine önemlidir ki koca öldüğünde terikeden öncelikle kadının mehr-i müecceli verilir,⁴⁹⁴ artan kısım daha sonra mirasçılar arasında taksim yapılır. Mehr-i muacceli veya mehr-i müecceli ödenmeyen kadın kocasını dava ederek hakkını alabilir.⁴⁹⁵

Mal ayrılığı rejiminin bir uzantısı olarak koca karısının ve çocuklarının nafakasını temin etmek zorundadır. Kadın zengin olsa, hatta bir işte çalışsa bile

⁴⁹² Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, s. 193.

⁴⁹³ Gül Akyılmaz, **a.g.m.**, s. 482.

⁴⁹⁴ **MŞS** 100-13/3 “*Medine-i Mağnisa’da Yenice mahallesinden iken sâbıkan müteveffâ olan Mehmed bin Rûşen’in verâseti zevce-i metrûkesi Kamer bint-i Mûsâ ile li-ebeveyn er karındaşı oğulları Rûşen ve Ömer’e münhasıra olduğu şer’an zâhir ve mütebeyyin olduktan sonra merkûme Kamer Hâtûn makâm-ı kazâda iş bu hâmilü’l-kitâb Rûşen ve Ömer ibn-i Ebi Bekir mahzârlarında bî-tav’ihâ ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb müteveffâ-yı mezbûrun zimmetinde iki bin akçe mehr-i müeccelim ve defter-i kassâm minvâlinemi on sekiz bin akçe muhâlefâtından rub’ hissem olub sâbıka da’vâ ve taleb eylediğimde ancak bana bin yüz kırk akçe virmişlerdi hâlâ bâkî hakkımı mezbûrlardan da’vâ ve taleb eylediğimde müteveffâ-yı mezbûrun düyûn-ı kesîre ve müsbetesi olub muhâlefâtını müteferrika olmağla bâkî kalan eşyâsı şey’-i kalîldir deyü cevâb virdiklerinde beynimizde münâza’ât-ı kesîre vâkî’ olmuşidi...*”

⁴⁹⁵ **MŞS** 61-37/10 “*Bundan akdem fevt olan Fahrî bint-i Mahmud nâm Hâtûn’un karındaşı Mustafa bin Mahmud nâm kimesne mahfel-i şer’de müteveffâ-yı merkûm mahzarında da’vâ idüb mezbûre Hâtûn’un müteveffâ-yı merkûm zimmetinde dört bin akçe mihr-i muacceli olub taleb iderim su’âl olunsun didikde gibbe’s-su’âl vekîl-i merkûm inkâr itdügü kayd şüd*”

evin masraflarına katılmak zorunda değildir.⁴⁹⁶ Kocanın nafaka mükellefiyetinin içine mesken, yiyecek, giyecek, tıbbi tedavi ve ilaçlar ve gerekli olduğu takdirde hizmetçi masrafları girmektedir. Koca, nafaka mükellefiyetini yerine getirmediği takdirde kadın mahkemeye başvurarak onu zorlayabileceği gibi, koca nafakayı ödememekte ısrarcı olursa kadı mallarını sattırıp borcunu ödemek veya bir müddet kocayı hapsetmek hakkına sahiptir.⁴⁹⁷ Eğer koca güç yetiremediği için veya gaipliği sebebiyle nafaka mükellefiyetini yerine getiremiyorsa bu takdirde kâdı bir nafaka tayin eder ve kadına kocası adına borçlanma yetkisi verebilir.⁴⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde koca nafaka mükellefiyetini mutlaka yerine getirmek zorundadır.

Mehir ve nafaka dışında erkeğin başka mali mükellefiyetleri de vardır. Örneğin evlilik boşanma ile sona erdiğinde iddet müddeti süresince (yaklaşık üç ay) erkek kadına iddet nafakası ödemek zorundadır. Ayrıca bu evlilikte çocuklar söz konusu ise ve çocuğun velayeti belirli bir yaşa gelinceye kadar anneye ya da bir başka akrabaya bırakılmışsa erkek ilgili kişiye de çocuğun masrafları için ödeme yapmak zorundadır.⁴⁹⁹ Kur'anda belirtildiği üzere bütün bu mali yüküm-

⁴⁹⁶ Hayri Kırbazoğlu, "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", **İslâm'da Kadın Hakları**, Ankara 1993, I, 167.

⁴⁹⁷ Bkz. Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya 2008, s. 340-341.

⁴⁹⁸ **MŞS** 100-81/1 "Mahrûse-i Mağnisa'da Bektâş mahallesi sâkinelerinden Mihribân bint-i Bayrâm nâm hâtûn meclis-i şer'-i şerîfe gelüb takrîr-i kelâm ve tâ'bir-i ani'l-merâm idüb ben mahalle-i mezbûre sükkânından Muharrem bin Abdullâh nâm kimesnenin zevcesi ve menkûhası olub bir seneden beri mezbûr Muharrem gaib olub bana nafaka ve kisve makûlesinden bir hisse komayub nafaka ve kisveye kemâl-i ihtiyâcım vardır kıbleli's-şer'den nafaka ve kisve tâ'yin olunmak taleb iderim didikde mezkûre Mihribân merkûm Muharrem'in zevcesi ve menkûhası olduğu sikât-ı ihtiyâr ile zâhir olub merkûm Muharrem nafaka ve kisve makûlesinden bir habbe komaduğuna bâ'de'l-istihlâf yemîn-i billâhi'l-te'âlâ eyledikten sonra mezbûre Mihribân hâtûna nafaka ve kisve ve sâir havâic-i zarûrîyyesiçün beher yevm dörder akçe nafaka takdîr olunub bâ'de istidâdeye ve vakt-i zaferde gaib-i mezbûr Muharrem rücûa merkûme Mihribân'a kıbeli's-şer'den virilüb mâvak'a bi't-taleb ketb olundu"

⁴⁹⁹ **MŞS** 61-53/2 "Budur ki İbrahim Çelebi mahallesinde Kerîme bint-i Şa'bân mahfel-i kazâyâ gelüb zevcim Nuh Bâlî bin Kalender beni tatlık itmekle işbu hicrimde olan sagire kızı Sâime'nin tedbir-i ma'âşında kemâl-i ihtiyâcım olmağla babası üzerinden nafaka takdîr olunması matlûbumdur didikde yevmî beş akçe nafaka takdîr olunub istidâneye izin veirildi"

lülükler sebebiyle şer'i miras hukukunda erkekler bazı durumlarda mirastan kadınlara göre daha fazla pay almaktadırlar.

Osmanlı miras hukuku uygulamalarına baktığımızda hem şer'i hukukun hem de örfi hukukun etkili olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde tüm mülk menkul ve gayrimenkul mallar İslam miras hukuku hükümlerine göre paylaştırılmış; buna karşılık rakabesi devlete ait olan mîrî arazinin tasarruf hakkı ile icâreteynli⁵⁰⁰ ve mukâta'alı⁵⁰¹ vakıflarda intikal, örfi hukuk tarafından düzenlenmiştir. Ancak burada önemli bir noktanın üzerinde durmak istiyoruz. O da örfi intikale konu olan mîrî arazinin rakabesinin devlete, icareteynli ve mukataalı vakıflarda ise vakıf hükmi şahsiyetine ait olduğu hususudur. Dolayısıyla örfi intikale konu olan ve mirasçılara geçen arazilerin kuru mülkiyeti değil, sadece tasarruf hakkıdır. Şer'iyye sicilleri ve arşiv belgelerinde bu konuda sayısız örnek mevcuttur. Bu konuya yeri geldikçe değinilecektir.

İslam miras hukukuna göre ve incelediğimiz sicil defterlerinden de anlaşıldığına göre mirasçısı olmayanların malları hazineye (beytül-mâl) kalıyordu. Bu kayıtlardan bazıları Manisa dışından gelmiş misafirlerin terikelerinden oluşurken, bazıları da Manisa'da yaşayan ama hiç kimsesi olmayan kişilerin terikelerinden meydana gelmektedir. Mesela şu kayıтта mirasçısı yok iken vefat eden Mehmed'in muhâlefâtına beytül-mâl emini Sarı Çavuş-Zade el koymuştur. Buna benzer vak'alara sicil kayıtlarında rastlamak mümkündür.

“Bundan esbak umdetül-â'yân Beşir Ağa ibn Mustafa'nın koyunlarını ra'y itdiği bilâ-vâris fevt olan Mehmed nâm râînin muhâlefâtına vâzi'ül-yed olan emîn-i beytül-mâl Sarı Çâvûş-zâde Mustafa Çâvûş makâm-ı şer'-i şerîf lâzîmü't-ta'zîm ve't-teşrîfde iş bu bâdî'l-kitâb Himmet ibn el-Hâc Mehmed nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i kelâm idüb müteveffâ-yı mezbûr Mehmed'in

kayd şüd”

⁵⁰⁰ Çifte icâreli vakıflardır. İki icâre ile yani biri peşin diğeri de senelik olmak üzere iki ücretle kiraya verilen vakıflardır. Bkz., Mehmet Erdoğan, **a.g.e.**, s. 175.

⁵⁰¹ Uzun süreli kirâ sözleşmesiyle arsası / arazisi üzerine bina yapılmasına / ağaç dikilmesine izin verilen vakıf türüdür. Bkz. Nazif Öztürk, “Mukataalı Vakıf”, **DİA**, XXXI, 132.

merkûm Himmet zimmetinde koyun bahâsından sekiz bin aded akçe hakkı olub müteveffâ-yı mezbûrun düyûn-ı keşide-i müsbetesi olmağla ahz ve kabz idüb müşârûn ileyh Beşir Ağa'ya deyni için edâ ve teslîm eylemişdir lâkin müteveffânın mezbûr Himmet zimmetinde meblâğ-ı mezbûrdan ziyâde hakkı ve akçesi olmak muhtemeldir suâl olunsun didikde gibbe's-suâl merkûm Himmet deyni ikrâr idüb müteveffâ-yı mezbûrun deynini edâ için emîn-i mezbûrun kendinden ahz ve kabz eylediği sekiz bin akçeden ziyâde bir akçe ve bir habbe deynim yokdur deyü inkâr-ı birle cevâb virmeğin emîn-i merkûm Mustafa Çâvûş'dan ziyâde için beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz idüb istihlâf itmeğin merkûm Himmet zimmetinde olub emîn-i mezbûrun kabz eylediği meblâğ-ı merkûm sekiz bin akçeden ziyâde zimmetinde müteveffâ-yı mezbûrun bir akçe ve bir habbe hakkı olmadığına yemîn teklîf olundukda ol dâhi alâ vefki'l-mes'ûl hâlâfe-billâhi'l-te'âlâ etmeğin emîn-i merkûm bî-vech-i muârazadan men' olunub mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu fî 15 mine'l-Muharrem li-sene ihdâ ve sittîn ve el⁵⁰²

Beytû'l mala kalan bu mallar için beş yıl içinde herhangi bir varis çıkmaz ise bu kalanlar tamamen devlete aid olmuş oluyordu. Ancak beş yıl içinde herhangi bir kişi ölen kişinin varisi olduğunu şahitler huzurunda ispatlarsa buradaki mirası beytû'l maldan geri alabiliyordu.

Muhallefâta dair davaların sulh yoluyla çözümlendiği durumlar da mevcuttur. Bu durumda taraflar aralarında anlaşarak davayı sona erdirmektedirler. Mesela , Bektaş mahallesinden Meryem bint-i Necmeddin vâlidesi Fâtîma'dan intikâl eden hissesi karşılığında Yusuf bin Mehmed'den yüz on altı akçe alıp sulh olduğunu ikrar etmiştir.

“Budur ki Bektâş mahallesinden Meryem bint-i Necmeddin nâm hâtûn mahfel-i şer'de mahalle-i mezbûreden Yusuf bin Mehmed nâm Arab mahzarında ikrâr idüb bundan akdem müteveffât olan vâlidem Fâtîma'dan intikâl etme

⁵⁰² MŞS 100-19/1.

*hissem vardır deyû taleb itdiğimde mezbûrdan yüz on altı akçe alub sulh oldum didikde gıbbe't-tasdîk kayd olundu*⁵⁰³

“Medine-i Mağnisa’da el-Hâc Yahya mahâlesinde sâkin iken bundan akdem fevt olan Aîşe Hâtûn bint-i el-Hâc İbrahim’in li-ebeveyn karındaşı oğlu Mustafa bin Mehmed nâm kimesne ve mezbûr Mustafa’nın birâderi oğlu Hasan nâm sağırin kıbeli’ş-şer’den mensûbe-i vasîsi olan vâlidesi Rahime bint-i Hüseyin nâm Hâtûn meclis-i şer’de müteveffât-ı mezbûre Aîşe’nin kendinden sonra vefât iden sadrîye kızı Kerîme nâm hâtûnun zevci olub sadrî oğlu Abdullah ile sadrîyye-i sağıre kızı Atiye’nin kıbeli’ş-şer’den mensûbe-i vasîleri olan bâbalar iş bu râfiü’l-kitâb Mehmed ibn Ahmed mahzârında her biri asâlete vesâyete ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb mûrisemiz mezbûre Aîşe’nin muhâllefatı dört sehmi münkasım olub sihâm-ı mezbûreden hepimize âid olan birer sihâm hisse-i irsiyyemizi muhâllefatından temâmen ahz ve kabz eyledüğinden sonra mukaddemâ vefât iden zevci el-Hâc Mehmed zimmetinde bâkî kalan bin akçe mehr-i müeccelini dâhi da’vâ itduğumuzda zevci mezbûr Mehmed münker olub beynimize müslimûn ve muslihûn tavassut idüb beşyüz akçe üzerine bizi sulh itdiklerinde biz dâhi sulh-ı mezkûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblâğ-ı mezbûr beşyüz akçeyi meclis-i sulhda mezbûr Mehmed yedinden temâmen ahz ve kabz idüb müteveffât-ı mezbûre Aîşe’nin mirâsına ve mehrine müte’allik olan cemî’ da’vâdan zimmetini ibrâ ve iskât eyledik didiklerinde gıbbü’t-tasdîkü’ş-şer’î mâ hüve’l-vâki’ bi’t-taleb ketb olundu tahrîren fî’l-yevmi’s-sâbi’ ve’l- işrîn min şehr-i Cemâzîye’l-evvel li-sene ihdâ ve sittîn ve elf⁵⁰⁴

B. Terikeye Müteallik Haklar

İslam Hukukçuları, terikeye taalluk eden haklar ve onların muhtevası konusunda genelde müttetikler. Buna göre miras paylaşımından önce yerine getirilmesi gereken haklar ve genel kabul gören öncelik sırası; mûrisin techiz ve tekfin masrafları, geride bıraktığı borçları ve vasiyetidir.⁵⁰⁵ Zahirilerden **İbn Hazm** (456/1063), bir insan öldüğü zaman terikesinin tamamına ilk muhatap

⁵⁰³ MŞS 61-123/9.

⁵⁰⁴ MŞS 100-27/1.

⁵⁰⁵ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 262.

olan şeyin alacaklılara ödenecek borç olduğu görüşündedir. Çünkü ayet-i kerimedede "vasiyet veya borçtan sonra" kaydı getirilmiş, bunun dışında bir öncelik zikredilmemiştir. Borçtan terike artarsa o zaman tekfin masraflarının ödenmesi söz konusu olacaktır. Eğer terikeden borçlarından sonra herhangi bir fazlalık artmazsa bu takdirde tekfin masrafları orada bulunanlar üzerine bir yükümlülük haline gelir. Eğer tekfin masraflarına öncelik tanınırsa o vakit alacaklıların haklarında bir eksiltme olması muhtemel hale gelebilir ki bu da onlara zulüm etmek demektir. Hâlbuki tekfin karşılanamadığı zaman başka kimselerden karşılanması mümkündür.⁵⁰⁶

Zâhirilerin dışında kalan hukukçular ise techiz ve tekfin masraflarını, diğer masraflardan öne almışlardır. **Sa'îd İbnü'l-Müseyyeb** (637-715) dışındaki fakihler de kefenin, terikenin tamamına taalluk eden bir hak olduğunda icmâ etmişlerdir. O ise bunun terikenin üçte birine muhatap olduğu görüşündedir. Techiz ve tekfin masraflarının öncelikli kabul edilmesi hakkında delalet yönü kuvvetli bir delil bulunmamakla birlikte daha ziyade ölen kimsenin hayatta iken setr-i avret hakkındaki önceliğine ve diğer konulara kıyasla bu hükme varılmıştır. Bir insan hayatta iken borç, nafaka ve diğer görevlerinden önce örtünme görevi ve hakkı önceliklidir. Dolayısıyla öldükten sonra da bu hak öncelikli kabul edilmiştir.⁵⁰⁷ **Serahsî** (483/1090), hiçbir mal bırakmadan vefat eden kimsenin techiz ve tekfininin müslümanlar üzerine borç olduğunu, yani hazineden bu masrafların karşılanacağını, binaenaleyh kendi malının hazineden daha yakın olduğunu ifade etmektedir. Buna göre kefen borçtan öncelikli hale gelmektedir. Zira hiçbir mal bırakmadan vefat eden kimsenin borçları hazineden ödenmemektedir.⁵⁰⁸

İslam hukukçularının çoğunluğu, techiz ve tekfine birinci öncelik vermekle birlikte ölen kimsenin aynî borçlarını bundan istisna etmişlerdir. Çünkü mûris hayatta olduğu dönem içerisinde de üzerinde başkasının hakkı bulunan aynî mallarda tasarruf hakkına sahip değildir. Dolayısıyla öldükten sonra da bu

⁵⁰⁶ Bkz. İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 252.

⁵⁰⁷ Bkz:Serahsi, **Mebsût**, XXIX, 145.

⁵⁰⁸ Bkz:Serahsi, **Mebsût**, XXIX, 144.

mallar terike içerisinde değerlendirilmemektedir. Buna göre sözgelimi; ölen kimsenin ölümünden önce bir borcuna karşılık rehin olarak verilip teslim ettiği mal satılarak mrtehinin alacağını teslim etmek üzere kullanılır veya karısının mehri olan bir mal kocanın elinde iken koca vefat etse karısının hakkı techiz ve tekfin masraflarına takdim edilir. Yine evini kiraya veren bir kimse kira bedelini aldıktan sonra vefat edecek olsa verilen kira bedeli kadar süre bu ev kiracının elinde rehin olarak kalır, terikeye dâhil edilmez.⁵⁰⁹

Miras ayetlerinde sarih olarak geçtiği üzere ölen kimsenin terikesinde borçlar ve vasiyetin hak sahiplerine ulaştırılması miras taksiminden öncelikli bir husustur. şu var ki bunların da evvelinde ölen insanı yeni ve ebed bir yolculuğa uğurlamanın gerektirdiği masraflar diğer ikisinin de öncesinde ölünün malı üzerindeki son haklarından birisi olarak kabul görmüştür. Geriye varsa borçları ve vasiyeti kalmaktadır. şu halde miras taksimine geçmeden önce terikedeki öncelik sırası; techiz ve tekfin, borçların ödenmesi ve vasiyetin tenfizidir.

C- Mirasçılar ve Payları (Ashab-ı Ferâiz)⁵¹⁰

Hisseleri nassla belirlenmiş vrislerdir. Ashab-ı ferâiz için Kur'an-ı Kerimde altı farklı oran takdir edilmiştir. Bunlar, ikide bir (1/2 nısf); dörtte bir (1/4 rubu'); sekizde bir (1/8 smn); üçte iki (2/3 sülûsan); üçte bir (1/3 sls) ve altıda bir (1/6 sds)dir. Yukarıda da değindiğimiz gibi; koca, karı, baba, ana, kız, oğul kızı, öz kız kardeş, baba bir kız kardeş, ana bir kardeşler, dede ve nine bu gruba dahildir.⁵¹¹

şimdi bu kimseler üzerinde kısaca durup sicillerdeki örnek terike kayıtlarını zikretmek istiyoruz.

⁵⁰⁹ Mahmut Esad, **Ferizu'l-Ferâiz**, İstanbul 1326, s.36.

⁵¹⁰ Not: Bizim incelediğimiz defterlerde varislerin hisselerini belirten kayıtlar çok azdır. Temin edebildiğimiz sicil defterleri arasında münhasıran herhangi bir terike defteri bulunmamaktadır. Mümkün merteye ilgili dönem (1625-1650) kayıtlarına atıf yapma gayretinde olmamıza rağmen, giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi, araştırmamıza esas teşkil eden dönem haricindeki konumuzla ilgili sicil kayıtlarına da atıf yapma zorunluluğu hasil olmuştur.

⁵¹¹ Mevsilî, **el-ihtiyar**, IV, 328;

1- Koca

Kocanın karısına mirasçı olabilmesi için aralarında sahih bir nikah bağı bulunmalıdır. Karı koca arasında sahih bir nikah yoksa, mesela nikahları fasit ise koca karısına, karı da kocasına mirasçı olamaz.

Kocanın mirasçılığında iki durum söz konusudur:

1- Ölen kadının çocukları veya çocuklarının çocukları (fürû'u) yoksa ½ hisse alır.⁵¹² Paşalı adlı kadın vefat edince çocukları olmadığı için koca el-Hâc Mehmed terikenin yarısını, kadının öz amcasının oğlu Yusuf da asabe cihetiyle terikenin kalan diğer yarısını aldığı şu sicil kaydı örneğinde olduğu gibi:

“Mahrûse-i Mağnisa'da Ebe Hâtûn mahâllésinden iken sâbika müteveffât olan Paşalı nâm Hâtûnun verâseti zevc-i metrûki el-Hâc Mehmed bin Dursun ile li-ebeveyn âmmisi Ramazân'ın sulbî oğlu Yûsuf'a mûhnasıran olduğu şer'an zâhir ve ta'yîn oldukdan sonra merkûm el-Hâc Mehmed makâm-ı kazâda iş bu sâhibü'l-kitâb mezbûr Yûsuf ibn Ramazân mahzârında üzerine takrîr-i da'vâ idüb müteveffât-ı mezbûrenin muhâllefatı beynimizde iki sınıf olmak üzre ikimize mûnhasıra olub nısfı benim ve nısf-ı âheri merkûm Yûsuf'un hissesi iken...”⁵¹³

Benzer bir davada da Halil b. Mehmed eşinin terikesine ½ oranında, sicillerdeki tabirle, vâzı'u'-yed olmuştur. Diğer yarısını da asabe-i nesebiye cinsinden yakını Ahmed b. Hasan'a aittir. Fakat Ahmed'den haber alınamamaktadır. Asabe ve zevi'l-erham bahislerinde de değineceğimiz gibi ashâb-ı ferâiz'den artan kısmı asabe sıfatıyla hısım olanlar, asabe de yoksa zevi'l-erhâm sıfatıyla yakın olanlar, onlar da yoksa beytü'l-mâl alır. Bu örnekte

⁵¹² Nisa 4/12, (وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَّمْ يَكُن لَّهُنَّ وَكَلَّةٌ) “Hanımlarınızın çocukları yoksa bıraktıklarının yarısı sizindir.”

MŞS 273-4/4 “Medîne-i Mağnisa'da Dere Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan zenciye Şerife Nûkun ibnet-i Abdullah'ın zâhirde zevc-i metrûku zenci Ali bin Abdullah'dan gayri vâris-i ma'rûf ve ma'rûfesi olmayub terikesinin nısfı zevc-i mezbûr Ali'ye ve nısf-ı ahârî cânib-i beytü' l-mâla âid ve râci' olmağın...”

⁵¹³ **MŞS** 100-12/2.

zevi'l-erhâm'dan Aîşe, kendisinden haber alınamayan yani gâib olan Ahmed b. Hasan'ın hissesini almıştır. Beytül-mâl emini de Aîşe'nin yarı hisseyi fuzûlî zabt ettiğini, aslında gâib Ahmed'in hissesinin hazineye kalması gerektiğini ileri sürerek dava açmıştır. Nihayetinde Aîşe, Ahmed b. Hasan'ın hayatta olmadığını ispat edince Beytül-mâl emini davadan men edilmiş ve Aîşe'nin hissesine dokunulmamıştır. Sicil metnimiz şu şekildedir:

“Mahmiyye-i Mağnisa'da beytül-mâl-ı âmme ve hassa ve mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkûd emîni olan Sarı Çâvûş-zâde Mustafa Çâvûş makâm-ı şer'-i hâtır-ı vâcibü't-tevkîrde bundan akdem Cam'i-i Kebîr mahâllesinde sâkine iken fevt olan Ehli bint-i Hasan nâm müteveffânın li-ebeveyn karındaşı kızı Aîşe bint-i Süleymân nâm Hâtûn muvâcehesinde takrîr-i da'vâ idüb müteveffât-ı mezbûre Ehli Hâtûnun asabe-i nesebiye cihetinden Ahmed bin Hasan nâm gaib bir li-eb karındaşı olub hâyâtı ve mematı nâ-ma'lûm olmağla nısf-ı muhâllefâtı zevci Hâlîl bin Mehmed'in ve nısfı gaib mezbûr Ahmed'in hissesi olmağın gaib hissesi beytül-mâla âid iken hâlâ zevi-l erhâmdan olan merkûme Aîşe nısf-ı hisse-i gaibi fuzulî zabt eylemiştir suâl olunsun didikde gıbbe's-suâl mezkûre Aîşe cevâbında fi'l-vâkî' müteveffât-ı mezbûre âmmem Ehli Hâtûnun asabeden li-eb Ahmed nâm gaib bir karındaşı vardır lâkin târih-i kitâbdan üç sene mukaddem livâ-ı Aydın'da kasaba-i Nazilli bâzârında mücrimân ahz olunub siyâseten maslûben fevt olmuşdur beni ve zevi'l-erhâmdan olmağla kabz eyledim deyücek emîn-i mezbûr inkâr idüb mezbûreden sıdkına muvâfık beyine taleb olundukda (okunamadı) biz merkûm Ahmed'in fevt olduğuna şâhidleriz şehâdet dâhi ideriz deyü edâ-ı şehâdet-i şer'îyye itdiklerinde gıbbe riâyete şerâitü'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın emîn-i mezbûr taârruzdan men' olunub mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu tahrîren fî evâil-i Sâferü'l-hayr li-sene ihdâ ve sittin ve elf...”

Koca, karısının tek mirasçısı olsa dahi kendisi için tespit edilmiş olan ½'den fazlasını alamaz. Yani koca reddeden istifade edemez. Bu konuda sünni mezheplerin ittifakı vardır.⁵¹⁴ Sicillerde bu konuda kayıtlara rastlamak mümkündür. Eğer ashab-ı feraizden başka redd yoluyla mirasın geri kalan kısmını

⁵¹⁴ İbn Kudame, **el-Muğnî**, VII, 46.

alacak kimse yoksa beytül-mâl emininin taksime müdahil olduğunu ve kalan kısmı vâristen veya vârislerden talep ettiğini görüyoruz. Şu sicil kaydı bu konu için iyi bir örnek teşkil etmektedir:

“Medine-i Mağnisa’da hâlâ beytül-mâl emîni olan fahrül-cüyûş Mustafa Çâvûş mahfel-i kazâda medine-i mezbûre mahâllâtından Enarlıca mahâllesinden olub bundan akdem fevt olan Zilka’de bint-i Abdullah Hâtûnun zevci işbu rafiûl-kitâb Hânefi Dede ibn Ahmed mahzârında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüb müteveffât-ı mezbûre Zilka’de’nin zâhirde zevc-i mezbûrdan gayri vârisi olmayub muhâllefâtından mahâlle-i mezbûrda vâki’ ma’lûmu’l-hudûd bir menzil ve bir yeşil köhne darayî kaftan ve bir Mağnisa alacası ve bir köhne zibun ve bir maî kıvrak ve bir müsta’mel velençe ve bir köhne futâ ve bir hâmam tası ve bir beyâz çarşeb ve iki beledi döşek ve bir alaca kilim ve Gülüstân nâm câriyenin nısfı zevci mezbûr Hânefi Dede’ye ve nısf-ı âheri cânib-i beytül-mâla âid olmuş iken mecmû’na vaz’-ı yed ider suâl olunsun...”⁵¹⁵

Caferîler bu konuda farklı düşünmektedirler. Onlara göre karı veya koca birbirlerinin tek mirasçısı iseler terikenin tamamını alabilirler. Ancak bu reddetme dolayısı değil ölenin mirası hazineye kalmaktansa diğer eşe kalması daha hayırlıdır diye düşündüklerinden dolayıdır.⁵¹⁶

2- Ölen kadının çocukları (fürû’u) varsa koca ¼ hisse alır.⁵¹⁷ Nitekim Emîne bint-i Mustafa vefat edince terikesi babası Mustafa, kocası Halil, oğlu Mehmed ve kızı Saliha arasında pay edilmiştir. Ancak çocuklar taksimden önce vefat ettikleri için ve babaları Halil'den başka varisleri olmadığından Halil, baba sıfatıyla çocuklarının bütün mirasına el koyabilmiştir. Çünkü baba, çocuklarının başka mirasçısı yoksa terikenin tamamına asabelik sıfatıyla sahip olabilir.⁵¹⁸ Hal böyle olunca Mustafa'ya terikenin 1/6'sı verilmiş geri kalan kısmın tamamı

⁵¹⁵ MŞS 100-26/2.

⁵¹⁶ Bkz. Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 91.

⁵¹⁷ Nisa 4/12, (فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمْ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ) “Hanımlarınızın çocukları varsa bıraktıklarının ¼’ü sizindir.” Ayrıca Bkz. Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 90.

⁵¹⁸ Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 99.

Halil'e bırakılmıştır. Babanın ve kocanın durumlarını açıklayan sicil kaydı örneğimiz şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa mahallâtından Mescid mahallesinde sâkine iken bundan akdem fevt olan Emîne bint-i Mustafa nâm hâtûnun verâset-i zevce-i metrûkesi Halil bin Ahmed nâm kimesne ile sadrî sagîr oğlu Mehmed ve sadrîye kızı Saliha nâm sagîreye münhasıra olub kable't-taksîm sagîran-ı merkûman dahi fevt olub anların verâsetleri hasren bâbâları merkûm Halil'e münhasıra olduğu zâhir ve müteayyin ve tashîhi meselesi otuz altı sehîmden olmağla sihâm-ı mezbûreden altısı merkûm Mustafa'ya ve otuz sehîmi mezbur Halil'e sâbit eyledüğü mütebeyyin oldukdan sonra...”⁵¹⁹

2- Karı

Karının⁵²⁰ ölen kocasına mirasçı olabilmesi için aralarında sahih bir nikah bağının bulunması kâfidir. Aralarında zevcî münasebetin bulunmamış olmasının önemi yoktur. Hanımını ric'î talakla boşayan koca, karısının iddet beklediği sırada vefat ederse boşanan kadın kocasına mirasçı olur. Boşama bâin talakla gerçekleşmiş ise kadın kocasına mirasçı olamaz. Ancak bunun şöyle bir istisnası vardır. Koca bâin talakı maraz-ı mevt halindeyken yapmışsa bu tasarrufu geçerli değildir. Dolayısıyla kadının kocasına mirasçılığı söz konusudur.⁵²¹

Kadının mirasçılığında iki durum söz konusudur:

1- Ölen kocanın çocukları (fürû'u) yoksa $\frac{1}{4}$ hisse alır.⁵²² Nitekim Mehmed b. Ruşen'e hanımı Kamer ashâb-ı feraiz sıfatıyla; Mehmed'in anne baba bir erkek kardeşinin oğulları Ruşen ve Ömer de asabe sıfatıyla mirasçı olmuşlardır.

⁵¹⁹ MŞS 100-82/4.

⁵²⁰ “Karı” tabiri hukuk metinlerinde evli kadını ifade etmek için kullanılır. Bu kelime gündelik konuşmalarda pek hoş karşılanmasa da hukuk terminolojisinde kadının medeni statüsünü belirttiği için zaman zaman tercih edilmiştir.

⁵²¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 218.

⁵²² Nisa 4/12, (وَلَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَتُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ) “Eğer çocuklarınız yoksa bıraktıklarınızdan $\frac{1}{4}$ 'ü kadınlarındır.”

Merhum Mehmed'in çocukları olmadığı için hanımı Kamer ¼ oranında hisse almış; geri kalan ¾ lük kısım Ruşen ve Ömer arasında pay edilmiştir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da Yenice mahâlesinden iken sâbika müteveffâ olan Mehmed bin Rûşen’in verâseti zevce-i metrûkesi Kamer bint-i Mûsâ ile li-ebeveyn er karındaşı oğulları Rûşen ve Ömer’e münhasıra olduğu şer’an zâhir ve mütebeyyin olduktan sonra merkûme Kamer Hâtûn makâm-ı kazâda iş bu hâmilü l-kitâb Rûşen ve Ömer ibn-i Ebi Bekir mahzârlarında bi’t-tav’ihâ ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb müteveffâ-yı mezbûrun zimmetinde iki bin akçe mehr-i müeccelim ve defter-i kassâm (okunamadı) on sekiz bin akçe muhâllefâtından rub’ hissem olub sâbika da’vâ ve taleb eylediğimde ancak bana bin yüz kırk akçe virmişlerdi hâlâ bâkî hakkımı mezbûrlardan da’vâ ve taleb eylediğimde müteveffâ-yı mezbûrun düyûn-ı kesîre ve müsbetesi olub muhâllefâtını müteferrika olmağla bâkî kalan eşyâsı şey’i kalîldir deyü cevâb virdiklerinde beynimizde münâza’ât-ı kesîre vâkî’ olmuşidi el-hâletü-hâzihi beynimizde muslihûn-u müslimûn tavassut idüb bey’ni on kıt’a riyal-î gurusu üzerine iş’âr-ı akd-ı sulh eylediklerinde ben dâhi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblâğ-ı mezbûr on aded riyal-î gurusu merkûman Rûşen ve Ömer yedlerinden temâmen ahz ve kabz idüb min-ba’d mehr-i müeccel-i mezbûremden ve muhâllefâtından bana isâbet iden rub’ hisse-i mâldan zimmetlerini ibrâ ve iskât eyledim bade’l-yevm da’vâ ve talebim kalmamışdır...”⁵²³

2- Eğer vefat eden kocasının çocukları (fürû'u) varsa kadın 1/8 hisse alır.⁵²⁴ İncelediğimiz sicillerde vefat eden kocasının çocuklarıyla beraber mirasçı olan birçok kadına rastlamak mümkün iken bütün mirasçılarını hisselerini ve özellikle kadının 1/8 oranında hisse aldığını belirten kayda maalesef rastlayamadık. Ancak 124 nolu ve 1075/1665 tarihli bir defterde konuyla ilgili bir örnek bulabildik. Bu sicil kaydında Turgutlu kasabasında vefat eden

⁵²³ MŞS 100-13/3.

⁵²⁴ Nisa 4/12 (فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكَتُمْ) “Eğer çocuklarınız varsa terikenin 1/8 kadınlarıdır”; Ayrıca Bkz. Hamza Aktan, a.g.e., s. 95.

Mustafa'nın muhallelâtından hanımı Halime mehr-i müccelini ve 1/8 oranındaki hisse-i şer'iyyesini talep etmektedir. Dava metni şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa muzâfâtından Yengi Nahiyesine tâbi Kasaba-i Turgutlu'da Menteşe Baba Mahallesi'nde sâkin iken bundan esbak fevt olan Mustafa bin Abdülmennan'ın verâseti zevce-i metrukesi Halime ibneti el-Hâc Ömer ile sulbi kebir oğlu Mehmed ve sulbiye-i kebir kızı Aişe nâm kimesnelere münhasıra olduğu şer'ân zâhir olduktan sonra mezbûre Halime meclis-i şer'de merkûm Mehmed tarafından husus-ı atû'l-beyâna vekil olub bi mâ-hüve tarikü's-sübût şer'ân vekâleti sâbite olan Es-seyyid İbrahim Çelebi ibn-i Esseyyid Hüseyin Çelebi ve mersûme Aişe kıbelinden kezâlik husus-ı câiyü'z-zikr vekil olub bi-mâ hüve nehcü's-sübut şer'an vekâleti sâbite olan zevci Ramazan bin Pir Ali mahzarında da'va ve takrîr-i kelâm idüb zevcim müteveffâ-yı mezbûrun zimmetinde mütekarrer olan on bin akçe mihr-i mü'ccel ve muhallelâtından sümün hisse-i şer'iyyemi müvekkilân-ı mezbûran metevveffâ-yı merkûmun muhallelâtına vaz'iyed eylediklerine binâen terike-i vâfiyesinden taleb iderim sual olunub takrîrleri tahrîr olunması matlubumdur...”⁵²⁵

Ölen kocanın birden fazla hanımı varsa hanımlar duruma göre ¼ veya 1/8 hisseye ortak olurlar.⁵²⁶

3- Baba

Baba, hiçbir şekilde mirasçılıktan düşürülmeyecek farz sahiplerindedir. Babanın mirasçılığında üç hal bulunur:

1- Ölenin aşağıya doğru erkek çocukları (fürû'u) varsa 1/6 hisse alır.⁵²⁷ 1252/1836 yılına ait bir terike kaydından Hatîce Hatun vefat edince kocası, babası ve iki oğlu kendisine mirasçı olmuştur. Toplam 620 kuruş değerindeki terikenin, daha önce kocanın durumundan bahsederken değindiğimiz gibi, ¼

⁵²⁵ MŞS 124-22/2.

⁵²⁶ Bkz. Hamza Aktan, a.g.e., s. 95.

⁵²⁷ Nisa 4/11, (وَلِأَبْوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ) “Ölenin çocukları varsa Anne-babanın her birine 1/6 hisse vardır”; Ayrıca Bkz Hamza Aktan, a.g.e., s. 98.

'ünü kocası (156 grş.); 1/6'sını babası (104 grş.) ashâbı ferâiz hasebiyle; geri kalan kısmın 121 kuruşunu kız, 242 kuruşunu oğul (2'li 1'li taksim) almıştır. Terike kaydı şu şekildedir:

“Medîne-i Mağnisa’da Yarhasanlar Mahallesi’nde sâkin iken bundan akdem fevt olan Hatice Hâtûn ibnet-i Hüseyin’in verâseti zevc-i metrûku Mehmed bin Hacı Musa ile babası Hacı Hüseyin bin Mehmed ve sadrî sagîr oğlu Mustafa ve Musa ve sulbiyye sagîre kızı Âişe’ye münhasıra olduğu lede’ş-şer’îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra sagîrân-ı mezbûrânın babaları ve vasîleri olub mahmûdü'l-hâl idiği ihbâr olunan mezbûr Mehmet ve eb-i mezbûr Hacı Hüseyin taleb ve ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le tahrîr ve bi-l-müzâyede bey’ olunan terike-i müteveffât-ı mezbûredir ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi-yevmi'l-hamîs min-şehr-i Rebî’îl-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.”

Sahhu'l-bâkî 620 (grş.)

Hisse-i zevc-i mezbûr 156 (grş.) Hisse-i eb-i mezbûr 104 (grş.)

Hisse-i ibn-i mezbûre 242 (grş.) Hisse-i bint-i mezbûre 121 (grş.)⁵²⁸

2- Ölenin evlat olarak sadece kızları veya oğlunun kızları varsa, baba 1/6 hisse almakla beraber, farz sahiplerinden artan kısmı da en yakın asabe sıfatıyla alır. Bu konuyla ilgili tespit ettiğimiz örnek yine 1252/1836 yılına ait sicil defterinden bir gayr-i müslimin terikesiyle ilgili. Bu kayda göre Yorgola adlı Nasrani kadın vefat edince kocası Nikola, kızı Varvaro ve babası Nikte terikesine mirasçı olmuştur. Ancak taksimden önce kız Varvaro vefat etmiştir. Buna göre öncelikle terikenin yarısı kızı ¼'ü kocaya ve 1/6'sı babaya tahsis edilmiş, daha sonra ölen kızı baba ve dede mirasçı olmuşlardır. Nihayetinde 837 kuruşluk terikenin kocalık sıfatıyla ¼'lük kısmı ve tek asabe olması sıfatıyla kızının terikesinin tamamı ile birlikte toplam 628 kuruş koca Nikola'ya; geri kalan 209 kuruş da büyük baba Nikte'ye intikal etmiştir. Nikte sadece kızı Yorgola'nın terikesinden ¼ 'lük pay almıştır. Burada dikkati çeken önemli bir husus gayr-i

⁵²⁸ MŞS 273-8/2.

müslim bir âilenin mirasını İslam miras hukukuna göre taksim ettirmek istemesidir. Kendi hukuklarına göre taksim yapmaları mümkün iken İslam miras hukukuna göre taksimi seçmeleri dikkat çekicidir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medîne-i Magnisa mahallâtından Bölücek-i Atik Mahallesi’nde mütemekkin iken bundan akdem hâlike olan Yorgola bint-i Nikte nasrâniyyenin verâseti zevc-i metrûku Nikola veled-i Mahar ile sadriyye sagîre kızı Varvaro ve babası mersûm Nikte’ye münhasıra olub kable’t-taksîm sağıre-i mezbûre Varvaro dahi hâlike olub verâseti babası mersûm Nikola’ya münhasıra olduğu lede’ş- şer’îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra zevc-i mersûm Nikola ve eb-i mersûm Nikte taleb ve ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le taksîm-i bihâ olunan terike-i hâlike-i mersûmedir ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi’l-yevmi’s-sâbi’ min-Cemâziye’l-âhir li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.”

837 (grş.) el-bâkî

*Hisse-i zevc-i mersûm Nikola 628 (grş.) Hisse-i eb-i mersûm Nikte 209 (grş.)*⁵²⁹

3- Ölenin hiç çocuğu yoksa farz sahiplerinden artanı alır. Eğer tek mirasçı baba ise asabe sıfatıyla mirasın tamamını alır.⁵³⁰ Nişancıpaşa mahallesinde 1252/1836 yılında vefat eden Atike Hatun'un mirası kocası Ahmed'e ve babası Mehmed'e kalmıştır. 820 kuruşluk miras değerinin 410 kuruşluk kısmı, çocukları olmadığı için kocaya (½ oranında); geri kalan 410 kuruşluk kısmı da (1/6'lık payı ve farz sahiplerinden artanı) babaya verilmiştir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medîne-i Magnisa’da Nişancıpaşa Mahallesi’nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Atike Hâtûn ibnet-i Mehmed’in verâseti zevc-i metrûku Ahmed bin Ömer ile babası mezbûr Ahmed ibn-i Abdullah’a münhasıra olduğu

⁵²⁹ MŞS 273-88/2.

⁵³⁰ Nisa 4/11 (فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ) “Ölenin çocuğu yoksa ve ölene yalnız ana ve babası mirasçı oluyorsa anasına üçte bir vardır.” Ayette ananın üçte bir alacağından bahsedilmiş, babanın payı belirtilmemiştir. Dolayısıyla bu ifadeden babanın da kalanı alacak olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta icma vardır. Bkz. Hamza Aktan, a.g.e., s. 99.

lede'ş-şer'îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra vârisân-ı mezbûranın taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve bi'l-müzâyede bey' olunan terike-i müteveffât-ı mezbûredir ki ber-vechi âti zikr olunur. Fi'l-yevmis-sâbi' ve işrîn min-Şehr-i Rebî'l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 820 (grş.) li't-taksîm

Hisse-i zevc-i mezbûr 410 (grş.)

*Hisse-i eb-i mezbûr 410 (grş.)*⁵³¹

4- Ana

Ana da baba gibi hiçbir zaman mirasçılıktan düşmeyen farz sahiplerindedir. Ölenin ana-babasının her biri onun çocukları ile beraber bulunduğu bir meselede mirastan altıda bir hisse alacaktır. Ölenin çocuğu olmaması durumunda ise ananın hissesi üçte birdir. Bu durumda babanın da kalanı alacağı işaret delâletiyle sabit olmaktadır.⁵³²

Ölenin kardeşleri bulunması halinde annenin payı ayete⁵³³ göre yine altıda bire düşmektedir. Anneyi üçte bire mecbur kılan kardeş sayısı hakkında sahabe "çoğul" konusundaki ihtilafından kaynaklanan bir görüş ayrılığı vardır. Cumhur, meseleyi "kızlar ve kardeşler" hakkındaki hükme kıyas ederek her farz hissede iki sayısının üç gibi telakki edildiğinden hareketle anneyi hacbeden bu sayının iki olduğunu savunmaktadır. **İbn Abbas** ise ilke olarak çoğulun en azını üç kabul ettiği için O'na göre ancak üç kardeş anneyi altıda bire düşürebilir.⁵³⁴ Doğrusu Kuran tarafından kardeşler hakkında iki kardeşin paylarının daha fazlasının payları hükmüne dâhil edilmesi ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in iki kıza

⁵³¹ MŞS 273-8/3.

⁵³² Nisa 4/11, (وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ وَإِن لَّمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ) (وَوَرِثَةُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ) "Ana babadan her birine, ölenin çocuğu varsa yaptığı vasiyetten veya borcundan arta kalanın altıda biri, çocuğu yoksa, anası babası ona varis olur, anasına üçte bir düşer. Kardeşleri varsa, altıda biri annesinindir."

⁵³³ Nisa 4/11, (فَإِن كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ) "Kardeşleri varsa, altıda biri annesinindir."

⁵³⁴ Bkz. Serahsi, **el-Mebsût**, XXIX, 155.

da çoğulun hissesi olan üçte ikiyi meşru kılması miras hukukunda çoğulun ikiden başladığı ihtimalini güçlendirmektedir.

Biraz sonra da değineceğimiz gibi İslam Miras Hukukunda kız-erkek çocuk, erkek-kız kardeş veya ana-baba ikilileri her hangi bir meselede beraber buldukları takdirde farz olarak tayin edilen paylara bakıldığında büyük ekseriyetle erkeğin kadından daha fazla bir oranda hak sahibi olduğu görülmektedir. Ancak anne, baba ve eşlerden birisiyle bulunduğu ve çocuğun bulunmadığı bir meselede üçte bir hisse alması durumunda bu genel eğilim görülmemektedir. Söz gelimi ölümüyle arkasında anne-babasını ve kocasını bırakan bir kadının mirası paylaşılırken çocuğu olmadığı için kocası terikenin yarısını alacaktır. Anne üçte birini alırsa baba da en kuvvetli asabe olarak kalanı alacaktır. Bu durumda baba, annenin aldığı yarısını almış olmaktadır. Halbuki bu durumun bir benzerine ferâizde rastlamak mümkün değildir.

Bu bilgilerden sonra Manisa şer'îye sicillerinde ananın mirasçılığıyla ilgili tespit ettiğimiz kayıtlar üzerinde durmak istiyoruz. İlk örneğimiz ölenin oğulları ile birlikte vefat eden kızına mirasçı olan Server Hatun'un durumudur. Anne Server Hatun bu durumda terikenin 1/6'sına sahip olmuş; geri kalanı ise Hüseyin ve Ahmed arasında eşit pay edilmiştir. Mahkeme kaydımız şu şekildedir:

“Medîne-i Mağnisa'da Deveciyan Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan Hatice Hâtûn ibnet-i Küçük el-Hac İsmail'in verâseti vâidesi Server Hâtûn ibnet-i Halil ile sadrî oğlu Hüseyin ve Ahmed'e münhasıra olduğu lede'ş-şer'î'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra vârisân-ı mezbûran taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve taksîm-i bihâ olunan terike-i müteveffât-ı mezbûredir ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi'l-yevmi's-sâlis ve işrîn min-Cemâziye'l-âhir li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 674 (grş.)

Hisse-i ümm-i mezbûre 112 (grş.)

Hisse-i ibn-i mezbûre 280, 5 (grş.)

*Hisse-i ibn-i mezbûre 280, 5 (grş.)*⁵³⁵

İkinci örneğimiz kocasının, annesinin ve babasının mirasçı olduğu Aişe Hatun'un terikesiyle ilgilidir. Ele alacağımız bu örnekteki gibi ölenin anası eğer ölenin karısı veya kocasına ilaveten babası ile birlikte mirasçı olursa, karı veya koca paylarını aldıktan sonra ölenin anası, karı veya kocadan arta kalan terikenin üçte birini (sülüs mâ-yebkâ) alır. Yalnız bu durumun karı, ana, baba; koca, ana, baba üçlüsünde söz konusu olduğunu dikkatten kaçırmamak gerekir. Eğer bu durumda ana mirasın tamamının üçte birini almış olsa babaya ananın aldığı hisseden daha azı düşecektir. Bu da İslam miras hukukunun temel esprisine ters düşen bir durumdur. Halife Hz. Ömer böyle bir mesele ile karşılaşmış ve anaya mirasın tamamının üçte birini değil kalanının üçte birini vermiştir. Bu meseleye “Mesele-i Ömeriyye” adı verilmiştir.⁵³⁶

Ele aldığımız sicil kaydında koca, çocukları olmadığı için toplam 1540 kuruşluk terikenin yarısını (770); ana kalan kısmın 1/3'ünü (256); baba da anadan kalan kısmı almıştır (513). Çünkü baba, ana ile birlikte mirasçı olduğunda ayet-i kerime gereği (Nisa 4/11) ana 1/3 hissesini aldıktan sonra kalanı alır. Sicil kaydı şu şekildedir:

“Medîne-i Mağnisa’da Hacı Yahya Mahallesi’nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Âişe Hâtûn ibnet-i Mehmed’in verâseti zevc-i metrûku el-Hâc Velîyyüddin bin Ahmed ile babası mezbûr Mehmed ibn-i Ahmed ve vâlidesi Râbia Hâtûn ibnet-i İsmail’e münhasıra olduğu lede’s-şer’îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra müteveffât-ı mezbûrenin sülüs malından vesâyâ-yi muayyene ve gayr-i muayyenesini tenfize vasî nasb ve ta’yîn eylediği ber-nehc-i şer’î sâbit olan zevc-i mezbûr el-Hâc Velîyyüddin ve vârisûn-ı mezbûrûn taleb ve ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le tahrîr ve bi’l-müzâyede bey’ ve taksîm olunan terike-i müteveffât-ı mezbûredir ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi-yevmi’t-tâsi’ aşer min-şehr-i Rebî’îl-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 1540 (grş.)

⁵³⁵ MŞS 273-62/2.

⁵³⁶ Hamza Aktan, a.g.e., 103.

Hisse-i zevc-i mezbûr 770 (grş.)

Hisse-i ümm-i mezbûre 256 (grş.)

*Hisse-i eb-i mezbûr 513 (grş.)*⁵³⁷

Üçüncü örneğimiz de ananın erkek ve kız kardeşlerle mirasçılığı ile ilgilidir. Ölenin birden fazla kardeşi varsa ananın hissesi yine 1/6 oranında olacaktır.⁵³⁸ Kardeşler öz veya baba bir ya da anabir kardeş olabilir. Hatta bu kardeşler başka mirasçılar tarafından mirastan düşürülmüş olsalar dahi ölenin kardeşleri bulunduğu için anası 1/6 hisse alacaktır.⁵³⁹ Nitekim üzerinde duracağımız örnek sicil kaydında olduğu gibi vefat eden Halil'in annesi Aişe Hatun, Halil'in anabir erkek kardeşi Mehmed ve bababir kız kardeşleri Ümmü Gülsüm ve Emine ile birlikte mirasçı olmuş ve toplam terikenin yaklaşık 1/6'sını almıştır.

“Medîne-i Mağnisa'ya muzâaf Emlâk Nahiyesi'ne tâbi' Kara Ali Karyesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan Halil bin Halil'in verâseti vâlidesi Âişe Hâtûn ibnet-i Abdullah ile li-ümm er karındaşı Mehmed bin Hüseyin ve li-eb kız karındaşları Ümmü Gülsüm ve Emîne'ye münhasıra olduğu lede'ş-şer'î'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra vârisân-ı mezbûran taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr taksîm-i bihâ olunan terike-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi'l-yevmi'l-hâdî ve'l-işrîn min-Cemâziyi'l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 3330 (grş.)

Hisse-i ümm-i mezbûre 505 (grş.)

Hisse-i ahun li-ümm-i mezbûre 505 (grş.)

Hisse-i uhtun li-eb-i mezbûre 1010 (grş.)

*Hisse-i uhtun li-eb-i mezbûre 1010 (grş.)*⁵⁴⁰

⁵³⁷ MŞS 273-12/1.

⁵³⁸ Nisa 4/11, (فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمَّهِ السُّدُسُ) “Ölenin kardeşleri varsa annesinin hissesi 1/6'dir.”; Ayrıca Bkz. Hamza Aktan, a.g.e., 102.

⁵³⁹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 16.

⁵⁴⁰ MŞS 273-51/3.

5- Kız

Kız evlat ölene kan bağıyla hısım olan en yakın mirasçı olduğundan muayyen pay sahibi mirasçılar arasında payı nispeten fazla tutulmuş, hiçbir mirasçı tarafından mirasçılıktan düşürülmeyen bir farz sahibidir. Kızlar, erkek kardeşleri ile beraber bulunmadıkları zaman ashab-ı feraiz olarak belirli hisseler aldıkları ayet ile sabittir.⁵⁴¹

Buna göre kız bir tane ise terikenin yarısını, ikiden fazla iseler üçte ikisini eşit paylaşacaklardır. Ayette bir ve ikiden fazla kız için hüküm açık olduğu halde, iki kızın mirastaki durumu konusunda aynı netlik bulunmamaktadır. İki kızın hükmü bir hadis⁵⁴² açığa kavuşmuş ve ikiden fazla kızın hükmüne dahil edilmek suretiyle üçte iki hisse takdir edilmiş bir durumdur. Bu hadis kendisine ulaşmayan bazı âlimler ise iki kızı, Nisa suresinin sonunda hisseleri zikredilen iki kız kardeşe kıyas ederek aynı sonuca ulaşmışlardır. Diğer bazıları da bizzat Kuran lafzının buna işaret ettiğini ifade etmektedirler. Ayete göre bir erkek iki kadının payını alacaktır.⁵⁴³

İncelediğimiz şer'iyeye sicillerinde de durum böyledir. Mesela Seyyide Şemsi vefat edince terikesi oğlu Seyyid Mehmed'e ve kızları Şerife Aişe ile

⁵⁴¹ Nisa 4/11, (يُصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ) "Allah çocuklarınız hakkında, erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder. Eğer kadınlar ikinin üstünde ise, bırakılanın üçte ikisi onlarındır; şayet bir ise yarısı onundur."

⁵⁴² Hadis mealen şöyledir: Bir kadın iki kızıyla gelerek: "Ey Allah'ın Resülü, bu iki kız Sabit İbnu Kays'in kızlarıdır. Babaları Uhud'da seninle beraber cihad ederken şehid oldu. Kızların amcası, babalarından kalan malların ve miraslarının tamamını aldı ve kızlara hiçbir şey bırakmadı. Bu hususta ne dersiniz ey Allah'ın Resülü. Allah'a yemin ederim bunlar malları olmadıkça asla evlenemezler de!" dedi. Resulullah (sav): "Bunlar hakkında Allah hükmeder" cevabını verdi. Arkadan Nisa suresi nazil oldu: "Allah çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kızın hissesi kadar tavsiye eder..." (Nisa 11). Resulullah (sav): "Bana kadını ve sahibini çağırın!" dedi. çocukların amcasına: "Babalarından kalan malın üçte ikisini kızlara, sekizde birini kızların annesine ver, geriye kalan da senindir" dedi. Bkz., Ebu Davud, "Feraiz" 4; Tirmizi, "Feraiz" 4; İbn Mace, "Feraiz" 2; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 352.

⁵⁴³ Bkz., Serahsi, **el-Mebsut**, XXIX, 147.

Şerife İsmihan'a kalmıştır. Kızların erkek kardeşi olduğu için farz sahibi olmaktan çıkmışlar ve asabe sıfatıyla mirası ikili birli şeklinde paylaşmışlardır. Buna göre dört hisseye ayrılan mirasın iki hissesini Seyyid Mehmed; bir hissesini kızlardan biri; bir hissesini de diğer kız almıştır. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da Bektâş mahallesinde bundan akdem vefât iden Seyyide Şemsi bint-i Mehmed’in verâseti sadrî-i kebîr oğlu Seyyîd Mehmed Çelebi ile sadrîye-i kebîre kızları Şerîfe Aişe’ye ve Şerîfe İsmihân’a münhasıra olduğu şer’an zâhir ve mütehakkık oldukdan sonra mezbûre Şerîfe Aişe meclis-i şer’-i şerîfde merkûman Seyyid Mehmed Çelebi ve mezbûre Şerîfe İsmihân tarafından husûs-ı âtîü’l-beyâna vekîl olub Mehmed Çelebi ibn Ahmed Efendi ve el-Hâc Ali Çelebi ibn Mehmed şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan zevci Ali ibn el-Hâc Mehmed mahzârlarında bî-tav’ihâ ikrâr ve itirâf idüb vâlidemiz müteveffiyeye-i mezbûre muhallelâtından olub mahalle-i mezbûrde vâkî’ bir tarafı Üstâd Ali mülkü ve bir tarafı Hasan Çelebi mülkü ve ba’zen Temürçi mülkü ve bir tarafı Kulaklı kadî mülkü ve bir tarafı tarîk-i âm ile mahdûd iki bâb toprak örtülü evleri ve bir bâb kiremid örtülü evi ve beyt-i mâ ve bir serv ağacını ve eşcâr-ı müsmire ve bir mikdâr havluyu müştemil olan menzil âlâ mâ-farazallâhu te’âlâ beynimizde taksîm olundukda menzil-i mezbûrdan iki sehîmi mezbûr es-Seyyid Mehmed Çelebi’ye ve şark tarafında vâkî’ bir bâb kiremid örtülü evi ve bir mikdâr havluyu müştemil olan menzil müvekkile-i mezbûre Şerîfe İsmihân’ın hisesine ta’yîn olunub benim bir sehîm hissem bâkî kalmışdı el-hâletü-hâzihi bana âid olan bir sehîm hisse-i şâyi’amı menzil-i mezbûre vâzi’ül-yed olmağla mezbûr es-Seyyid Mehmed Çelebi’den da’vâ eylediğimde beynimize müslimûnu muslihûn tavassut idüb beni beş bin beş yüz akçe üzerine sulh eylediklerinde ben dahi sulh-ı mezkûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûru meclis-i sulhda merkûm Seyyid Mehmed Çelebi yedinden bi’t-temâm ve’l-kemâl ahz ve kabz eyledim ve mezbûr-ı menzil-i mezbûrede olan rûb’ hisseye müteallik da’vâ ve nizâ’ım kalmamışdır...”⁵⁴⁴

⁵⁴⁴ MŞS 100-92/3.

Bu örneğimiz de üvey babalarıyla birlikte bir oğul ve bir kızın mirasçılığıyla ilgilidir. Hanımının çocukları olduğu için üvey baba terikenin ¼'ünü almış; geri kalan üç hisse yine ikili birli taksim usûlüne göre oğul ve kız arasında pay edilmiştir. Yani üç hissenin ikisi oğula, biri de kıza verilmiştir. Metinde her ne kadar oğula isabet eden hisseden bahsedilse de diğer mirasçıların paylarını tespit etmek mümkündür. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da Bektâş mahallesinden olub otuz seneden mütecâviz gaib-i ani’l-belde olan Abdi bin Mehmed meclis-i şer’de işbu râfî’l-kitâb el-Hâc İbrâhim bin Ahmed mahzârında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüb mahalle-i mezbûrda vâki’ olub mukaddemâ etrâf-ı selasesi Mehmed ve Ali mülkleri ve hadd-ı râbi-i tarîk-i âm ile mahdûd olan bir bâb saz örtülü evi ve eşcâr-ı müsmireyi müştemil vâlidem nâm hâtûnun mülkü olub bâ’de vefâtiha verâseti benim ile kız karındaşım Hânım ve Üğey bâbâımız zevci Mehmed’e münhasıra olmağla menzil-i mezkûr dört sehîmden iki sehîmi bana isâbet idüb mülk-i mevrûsem olmuş iken...”⁵⁴⁵

Kızın mirasçılığıyla ilgili bir diğer örneğimiz Kara Aişe'nin terikesini erkek kardeşinin oğluya (ölenin oğlunun oğluya) paylaşan Esmâ Hatun'un durumudur. Buna göre tek farz sahibi mirasçı olan kız mirasın yarısını; asabe sıfatıyla İsmail de kalanı almıştır. Örnek sicil kaydımız şu şekildedir.

“Medîne-i Mağnisa’da Alaybeği Mahallesi’nde sâkin iken bundan akdem müteveffiye olan Kara Aişe Hoca ibnet-i Mehmed’in verâseti sadriyye kebîre kızı Esmâ Hâtûn ile oğlunun oğlu İsmail’e münhasıra olduğu lede’ş-şer’îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra bint-i mezbûre ve ibnû’l-mezbûr Halil’in taleb ve ma’rifeti ve ma’rifet-i şer’le tahrîr u bey’ u taksîm olunan terike-i müteveffât-ı mezbûredir ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi’l-yevmi’s-sâbi’ aşar min-Cemâziyi’l-âhir li-sene selâse ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhü’l-bâkî 1207 (grş.)

Hisse-i bint-i mezbûr 603, 5 (grş.)

⁵⁴⁵ MŞS 100-116/2.

*Hisse-i ibn-i mezbûr 603, 5 (grş.)*⁵⁴⁶

İslam miras hukukunda kardeşlerden erkek kardeşe iki kız kardeş payı verilmesinin, kocaya da karısının aldığı payın bir kat fazlasının verilmesinin hikmetleri daha önce de bahsettiğimiz gibi muhtelif olabilir. Bazı müellifler erkeğin kendi nafakasını, karısının, çocukların, hatta gerekirse yakın akrabalarının nafakasını teminle mükellef olmasını, kadının evli olduğu takdirde kendi nafakasını dahi kendi malından temin etmekle mükellef olmamasını, erkeğin cihat ile ve akrabalarından birinin hataen cinayet işlemesi halinde diyet borcunu ödemeye katılmakla mükellef olduğu halde kadının böyle bir mükellefiyetinin bulunmamasını, buna mukabil kadının malını artırmak için her türlü ticari, sınai ve zirai faaliyetlerde bulunabilmek hakkına sahip olmasını kadının lehine bir durum olarak yorumlamışlar, erkeğin kadına nispetle mali bakımdan biraz daha himayeye mazhar olmasının hikmetinin bu olduğu görüşünü savunmuşlardır.⁵⁴⁷

6- Oğul Kızı

Oğul kızı bazı durumlarda kız çocuğunun yerine geçer ve kız çocukları için geçerli olan feraiz hükümleri uygulanır. Mesela ölenin kızı yoksa oğlunun kızı onun yerine geçer. Ölenin oğlu veya kızı bulunmaz, oğlunun da bir tane kızı olursa terikenin yarısını alır. Aynı durumdaki oğul kızı birden fazla ise, üçte ikiyi aralarında eşit olarak paylaşırlar. Ölenin oğlu bulunmaz ve oğlunun kızı ölenin bir kızı ile birlikte bulunursa altıda bir alır. Aynı durumda ölenin birden fazla kızı varsa oğul kızı mirasçı olamaz. Bu durumyla kızıdan ayrılır. Ölenin oğlu olmayıp da, onun oğul ve kızları beraber buldukları takdirde, müşterek asabe olurlar ve ashabü'-ferâiz'den artanı ikili-birli paylaşırlar. Oğlun kızları oğul ile birleştiklerinde mirasçı olamazlar.⁵⁴⁸ İncelediğimiz sicil defterlerinde bu duruma örnek teşkil edebilecek bir kayda maalesef rastlayamadık.

⁵⁴⁶ MŞS 273-181/1.

⁵⁴⁷ Bkz. Hamza Aktan, **a.g.e.**, 110.

⁵⁴⁸ Bkz., Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 114-125.

7- Öz Kız Kardeş

Öz kız kardeş de oğul ve kızın olmadığı durumlarda kız çocuğu gibi muamele görür. Mirasçılığı özetle şu şekildedir: Bir tane ise terikenin yarısını alır. İki veya daha çok ise üçte ikiyi paylaşırlar. Ölenin ana-baba bir kız kardeşi aynı durumdaki erkek kardeşiyle birlikte bulunurlarsa, müşterek asabe olurlar ve ashabü'l-ferâiz'den artanı ikili-birli paylaşırlar. Ölenin kızı, oğlunun kızı ve oğlunun, oğlunun kızı ile birlikte bulunurlarsa asabe olup kalanı alırlar. Ölenin oğlu, oğlun oğlu, babası veya sahîh dedesi ile birlikte bulunurlarsa mirasçı olamazlar.⁵⁴⁹ Tespit ettiğimiz bir kayıтта öz kız kardeşin mirasçılığı söz konusu iken terikeden ne kadar pay aldığı belirtilmemiştir. Ancak ferâiz hükümlerine göre taksim yapıldığına göre öz kız kardeşin, tek olması hasebiyle, mirasın yarısını aldığı muhakkaktır. Sicil kaydımızın bizi ilgilendiren kısmı şu şekildedir:

“Fi'l-asl livâ-ı Hamidde Eğirdir kazâsına tâbi“ Gökdere nâm karyeden olub bundan akdem mahrûse-i Mağnisa'da Yarhasanlar mahallesinde sâkin iken vefât iden Ahmed bin Yûsuf'un verâseti li-ebeveyn kız karındaşı Hadice ile li-ebeveyn ammisi oğlu Hasan bin Mahmûd'a münhasıra olduğu şer'an zâhir ve mütehakkık oldukdan sonra...”⁵⁵⁰

Konuyla ilgili bir diğerk örneğimiz öz kız kardeşin öz erkek kardeş ile birlikte mirasçı olduğu sicil kayıdır. Bu kayıтта da öz kız kardeşin ne kadar hisse aldığı belirtilmemiştir. Ancak ferâiz hükümlerine göre öz kız kardeş ve öz erkek kardeşin asabe sıfatıyla farz sahiplerinden artanı ikili birli yöntemle paylaşmış olması gerekir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Beldetü'l-muvahhidîn Medine-i Mağnisa'da el-Hâc İvâz Paşa mahallesinden olub bundan akdem cezîre-i Girid seferinde fevt olan Hüsrev Çâvûş oğlu Abdi Çâvûş'un verâset-i zevce-i metrûkesi Aişe bint-i Hüseyin Çâvûş ile vâlidesi Zâhîde ve li-ebeveyn karındaşları İbrâhim Çelebi ve Aişe nâm mahzârında olduğu şer'an zâhir ve mütehakkık oldukdan sonra...”⁵⁵¹

⁵⁴⁹ Bkz., Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 125-136.

⁵⁵⁰ **MŞS** 100-103/2.

⁵⁵¹ **MŞS** 100-123/3.

Mirasçılarının paylarının zikredildiği bir diğer sicil kaydımız konumuz için en iyi örneklerden biridir. Ölenin evlatlar sınıfından sadece kızları veya sadece oğul kızları bulunuyorsa bu durumda öz kız kardeşler asabelik (asabe ma'a'l-ğayr) sıfatı kazanırlar. Kız evlatlar paylarını aldıktan sonra öz kız kardeşler asabe olarak mirastan kalanı alırlar. Bu hüküm sünnetle sabittir. Hz. Peygamber kız, oğul kızı, kız kardeşten ibaret olan mirasçılarının paylarını tespit ederken kıza yarım hisse, oğul kızına üçte iki hisse tamamlanması için altıda bir hisse, kız kardeşe de kalanı ayırmıştır.⁵⁵² Bu sicil kaydımızda da 24 sehim üzerinden paylaşılan terikenin yarısı (12 sehim) tek olması hasebiyle kıızı Abide'ye; ölenin çocukları var diye eşi Mihriban'a 1/8 hisse (3 sehim); yine ölenin çocukları var diye ana Ümmühânî'ye 1/6 hisse (4 sehim) ve farz sahiplerinden artan 5 hisse de öz kız kardeş Aişe'ye verilmiştir. Sicil kaydının konumuzla ilgili kısmı şu şekildedir:

“... Ahmed dahi fevt oldukda verâseti li-ebeveyn hemşîresi merkûm Aişe ve sulbîye kıızı mezbûre Abide ve vâlidesi mezbûre Ümmühânî ve zevce-i metrûkesi Mihriban'a münhasıra olmağla sülûsan-ı mezbûr yiğirmi dört sehim itibar olunub sihâm-ı merkûmeden on iki sehîmi kıızı mezbûre Abide ve üç sehim zevce-i metrûkesi Mihriban ve beş sehm kızkarındaşı müvekkîle-i merkûm Aişe'ye ve dört sehim mezkûre Ümmühânî'ye isâbet eyledikde...”⁵⁵³

8- Baba Bir Kız Kardeş

Baba bir kız kardeş ölene baba tarafından bağlandığı için, ölene bağlılığı hem ana hem de baba tarafından olan öz kız kardeşin bulunmadığı yerde öz kız kardeş gibi muamele görür. Öz kız kardeş bulunduğu takdirde baba bir kız kardeş kız kardeşler sınıfını tamamlayıcı bir varis olarak muamele görmektedir. Başka bir ifade ile baba bir kız kardeşin öz kız kardeşe göre durumu, oğul kızının kıza göre olan durumuna benzer. Baba bir kız kardeşin ifade ettiğimiz bu statüsü icma ile sabittir.⁵⁵⁴

⁵⁵² Buharî, *Ferâiz*, 8, 12; Tirmizi, *Ferâiz*, 4; İbn Mace, *Ferâiz*, 2; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 389.

⁵⁵³ **MŞS** 100-126/1.

⁵⁵⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 13-14.

Baba bir kız kardeşin mirasçılığı özetle şu şekildedir: Ana-baba bir kız kardeş bulunmazsa baba bir kız kardeş onun yerini alır. Bir tane ise kız çocuğunda olduğu gibi terikenin yarısını alır. Yine aynı şekilde birden fazla iseler üçte ikiyi eşit olarak paylaşırlar. Ana-baba bir kız kardeş bir tane ise baba bir kız kardeş altıda bir alır; ancak birden fazla ise baba bir kız kardeş mirasçı olamaz. Baba bir kız kardeş baba bir erkek kardeşle birlikte bulunursa, müşterek asabe olurlar, kalanı ikili-birli paylaşırlar. Son olarak, Ölenin oğlu, oğlunun oğlu veya babası, dedesi, ana-baba bir erkek kardeşleri, asabe olan ana-baba bir kız kardeşleriyle beraber bulunurlarsa mirasçı olamazlar.⁵⁵⁵

Baba bir kız kardeşin durumunu içinde red meselesininde bulunduğu bir örnekle açıklamaya çalışalım. Vefat eden Fazlı'nın mirasına baba bir kız kardeşi Hatice Hatun ile ölenin ninesi (cedde-i sahiha) ve ana-baba bir kız kardeşi ortak olmuştur. Bu meseleye göre baba bir kız kardeş, öz kız kardeşle birlikte bulunduğu için 1/6 hisse alacaktır. Çünkü Hz. Peygamber bir kızla birlikte bulunan oğul kızına, kızlar hissesi kabul edilen 2/3 oranına tamamlanması için 1/6 hisse tahsis etmiştir.⁵⁵⁶ Burada da baba bir kız kardeşin öz kız kardeşe göre durumu, oğul kızının ölenin bir kızı ile birlikteki durumuna kıyas edilmiştir. Daha sonra ninenin durumunu incelediğimiz yerde göreceğimiz gibi nine bir tane olduğu için terikenin 1/6'sına hak sahibi olmuştur. Öz kız kardeş de tek olması hasebiyle terikenin yarısını alacaktır. Şema ile açıklarsak;

$$\begin{array}{rcccl}
 \text{Nine} & - & \text{Öz Kız Kardeş} & - & \text{Baba bir kız kardeş} \\
 \frac{1}{6} & - & \frac{1}{2} & - & \frac{1}{6} \\
 \text{Paydaları eşitlediğimizde:} & & & & \\
 \frac{1}{6} & - & \frac{3}{6} & - & \frac{1}{6} \quad \text{olur.}
 \end{array}$$

Görüldüğü gibi burada ortak payda (mahrec) 6 olduğu halde payların toplamı (1+3+1=) 5 yapmaktadır. Bu durumda artan bir hisse asabe sınıfından kimse bulunmadığı için yine pay sahiplerine payları oranında iade edilecektir.

⁵⁵⁵ Bkz., Hamza Aktan, **a.g.e.**, s. 136-144.

⁵⁵⁶ Buhârî, *Ferâiz*, 8; Tirmizî, *Ferâiz*, 4; İbn Mâce, *Ferâiz*, 2; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 389.

İşte bu fazlalığın tekrar farz sahiplerine iade edilmesine “reddiye” denmektedir.⁵⁵⁷ İade işlemi için takip edilecek usul terikeyi altı paya değil beş paya bölmektir. Diğer bir deyişle artık ortak payda altı değil beş kabul edilecektir. Yine şema ile gösterecek olursak,

$$\frac{\text{Nine} - \text{Öz Kız Kardeş} - \text{Baba bir kız kardeş}}{\frac{1}{5} - \frac{3}{5} - \frac{1}{5}}$$

şeklinde olacaktır. Buna göre 2811 kuruşluk hisselerin 1/5'i ninenin (562 kuruş); 3/5' öz kız kardeşin (1686 kuruş) ve 1/5'i de (562 kuruş) baba bir kız kardeşindir. İlgili sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medîne-i Mağnisa’da Çaprastlar-ı Kebîr Mahallesi’nde sâkin iken bundan akdem fevt olan Fazlı Oğlu Ahmed bin Hacı Mehmed’in verâseti min-kıbeli’l-ümm ceddesi Fatıma Hâtûn ibnet-i Ahmed ile li-ebeveyn kız karındaşı Âişe Hâtûn ve li-eb kız karındaşı Hatice Hâtûn’a münhasıra olduğu lede’s-şer’î’l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra müteveffâ-yı mezbûrun sülûs malından vesâyâ-yi muayyene ve gayr-i muayyenesini tenfize vasî nasb ve ta’yîn eylediği ber-vehc-i şer’î sâbit olan Hacı Mustafa bin Ahmet ve vârisân-ı mezbûrân taleb ve ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le tahrîr ve bi-l-müzâyede bey’

⁵⁵⁷ İslam Miras Hukukunda nassla belirlenmiş hisseler hak sahiplerine paylaştırılırken bazı meselelerde hisselerin toplamı malın toplam miktarı olan meselenin mahrecine (paydasına) ulaşmamaktadır. Dolayısıyla mevcut taksim ile yetinildiği zaman malın tamamı paylaştırılmamaktadır. Özellikle farz hisseler taksim edildikten sonra kalanı alan asabe yoksa problemlerin çözümü noktasında Hz. Peygamber (sav)’den bir rivayete rastlayamadık. Ancak Sahabe’den; Hz. Ali, Ömer, İbn Mesud, İbn Abbas’ın da içinde bulunduğu kimi hukukçular bu durumda fazla olan malın koca ve karı dışındaki mirasçılara farz hisseleri oranında red yapılması şeklinde hüküm vermişlerdir. Hz. Osman ise karı ve kocaya da ret yapılabileceğini ifade etmektedir. İbn Mesud ise; koca, karı, öz kız ile bulunması durumunda oğlun kızı, öz kız kardeş ile bulunması durumunda baba bir kız kardeş, anne ile birlikte buldukları zaman ana bir kardeşler ve farz hisse sahipleri ile bulunduğu zaman nineler dışındaki farz hisse sahiplerine ret yapılabileceği yönünde hüküm vermiştir. Zeyd b. Sabit ise ashab-ı feraiz hisselerini aldıktan sonra kendilerine fazladan bir şey verilemeyeceğini, aksine fazlalığın beytülmale aktarılacağını beyan etmektedir. Bkz. Serahsî, **el-Mebsût**, XXIX, 218.

olunan terike-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi'l-yevmi'l-hamîs min-şehr-i Rebî'l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 2811 (grş.)

Hisse-i cedde-i mezbûre 562 (grş.)

Hisse-i uht li-ebeveyn-i mezbûre 1686 (grş.)

Hisse-i uht li-eb-i mezbûre 562 (grş.)⁵⁵⁸

Bu sicil kaydı örneğimizde de mûris Halil b. Halil'in mirası; anası Aişe hatun'a, ana bir erkek kardeşi Mehmed'e ve baba bir kız kardeşleri Ümmü Gülsüm ve Emine'ye olmak üzere toplam dört kişiye kalmıştır. Neticede ölenin birden fazla kardeşi bulunduğu ana ve ana bir kardeşin her birine 1/6 pay⁵⁵⁹ verilmiş; iki adet baba bir kız kardeşlere de terikenin 2/3'ü aralarında eşit bir şekilde paylaştırılmıştır. Şemayla gösterecek olursak:

Ana — Ana bir Kardeş — Baba bir kız kardeş — Baba bir kız kardeş
 $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{6}$ mirasın $\frac{2}{3}$ ' sini paylaşacaklar.

Paydaları eşitlediğimizde:

$\frac{1}{6}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{2}{6}$ $\frac{2}{6}$ olur.

⁵⁵⁸ MŞS 273-10/1.

⁵⁵⁹ Bu durumda Ana'nın payı 1/6 oranında olacaktır. Çünkü Nisa suresinin 11. ayetinde (فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمَّهِ السُّدُسُ) “Kardeşleri varsa, altıda biri annesindir.” buyurulmaktadır.

Ana bir kardeşlerin durumunu da Nisa suresinin 12. ayeti açıklamaktadır. (وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَكُلُّهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثَّلَاثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ) “Eğer bir erkek veya kadına kelale yollu (çocuğu ve babası olmadığı halde) varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. “

Buna göre 3030 kuruşluk mirasın 505 kuruşu anaya, 505 kuruşu ana bir kardeşe, 2/3'lük kısmı olan 2020 kuruş da baba bir kız kardeşlere paylaştırılmış ve her birine 1010 kuruş verilmiştir. İlgili sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medîne-i Mağnisa'ya muzâ'af Emlâk Nahiyesi'ne tâbi' Kara Ali Karyesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan Halil bin Halil'in verâseti vâlidesi Âişe Hâtûn ibnet-i Abdullah ile li-ümm er karındaşı Mehmed bin Hüseyin ve li-eb kız karındaşları Ümmü Gülsüm ve Emîne'ye münhasıra olduğu lede'ş-şer'î'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra vârisân-ı mezbûran taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr u taksîm-i bihâ olunan terike-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi'l-yevmi'l-hâdî ve 'işrîn min-Cemâziyi'l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 3030 (grş.)

Hisse-i ümm-i mezbûre 505 (grş.)

Hisse-i ah li-ümm-i mezbûre 505 (grş.)

Hisse-i uht li-eb-i mezbûre 1010 (grş.)

*Hisse-i uht li-eb-i mezbûre 1010 (grş.)*⁵⁶⁰

9- Ana Bir Kardeşler

Ana bir kardeşler, Kuran tarafından farz hisse takdir edilen diğer bir sınıftır.⁵⁶¹ Kuran-ı Kerim'de kardeşlerle ilgili iki farklı ayette iki farklı farz hisseden bahsedilmektedir.⁵⁶² **Sa'd b. ebî Vakkas**, Nisa suresinin 12. ayetinde

⁵⁶⁰ MŞS 273-51/3.

⁵⁶¹ Nisa 4/12, وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَ لَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ (كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ) “Eğer bir erkek veya kadına kelale yolu (çocuğu ve babası olmadığı halde) varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar.”

⁵⁶² Diğer ayet yine Nisa suresinin 75. ayetidir. يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنَّ امْرَأَتَكَ إِذْ قَدَّمْتَهُ عَلَيْكَ مَعَ وَالِدَيْكَ إِذِ الْوَالِدَانِ أَحْسَنُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِن كُنْتُمْ عَائِلًا وَوَالِدَاكَ عَائِلًا مِّمَّا تَرَكَ وَالِدَاكَ وَوَالِدَاكَ عَائِلًا مِّمَّا تَرَكَ فَالِهُمَا نَصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِن لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ هَلْكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَ لَهُ أُخْتٌ فَلِهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِن لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِن كَانَتَا اثْنَتَيْنِ

bahsi geçen kardeşlerin ana bir kardeşler olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶³ Hz. Ebu Bekir da bu ayetin ana bir kardeşlerin hükmünü ifade eden ayet olduğunu bildirmiştir.⁵⁶⁴ Ana bir kardeşler ölene baba tarafından akraba değillerdir. Hisseleri anneye benzer, erkek ve kız ayrımı olmaksızın eşit paylaşırlar ve asabe olmazlar. Ayette ifade buyrulduğuna göre ana bir kardeşler bir tane olduklarında altıda bir hisse alırlar. Birden fazla olmaları durumunda ise üçte bir hisseyi erkek-kız ayrımı olmaksızın aralarında eşit olarak paylaşırlar. Yine ayetin delaletiyle ana bir kardeşlerin mirasçı olmaları ölenin “kelale” olması şartına bağlanmıştır.

“Kelale”nin tanımında önceleri tam bir fikir birliği oluşmamakla birlikte daha sonra varılan genel kanaat kelalenin, varisleri arasında baba ve çocuğu olmayan kimse olduğu şeklindedir.⁵⁶⁵ Ana bir kardeşlerin mirasçı olabilmeleri için ölenin babasının, dedesinin (babasının babası), dedelerinin babalarının, kız veya erkek evladının, erkek çocuklarından kız veya erkek torunlarının bulunmaması gerektiğinde icma vaki olmuştur.⁵⁶⁶ Nitekim incelediğimiz sicil kayıtlarında ana bir kardeşlerin bu şartlar doğrultusunda mirasçı olduklarını görüyoruz.⁵⁶⁷ Meselâ Gürhane mahallesinde vefat eden Hatice Hatun'un mirası kocası Mehmed ile ana bir erkek kardeşi Abdurrahman'a kalmıştır. Mûrisin

(فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ) “Senden fetva isterler, de ki: “Allah size ikinci dereceden mirasçılar hakkında fetva veriyor: “Şayet çocuğu olmayıp bir kızkardeşi bulunan kimse ölürse, bıraktığının yarısı kızkardeşe kalır. Fakat kızkardeşinin çocuğu yoksa kendisi, ona tamamen varis olur. Eğer iki kızkardeş kalmışsa, bıraktığının üçte ikisi onlardır. Eğer mirasçılar erkek ve kadın kardeşlerse, erkeğe, iki dışının hissesi kadar vardır.”

⁵⁶³ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 4.

⁵⁶⁴ Beyhakî, Ahmed b.Hüseyin b. Ali b.Musa Ebu Bekir, **es-Sünenü'l-kübrâ**, Thk: Muhammed Abdülkadir Ata, Mekke 1994, VI, 231.

⁵⁶⁵ Beyhakî, a.g.e., VI, 231.

⁵⁶⁶ Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 4; İbn Rüşd, **Bidayetü'l-müctehid**, II, 315.

⁵⁶⁷ **MŞS** 100-27/2, “*Mahrûse-i Mağnisa kazâsına tâbi' Karaoğlanlı karyesi hatîbi olub mukaddemâ vefât iden Veli Halife ibn Abdullah nâm kimesnenin verâseti zevce-i metrûkesi Nesli bint-i İbrahim ve sulbî oğulları Mahmûd ve Mehmed'e münhasıra olub kable'l-kismete mezbûr Mahmûd dâhi fevt oldukda verâseti vâlidesi mezbûre Nesliye li-üm kız karındaşı Nefise ve li-eb er karındaşı merkûm Mehmed'e münhasıra olub...*”

çocukları olmadığı için koca mirasın yarısını, ana bir erkek kardeş de 1/6 farz hissesini ve red yoluyla mirasın geri kalan kısmını almıştır. Kocanın reddeden istifade edemediğini daha önce belirtmiştik. Neticede mirasın yarısı kocaya yarısı da ana bir kardeşe gitmiştir.

Söz konusu sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medîne-i Magnisa’da Gürhâne Mahallesi’nde sâkin iken bundan akdem vefât eden Hatice Hâtûn ibnet-i el-Hâc Ali’nin verâseti zevc-i metrûku Mehmed bin Abdulah ile li-ümm er karındaşı Abdurrahman ibn-i Mehmed’e münhasıra olduğu lede’ş-şer’î’- enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra vârisân-ı mezbûran taleb ve ma’rifetleri ve ma’rifet-i şer’le tahrîr ve bi-l-müzâyede bey’ ve taksîm olunan terike-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi’l- yevmi’s-sâlisi aşer min-Cemâziyi’l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu’l-bâkî 1860 (grş.) (li’t-taksîm)

Hisse-i zevc-i mezbûre 930 (grş.)

Hisse-i ah-i li-ümm-ü mezbûre 930 (grş.) ⁵⁶⁸

Sicillerde muhallefât kayıtları bazen Arapça ibarelerle tutulduğu da oluyordu. Söz gelimi Yarhasanlar mahallesinden Hasan'ın muhallefat kaydı bu şekildedir. Sicil metnine göre Hasan'ın mirası iki hanımına (Şehrî ve Ayşe) ve ana bir kardeşi Mustafa'ya kalmıştır. Mirası nasıl bölüştüklerine dair bir açıklama olmasa da genel ferâiz hükümleri çerçevesinde, murisin çocukları bulunmaması hasebiyle hanımlara terikenin 1/3'ü eşit bir şekilde, ana bir kardeşe de tek olduğu için 1/6'sı ve red yoluyla kalanı verilmiştir.

Söz konusu Arapça muhallefat kaydı şu şekildedir:

⁵⁶⁸ MŞS 273-44/2.

“Muhallefât-ı el-merhûm Hasan bin Ali mahalle-i Yarhasanlar ve terike mine'l-verese zevceteyn Şehri bint-i Şeyhî ve Âyşe ehun li-ümm Mustafa vaka'a't-tahrîr fî Evâsıt-ı Rebi'l-âhîr sene 39”⁵⁶⁹

10- Dede

Ferâizde dede (cedd-i sahih) terimi ölenle arasına kadın girmeyen dedeler için kullanılır. Dede, baba yoksa yerine kaim olan mirasçıdır. Araya kadın girdiği takdirde dedeler sahih dede adını alamazlar. Bunlara “gayr-i sahih dede” denir. Asabe olamazlar, ancak zevi'l-erham olabilirler.⁵⁷⁰

Sahih dede; babanın bulunmadığı durumlarda, baba gibi mütalâa edilmiştir. Baba vâris ise, dede düşer. Bu hususta icma hasıl olmuştur. Resûl-i Ekrem (sav)'in; babanın bulunmadığı bir durumda, dedeye aynen onun gibi muâmele edilmesini tavsiye ettiği bilinmektedir. İki kız ile birlikte vâris olan dede hakkında Hz. Peygamber'e hissesinin olup-olmadığını sorulmuş, O da: "-Sana altı da bir hisse var" cevabını vermiştir. Dede meselesini öğrendikten sonra giderken: "-Sana bir altı da bir daha var" buyurmuştur.⁵⁷¹ Bu dedenin önce; "Ashâb-ı Ferâiz" hissesi olarak altıda bir pay alacağı, daha sonra (iki kızdan artan hisseye) asabe olarak da vâris olacağı delilidir. Sahih dede'nin dört hali vardır.

1- Mûrisin babası olmayıp, onun oğlu veya oğlunun ilânihaye oğlu ile bulunursa altıda bir (1/6) hisse alır.

2- Mûrisin kızı veya ilânihaye oğlunun kızıyla birlikte varis olursa altıda biri (1/6) ve asabe olarak kalanını alır.

3- Yalnızca asabelik hissesini alır. Şöyle ki, mûrisin sadece karısı varsa, dede de onunla birlikte vâris durumunda ise, asabe sıfatıyla kalan hisseyi alır.

⁵⁶⁹ **MŞS** 61-38/5.

⁵⁷⁰ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 64; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 317.

⁵⁷¹ Tirmizi, **Feraiz**, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV, 428.

4- Mûrisin babası hayatta ise; dede vâris olmaktan düşer. Zira baba; hem muayyen hisseyi almada, hem de asabe hususunda dedeyi düşürmektedir.

572

Manisa'ya ait incelediğimiz şer'iyeye sicili defterlerinde dedenin mirasçı olduğu ve yukarıdaki şartlar muvacehesinde hisse aldığı bir kayda maalesef rastlayamadık. Bunu dedenin, baba tarafından hacb edilmesine bağlamak mümkündür. Zaten günlük yaşamda da örneği son derece az olan bir durumdur.

11- Nine

Bilindiği üzere nine; anne veya baba tarafından büyük anneye denir. Ferâizdeki adı "Cedde-i Sahiha"dır. Kur'an'da nine hakkında herhangi bir nass yoktur. Ninenin mirasçılığı sünnetle belirlenmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti zamanında yanına vefat eden bir kimsenin (mûrisin) annesinin annesi gelip, mirâsını talep etmiş. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: "Allahû Teâla'nın kitabında senin için birşey bulamıyorum. Resûlallah (sav)'dan da bu hususta herhangi birşey işitmedim. Sen şimdi git, ben meseleni sahabe ile görüşeyim ve bir ictihadı varayım" buyurmuştur. Öğle namazından sonra; konuyu sahabeye açmış ve Muğîre b. Şûbe ayağa kalkarak: "Resûlallah (sav)'ın nineye altı da bir hükmettiğini duydum" demiştir. Bunun üzerine nineye terikenin altı da biri (1/6) verilmiştir.⁵⁷³

Sahih nine'nin iki hali vardır:

1- Nineler ister ana ister baba tarafından olsun bir tane ise terikenin altıda birini (1/6) alır; birden fazla ise aynı oranı bölüşürler.

2- Mûrisin annesi hayatta ise; gerek anne tarafından, gerek baba tarafından nineler sâkit olur.⁵⁷⁴

⁵⁷² İbn Kudâme, el-Muğnî, VII, 64.

⁵⁷³ İbn Mace, *Ferâiz*, 3, 4; Tirmizi, *Ferâiz*, 10; Ahmed b. Hanbel, **Mûsned**, IV, 225; Muvatta, *Ferâiz*, 4; Dârimî, *Ferâiz*, 6.

⁵⁷⁴ Bkz. İbn Kudame, **el-Muğnî**, VII, 56.

Şimdi sicil kayıtlarından bir iki örnek vererek konuyu bitirmek istiyoruz. Mesela, Hasan vefat edince mirası babası Ömer ile anne tarafından ninesi (anne annesi) Ümmühânî Hatun'a kalmıştır. Nine tek olduğundan 1/6 hisse, baba da mûrisin çocukları bulunmadığından önce 1/2'sini daha sonra da kalanını almıştır. Buna göre 1724 kuruşluk terikenin 1/6'sı (287 kuruş) nineye, 1/2'si (862 kuruş) ve kalanı (575 kuruş) babaya (toplam 1436 kuruş) verilmiştir.

Bahse konu sicil metni şu şekildedir:

“...ba'dehû sagîr-i mezbûr Hasan dahi vefat idüb verâseti babası mezbûr Ömer ile min-kıbeli'l-ümm ceddesi mezbûre Ümmühani Hâtûn'a münhasıra olduğu lede'sş-şer'î'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra vârisân-ı mezbûran taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le taksîm olunan terike-i sagîr-i mezbûrdur ki ber-vech-i âti zikr olunur. Fi'l-yevmi's-sâbi' min-Cemâziyi'l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

1724 (li't-taksîm)

Hisse-i eb-i mezbûr 1436 (grş.)

Hisse-i cedde-i mezbûre 287 (grş.)⁵⁷⁵

Yine Manisa'da Çapraştırlar-ı Kebîr mahallesinden Fazlı'nın verâseti anne tarafından ninesi Fatıma'ya, öz kız kardeşi Aişe ile baba bir kız kardeşi Hatice Hâtun'a münhasıra olduğu mahkemece tespit edilmiştir. Bu meselede de nine yukarıdaki meselede olduğu gibi 1/6 hisse almıştır. Ancak burada bir red meselesi söz konusu olduğundan 1/6 yerine 1/5 hisse almıştır. Konunun ayrıntısı için 165. sayfaya bakılabilir.

“Medîne-i Magnisa'da Çapraştırlar-ı Kebîr Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan Fazlı Oğlu Ahmed bin Hacı Mehmed'in verâseti min-kıbeli'l-ümm ceddesi Fatıma Hâtûn ibnet-i Ahmet ile li-ebeveyn kız karındaşı Âişe Hâtûn ve li-eb kız karındaşı Hatice Hâtûn'a münhasıra olduğu lede'sş-

⁵⁷⁵ MŞS 273-43/2.

şer'î'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra müteveffâ-yı mezbûrun sülûs malından vesâyâ-yi muayyene ve gayr-i muayyenesini tenfize vasî nasb ve ta'yîn eylediği ber-nehc-i şer'î sâbit olan Hacı Mustafa bin Ahmet ve vârisân-ı mezbûrân taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve bi-l-müzâyede bey' olunan terike-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âtî zikr olunur. Fi'l-yevmi'l-hamîs min-şehr-i Rebî'î'l-evvel li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Sahhu'l-bâkî 2811 (grş.)

Hisse-i cedde-i mezbûre 562 (grş.)

Hisse-i uht-i li-ebeveyn-i mezbûre 1686 (grş.)

Hisse-i uht-i li-eb-i mezbûre 562 (grş.)⁵⁷⁶

* * *

Buraya kadar sicillerde tespit edebildiğimiz âile hukukuyla ilgili kayıtları İslam hukuku mantığı içinde açıklamaya çalıştık. Bu konu içinde en çok değindiğimiz husus şüphesiz miras hukukuyla ilgilidir. Elbette İslam miras hukukuna taalluk eden konular fıkıh külliyyatının ferâiz bölümlerinde daha geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Zevi'l-erham, mevla'l-'itâka, red ve avl meselesi gibi konuları ezcümle zikredebiliriz. Amacımız sicillerde tespit edebildiğimiz fikhî uygulamaların klasik fıkıh literatüründeki temellerine işaret etme ve onları bu doğrultuda kritiğe tabi tutma olduğundan, tezimizin sınırlarını aşmamak için âile hukukuyla ilgili bölümü burada sonlandırmak istiyoruz.

⁵⁷⁶ MŞS 273-10/1.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MANİSA ŞER'İYE SİCİLLERİNDE CEZA HUKUKU UYGULAMALARI

I- Giriş

İslam hukuku genellikle "ibâdât", "mu'âmelât" ve "ukûbât" diye üç ana bölüme ayrılır. Burada ele alacağımız ceza hukuku bahsi, fıkıhın "ukûbât" bölümünde incelenmektedir. Genel olarak ceza hukukunu, kamu yararını korumak amacıyla tayin edilen yasak fiiller ve bu fiillere karşı devletin uyguladığı cezaları düzenleyen hukuk dalıdır diye tanımlamak mümkündür.⁵⁷⁷ İslam ceza hukukunun beş temel amacı vardır. Bunlar; aklın, dinin, malın, canın ve neslin korunmasıdır.

Klasik fıkıh kaynaklarında bugünkü hukuk sistematğine göre bir tasnif bulunmadığından ayrıca "İslâm Ceza Hukuku" başlığı altında bir bölüm yoktur. Söz konusu bölüm genellikle Kitâbu'l-cinâyât, Kitâbu'd-diyât, Kitâbu'l-hudûd, Ta'zîr gibi başlıklarla incelenir.⁵⁷⁸ Genel kısmın sahasına giren, suçun mahiyeti, neveleri, unsurları, cezaî sorumluluk, cezaî sorumluluğun esası ve dereceleri, sorumluluğu ve cezayı kaldıran sebepler, cezanın mahiyeti, neveleri, infaz şekilleri, emniyet tedbirleri gibi konulara, her suçun ayrı ayrı anlatılışı sırasında yer verilmiştir.

Ceza Muhakemeleri Usûlü Hukuku da kısmen yukarıda isimlerini verdiğimiz başlıklar altında incelenmiştir. Bunun dışında konuyla ilgili Kitâbu Edebi'l-Kâdî, Kitâbu's-Şehâdât, Kitâbu'd-Da'vâ, Kitâbu'l-İkrar, Kitâbu's-Sulh gibi başlıkları da zikretmek mümkündür.⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Mustafa Cevat Akşit, **İslam Ceza Hukuku Ve İnsanî Esasları**, İstanbul 1976, s.33.

⁵⁷⁸ Bkz. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Câmi'u's-sağîr**, Beyrut 1406, s. 277 vd.; Serahsî, **el-Mebsût**, IX, 36 vd.; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 96 vd; Kâsânî, **Bedâi'u's-sanâi'**, VII, 33 vd.; Haskefî, **ed-Dürrü'l-muhtâr**, Beyrut 1386, IV, 3 vd.; İbn Nuceym, **el-Bahru'r-râik**, V, 3 vd.; VIII, 326 vd.; İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethi'l-kadir**, III, 29 vd; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IX, 38 vd.; Şirâzî, **el-Mühezzeb**, II, 265.

Osmanlı'da ceza hukuku muhâkemeleri şikâyet veya suç ihbarının mahkemeye veya güvenlik görevlilerine ulaşmasıyla başlar. Hazırlık soruşturması diye vasıflandırabileceğimiz bu safhada davacı delillerini -ki, çoğu kere bu deliller şahitlerden ibarettir- mahkemeye sunar ve mahkemeden bunları kayda geçirmesini ister. Mahkeme davanın konusuna göre gerekli tedbirleri alır. Subaşlar, daha önce de ifade edildiği gibi, Osmanlı hukuku işleyişinde âdeta emniyet görevlisi ve bir savcı işlevine sahiptir. Dolayısıyla kamu adına suç ihbarında bulunan ve zanlıları kâdının önüne getiren genellikle subaşlardır. Öte yandan kısas veya diyete müteallik suçlarda mağdur veya yakınları davacı durumundadır. Allah (kamu) haklarını ihlal eden suçlarda herkes suçu önlemek, önleyemiyorsa ihbar etmek zorundadır.⁵⁸⁰

Soruşturma çoğunlukla nâibler tarafından yapılmakta ve tahkikat maruz defterlerine tescil edilmekteydi. Özellikle adam öldürme ve yaralama davalarında nâibin mutlaka olay mahalline gidip soruşturma yaptığı görülmektedir. Şu kayıt Kırtık köyü civarında öldürülen bir şahıs için yapılan olay yeri incelemesine dair özgün bilgiler vermektedir.

“Medine-i Mağnisa mahâllâtından Cengi-zâde mahâllesi sükkânından Mehmed ve Ahmed ibn Habib nâm kimesneler meclis-i şer’-i hâtır-ı lâzımü’t-t-evkîrde her biri takrîr-i kelâm ve ta’bîr-i ani’l-merâm idüb bâbamız mezbûr Habib târih-i kitâbdan üç gün mukaddem sebt gicesi sabaha karşı odun getürmek için gidüb hâlâ mecrûhân maktûl olmağı taraf-ı şer’den üzerine varılıb keşf ve tahrîr olunmak matlûbumuzdur didiklerinde hâlâ livâ-ı Sarûhân’a ber-vech-i arpalık mutasarrıf olan emîrû’l-ümerâi’l-kirâm saâdetli Mehmed Paşa taraf-ı şerîflerinden Ahmed Beğ ibn Mehmed nâm kimesne ile fahrû’l-müderrisin Mevlânâ Yahya Efendi ta’yîn ve irsâl olundukda anlar dâhi zeyl-i hüccetde mestûrû’l-esâmi olan müslimîn ile üzerine vardıklarında fi’l-hakika Kırtık nâm karye haliye zeylinde ulu yolu üzerinde mezbûr Habib mecrûhân maktûl olub

⁵⁷⁹ Bkz. Serahsî, **a.g.e.**, XVI, 59 vd.; Kâsânî, **a.g.e.**, VII, 4; İbn Nuceym, **a.g.e.**, VI, 276; VII, 55; VII, 191; Haskefî, **a.g.e.**, V, 432 vd.; 'Alâu'd-dîn Semerkandî, **Tuhfetü'l-fukahâ**, Beyrut 1984, III, 369 vd.; İbn Âbidîn, **Haşiyetü İbn Âbidîn**, Beyrut 1421, VII, 398

⁵⁸⁰ Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, İstanbul 2004, s. 113.

başının sol tarafında balta yarası olduğu müşâhede olduğunu mevlânâ-yı mezbûr mahâll-i mezkûrda tahrîr idüb gelüb ihbâr itdikde vâki'-i hâl bi't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l yevmi's-sâdis-i aşer fî Muharremi'l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn badel elf."⁵⁸¹

Ceza yargılamasında önce davacı şikayetine veya suç isnadını beyan eder, davası özel şahıslar olabileceği gibi subaşı gibi örf ehlinen bir kimse de olabilir. Kâdı sanıktan ithamı cevaplandırmasını ister. Sanık suç işlediğini itiraf ederse kendi rızasıyla ikrar ve itiraf ettiği özellikle belirtilerek kayda geçirilir. Sanık yöneltilen suçlamayı inkar ederse kâdı bu kez davacıdan iddiasını ispat eden delil getirmesini ister. Davacı sunulabilir delili varsa hemen sunar veya kadıdan mehil ister. Mahkemeye sunacak delili olmayan veya verilen sürede delil ikamesinden aciz olan davalının önünde tek seçenek kalmaktadır. Sanığa yemin teklif etmek. Davacı sanığa yemin teklif etmezse veya yemin teklif edip de sanık yemin ederse suçun işlendiği ispat edilememiş olacağından sanık beraat eder. Sanık yeminden kaçınırsa (nükûl) ithamı kabul etmiş sayılır.⁵⁸²

⁵⁸¹ **MŞS** 100-19/2; Olay yeri incelemesine dair diğer bir kayıt da şu şekildedir:

MŞS 59-10/2, "Kazâ-i Mağnisadan Mahmud bin Abdü'n-nebi nam kimesne mahfel-i kazâya gelüb Mahmiyye-i Mağnisa mahallâtından Davud Fakih mahallesinde sakin Kudâtan Yusuf Efendi İbnü'l-Hâc Hasan nam Kâdının evinde zevcem Fatıma bint-i Abdurrahman nâm hâton ile müsâfir iken işbu târîh-i kitâb günü vakt-i asırda zevcem mezbûre hâton ata yonca verirken at sol böğrünü depüb ol darbeden zevcem mezbûre fevt olub kıbel-i şer'den üzerine varulub keşf olunub vukû'u üzre ketb ve tahrîr olunmak matlûbumdur didikde savb-ı şer'-i mutahhereden Mehmed Efendi ta'yîn olunub Mütesselim Ağa tarafından Ahmed Ağa ve zeyl-i kitâbda mestûru'l-esâmî olan müslimîn ile üzerine varıldıkda fi'l-vâki' mûmâ ileyh Yusuf Efendi'nin sâkin olduğu hânenin havlısında at yanında mezbûre Hâton fevt olmuş bulunub keşf olundukda mezbûrenin sol böğründe kara-bere olub vech-i meşrûh üzre meyti bulunduğın merkum Mehmed Efendi mahallinde ketb ve tahrir itdikten sonra kelüb alâ vukû'ihî haber virmeğın mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu. Tahrîran fi'l-yevmi's-sâlisi 'aşer min-muharremi'l-hârâm li-sene tis'un ve mietün ve elf."

⁵⁸² Bkz. Mehmet Akman, **a.g.e.**, s. 114-115; Örnek sicil kaydı için Bkz, **MŞS** 61-161/9 "Oldur ki Ayn-ı Ali mahallesinden Mehmed bin Mustafa Ramazân bin Mevlüd muvâcehesinde da'vâ idüb bıçak çıkarub şetm eyledi deyüb inkâr eyledikde kayd." [161/10] "Ba'dehu mezbûr Ramazân'a bıçak çakırmayub ve şetm itmedim deyub yemîn teklîf olundukda nükûl eyledikde kayd olundu."

Bazı davalarda ceza zamanaşımı söz konusu olduğundan kâdı, önüne getirilen davanın süresi içinde açılıp açılmadığını re'sen gözetmek zorundadır. İslam hukukunda ceza davalarından şahsî haklarla ilgili olan kısas, diyet ve zina iftirası davalarında zamanaşımı işlemez.⁵⁸³ Bununla birlikte Osmanlı uygulamasında da görüldüğü üzere bu tür davalarda padişahın koyduğu veya içtihatla belirlenmiş zamanaşımı süreleri geçerli idi. Bu süre kısas ve diyet davalarında on beş sene olarak belirlenmişti.⁵⁸⁴ Ta'zir suçları da aynı süreye tabi idi. Kazf suçunun dışındaki had suçlarında ispat vasıtası şahitlik olmak kaydıyla zamanaşımının kabul edildiği görülmektedir. Kaynaklarda belirli bir süre verilmemektedir.⁵⁸⁵

Şer'iyeye sici defterlerine yansımış pek çok ceza davasının sulh ile neticelendiği görülmektedir. Bu tür dostane çözümlerin davacının meseleyi mahkemeye taşımasından ancak ispatta aciz kalmasından sonra mahkeme dışında yapıldığı anlaşılmaktadır. Varılan sulh anlaşmasının ispat hukuku bakımından bir değeri olabilmesi için mutlaka kâdıya sunulması ve bir kâdı kararı olarak kayda geçirilmesi gerekmektedir. Sulhe konu davalar arasında hırsızlık, adam öldürme ve müessir fiil gibi had ve kısas davaları sayılabilir.⁵⁸⁶

Kısasa dair mahkeme ilamları kâdı tarafından şeyhülislamlığın incelemesine sunulurdu. Şeyhülislamlıkta tetkik edilen ilamlar gereği altına yazılarak mahkemeye iade edilirdi. Şeyhülislamlık makamının tasdikini havi ilamlar bu defa padişahın onayına sunulurdu. İrade-i seniyye sadır olmadıkça kısas uygulanmazdı. Şer'iyeye sicillerinde kısas uygulandığına dair kayıtlara rastlamak

Burada Mehmed b. Mustafa, Ramazan b. Mevlüd hakkında, kendisini bıçakla tehdit edip küfür ettiği gerekçesiyle davacı olmuştur. Ramazan önce iddiayı reddetmiş, yaptıklarını kabul etmemiştir. Muhtemelen Mehmed'e delili (beyyine) olup olmadığı sorulmuş; o da delil temini için mühlet istemiş fakat neticede davasını delillendirememiştir. Mehmed delil getirmekten aciz kalınca son çare olarak sanık Ramazan'a yemin teklif edilmiştir. Ancak Ramazan yeminden kaçınmış; dolayısıyla suçu kabul etmiştir.

⁵⁸³ Bkz. Cevdet Yavuz, "Dava", **DİA**, IX, 14.

⁵⁸⁴ Mehmet Akman, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁸⁵ Abdülaziz Bayındır, **İslâm Muhakeme Hukuku**, s. 134-135.

⁵⁸⁶ Bkz. Mehmet Akman, **a.g.e.**, s. 116-117.

neredeysse mümkün değildir. Konuyu daha çok mühimme defterlerinden takip etmek gerekmektedir. Nitekim Mehmet Akman, konuyla ilgili 3 numaralı mühimme defterinininden şu kararı nakletmiştir:

“Migalkara kâdısına hüküm ki: Mektub gönderüb kaza-yı mezbûrda Deveciler nâm karyeden Elif bint-i Mehmed nâm bakire meclis-i şer'a gelüb Ali nâm kimesne mahzarında dava idüb vâlideynüm tarlada iken evimüze gelüb bana güç eyleyüb bekaretüm izale eyledi didükde mezbûr Ali dahî ikrar idüb müseccel olduğın bildürmişsin. Buyurdum ki: Vüsûl buldukda ol bâbda emr-i şer' neyse icra olunub ve mezbûr, sabıkan bu makûle töhmet ile müttehem midür ve ne hallü kimesnedür teftiş olunub eğer töhmet-i sabıkası var ise kayd ü bend ile südde-i sa'âdetüme irsâl idüb ve kız dahi ne hallüdür âni dahî teftiş idüb arz idesin. 11 zilka'de 966”⁵⁸⁷

Şer'îye sicillerinden cezâ-infaz hukukuyla özellikle ölüm cezalarıyla ilgili hükümlere rastlamak oldukça güçtür. Çünkü kâdının verdiği hüküm Şeyhülislamlık makamına sunuluyor, Şeyhülislamlık da kendi görüşünü belirterek hükmü padişaha arz ediyordu. Padişah hükme onay verirse ceza infaz ediliyordu. Şer'îye sicillerinde çoğu zaman suçun gerçekleşip gerçekleşmediğine dair kayıtlar vardır. Suça karşılık verilen cezaları sicillerden tespit etmek bu yüzden zordur. Bundan dolayı ölüm cezalarının infazlarına dair hükümler daha çok mühimme ve kısas defterlerinde yer almaktadır. Kısas Defterleri, Divan-ı Hümayunda onanan cezaların icrasına ait hükümlerin kaydına mahsus defterlerdir. Kısas defterleri de Osmanlı ceza hukukunun işleyişi hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Bu defterlerin içerisinde iki kişi arasında vuku bulan münakaşa, yol kesme, gasp, eşkıyalık, alacak, ticari rekabet, firar, v.s. sebeplerle işlenen cinayetler ile devletin bu cinayetlere vermiş olduğu cezalar yer almaktadır. Bu cezalar arasında maktulun varislerinin katili affetmemesi sebebiyle katile kısas uygulanması olduğu gibi; maktulün varislerince katilin affedildiği ve kısastan vazgeçildiği de gözlemlenebilmektedir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁷ Bkz. Mehmet Akman, **a.g.e.**, s. 118.

⁵⁸⁸ Bkz., Ali Turan, **Yedi Numaralı Kısas Defteri (H. 1273-1278 / M. 1857-1862)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eleziğ 2007, s. 9-10.

II- Osmanlı Cezâ Muhâkemesinin Genel İlkeleri

İslam hukukunun temel ilkelerinden olan kişinin suçsuz ve borçsuz oluşu Osmanlı ceza hukukunda da esastır. Daha sonraları Mecelle'de “berâet-i zimmet asıldır”⁵⁸⁹ şeklinde ifade edilen bu kaide İslam hukuk usûlünün ve muhâkeme hukukunun ilk dönemlerden beri en temel ilkesini oluşturmaktadır. Berâet-i asliyye⁵⁹⁰ de denilen bu ilkeye göre bir kimse suçu ispat edilene kadar hukuk önünde suçsuz kabul edilir. Buna göre “ispat külfeti” her zaman iddia edene yani suçlayana aittir. İslam hukukunda davalı kişinin suçsuzluğunu ispat etmesi beklenmediği gibi ilk başta karşı delil getirmesi de istenemez. Davacı taraf iddiasını ispatla yükümlüdür.⁵⁹¹

Davacı iddiasını delillerle ispatlayamaz ya da davalının suçu işleyip işlemediği konusunda bir şüphe meydana gelirse bu sanık lehine kullanılması gereken bir durumdur. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde “*Hadleri şüphelerle düşürünüz. Suçlunun bir çıkış yolu varsa salıveriniz. Devlet başkanının bağışlamada yapacağı hata, ceza vermede yapacağı hatadan daha evladır*”⁵⁹² buyurmaktadır. Burada adı geçen had cezaları geniş anlamda olup kısas cezalarını da kapsamaktadır. Kamu ya da kişi haklarını ihlal eden suçlarda ceza şüphe ile düşerse ta'zir cezalarında da düşmemesi için bir sebep yoktur.⁵⁹³

Ceza yargılamasının en kısa sürede bitirilmesi esastır. Ortada bir suç varsa bu suçun failinin en kısa zamanda cezalandırılması ve bozulan kamu düzeninin düzeltilmesi esastır. Nitekim fıkıh kitaplarında gecikmiş adaletin zulüm demek olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹⁴ Ayrıca suç ithamına muhatap olan sanık

⁵⁸⁹ Mecelle, madde 8.

⁵⁹⁰ Serahsi, **Temhîdü'l-füsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl (Usûlü's-Serahsî)**, Beyrut ty., II, 220-221; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **İrşâdü'l-fühûl**, Beyrut 1992, s. 265; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, **el-Eşbah ve'n-nezâir**, Beyrut 1402, s. 53.

⁵⁹¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, **İ'lâmü'l-müvakkî'in**, Beyrut 1973, I, 90.

⁵⁹² Tirmizî, *Hudûd*, 2.

⁵⁹³ Bkz. Mehmet Akman, **a.g.e.**, s. 21.

⁵⁹⁴ Bkz. Şeyhîzâde (Dâmâd), Abdurrahman b. Muhammed, **Mecme'u'l-enhur fi şerh-i Mültekâ'l-ebhur**, Beyrut 1998, II, 160.

suçlu olmayabileceğinden bozulan sosyal, âlevî ve ekonomik itibarının mümkün olan en kısa süre içinde iadesi ancak böyle mümkündür. Daha da önemlisi delillerin zamanla kaybolmaması, mesela şahitlerin olayı unutmalarının önüne geçilmesi gibi nedenlerle yargılama mümkün olan en kısa sürede bitirilmelidir. İncelediğimiz şer'îye mahkemesi tutanaklarında ceza davalarının çoğu defa bir veya iki celsede tamamlandığını görüyoruz.⁵⁹⁵ Bunun için Batılı gezginler on altı, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda Osmanlı ceza muhakemesinin kifayeti, etkinliği ve dürüst yargılama isteminden etkilenmişlerdir. Onlara göre, bu durum Avrupa'daki uzun süren ve pahalı yargılamalarla kendi lehinde olmak üzere mukayese edilir. Büyük bir beğeniyle Osmanlı mahkemesinde davaların genellikler bir celsede karara bağlandığına, gereksiz yere davaların uzatılmadığına ve davalara nadiren itiraz edildiğine dikkat çekmektedirler.⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ **MŞS** 100-25/3, “*Mahrûse-i Mağnisa'da Yenice mahâllesinde sâkin Ramazân Ağa nâm kimesne meclis-i şer'î şerîfede takrîr-i kelâm ve ta'bir-i ani'l-merâm idüb li-ebeveyn karındaşım Mustafa Ağa ibn Bahşi nâm kimesne hâlâ vali-i vilâyet-i izzetlü Seydi Ahmed Paşa'nın sarayında mecrûhân yatub kıbeli's-şer-i şerîfde üzerine varılıb alâ vukû'hî mahâllinde keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur didikde savb-ı şer'de Mevlânâ Mehmed Efendi ibn Süleymân ta'yîn ve irsâl olunub ol dâhi zeyl-i kitâbda mestûr'ül esâmi olan müslimîn ile zikr olunan saraya varub mecrûh-u merkûmun bedenini keşf ve nazar eylediklerinde fi'l-vâki' merkûm Mustafa Ağa'nın sağ kulağına karîb yerinde topuz beresi ve sağ ve sol küreği ve sağ kolunun bilek altında ve sağ elinin serçe parmağından kılıc ile mecrûh olduğunu müşâhede eylediklerinden sonra mecrûh-u mezbûr Mustafa Ağa'dan cârihi suâl olundukda târih-i kitâb gicesi ba'de'l-i-şâ' mataracının ziyâfetinden gelür iken mahâlî-i merkûmede mütesellim-i livâ olan el-Hâc Ali Ağa'ya rast gelüb bilâ-vech beni mecrûh eylediğinde gayri bâğda mevcûd olan bir sim kılıc ve bir sim bıçak ve bir sim hânçer kını ve bir kemhâ-yı çıntıyan ve bir dizçakşır ve bir dülbend ve bir beyâz sademi dâhi ahz eyledi. eğer bu cerâhâtdan fevt olur isem dem-i diyetim mütesellim merkûm el-Hâc Ali Ağa'dan taleb oluna didüğünü Mevlânâ-yı mezbûr mahâllinde ketb ve tahrîr ba'de müslimîn-i mezbûrun ile meclis-i şer'e gelüb alâ-vukû'hî inhâ ve takrîr etmeğın mâ-hüve'l-vâki' gibbe't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l yevmi's-sâbi ve'l-işrîn min Cemâziye'l-evvel li-sene ihdâ ve sittîn ve elf”*

⁵⁹⁶ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, ed. V. L. Mènage, Oxford 1973, s. 313.

III- Cezalara Ait Genel Prensipler

Herhangi bir eylem veya davranışın suç olarak nitelendirilebilmesi için bazı unsurların bulunması gerekir. Son dönem İslâm hukuku kaynaklarında “erkânü'l-cerîme”⁵⁹⁷ başlığı altında ele alınan bu unsurlardan birinin bulunmaması halinde, söz konusu fiil veya eylem suç olarak nitelendirilmez. Ancak bu genel unsurların bulunması, her suçun kendine özgü bazı özel unsur ve şartların bulunmasına engel değildir. Örneğin, hırsızlık suçunda gizlice alma, zina suçunda cinsel ilişki bu suçlara özgü özel şartlardır.⁵⁹⁸

Gerek günümüz ceza hukukunda gerekse İslâm ceza hukukunda suçun genel unsurları kapsamında kanunî unsur, maddî unsur ve manevî unsura yer verilmektedir.⁵⁹⁹ Bazı hukukçulara göre, “hukuka aykırılık” unsuru da suçun genel unsurları içinde kabul edilmektedir.⁶⁰⁰ Şimdi ana hatlarıyla suçun genel unsurları üzerinde duralım.

A-Kanunî Unsur

Kanunîlik ilkesi, fiilin kanun koyucunun belirttiği tanımlamaya uygun olması demektir. “Tipiklik” diye de ifade edilen bu unsura göre, failin işlediği fiilden sorumlu tutulması ve karşılığında cezalandırılabilmesi, fiilin kanunda belirtilen tanıma uygun olmasına bağlıdır. “Suçun kanunîliği prensibi” şeklinde de ifade edilen bu unsur, ceza hukukunda “kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesinin temel dayanağını teşkil etmektedir.⁶⁰¹

“Kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi, gerek İslâm ceza hukukunda gerek günümüz ceza hukuk sistemlerinde temel prensiplerden biridir. Bu ilkeye ışık

⁵⁹⁷ Üdeh, Abdulkâdir, **et-Teşrî'u'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukâranen bi'l-kânûni'l-vad'i**, Beyrut 1985, I, 112.

⁵⁹⁸ Ebu Zehra, Muhammed, **el-Cerîme**, Dâru'l-fikri'l-'arabî, yy., ty.

⁵⁹⁹ Üdeh, **a.g.e.**, I, 111; Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 169.

⁶⁰⁰ Mustafa Cevat Akşit, **İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları**, s. 42.

⁶⁰¹ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 171; Üdeh, **a.g.e.**, I, 117; Mustafa Cevat Akşit, **a.g.e.**, s. 42.

tutabilecek pek çok ayet ve hadis bulunmaktadır.⁶⁰² Buna göre, yasaklandığına dair bir hüküm bulunmadıkça bir fiil suç olarak nitelendirilemez.⁶⁰³

İslam ceza hukukuna göre bir fiilin suç olduğunu tayin bakımından kanun koyucu öncelikle Allah ve Rasûl'dür.⁶⁰⁴ O halde Kur'an ve Sünnet İslam ceza Hukukunun asli kaynağı olup, bu alandaki temel prensipleri ve amaçları belirler. İslam Hukukçuları ve Hukuk ekolleri ise, bu esasların günlük hayata uygulanma tarz ve şartlarıyla ilgili hukuki yorum ve ayrıntıyı geliştirerek, kendi devir ve toplumlarının problemlerini bu çerçevede çözmeye çalışmışlardır.⁶⁰⁵ Ayrıca yönetici konumunda olanların (ulü'l-emr) da belli prensiplere uymak kaydıyla yasama hakkına sahip olduğu İslam hukukçuları tarafından benimsenmiştir.⁶⁰⁶

Kanunîlik ilkesi, bireylerin hak ve hürriyetlerinin korunmasında önemli bir yer tutmaktadır. Her şeyden önce bu ilke hukuk devleti olmanın vazgeçilmez kuralıdır. Uygulamada keyfiliğin önlenmesi ve bireylerin temel hak ve hürriyetlerinin korunmasında bu ilke etkin bir rol oynamaktadır. Suç ve cezaların kanunlarda belirtilmemesi halinde, hak ve adaletin yerini keyfiliğin alması ve insanların güvensizlik ve haksızlığa itilmesi kaçınılmazdır. Kanunîlik ilkesinin bulunmaması yargı merciine uygulamada sınırsız takdir hakkı tanınmasını da beraberinde getirecektir. Bunun da adaletin tecellisini ve hukuka olan güveni olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

B- Maddî unsur

Bir eylemin suç sayılabilmesi ve failine ceza öngörülebilmesi için hukuken teminat altına alınan hak veya yararı ihlâl etmesi gerekir. Söz konusu ihlâl ise bir fiilin bulunmasını gerekli kılar. Bu durum günümüzde "hareket

⁶⁰² Örnek olarak bkz. Bakara, 2/286; Nisa, 4/165; En'âm, 6/19; İsrâ, 17/15; Kasas, 28/59; Mülk, 67/8-9; Buhârî, *İmân*, 39, *Büyü'*, 3; Müslim, *Müsâkât*, 107; *Hudûd*, 12; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 23; Tirmizî, *Hudûd*, 8; İbn Mâce, *Hudûd*, 7.

⁶⁰³ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s. 214.

⁶⁰⁴ Mâide 5/50; En'am 6/57; Yusuf 12/40.

⁶⁰⁵ Ali Bardakoğlu, "Ceza", **DİA**, VII, 470-478.

⁶⁰⁶ Üdeh, **a.g.e.**, I, 80, 126-127,144; Ebû Zehra, **a.g.e.**, s.125, 280-281, 287.

olmadan suç olmaz” prensibiyle ifade edilmektedir.⁶⁰⁷ Buna göre, bir kimseden yasak bir fiil veya sözün, diğer fertlere ya da topluma zarar verecek şekilde sadır olması suçun maddî unsurunu oluşturmaktadır.⁶⁰⁸ Yani bir fiilin suç sayılmasında ana unsur, “Hukukun karşısında ceza tayin ettiği şeyin işlenmesidir.”⁶⁰⁹ Bir başka ifade ile “yasaklanmış olan fiilin yapılmış olmasıdır.”⁶¹⁰ Buna göre suçun maddi unsurunun oluşması için dış âleme yansıyan bir fiil veya terk olmalıdır. Dolayısıyla kişi eyleme dökülmeyen düşüncelerinden ceza hukuku açısından sorumlu değildir.⁶¹¹

Suç kabul edilen davranışlara ceza uygulanabilmesi için bunların mutlaka eyleme dönüşmesi gerekir. Aksi takdirde yasaklanan bir söz veya fiil eyleme dönüşmedikçe suç olarak nitelendirilemeyeceği gibi failine de ceza uygulanamaz. İşte, sorumlu (mükellef) şahsın, hukuken yasaklanan bir davranışı yapması veya yerine getirmekle yükümlü olduğu bir fiili terk etmesi suçun maddî unsurunu oluşturmaktadır.

C- Manevî unsur

Ceza Hukukunda sorumluluğun esası, yapılan fiilin iradi olmasıdır. Yani fâil isteyerek ve sonucuna razı olarak o fiili yapmış olmalıdır. Şu halde sorumluluk sahibi olmak canlı ve mükellef bir insan olmaya bağlıdır. Dolayısıyla insanoğlu dışındaki canlıların cezai sorumluluğu yoktur. Ayrıca ölen kişiden cezâî sorumluluk kalkacağı gibi, mükellef olmayan (ergelik çağına gelmemiş çocuk ve deli) kişi de cezaî mesûliyete sahip değildir.⁶¹² Bundan başka kişi ikrah altında yaptığı şeylerden sorumlu tutulamayacağı gibi,⁶¹³ hata veya nisyan sebebiyle iradenin fiile yönelip sonuca yönelmediği veya hiç bulunmadığı

⁶⁰⁷ Üdeh, **a.g.e.**, I, 118.

⁶⁰⁸ Bkz., Uğur Alacakaplan, **Suçun Unsurları**, Ankara 1961, s. 32

⁶⁰⁹ Ebû Zehra, **a.g.e.**, s.230.

⁶¹⁰ Üdeh, **a.g.e.**, I, 342.

⁶¹¹ Örnek olarak bkz., Buhârî, *Itk*, 60, *Eyman*, 15; Nesâî, *Talak*, 22; İbn Mâce, *Talak*, 16.

⁶¹² Üdeh, **a.g.e.**, I, 382, 476.

⁶¹³ Bakara 2/173; Nahl 16/106.

durumlarda ya sorumluluk tamamen kalkar ya da bunlar cezayı hafifletici bir neden olarak kabul edilir.⁶¹⁴

Suçun oluşması için failin, hukuka aykırı bir fiili işlediğinin ispat edilmesi yeterli değildir. Aynı zamanda failin kusurlu olması gerekir. Yani kusurlu bir irade tarafından işlenmeyen fiiller suç sayılmazlar. Bu şu demektir: Failin hukuka uygun hareket edebilme imkanına sahip olduğu halde, hukuka aykırı bir davranışı seçmiş ve gerçekleştirmesidir. Kusurlu bir iradenin varlığından söz edebilmek için de failin kusurlu davranabilme kabiliyetine sahip olması gerekir. Fâile kusurlu bir şekilde hareket edebilme imkanı veren bu unsura isnad kabiliyeti adı verilmektedir. İsnad kabiliyeti, hukuk terminolojisinde bir fiilin kişiye yüklenebilmesi için failde bulunması gereken niteliklerin bütünü olarak da tanımlanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere, suçun manevî unsuru, isnad kabiliyeti ve kusurluluktan meydana gelen bir bütünü ifade eder.⁶¹⁵

IV- Had Cezaları ve Osmanlı Hukukuna Yansımaları

Sözlükte bir şeyi diğerinden ayıran sınır, engel olmak,⁶¹⁶ menetmek anlamlarına gelen “had” kelimesi, İslam Ceza Hukukunda; “Allah hakkı olarak uygulanması gereken miktarı belli ceza”⁶¹⁷ şeklinde tarif edilmektedir. Had kavramı her ne kadar cezalara verilen bir isim ise de klasik fıkhıta bu kavram hem suç hem de ceza anlamında kullanılmaktadır.

Had suçlarında Allah Hakkı (Kamu Hakkı) ağır bastığından bunların cezaları bellidir. Bu suçlarda “kanunilik” ilkesi tamdır. Dolayısıyla bu tarife uymayan bir suç had ile cezalandırılmayacağı gibi, mahkemede sabit olduktan sonra esasen hâkimin ve idarecinin affetme, cezada indirimde gitme yetkisi yoktur.

⁶¹⁴ Üdeh, **a.g.e.**, I, 80.

⁶¹⁵ Uğur Alacakaptan, **a.g.e.**, s.66- 67.

⁶¹⁶ İbn Manzûr, H-D-D md.; Osman Şekerci, **İslam Ceza Hukukunda Ta'zîr Suçları ve Cezaları**, İstanbul 1996, s.15.

⁶¹⁷ Serahsî, **Mebûsât**, IX, 36; Kâsânî, **Bedâi'**, VII, 33.

Had cezasını gerektiren suçlar yedi tanedir.⁶¹⁸ bunlar: Zina, kazf, hırsızlık, hırâbe, bağı, irtidad ve şürb suçlarıdır. Bunlardan irtidad ve bağı Hanefîlerce had kapsamına alınmazken Şafii ve Mâlikîler bu suçları had gerektiren suçlar arasında sayarlar.⁶¹⁹ Ayrıca, şürb suçunun da had kapsamında mı yoksa ta'zir kapsamında mı ele alındığı fakîhler arasında tartışmalıdır.⁶²⁰

A-Yol Kesme ve Eşkîyalık Suçları (Hirâbe)

Eşkîya, bedbaht, talihsiz; günahkar, âsi... gibi manalara gelen “şakî” kelimesinin çoğuludur. Eşkîyâlık, İslam ceza hukukunun klasik sistematığında had suçları arasında yer alır.⁶²¹

Kamu düzeninin, emniyet ve asayişin sağlanması, kişilerin mal ve canlarının, seyahat özgürlüklerinin korunması İslam'ın temel amaçları arasında yer aldığından eşkıyalık suçu dinen büyük günahlar, hukuken de büyük suçlar arasında sayılmış, bu suç ve uygulanacak cezaî müeyyideleri konusunda Kur'an ve Sünnet'te özel hüküm ve açıklamalar yer almıştır. Kur'an'da bu hususta, “*Allah ve Resulü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde düzeni bozmaya çalışanların cezası öldürülmeleri yahut asılmaları veya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Ahirette ise onlar için büyük bir azap vardır*”⁶²² hükmü yer alır. İslam hukukçuları arasında hakim kanaat, bunun İslam ülkesinde yol kesip baskın yapan müslüman veya zimmiler hakkında hüküm bildirdiği yönündedir. Suçun Allah ve Resulü'ne karşı savaş açma şeklinde nitelendirilmesi onun ağırlığını vurgulama amacıyla izah edilir. Hz. Peygamber'in de toplum güvenliğini, genel

⁶¹⁸ Kâsânî, a.g.e., VII, 33; Üdeh, a.g.e., II, 343- 345.

⁶¹⁹ Ali Şafak, **Mezhebler arası Mukâyeseli İslam Ceza Hukuku**, Erzurum 1977, s. 64.

⁶²⁰ Bkz., Mustafa Yıldırım, “İslâm Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası”, **DEÜİFD**, Cilt: XIII, İzmir 2001.

⁶²¹ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, **DİA**, XI, 463.

⁶²² Maide 5/33.

asayışı ihlal eden, yol kesen, baskın yapıp adam öldürenleri ayette zikredilen cezalara benzer şekilde cezalandırdığı rivayetleri mevcuttur.⁶²³

İslam hukukunda eşkıyalık suçunun işlenmiş sayılabilmesi için suçlu, suç aleti, suçun işlenme şekli, yeri ve zamanı, suç mağduru ve suç teşkil eden fiille ilgili olarak bazı şartların bulunması aranmış, böylece suçta kanunîlik ilkesi korunmaya çalışılmıştır. Suçun gerçekleşmesi için suçlunun akıllı ve buluğa ermiş bir kimse ve İslam ülkesi vatandaşı olması şartları aranır. Suçlunun hür veya köle, erkek veya kadın, müslüman veya zimmi olması fark etmez. Fakihler suçun gerçekleşmiş sayılabilmesi için suçun açıkça ve şiddet kullanılarak işlenmiş olması gerektiği üzerinde hemen hemen görüş birliği içindedirler. Bu şart, daha ağır cezâî müeyyideleri bulunan eşkıyalığı hırsızlık suçundan ayıran temel farklılardan biri olarak görüldüğünden doktrinde ayrıntıları ile ele alınır. Farklı hukuk ekollerinin suçun ancak İslam ülkesinde, belli sayıda suçlu tarafından, silah zoruyla ve şehir dışında işlenmesini şart koşmaları veya kullanılan silahın türü, mağdurun yardım isteme imkanı, şehir içinde suçun işlenme vaktiyle ilgili mülahazaları, bu cebir ve şiddet unsurunun hukukî ve objektif ölçüler belirleme gayretinden kaynaklanır.⁶²⁴

Hukuken gerçekleşen eşkıyalık suçuna uygulanacak müeyyideyle ilgili daha önce de belirtildiği gibi Kur'an'da dört nevi cezadan söz edilir: Öldürme, asılma, el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ve sürgün.⁶²⁵ Suç için öngörülen bu cezaların had grubunda yer aldığı, Allah ve toplum hakkı olarak uygulanması gerektiği, hakim veya devlet başkanının bu cezaları başka cezalara çevirme yetkisinin bulunmadığı konusunda klasik dönem İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır.⁶²⁶ Yine onlara göre ayette seçimlik dört cezadan değil, suçun dört kademesine uygun düşen dört nevi cezadan söz edilir. Bu dört kademe şunlardır: 1) Adam öldürüp mal yağma etme, 2) adam öldürme, 3) mal yağma

⁶²³ Ali Bardakoğlu, **a.g.m.**, XI, 463; Buhârî, *Hudûd*, 15-18; Müslim, *Kasame*, 9-14; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 3.

⁶²⁴ Ali Bardakoğlu, **a.g.m.**, XI, 463-464.

⁶²⁵ Maide 5/33.

⁶²⁶ Ali Bardakoğlu, **a.g.m.**, XI, 465.

etme ve 4) sadece kamu düzeni ve yol emniyetini ihlal etmedir. Âyette de ağırdan hafife doğru dört nevi ceza zikredilmiş olup bu cezalar eşkıyalık suçunun dört kademedeki karşılığını teşkil eder. Bu sebeple adam öldürüp mal yağma eden eşkıyanın öldürülmesi veya asılarak öldürülmesi, sadece adam öldürenin öldürülmesi, mal yağma edenin el ve ayaklarının çapraz kesilmesi, sadece yol emniyetini ihlal edenin de sürgün edilmesi gerekir.⁶²⁷

Eşkialık, Osmanlılarda da XIV. Yüzyıldan itibaren etkisini hissettirmeye başlamış; XVI. Yüzyılda giderek tırmanma eğilimi göstermiş ve XVII. Yüzyılda ise büyük bir problem haline gelmiştir.⁶²⁸ Bizim incelememize konu olan dönemde ise Suheteler eşkıyalığı, Kalenderoğu Mehmed isyanı, Yusuf Paşa eşkıyâlığı, Cennetoğlu eşkıyalığı, İlyas Paşa eşkıyalığı gibi olayları görmek mümkündür.⁶²⁹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla şer'îye sicillerinde suça karşılık verilen cezanın ne olduğu tam olarak zikredilmemektedir. Ancak tespit ettiğimiz bir kayıтта adam öldürme ve yol kesme (kat'i tarîk) suçu işleyen kimse için kürek cezası verildiğini görüyoruz.

“Hâlâ livâ'-i Sarûhân'a ber-vech-i arpalık mutasarrıf olan emîrül-ümerâ kebîrül küberâ' Mehmed Paşa yesserallâhu'l-mâyeşâ tarafından husûs-ı âtiyyü'z-zikre nehc-i şer'î üzre vekâleti sâbite olan Ağa nâm kimesne makâm-ı kazâda medine-i Mağnisa'da Alaybeği mahâllesinde umdetül-â'yân Beşir Ağa ibn Mustafa'nın koyunlarını ra'y iden Rumeli Çobanlarından Petro veled-i Toyka nâm zimmî mahzârında takrîr-i kelâm idüb medine-i mezbûreye tâbî Çullu karyesi kurbunda Öyük nâm mevzû'da merkûm Petro ve çobana müşârün-ileyh Beşir Ağa'nın ücretle koyunlarını hâricden Mehmed nâm müslim çobanla ra'y ider iken târih-i kitâbdan iki gün mukaddem merkûm Mehmed çobana incir ile sülümen taşı virüb oldâhi gafletle ekl eylediğine sonra âgâh olub lâkin sülümen taşı mühlikatdan olmağla eser-i te'sîr eylemeğın merkûm Mehmed çobanı helâk

⁶²⁷ Ali Bardakoğlu, **a.g.m.**, XI, 465.

⁶²⁸ Müctebâ İlgürel, “Osmanlı'da Eşkialık Hareketleri”, **DİA**, XI, 467.

⁶²⁹ Şahin Sonyıldırım, **17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa**, s. 102-115.

ve mezbûrun virdiği mühlik-i sülümen taşının sirayetinden fevt olduğundan gayri mezbûr Petro ve çobana bir iki müslimana dâhi sülümen taşı yedirmekle helâk eylediği ve kuttâ'-ı tarîkden olub dâimâ sert ve kat'-ı tarîk eylediği mesmû'umuz olmuştur suâl olunsun didikde gıbbe's-suâl mezbûr Petro ve zimmî çoban husûs-ı mezbûru inkâr-ı birle cevâb virmeğin merkûm ağadan takrîrine muvâfık beyyine taleb olundukda udûdan ve Papaslık karyesinden Resûl bin Hâilil ve Çullu karyesinden Ahmed ibn Ebi Bekir nâm kimesneler li-eclî'ş-şehâde meclis-i şer'e hâzırân olub gıbbü'l-istişhâdi'ş-şer'î fi'l vâki' merkûm Mehmed çoban merkûm Petro ve zimmînin incirile mühlikatdan olan sülümen taşını virdiğinden sonra kay' ve istifrâğ eyledikde bana rakîkim mezbûr Petro ve sülümen taşı yedirmeğin eseri bana sirayet ve te'sir itdi deyü bize takrîr idüb biz dâhi mezbûr Petro ve zimmîye suâl eylediğimizde helâkın kasd eyleyüb minvâl-i muharrer üzre mühlik-i mezbûru incir ile yedirdüm hata eyledim deyü bizim huzûrumuzda ikrâr eyledi biz dâhi merkûm Petro zimmînin ikrârı üzre bu husûsa şâhidleriz şehâdet dâhi ideriz deyü edâ-ı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde gıbbe riâyet-i şerâiti'l-kabûl ve isre't-tezkîye ani'l-fuhûl şehâdetleri hîn-i kabûlde vak'a oldukdan sonra merkûm Petro zimmînin keyfiyet-i hâline vâkîf olan Çullu karyesi ahâlîsinden dâhi ahvâli suâl veya mahiyeti tefahhus olundukda Süleymân bin Hasan ve Abdülkerim bin Burâk ve Ali bin Osman ve Veysi bin Ahmed ve Ca'fer bin Hasan ve Hüseyin bin Yûnus ve Mehmed bin Hamza ve el-Hâc Mustafa ibn el-Hâc İbrahim ve Ali bin Şehbâz nâm kimesneler ve sâir zeyl-i vesîkada mestûrû'l-esâmî olan müslimîn meclis-i şer'e li-eclî'l-ihbâr hâzırın olub istihbâr olunduklarında fi'l-hakika merkûm Petro ve zimmînin bu makûle-i husûsdan su-i hâli olub sülümen taşı yedirmekle merkûm Mehmed çobandan gayr-i küfr-i meferr helâk eylediğinden mâ-adâ edâ-yı kat'-ı tarîk vesîka ider kuttâ'-ı tarîkdendir ve şâkî-i kâfirdir deyü her biri meclis-i şer'de şekavetini haber virdiklerinde es-sefînetü ileyhi ehabbü (?)⁶³⁰ misdâkıyla merkûmu sefi-neye virilmek üzre tenbîh olunub mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu."⁶³¹

⁶³⁰ Okumakta tereddüde düştüğümüz ve başka bir yerde örneğine rastlayamadığımız ibare şu şekildedir:

⁶³¹ MŞS 100-12/1.

السفينة الى ابي عبد الله وقبورنا

Şimdi sicillerde tespit edebildiğimiz eşkıyalık olaylarına ilişkin birkaç örnek vermek istiyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi bu kayıtlarda ne tür ceza uygulandığını tespit edemedik.

“Budur ki hâlâ Nâhiye-i Belen nâ’ibi olan Veli Efendi ibn-i İyâs Dede meclîs-i şer’î hâtîra gelüb Nâhiye-i mezbûreye tâbi’ Yenice nâm karyeye vardığımda Burun Örencik nâm karyeden Bulgâr Çobân ve Bekdâş ve Aydın ve Bayrâm ve Yörük Hüseyin ve Seydi Dede Ali Gökçe brahim nâm eşkiyâ ‘alenen zil ve surna ve tanbûr ile karye-i Yenice’nin içinde meclis-i fîsk idüb karye-i mezbûreye nâzil olmak eylediğimde murâd itdiğimde Gökçe brahim ile Bulgâr Çobân alât-ı harble beni katl kasdına üzerime gelüb hücum itdiklerinde firâr idüb ellerinden halâs oldum vâki’ hâl karye-i mezbûre ahâlisinden tefehhus olunub vukû’î üzre tahrîr olunması matlûbumdur didikde karye-i mezbûreden mâm Ahmed Halîfe ve Hasan bin Timur ve Ramazan ibn-i el-Hâc Halil ve Halil bin Abdullah hâzırûn olub istihbâr olundukda Fi’l-vâki’ eşkiyâ-i mezkûre kayre-i mezbûrenin içinde ‘alenen meclis-i fîsk idüb zil ve zurna ve tanbûr ile şûrb-i hamr idüb mümâ-ileyh Efendi karye-i mezbûreye nâzil olmak murâd itdikde alât-ı harble üzerine gelüb hücum itdiklerinde mümâ-ileyh kendi firâr idüb ellerinden halâs olundu firâr eylemese katl etmek mukarrer idi eşkiyâ-i mezbûre dâ’ima karye-i mezbûrede ve sâ’ir mahallerde ‘alenen vech-i meşrûh üzre meclis-i fîsk itmekden hâlî değillerdir ve ehl-i fesâdlardır deyû ihbâr itdiklerinde mâhüve’l-vâki’ bi’t-taleb ketb olundu”⁶³²

Cennetoğlu'nun Manisa'ya gelmesinde ön ayak olan Durmuş Beşe'nin durumuyla ilgili sicil kaydı dikkat çekicidir. Muhtemelen eşkıyalarla işbirliği, onlara yardım ve yataklık yapan Durmuş Beşe için ne tür bir ceza verildiğini bu sicil kaydından tespit etmek maalesef mümkün değildir.

“Ba’dehu mezbûr Ali Efendi mezbûr Durmuş Beşe’nin nice fesâdı vardır evvelâ bundan akdem Cennetoğlu nâm eşkiyâyâ mektub gönderüb bu diyara

⁶³² MŞS 61-29/7.

*gelmesine dahi ol bâ'is olmuşdur su'âl olunsun didikde gıbbe's-su'âl Fi'l-vâki' sahihdir deyû i'tirâf itdügü kayd şüd*⁶³³

B- Adam Öldürme ve Yaralama Suçları

Adam öldürmeye fıkıh metinlerinde ve mahkeme kayıtlarında “katil” denir. Sözlükte ve örfte “bir canlının bir başka canlıyı öldürmesi” şeklinde geniş bir anlamı bulunan katil kelimesi, İslam hukukunda bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı bulunan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunmasını, teknik tabiriyle adam öldürme cürmünü ifade eder. Bu fiili işleyene kâtil, öldürülene maktûl denir.⁶³⁴

Kur'an'da insan hayatının Allah tarafından dokunulmaz kılındığı belirtilerek haklı (meşru) bir sebep bulunmadıkça hiçbir cana kıyılmaması,⁶³⁵ yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir başka mümini öldürme hakkının bulunmadığı, yanlışlıkla bir müminin ölümüne yol açanın mümin bir köle azat etmesi ve diyet vermesini gerektiği,⁶³⁶ haksız yere ve bilerek adam öldürmenin dünyevi cezasının kısas, uhrevî cezasını da cehennemde ebedi kalış olduğu bildirilir.⁶³⁷ Hadislerde de konu bu çizgide ele alınmış, insan hayatının dokunulmazlığını, haksızlıkla adam öldürmenin dünyevî ve uhrevî ağır sorumluluğunu belirleyen çeşitli açıklamalara yer verilmiştir. Bunun için İslamî öğretilerde insan hayatının korunması dinlerin gönderilmesindeki temel amaçlardan biri olarak kabul edilmiştir. Adam öldürme fiili, dünyevi açıdan mutlaka cezalandırılması ve doğurduğu olumsuz sonuçların mümkün mertebe telafi edilmesi gereken ağır bir suç ve hak ihlali, uhrevî açıdan da büyük günahlardan biri,

⁶³³ **MŞS** 61-63/12.

⁶³⁴ Ali Bardakoğlu, “Kâtil”, **DİA**, XXV, 45.

⁶³⁵ En'am 6/151.

⁶³⁶ Nisa 4/92.

⁶³⁷ Bakara 2/178; Nisa 4/93; Mâide 5/45.

hatta ilgili hadislerde de açıklandığı gibi⁶³⁸ şirkten sonra günahların en büyüğü kabul edilmiştir.⁶³⁹

Adam öldürme suçu failin bilgi, irade ve niyetiyle sıkı sıkıya bağlantılı olduğundan adam öldürme suçunun günah, kısas, diyet, mirastan mahrumiyet ve kefarete şeklinde sonuçları vardır. İncelediğimiz sicil defterlerinde adam öldürmeyle ilgili kayıtlar mevcuttur. Ancak sonuçta katile bu cezalardan hangisinin uygulandığını tespit etmek, en azından bizim incelediğimiz kayıtlarda mümkün değildir. Şimdi adam öldürme ve yaralama vak'aları ile ilgili tespit edebildiğimiz mahkeme tutanaklarından birkaçını zikretmek istiyoruz.

Manisa'ya tabi Emlâk nahiyesinde Penbelik köyünden Memi b. Abdi bazı haramîlerce katledilmiştir. Maktûlün yakınları köy halkıyla kısas ve diyete ilişkin bir davamız yoktur diye mahkemedeki ikrarlarını gösterir belge şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa'ya tâbi' Emlâk nâhiyesinde Penbelik nâm karyeden Memi bin Abdi nâm katilin verâseti kendülere münhasıra olan zevce-i metrûkesi Tenzile bint-i Yûsuf ile li-eb kız karındaşı Marzîye bint-i Abdi makâm-ı şer'-i hâtîr-i lâzımü't-tevkîrde karye-i mezbûre ahâlîsi ashâbı hâze'l-kitâb el-Hâc Ahmed bin Hızır ve Hüseyin bin Mustafa ve Mehmed bin Ahmed ve Hüseyin bin Abdi ve Mehmed bin Osman ve Mehmed bin Yûsuf ve Mahmûd bin Hüseyin bin Abdi ve Mehmed bin Osman ve Mehmed bin Yûsuf ve Mahmûd bin Hüseyin nâm kimesneler ve sâirleri mahzârlarında her biri ikdâm-ı tâm ve takrîr-i kelâm idüb târih-i kitâbdan iki gice mukaddem nısfü'l-leylden akdem karye-i mezbûreden bâlâda ismi mezkûr olan el-Hâc Ahmed'i birkaç nefer hârâmî mazân-ı mâl (مظان مال) olmak zu'miyle basub merkûm dâhi habîr olub feryâd ve feza' eylediğinde imdâd içün etrâf cevâbından ahâlî-i karye menzillerinden çıktıklarında mûrisimiz merkûm Memi'yi zikr olunan hârâm-zâdeler re'yü'l-ayn tûfenk ile urub katl eylediler idi hâlâ katil-i mezbûrun kâtilleri eşkıya ve hârâm-zâdeler olmağla min-bad ahâlî-i karye ve gayriden da'vâ ve taleblerimiz yokdur ba'de'l-yevm mûrisimiz katil-i mezbûrun dem u diyetine müteallike bizden asâlete ve vekâlete da'vâ ve taleb sâdır olursa lede'l-hükkâmi'l-kirâm makbûle ve

⁶³⁸ Buhari, Vesâyâ, 23; Hudud, 44; Müslim, İman, 141-145.

⁶³⁹ Ali Bardakoğlu, a.g.m., XXV, 47.

mesmû'a olmiya didiklerinde mukırr-ı mezbûran Tenzile ve Marzîye'nin vech-i meşrûh üzre sâdır olan ikrâr-ı ledeynü'l-mukırr-ı lehümü'l-merkûmun vicâhen tasdîk ve kabûl idicek mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l-yevmi'l-işrîn min Zi'l-hicce iş-şerîfe li-sene sittîn ve elf⁶⁴⁰

Mehmed Efendi adlı bir müderrisin Alaybey ve Dilşikar mahallelerine yakın sayılabilecek bağların içinde öldürülmesi ve cesedinin su kuyusuna atılması sebebiyle olayı soruşturmakla görevli Mübaşir Abdi b. Hüseyin tarafından mahalle sakinlerinden diyet istenmektedir. Buna “diyetü'l-kasâme” denir. Ahâlî de maktûlün katledildiği mevki, meskûn mahalden uzak, dolayısıyla sesinin ve yardım talebinin duyulmasına imkan yoktur, diye savunma yapmakta ve diyet ödemek istememektedir. Mahalle sakinleri savunmalarını güçlendirmek için konuyla ilgili bir Şeyhülislam fetvasını da mahkemeye sunmuşlar. Nihayetinde bu fetvanın da yardımıyla ahâlî maktûlün yakınlarına diyet ödemekten kurtulmuşlardır. Fetvâların Osmanlı yargı sisteminde ne denli rol oynadıklarını gösterir bir belge niteliği de taşıyan sicil kaydı şu şekildedir:

“Hâlâ livâ-ı Sarûhân'a ber-vech-i arpalık mutasarrıf olan emîrû'l-ümerâ kebîrû'l-küberâ Mehmed Paşa hazretleri tarafından husûs-ı câ'iyü'z-zikr için mübâşir ta'yîn olmağla iddiâ'-yı vekâlet iden Saraç Abdi bin Hüseyin nâm mübâşir makâm-ı kazâya Medine-i Mağnisa'da Alaybeği ve Dilşikar mahâlleleri ahâlîlerinden ashâb-ı hâze'l-kitâb İmâm Hasan Efendi ibn el-Hâc Ali ve Molla İsa Hâlîfe ibn Mehmed ve Ahmed ibn el-Hâc Bâlî ve Mustafa bin İvâz ve Rıdvân ibn Abdullah ve Mehmed bin Receb ve el-Hâc Mustafa ibn el-Hâc Osman ve Hasan bin Mahmûd nâm kimesneleri ve sâirlerini ihzâr ve mahzârlarında takrîr-i kelâm idüb târih-i kitâbdan iki gün mukaddem mezbûrların mahâllelerinden hâric olan bağlar mevki'inde Hamid-i-zâde dimekle ma'rûf Mehmed Efendi nâm bir müderrisin arz-ı mîrî üzerine mağrûs bâğ dâhilinde mecrûhân maktûl olub meyti su kuyusu içünden ihrâc olunan Ahmed nâm katilin kâtili nâ-ma'lûm olmağla mezbûrlardan paşa-yı müşârün-ileyh için diyetini talep iderim suâl olunsun didikde gıbbe's-suâl mezbûrlar cevâblarında kâtili nâ-ma'lûm olan katil-i mezbûrun makteli olan bâğ-ı mezkûr ve meyti bulunan bi'r-i mâi-i mesfûr bizim

⁶⁴⁰ MŞS 100-2/1.

mahâllelerimizden ba'îd olub ve mahâllelerimiz ol tarafa karîb olan menâzil beyninde ola(n) feza' ve bâğat beş kısım olmak lâzım gelse her kısmın had-dinden şiddet-i savte kâdir birer nefer kimesne şiddetle çağırsalar her biri savt-i âheri istimâ' mümkün değildir binâen aleyh maktûl-i mezbûr için şeyhü'l-islâm ve müftii'l-enâm hazretlerinden dâhi ihrâc idüb ibrâz eyledükleri fetvâ-yı şer'îden mütederric olub bir beldeden ba'îd âvâz işidilmez mevzi'de Zeydin işitmez mîrî üzre yine mağrûs bağında 'Amr mecrûhân maktûl bulunub katili ma'lûm olmamağın diyeti ol belde ahâlîsine yâhûd ol beldenin maktûl tarafında olan mahâllât-ı ahâlîsine lâzım olur mu deyü su'âl ve olmaz deyü cevâb tasdîr olunan burhân-ı kat'î mücebince mübâşir-i merkûmu dâhi def'i murâd eylediklerinde hâkim-i mevki-i kitâb tûbâ leh ve hüsn-i meâb hazretleri dâhi tarafeynin kelâmlarına fikr-i enîk ve nazar-ı dakik-ı birle teemmül ve hakikat-ı hâlden tafahhus ve tetebbu' idüb fi'l vâki' bâğ-ı marû'z-zikr mezbûrların mahâllelerinden ba'îd olduğu zahîr olub şer'an mezbûrlardan diyet lâzım olmadığı bâhir olmakla mübâşir-i merkûm taâruzdan men' olunub mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l-yevmi'l-âşir min Zi'l-ka'deti's-şerîf li-sene sittîn ve elf⁶⁴¹

Sicil defterlerinde öldürme kastıyla yaralama olaylarına rastlamak mümkündür. Bazı davalarda yaralanan kişi, “bu cerâhatten ölürsem sorumlusu şunlardır” veya “beni yaralayanlar şunlar değildir” şeklinde ifade verdiklerini görüyoruz. Böylece daha sonra adam öldürme davasına dönüşmesi muhtemel olan soruşturmanın daha isabetli ve adaletli gerçekleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Çaprastlar-ı Sağîr mahallesinde gerçekleşen yaralama hadisesi için sicil kaydı şu şekildedir:

“Mahrûse-i Mağnisa'da Çaprastlar-ı sagîr mahâllesinden Ahmed bin Yûsuf nâm kimesne makâm-ı kazâda es-Seyyid Mehmed ibn es-Seyyid Hasan nâm şâbb-ı emred mahzârında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb târih-i kitâbdan üç gün mukaddem 'îdin üçüncü gününde mahâllemizde vâki' bi'r-i mâ kurbunda merkûm es-Seyyid Mehmed sekrânen benim milk-i gulâmım Kenân

⁶⁴¹ MŞS 100-3/3.

nâm sagîri bıçağıyla sol kolu küreği üzerinde urub mecrûh eylediğinde gulâmımız mezbûrun eser-i cerâhatı keşf ve tahrîr olunmuşidi hâlâ merkûmdan suâl olunub mûcib-i icrâ olunmak matlûbumdur didikde gıbbe's-suâl ve'l-inkâr ve talebû'l-beyyine udûlden es-Seyyid Abdülkerim bin İbrâhim ve İbrahim bin Hâil nâm kimesneler li-ecli's-şahâde meclis-i şer'e hâzırân olub istişhâd olunduklarında fi'l-vâki' târih-i mezkûrda yevm-i mezbûrda mahâll-i mesfûrda merkûm es-Seyyid Mehmed sekrânen merkûm Ahmed'in gulâmı mersûm Kenân'ı bizim huzûrumuzda bıçağıyla sol küreği üzerinde urub mecrûh eyledi biz bu husûsa minvâl-i muharrer üzre şâhidleriz şehâdet dâhi ideriz deyü edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde gıbbe riâyet-i şerâiti'l-kabûl ve isre't-tezkîye ani'l-fuhûl şehâdetleri hin-i kabûlde vâki' oldukdan sonra mâ-vâk'a bi't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l-yevmi'l-hâmisi aşer min Zi'l-hiceti'l-mübârek li-sene sittîn ve elf.”⁶⁴²

Bu sicil kaydımızda Aîşe bint-i Mehmed adlı kadın, karnındaki çocuğun erken doğmasına ve kırk gün kadar yaşadıktan sonra ölmesine sebep olan kişinin Döne bint-i İslam olduğunu iddia etmektedir. Aîşe'nin ifadesine göre, sekiz aylık hamileyeken Döne kendisini kahbe ve fahişe diyerek küfretmiş ve dövmüştür. Bunun üzerine Aîşe erken doğum yapmış ve çocuğu fazla yaşayamadan ölmüştür. Mahkeme çocuğun sağ dünyaya geldiğini ve yirmi gün kadar sağlıklı yaşadığını tespit etmiş. Bunun üzerine Aîşe davadan men edilmiştir.

Bu durumda şayet anne karnındaki çocuk annesine yapılan darbelerin etkisiyle düşmüş olsaydı düşüren kimseye “gurre” cezası gerekirdi. Gurre, İslam hukukuna göre, düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî tazminatdır. Hz. Peygamber, iki kadın arasındaki bir kavga sonunda hamile olanın çocuğu düşünce bir köle veya cariye azad edilmesini hükmetmiştir.⁶⁴³ İslam hukukçuları, ceninin diyetini annenin diyetinin onda biri (beş deve, 50 dinar veya 600 dirhem) olduğunu ifade etmişlerdir. Bu miktar bir bakıma Hz. Pey-

⁶⁴² MŞS 100-5/2.

⁶⁴³ Ebû Dâvûd, *Diyât*, 19; Tirmizî, *Diyât*, 15; Nesâî, *Kasâme*, 39.

gamber'in cenin için takdir ettiği gurrenin deve, altın ve gümüş cinsinden değerlidir.⁶⁴⁴

Ceninin müessir bir fiil, tehdit, korkutma veya ilaç kullanma sonucunda düşmesi, bunları gerçekleştiren kişinin ceninin annesi, babası veya başka bir kişi olması, bu kişinin ceninin düşmesini kastedip etmemesi hükmü değiştirmez. İncelediğimiz sicil kaydında erken dünyaya gelen ve kırk günlük iken vefat eden çocuğun böyle bir müessir fiilden etkilenmediği tespit edilmiş ve "gurre" uygulanmamıştır. Söz konusu mahkeme tutanağı şu şekildedir:

"Medine-i Mağnisa'da Zeytuncük mahâllesi sâkinlerinden Aişe bint-i Mehmed nâm Hâtûn makâm-ı kazâda işbu hâmilü'l-kitâb Döne bint-i İslâm nâm Hâtûn mahzârında üzerine da'vâ idüb târih-i kitâbdan kırk yedi gün mukaddem mezbûre Döne Hâtûn hilâf-ı şer' bana kahbe ve fahişe deyü şetm idüb beni darb eyledikten sonra sekiz ay on üç günlük hamlem olmağla mu'tâd olan dokuz ay on yedi gün evvel haml vaz' ve bir veled ilkâ eylemişidim veled-i mezbûr merkûmenin darbu hasebiyle vech-i meşrûh üzre on yedi gün mu'tâddan noksân üzre vaz' eylemem hasebiyle yiğirmi gün sağ olub ba'de fevt ve kırk gündem akdem merhûm olmuş idi hâlâ mezbûrdan dem ve diyetini talep iderim suâl olunsun didikde gıbbe's-suâl mezbûre döne Hâtûn cevâbında mezbûreye kahbe ve fahişe deyü şetm ve darb dâhi eylemedim deyü inkâr ve vech-i meşrûh üzre on yedi gün noksân üzre vaz' eylediği veledin kırk gün temâm olmadan fevt olması hasebiyle benden dem ve diyet iddiâ eylediği sahîha değildir deyü def'-i birle cevâb viricek fi'l-vâki' bu mikdâr noksân üzre haml ve vaz' olunmak ekseriya vâki' olub vaz' eylediği veled yiğirmi gün kadem-i sıhâhâde olmağla ancak mezbûr Aişe'ye kahbe ve fahişe deyüb ve darb eylemediğine ba'de aczi'l-beyyine yemîn teklîf olundukda ol dâhi a'lâ-vefki'l-mes'ûl hulf-i billâh-i te'âlâ itmeğin mezbûre Aişe bi-vech-i ta'arruzdan men' olunub mâvak'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmî's-sâbî' ve'l-işrîn min Zi'l-hiccetî's-şerîfe li-sene sittîn ve elf."⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ Muhsin Koçak, "Gurre", **DİA**, XIV, 211.

⁶⁴⁵ **MŞS** 100-7/2.

Adam öldürme ve yaralama bahsiyle ilgili son örneğimiz Yarhasanlar mahallesinde yaralanmış ve akabinde vefat etmiş olan Hasan b. Süleyman'ın davasıyla ilgilidir. Hasan yaralı iken kendisini mecrûh eden kişinin Mehmed Beşe b. Ca'fer olduğunu söylemiş; şahitler de bunu mahkemede ikrar etmişlerdir. Böylece Mehmed'in öldürmek kastıyla Hasan'ı yaraladığı mahkemece tescil edilmiş ama kendisine ne tür ceza verildiği belirtilmemiştir. Muhtemelen kâdılık makamı kararını Şeyhülislam'a bildirmiş o da dava hakkındaki kanaatini belirterek kararı Divan-ı Hümayûna arz etmiş olmalıdır. Sonuçta Divân-ı Hümâyûndan çıkan hükme göre ceza infaz edilmiştir. Ceza muhakemelerinin bütün safhalarını incelemek ve ortaya çıkarmak bizim çalışmamızın sınırlarını oldukça aşmaktadır. Bu yüzden incelediğimiz sicil defterine kaydedilen kararı aktarmakla yetinmek zorunda kalıyoruz. Söz konusu mahkeme kaydı şu şekildedir:

“Hâlâ Sarûhân'a ber-vech-i arpalık mutasarraf olan emîrû'l-ümerâ kebîrû'l-küberâ Mehmed Paşa tarafından husûs-ı âtiü'l-beyâna mübâşir ta'yîn olunan (boşluk) ağa bin (boşluk) makâm-ı şer'-i hâtır-ı vâcibü'l-ihtirâm ve't-tevkîrde medine-i Mağnisa'da Yarhasanlar mahallesi ahâlîsinden Mustafa ibn Abdullah ve Ali Halîfe ibn el-Hâc Mehmed ve Hamza ibn İskender nâm kimesneler ve sâirleri mahzârlarında takrîr-i kelâm idüb târih-i kitâbdan on gün mukaddem mezbûrların mahallelerinde Hasan bin Süleymân nâm kimesnenin mecrûhan fevt olduğu mesmû'muz olmuşdur suâl olunsun didikde gibbe's-suâl mezbûrlar cevâblarında fi'l-vâki' târih-i kitâbdan on gün mukaddem mahâlle-mizde merkûm Hasan mecrûhân fevt olmuşdu lâkin mezbûr Hasan mecrûh olduğundan sonra cârihim Mehmed Beşe bin Ca'fer nâm kimesnedir vicâhen mine'l-vücûh âherden da'vâ ve talebim yokdur deyü mezbûr Mehmed Beşe'den da'vâ ve zimmet-i âheri ibrâ itmişdir deyü cevâb eylediklerinde fi'l-hakika müteveffâ-yı mezbûr Hasan'ın mecrûh olduğu halde taleb-i cârih add ve ed'iyye eylediği merkûm Mehmed Beşe olduğu müteayyin ve âherden da'vâ ve talebim yokdur didiği mütebeyyin olduğu mukarrer olmağın mâ-hüve'l-vâki' isre't-taleb

*ketb olundu tahrîren fî evâsıt fî Muharremi'l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ba'de'l-elf mine'l-hicreti men lehü'l-ferdü ve's-şeref*⁶⁴⁶

C- Hırsızlık Suçu

Hırsızlık, fıkıh kaynaklarında “sirkat” veya “serika” kelimeleri ile ifade edilmiş; hırsıza da “sârık” ve “ıss” denmiştir.⁶⁴⁷ Sirkat kelimesi sözlük ve örfte çalma, başkasının malını gizlice alma manasına gelir.⁶⁴⁸ Hırsızlık suçu ve cezasıyla ilgili hükümler İslâm hukuku literatüründe 'ukûbat' ana gurubu içinde bazen "hudud" bölümünde 'bâbu's-serika' alt başlığı altında, bazen de "kitâbü's-serika" şeklinde ayrı bir bölüm olarak işlenmiştir.

Kur'an-ı Kerîm'de hırsızlığa birkaç yönden temas edilir. Mesela Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Yusuf ile kardeşleri arasında geçen olaylar anlatılırken su kabının çalınması ve hırsızın mal sahibinin yanında alı konma cezası tartışmalarına yer verilir.⁶⁴⁹ Ayrıca Mekke'nin fethi günü inen ayette de İslâm'a girenlerin Hz.Peygamber'e yaptığı ve içinde 'hırsızlık etmeme' taahhüdünün de bulunduğu biatten söz edilir.⁶⁵⁰ Mülkiyet hakkının korunmasıyla ilgili genel ilkelerden söz eden ayetler hariç tutulursa Mâide Sûresi 'nin 37-38. ayetlerinde de hırsızlığın hukukî ve dinî hükmüyle ilgili özel açıklama getirilir ve bu ayetlerde "hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza ve ibret olmak üzere ellerini kesin. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Kim (bu) zulmünden sonra tevbe eder ve durumunu düzeltirse şüphesiz Allah onun tevbesini kabul eder. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir" buyrulur.

Osmanlı hukuk sisteminin doktriner temelini oluşturan Hanefî mezhebi kaynakları hırsızlığı şu şekilde tanımlar: "Cezaî ehliyeti haiz bir kimsenin baş-

⁶⁴⁶ **MŞS** 100-18/3.

⁶⁴⁷ Asım Efendi, **Kâmûs**, İstanbul 1886, II, 925.

⁶⁴⁸ İbn Manzur, **Lisanu'l-Arab**, “S-R-K” maddesi.

⁶⁴⁹ Yusuf 12/70, 73, 77, 81.

⁶⁵⁰ Mümtehine 60/12.

kasına ait kendisine fesat karışmamış(hemen bozulmayan), nisab miktarındaki bir malını, muhafaza altındaki yerden gizlice almasıdır."⁶⁵¹

Osmanlı medrese eğitiminin en temel kaynaklarından kabul edilen **Mevsilî** (683/1284)'nin "el-İhtiyar li-ta'lîli'l-Muhtar" adlı eserinde hırsızlık, "Nisab miktarında olan veya kıymeti nisab miktarında bulunan, başkasının mülkündeki korunmuş bir malın, akıl baliğ olan birisi tarafından kendisinin o malda bir mülkiyet şüphesi dahi bulunmadan gizlilik üzere alınmasıdır," şeklinde tanımlanmıştır.⁶⁵² Fatih devrinin ünlü Şeyhülislâmı **Molla Hüsrev** (885/1481) de "hırsızlık, mükellefin korunaklı bir yerde bulunan ve on dirhem değerinde parayı ya da bir malı gizlice almasıdır" diye tarif etmektedir.⁶⁵³ Ayrıca Osmanlı hukukunun önemli kaynaklarından biri kabul edilen ve Osmanlı mahkemelerinde âdeta bir kanun mecmuası gibi hizmet gören "Mültekâ" adlı eserde Molla Hüsrev'in yukarıda zikredilen tarifi aynen nakledilir.⁶⁵⁴

Gerek sirkatin suç sayılması ve cezalandırılması yönünde toplumların öteden beri devam eden müşterek tavrı, gerekse Kur'an ve sünnetin bu konudaki özel hükümleri ve uygulama örnekleri, sahabe ve tabiîn dönemlerinden itibaren İslâm hukukçularının temel hareket noktası olmuş, bu süreç içinde ve toplumların gelenekleriyle de bağlantılı olarak gelişen İslâm hukukunda hırsızlık suç ve cezası ayrıntılı şekilde ele alınmış, suç ve cezada kanuniliği, adalet ve hakkaniyeti temin gayesiyle suçun hangi şartlarda işlenmiş sayılacağı, cezanın uygulanma şartları, tekerrür, zorlama ve af vb. durumların cezaya etkisi gibi konular ayrı ayrı tartışılmış ve konu etrafında zengin bir hukuk doktrini oluşmuştur.

İslâm hukukunda hırsızlık suçunun işlenmiş sayılabilmesi için suçlu, çalınan mal ve çalma eylemiyle ilgili bazı şartlar aranır. Bunlar da İslâm hukuk mezhepleri arasında kısmen farklı görüşler bulunsa bile, suçlunun suç işleme

⁶⁵¹ İbnü'l-Hümmam, **Fethu'l-Kadir**, V, 354; İbn Nüceym, **Bahrü'r Râik**, Kahire 1311, V, 154

⁶⁵² Mevsilî, **el-İhtiyar**, İstanbul 1990, IV, 102.

⁶⁵³ Molla Hüsrev, **Dûrerû'l-hükkâm**, II, 398.

⁶⁵⁴ Halebi, **Mülteka'l-Ebhur**, İstanbul 1287, s. 91.

kastının bulunması; çalınan malın başkasına ait olması; muhafaza altında bulunması; hukukî-mâlî bir değerinin olması; et, süt, meyve, sebze gibi çabuk bozulur olmaması ve bu malın gizlice alınması gibi şartlardır.⁶⁵⁵

Klasik dönem İslâm hukuk doktrininde hakim genel telâkkiye göre hırsızlığın cezası, bu suçu ilk defa işleyen kimsenin sağ elinin bilekten kesilmesidir. İkinci defa hırsızlık yapan kimsenin sol ayağı topuktan kesilir. Bir kimse bu iki ceza uygulandıktan sonra tekrar hırsızlık yaptığı takdirde Hanefi'lere ve Hanbelîlere göre artık üçüncü bir ceza verilmez, tevbe edinceye kadar hapsedilir ve kendisine ta'zir cezası uygulanır.⁶⁵⁶ Hz. Ömer'den benzer uygulama nakledilmiştir. Hz. Ali'nin uygulaması da böyledir.⁶⁵⁷

Osmanlı toplumunda kanun koyucunun ve siyasi iradenin hukukun diğer alanlarında olduğu gibi ceza hukukunda da esas itibari ile İslâm hukukunun kaynak ve ilkelerine sadık kaldığı bilinmektedir. Ancak İslâm hukukunda devlet başkanına ta'zir suç ve cezalan konusunda geniş bir takdir yetkisinin tanınmış bulunması ve bu yetkinin Osmanlı padişahlan tarafından bütün ülke çapında geçerli hukuk normları koyma şeklinde kullanılması, klasik fıkıh kitaplarında yer alan suç ve cezaî müeyyidelerin yanı sıra birtakım farklı ve yeni kuralların daha ortaya çıkması sonucunu doğurmuş ve kaynağını padişahın iradesinden alan bu esaslar diğer alanlardaki düzenlemelerle birlikte zaman içinde belli bir yeküne ulaştınca örfi hukuk veya örf-i Padişahi yahut örf-i münif-i Sultani adı ile anılan ayrı bir kategori teşkil etmiştir.⁶⁵⁸

İlk bakışta örfi ceza hukuku içinde şer'î hukuk prensiplerini zorlayan veya şeklen ihlal eden hüküm ve uygulamalar, mesela Fâtih, II. Bayezid ve Kanunî dönemi ceza kanunlarında yer alan ırza geçen kimsenin tenasül uzvunun

⁶⁵⁵ Bkz., Kasânî, **a.g.e.**, VII, 79; İbn Kudâme, **a.g.e.**, X, 286-289; İbnü'l-Hümmam, **a.g.e.**, V, 380-382; İbn Nüceym, **a.g.e.**, V, 60, 62-63; Üdeh, **a.g.e.**, II, 518-519.

⁶⁵⁶ Bkz., İbn Kudâme, **a.g.e.**, X, 264; İbnü'l-Hürnam, **a.g.e.**, V, 395.

⁶⁵⁷ Kasânî, **a.g.e.**, VII, 86; İbnü'l-Hümmam, **a.g.e.**, V, 396; İbn Nüceym, **a.g.e.**, V, 66.

⁶⁵⁸ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford 1973, s. 168-169; Halil İnalçık, "Osmanlı Hukuku'na Giriş" **AÜSBFD**, Sayı: XIII, Cilt: 2, Ankara 1958, s. 103; M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 88.

kesilmesi, keza zina eden kadının kadınlık organının dađlanması⁶⁵⁹ bazı suçluların kazığa vurulması⁶⁶⁰ gibi ağır cezalar, devlet başkanına tanınan kamu düzenini koruma amacıyla gereken zecrî tedbiri alma hakkı çerçevesinde görülüp böyle bir yoruma tabi tutulabilir.⁶⁶¹ Bunlar çok uygulanmamış olsa da caydırıcı özelliğe sahiptir. Cezanın maksadı da bu olsa gerektir.

Osmanlı hukukunda hırsızlık suçu ile ilgili hükümleri ihtiva eden ilk yazılı kanuni metnin Fatih devrinde yürürlüğe konulduğunu ve Fatih Kanunnâmesi olarak bilinen bu metnin üçüncü faslının hırsızlık suçu ile ilgili hükümlere ayrıldığı bilinmektedir.⁶⁶²

Hırsızlıkla ilgili yargılama usulünün Şer'iyye Sicilleri'nde bu konuyla ilgili yer alan örnek mahkeme ilamlarına bakarak şu şekilde gerçekteğini söyleyebiliriz. Esâsen bu sadece ceza davalarının değil aynı zamanda bütün davaların muhâkeme usûlünü de ortaya koymaktadır.

Öncelikle dava, davacının mahkemeye veya ehl-i örfe müracaatı ile başlar: "Medine-i Mağnisa'da subaşı Receb Ağa ibn Abdillâh nâm kimesne İmâd mahallesinden Beğ-zâde oğulları demekle şehîr Ahmed ve Hüseyin nâm kimesneleri meclis-i şer'e ihzâr ve mahzârlarına üzerlerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb..."

Bundan sonra sicil kayıtlarında davacı dinlenmiş ve dava konusu ortaya konmuştur.

"...mezbûran Ahmed ve Hüseyin dâimâ şirb-i hamr ve şekâ' ve fesâddan hâlî olmayub mahalle-i mezbûre ve sâir mahallâtdan ba'zı kimesneler evlerine

⁶⁵⁹ Bkz., Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, II, 40-41; IV, 366-367.

⁶⁶⁰ Bkz., Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümeyun**, Ankara 1976, s. 89 vd.

⁶⁶¹ M. Akif Aydın, "Osmanlıda Hukuk" **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, İstanbul 1994, s. 376, 383-384; M. Akif Aydın "Ceza", **DİA**, VII, 478; A. Yaşar Ocak, "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi" **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 3, Temmuz 1990, s. 193.

⁶⁶² Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 347.

girüb esvâb ve erzâkını ahz eylediklerinden mâ-adâ târih-i kitâbdan iki gün mukaddem mahalle-i mezbûrandan olub işbu hâzır-ı bi'l-meclis olan İvâz ibn Mehmed el-habbâzın vakt-i zuhrda evine girüb sandukunda mahfuz olan cümle esvâb ve erzâkını serika eyleyüb inkâr itdiklerine mezbûranın serikaları kıbeli'ş-şer'den tecessüs olundukda merkûmların evlerinin garb tarafında vâki' cidâre muttasıl kirpiç altında bir gök peştamal içinde cem'an mevcûd bulunub eşyâ-ı mezbûre meclis-i şer'de merkûm İvâz'a teslîm olunmuşıdi mezbûran Ahmed ve Hüseyin bunun emsâli fesâd-ı elân hâli değıllerdir keyfiyet halleri mahalle-i mezbûre ve gayrîden istihbâr olunub şer'le haklarından gelinmesi matlûbumdur didikde..."

Böylece davacı ifadesini bitirdikten sonra davalıdan (müdde'a aleyh) davacının iddiasını cevaplamasını ister. Davalı davacının iddiasını ya kabul veya reddeder. Davalı iddiayı kabul etmez ise o zaman tahkikat ve deliller (beyyine) gündeme gelir ki asıl yargılama da bu anda başlar. Hâkim davacıdan davayı isbat etmesini ister. Davacı beyyine ile iddiasını ispatlarsa hakim davacının şahitlerini gizli veya açık tezkiye ettirdikten ve şahitlikleri makbul şahıslar oldukları ortaya çıktıktan sonra davalı aleyhinde kararını verir. Ancak davacı beyyine ile davasını ispat edemezse davalıya yemin etmesini teklif edebilir. Davalı yemin eder veya davacı yemin teklifi talebinde bulunmazsa, hâkim davacıyı davalıyla olan niza'ından men eder:

"...gıbbe's-suâl merkûm Himmet deyni ikrâr idüb müteveffâ-yı mezbûrun deynini edâ için emîn-i mezbûrun kendinden ahz ve kabz eylediği sekiz bin akçeden ziyâde bir akçe ve bir habbe deynim yokdur deyü inkâr-ı birle cevâb virmeğin emîn-i merkûm Mustafa Çâvûş'dan ziyâde için beyyine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz idüb istihlâf itmeğin merkûm Himmet zimmetinde olub emîn-i mezbûrun kabz eylediği meblâğ-ı merkûm sekiz bin akçeden ziyâde zimmetinde müteveffâ-yı mezbûrun bir akçe ve bir habbe hakkı olmadığına yemîn teklif olundukda ol dâhi alâ vefki'l-mes'ûl hâlâfe-billâhi'l-te'âlâ etmeğin emîn-i merkûm bî-vech-i muârazadan men' olunub..."

Görüldüğü üzere Osmanlı hukukunda muhakeme safhası, dava açma, iddianın ispatı ve savunma hakkı ve davanın mahkemece karara bağlanması

şeklinde bir seyir takip etmiştir. Şimdi incelediğimiz sicillerde hırsızlık vak'ası ile ilgili tespit edebildiğimiz bazı kayıtların üzerinde durmak istiyoruz.

Manisa'da Subaşı'lık yapan Recep Ağa, Beyzâde oğulları demekle ma'rûf Ahmed ve Hüseyin'i sürekli şarap içtikleri, etraflarına zarar verdikleri ve başkalarının evlerine girip hırsızlık yaptıkları gerekçesiyle tutuklayıp mahkemeye sevk etmiştir. Sanıkların durumlarını mahalle halkından araştıran mahkeme aynı minvalde şehadetler ve şikayetlerle karşı karşıya kalmış, nihayetinde sanıkların yeryüzünden izalesi gerektiği (vech-i arzda izalesi lazım) yönündeki Subaşı Recep Ağa'nın talebini kayda geçirmiştir. Burada hırsızlık, gasp, içki içme gibi birçok suç aynı kişilerden sadır olmuştur. Dolayısıyla verilen ceza sadece hırsızlığa mahsus değil, diğer suçlara da şamildir. Söz konusu dava şu şekilde cereyan etmiştir:

“Medine-i Mağnisa’da subaşı Receb Ağa ibn Abdillâh nâm kimesne İmâd mahallesinden Beğ-zâde oğulları dimekle şehîr Ahmed ve Hüseyin nâm kimesneleri meclis-i şer’e ihzâr ve mahzârlarına üzerlerine da’vâ ve takrîr-i kelâm idüb mezbûran Ahmed ve Hüseyin dâimâ şîrb-i hamr ve şekâ ve fesâddan hâlî olmayub mahalle-i mezbûre ve sâir mahallâtdan ba’zı kimesneler evlerine girüb esbâb ve erzâkını ahz eylediklerinden mâ-adâ târih-i kitâbdan iki gün mukaddem mahalle-i mezbûrândan olub işbu hâzır-bi’l-meclis olan İvâz ibn Mehmed el-habbâzın vakt-i zuhrda evine girüb sandukunda mahfuz olan cümle esvâb ve erzâkını serika eyleyüb inkâr itdiklerine mezbûrânın serikaları kıbeli’ş-şer’den tecessüs olundukda merkûmların evlerinin garb tarafında vâki’ cidâre muttasıl kerpiç altında bir gök peştamal içinde cemî’an mevcûd bulunub eşyâ-i mezbûre meclis-i şer’de merkûm İvâz’a teslîm olunmuşidi. Mezbûran Ahmed ve Hüseyin bunun emsâli fesâdı elân hâlî değıllerdir keyfiyet halleri mahalle-i mezbûre ve gayrîden istihbâr olunub şer’le haklarından gelinmesi matlûbumdur didikde merkûmânın keyfiyet-i ahvâlleri tefahhus olundukda Mehmed Efendi ibn Hüsrev el-imâm ve Ahmed Efendi ibn Mustafa ve Mehmed Beşe ibn Mahmûd ve el-Hâc Receb Çelebi ibn el-Hâc Mehmed ve el-Hâc Hüsam bin Muharrem ve Mustafa Çelebi ibn Abdi ve el-Hâc Mahmûd bin el-Hâc Ahmed ve el-Hâc İbrâhim bin Hüseyin ve el-Hâc Ali bin Mehmed nâm kimesneler ve sâirleri li-e-clî’l-ihbâr meclis-i şer’e hâzırın olub gıbbü’l-istihbâr merkûmân Ahmed ve

Hüseyin dâimâ şîrb-i hamr ve şekâ ve fesâddan hâlî olmayub mahalle-i mezbûre ve sâ'ir mahallâtdan ba'zı kimesnelerin evlerine girüb esvab ve erzâklarını ahz idüb defe'âtle yedlerinde zuhûr eyledi merkûman Ahmed ve Hüseyin eşkiyâ ve ehl-i fesâd ve dâimâ serikadan hâlî değıllerdir el-hâsıl vech-i arzdan izâlesi lâzım-ı sa'î bi'l-fesâd fi'l-arzdır her vechle haklarından gelinmesi lâzımdır deyü her biri alâ-tarîkı'ş-şehâde ihbâr itdiklerinden sonra mâ-hüve'l-vâki' mezbûr Receb Ağa talebi ile ketb olundu tahrîren fi'l-yevmi'r-râbi'-i aşer min şehr-i Rebi'ü'l-âhir li-sene ihdâ ve sittîn ve elf bâ'de'l-elf min hicret-i men-lehü'l-izz ve'ş-şeref ve âlîyye-i efsalü's-salâvât ve ekmelü't-tahiyye"⁶⁶³

⁶⁶³ **MŞS** 100-107/1; Suçun tespiti ve sanıkların suçlarını ikrar etmeleriyle ilgili bir önceki oturma sicil kaydı şu şekildedir:

MŞS 100-106/2, "Mahrûse-i Mağnisa İmâd mahallesinde İvâz bin Mehmed el-habbâz meclis-i şer'-i şerîfde mahalle-i mezbûreden Beğ-zâde oğulları dimekle şehîr Ahmed ve Hüseyin nâm kimesne mahzârlarında üzerlerine da'vâ ve takrîr-i kelâm idüb târih-i kitâbdan iki gün mukaddem vakt-i zuhrda zevcem evde yoğ iken mülk-i menzilimde sanduk içinde mahfûz olan bir münakkaş çarşeb ve münakkaş dülbend örtüsü ve bir münakkaş poğça ve bir al kemhâ entari zibun ve dört zira' münakkaş kemhâ ve bir teft e gömlek ve bir kemhâ kaftan ve bir miski zen atlas kaftan ve bir sim anber-i hâm ve bir bürüncük teft kaftan ve kırmızı kemhâ kaftan ve bir münakkaş boğça ve bir bürüncük beyâz yekdâ ve bir müsta'mel sarmalı kuşak ve bir münakkaş yüz yasdukî ve on iki münakkaş ve sarmalı ve makramalu ve bir mikdâr sarmalı peşkir ve münakkaş yüz yasdukî ve bir gök boğça ve bir altun künye ve bir incilü enselik ve bir sim bıçak ve bir sim hançer ve iki çakmaklı tüfenk ve beş altunlu incilü hususîn arakiyyesi serika olunmuşidi hâlâ mezbûrları mazinne-i ittihâz eyledim hakikiye-i hâl mezbûrlardan suâl olundukdan sonra menzilleri tecessüs ve keyfiyet-i ahvâleri tefahhus olunması matlûbumdur didikde gibbe's-suâl merkûman Ahmed ve Hüseyin husûs-ı mezbûru inkâr itmeleriyle mezbûrların menzilleri yoklanmağçün savb-ı şer'den Ahmed Efendi ibn el-Hâc Mahmûd ta'yîn ve irsâl olunub ol dahi mahalle-i mezbûrda imâmı ve cema'atı ve zeyl-i kitâbda mestûr-i esâmi olan müslümanlar ile mezbûrünün menziline varub tecessüs eylediklerinden fi'l-vâki' mezbûr İvâz'ın serika olunan eşyâ-ı mezkûre-i mezbûrân Ahmed ve Hüseyin'in mülk-i menziline garb tarafında vâki' cidâra muttasıl kerpiç altında mezkûr peştamal içinde cem'an mevcûd bulunub muma-yı mezbûr eşyâ-ı mezbûru meclis-i şer'e ihzâr eyleyüb mezbûrân Ahmed ve Hüseyin istintâk olunduklarında fi'l-vâki' işbu şâhide olunan eşyâ-ı mezkûr merkûm İvâz'ın mülküdür deyü her biri ikrâr iddiklerinde eşyâ-ı mezbûre bi't-temâm mezbûr İvâz'a meclis-i mezbûrda tesellüm olunub mâ-vak'a gibbe't-taleb ketb olundu tahrîren fi's-sânî-i gurre-i şehr-i Rebi'ü'l-âhir li-sene ihdâ ve sittîn ve elf"

Ceza davalarında davacı davasının delillendiremez ve ahâlî tarafında da sanığın iyi haline yönelik şahitlik yapılırsa, sanık kendisine itham edilen suçtan kurtulmuş oluyordu. Mesela Hacı Yahya mahallesinden el-Hâc Mehmed, bez-zâzistancı (dokumacı) Mehmed b. Musa aleyhine dokumacı dükkanında sandık içindeki akçeleri çaldığı gerekçesiyle dava açmıştır. Daha sonra Mehmed b. Musa'nın iyi hali ortaya çıkınca zâyi olan akçelerin davasından zimmeti ibrâ ve iskat edilmiştir. Bu durum mahkeme tutanağına şu şekilde yansımıştır:

“Medine-i Mağnisa’da el-Hâc Yahya mahâllesinden el-Hâc Mehmed ibn el-Hâc Mehmed nâm kimesne makâm-ı şer’-i lâzımü’l-ikrâmda medine-i mesfû-rede hâlâ bezzâz-istâncı olan hâmil-i hâze’l-kitâb Mehmed bin Mûsâ nâm kimesne mahzârında bi-tav’ihâ ikrâr ve itirâf idüb târih-i kitâbdan on gün mukaddem bezzâz-istânda sandukda mevcûd beher adedi ma’lûm kise akçemden bir mikdâr akçe ihrâcın için varub kiseleri gördüğimde mevcûd olan akçeden mukaddem akçem noksân gelüb mezbûr bezzâz-istânî Mehmed’den zânn idüb suâl eylediğimde kat’en haber ve agâhı olmamak üzere cevâb virmişidi el-hâletü-hâzihi mezbûr Mehmed’in keyfiyet hâlinden küllî tefahhus ve teftîş eyledikten sonra hüsn-i hâli zâhir olmağın kiselerden zâyi’ olan ol mikdâr akçenin da’vâsından merkûm bezzâz-istânî Mehmed’in zimmetini ibrâ-i âm kat’î’n-nizâ’la ibrâ ve iskât eyledim min-ba’d bir akçe ve bir habbeye müteallik merkûm Mehmedden vicâhen min-el vücûh da’vâ ve talebim yokdur ba’de’l-yevm da’vâ ve taleb dâhi iderim lede’l-hükkâmî’l-kirâm mesmû’a ve makbûle olsun didikde mukırr-ı merkûm el-Hâc Mehmed’in minvâl-i muharrer üzere sâdir olan ikrâr ve itirâfın el-mukırru lehü’l-merkûm ben bezzâz-istânî Mehmed bi’l-muvâcehe kabûl ve tasdîk ve bi’l-müşâfehe tahkîk etmeğın işbu vesîka-i enîka âmmen hüve’l-hakika ketb olundu yed-i tâlibe i’tâ’ olundu tahrîren fî evâil-i Muharrami’l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ve el”⁶⁶⁴

Bazı sicil kayıtlarında da sadece hırsızlık hadisesinin tescili vardır. Akabinde ne tür adlî ve idârî işlem yapıldığını bu sicil kayıtlarından takip etmek güçtür. Bunun gibi kâdının hükmünü ihtiva etmeyen sicillere “mahdar” dendiğini

⁶⁶⁴ MŞS 100-17/3.

çalışmamızın ilk bölümünde zikretmiştik. Bir hırsızlık hadisesiyle ilgili mahdar kaydı şu şekildedir:

“Budur ki Dedebeğler’den Kayalular’dan Samed bin Murâd nâm kimesne mahfili kazâda Osman bin Mahmud ve Hayreddin bin İlsâ ve Mehmed bin Arslân nâm kimesneler muvâcehesinde üzerlerine takrîr-i da’vâ idüb Bir kâtırım sirkat itmişler su’âl olunsun didikde gıbbe’s-su’âl mezbûr Osman ve merkûm Halil’in ikrârları ve mersûm Mehmed’in inkârı kayd şüd”⁶⁶⁵

“Ba’dehu yine karye-i mezbûrda Mehmed bin İlsâ nâm kimesne mezbûrân Osman ve Halil ve Mehmed muvâcehelerinde bir al kısrakım sirkat itmişler su’âl olunsun didikde gıbbe’s-su’âl mezbûrânın ikrârları ve mezbûr Mehmed’in inkârı”⁶⁶⁶

“Ba’dehu mezbûrân Halil ve Osman’a şeriklerinden su’âl olundukda Dere Hamâmı kurbünde Kör Mehmed, Nârlıca mahallesinde diğer Mehmed ve Karaköy Medresesi’nden Osmân Halîfe nâm kimesneler şerikimizdir didikleri kayd şüd”⁶⁶⁷

D- Zina ve Zina İftirası Suçu

Zina kelimesi, Z-N-Y kökünden Arapça bir isim olup gayrı meşru münasebette bulunmak, kanun dışı cinsel buluşma, aralarında şer’an cinsî münasebete imkan veren bir bağ olmadan bir erkekle (zânî) bir kadının (zâniye) cinsî münasebette bulunması, haram ferc tasarruf eylemek şeklinde tarif edilmiştir.⁶⁶⁸

Osmanlı’da klasik hukuk sistematiğine kaynaklık eden fıkıh kitaplarının “Kitâbü'l-Hudûd” bölümlerinde “Bâbu'z-Zinâ” alt başlığı altında ele alınan zina; “ceza ehliyetine sahip bir erkeğin, serbest iradesiyle, fiziksel açıdan cinsel ilikiye

⁶⁶⁵ MŞS 61-66/2.

⁶⁶⁶ MŞS 61-66/3.

⁶⁶⁷ MŞS 61-66/4.

⁶⁶⁸ Bkz., Hüseyin Özcan, **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, Ankara 1975, s. 736; Asım Efendi, **Kâmûs**, IV, 996.

elverişli bir kadınla, hukukî bir akid (nikah), evlilik şüphesi veya mülkiyet bağı bulunmaksızın, normal yoldan ilişkide bulunması” şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁶⁹

Kur’an’da zina edenlere hapis,⁶⁷⁰ eziyet⁶⁷¹ ve celde (sopa) cezası⁶⁷² verileceğini öngören üç ayet vardır. “Zina eden erkek ve zina eden kadının her birine yüz değnek vurun” şeklindeki celde ayetinde, evli-bekar ayrımı yapılmamıştır. Ayrıca celde ayeti bu konuda en son indiği için diğerlerini hükümden kaldırdığı(neshettiği) genellikle kabul edilmektedir. Bununla birlikte hapis ayetinin lezbiyen kadınlar, eza ayetinin livata yapan erkekler ve nihayet celde ayetinin de zina eden kadın ve erkek için olduğunu da ileri sürenler de olmuştur.

673

Haddizâtında Kur’an’da zina cezası olarak recm yoktur. Bununla birlikte hadis kitaplarında Hz. Ömer’in "İhtiyar erkekle (eş-şeyhu) ihtiyar kadın (ve’ş-şeyhatu) zina ederlerse, onları recmedin” şeklinde bir ayet olduğu, Hz. Peygamberin ve kendilerinin recmi uyguladıkları, ileride bazı kimselerin “Biz Allah’ın kitabında recmi bulamıyoruz” diyerek sapıtacaklarını, "Eğer insanlar, Ömer Allah’ın Kitabına ilave yaptı demeyecek olsalar, bu ayeti Mushaf’a yazardım” dediği rivayet edilmektedir.⁶⁷⁴

⁶⁶⁹ İbnü'l-Hümmam, **a.g.e.**, V, 30; Molla Hüsrev, **a.g.e.**, II, 61.

⁶⁷⁰ Nisa 4/15, “Kadınlarınızdan zina edenlere, bunu isbat edecek aranızdan dört şahid getirin, şahadet ederlerse, ölünceye veya Allah onlara bir yol açana kadar evlerde tutun.”

⁶⁷¹ Nisa 4/16, “İçinizden zina eden iki kimseye eziyet edin, tevbe edip düzeltirlerse onları bırakın. Doğrusu Allah tevbeleri daima kabul ve merhamet eder.”

⁶⁷² Nur 24/2, “Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini konusunda o ikisine acımayın. Onların ceza görmesine, inananlardan bir topluluk da şahit olsun.”

⁶⁷³ Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es-Seyyid Mahmud, **Rûhu'l-meânî fi-tefsîri'l-Kur'an'il-Azim ve sebîli'l mesânî**, Beyrut ty., II, 236; Reşit Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, Mısır 1366, IV, 1973, s. 435.

⁶⁷⁴ Müslim, *Hudûd*, 15; İbn Mâce, *Hudûd*, 9; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 55-56; İmam Mâlik, **Muvatta'**, *Hudûd*, 10

Zinâ eden evli kimselere uygulanacak recm cezasıyla ilgili bazı hadisler rivayet edilmektedir. "...Müslüman bir kimsenin kanını (akıtmak) şu üç şeyden biri dışında helal olmaz: Zina eden evli kimse...";⁶⁷⁵ "Dulun dul ile zinasında recm vardır";⁶⁷⁶ hapis ayetinin⁶⁷⁷ nüzulünün hemen akabinde, ayette geçen "sebil" kavramının izah edildiği ve **Ubâde b. Samit** (34/655)'in rivayet ettiği hadiste de Hz. Peygamber "zina eden evlilere yüz sopa ve recm, bekarlara ise yüz sopa ve bir yıl sürgün"⁶⁷⁸ cezası verileceğini ifade etmiştir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in birkaç kez recmi uyguladığı da rivayet edilmektedir. Bunlardan ilki zina eden iki Yahudi'nin recmidir.⁶⁷⁹ Bu recmin hicretin hemen akabinde uygulandığı ve zina edenler Yahudi olduğundan veya Kuran'da zina cezası bulunmadığından Hz. Peygamber'in Tevrat ile amel ettiği genellikle kabul edilmektedir.⁶⁸⁰

Yine Hz. Peygamber'e, **Mâ'iz b. Mâlik el-Eslemî** isminde birisi gelip: "beni temizle" diyerek zina ettiğini dört defa ikrar etmiş, Hz. Peygamber de akli melekesini, sarhoş olup olmadığını ve medeni halini sorduktan sonra onu recmettirmiştir. Recmedilirken kaçmaya teşebbüs eden Mâ'iz için Hz. Peygamber "Keşke bıraksaydınız! Belki tövbe eder de Allah tövbesini kabul ederdi" demiştir. Ayrıca Mâ'iz'i kendisine gönderen kişiye de "Ya Hezzâl, Mâ'iz'i elbisenle örtseydin, senin için daha hayırlı olurdu" tavsiyesinde bulunmuştur.⁶⁸¹ Mâ'iz hadisi, ifadeleri farklı olsa da yaklaşık on beş sahabe tarafından nakledilmiştir ve hadis kriterleri açısından da sahih kabul edilmiştir. Ancak hiç birisinde Mâ'iz'in ne

⁶⁷⁵ Buhârî, *Diyât*, 6; Müslim, *Kasâme*, 25, 26; Tirmizî, *Diyât*, 10; İbn Mâce, *Hudûd*, 1; Nesâî, *Kasâme*, 5, 6; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I, 382.

⁶⁷⁶ Müslim, *Hudûd*, 12; Ebû Dâvud, *Hudûd*, 23; Tirmizî, *Hudûd*, 8.

⁶⁷⁷ Nisa 4/15.

⁶⁷⁸ Buhârî, *Tefsir*, 4; Müslim, *Hudûd*, 12; İbn Mâce, *Hudûd*, 7; Ebu Davud, *Hudûd*, 23; Tirmizî, *Hudûd*, 8; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 317.

⁶⁷⁹ Buhari, *Hudûd*, 24,37; Müslim, *Hudûd*, 26.

⁶⁸⁰ Serahsi, **a.g.e.**, IX, 40; Reşit Rıza, **a.g.e.**, V, 25; Zuhayli, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû**, VI, 42.

⁶⁸¹ Buhari, *Hudûd*, 25; Müslim, *Hudûd*, 22; Ebu Davud, *Hudûd*, 23; Ahmed b. Hanbel, V, 217.

zaman recmedildiğine yer verilmemiştir. Oysa hukuk kurallarının zaman bakımından yürürlüğü son derece önemlidir. Diğer taraftan rivayetlerde Mâ'iz'in recmine şahit olduğu anlaşılan **Nasr b. Dehr**, hicretin yedinci yılındaki Hayber savaşında şehit olmuştur. O zaman bu olay hicri yedinci yıldan önce gerçekleşmiş olmalıdır. Celde ayeti ise hakim olan görüşe göre hicretin altıncı yılında gelmiştir. Bu durumda recm olayı ile celde ayetinin inişi birbirine yakın olmakla birlikte hangisinin önce olduğunu tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte Mâ'iz'in recmini rivayet edenlerden birisinin hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelen **İbn Abbas** olması da dikkat çekicidir. Ancak onun da başkasından duyduğu halde kendi ifadesi gibi nakletme ihtimali vardır.⁶⁸²

Yine Cüheyne kabilesinden bir kadın zinâdan hamile olarak Hz. Peygamber'e gelmiş ve kendisine haddi uygulamasını istemiştir. Hz. Peygamber onu geri çevirerek tövbe ve istiğfar etmesini istemiştir. Kadın daha sonra tekrar gelip yine geri çevrilince Mâ'iz gibi kendisini de geri çevirmemesini istemiştir. Kadının dul olduğu anlaşılınca Hz. Peygamber "Git doğuruncaya kadar bekle" demiştir. Bu arada Ensardan bir adam kadının bakımını üstlenmiştir. Çocuk doğunca kadın Hz. Peygambere tekrar gelmişse de bu defa da çocuğu sütten kesinceye kadar emzirmesi istenmiştir. Kadın çocuğu sütten kestikten sonra getirdiğinde de Hz. Peygamber "Bu durumda kadını recmederek çocuğu kimsesiz bırakmayız" diyerek onu geri çevirmiştir. Bunun üzerine Ensardan bir adam çocuğun bakımını üstlenince Hz. Peygamber kadının göğsüne kadar çukur kazılmasını ve kadının elbiselerinin üzerine bağlanmasını istemiş sonra da onu recmetmelerini söylemiştir. Recmden sora kadını çukurdan çıkartmış ve cenaze namazını kıldırılmıştır.⁶⁸³

Cüheyne (Ğâmidli) kadının ne zaman recmedildiği de kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kadının "Beni de Mâ'iz gibi geri çevirmek mi istiyorsun" ifadesi bu olayın Mâ'iz'in recminden sonra olduğunu göstermektedir. Ayrıca

⁶⁸² Osman Kaşıkçı, "İslam Hukukunda Recm Cezası", e-akademi, Sayı: 79, 2008 (makale <http://www.e-akademi.org> adresinde yayınlanmaktadır.)

⁶⁸³ Müslim, *Hudûd*, 22; İbn Mâce, *Diyât*, 36; Mâlik, *Hudûd*, 2; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V, 348.

rivayetlerde ismi geçen **İmran b. Husayn** hicri yedinci yılda, kadını recmedenler arasında zikredilen **Halit b. Velid** ise hicri sekizinci yılda Müslüman olmuştur. Tarihçiler de bu recmi hicri dokuzuncu yıl olayları arasında zikretmişlerdir. Dolayısıyla söz konusu recmin celde ayetinden sonra uygulandığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁴

Ebu Hüreyre ve **Zeyd b. Halid**'in rivayet ettiği bir hadiste de işvereninini eşiyile zina eden bekâr işçiye yüz değnek ve bir yıl sürgün, kadına ise recm cezası uygulanmıştır.⁶⁸⁵ Söz konusu olayın da ne zaman cereyan ettiği belli değildir.

Hadis kitaplarında yukarıda söz konusu edilen recm uygulamalarından başka sahabelerden başka rivayetler de vardır.⁶⁸⁶ Dolayısıyla recm konusu, ahad değil, mütevatir derecesindeki hadislerle sabittir. Ancak bu rivayetlerde zaman verilmemesi dikkat çekicidir.

Recm uygulamaları, Hz. Peygamber dönemi ile sınırlı olmayıp raşit halifeler, tabiin ve sonraki dönemlerde de devam etmiştir.⁶⁸⁷ Kuran'da recm hükmünü göremiyoruz diyen Haricilere, Ömer b. Abdülaziz, farz namazların vakit ve rekâtlarının sayısının, zekâtın kimlere farz olduğunun, miktarının ve nisabının da Kuran'da olmadığını bu hususları Hz. Peygamberin yaptığını ondan sonra da Müslümanların uygulamaya devam ettiklerini, recmin de aynı şekilde olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸

Recm cezasıyla ilgili tarihi bilgiler bu şekildedir. İslam hukukçuları ise recm cezasını kabul edenler ve etmeyenler şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Recm cezasını kabul edenler görüşlerini birden fazla gerekçeye dayandırmışlardır. Onlara göre **Hz. Ömer**'in sözünü ettiği recm ayetinin lafzı mensuh olsa dahi

⁶⁸⁴ Osman Kaşıkçı, a.g.m.

⁶⁸⁵ Buhârî, *Hudûd*, 30, 34, 38; Müslim, *Hudûd*, 25.

⁶⁸⁶ Ebu Davud, *Hudûd*, 23; Tirmizi, *Hudûd*, 22; Ahbed b. Hanbel, **Müsned**, V, 179.

⁶⁸⁷ Buhârî, *Hudûd*, 21.

⁶⁸⁸ İbn Kuteybe, **Tevîlu muhtelifi'l-hadis**, Beyrut 1972, XII, 310.

hükmü bakidir. Ayrıca Hz. Ömer'in minberde recm ayeti ile ilgili konuşmasına sahabeden bir itiraz gelmediğinden bu hususta sükutî icma oluşmuştur.⁶⁸⁹

Hanefi, Şafii, Maliki, Hanbeli ve Şii hukukçuların çoğunluğuna göre recm, Hz. Peygamber'in sözü, fiili ve tevatüre yakın haberlerle sabittir. Hz. Peygamber'in sünneti ile Kuran'ın bir hükmü tahsis edilmiştir. Ayrıca ashap ve tabiin de bu konuda icma etmiştir.⁶⁹⁰ Gerçekten Kuran'da pek çok hüküm genel (âmm) olarak gelmiştir. Daha sonra bu hükümler sünnetle tahsis veya takyit edilmiştir. Mesela hırsızın elinin Kuran'a göre en küçük bir şey çaldığında dahi kesilmesi gerekirken sünnet bunu takyit ederek miktarını belirlemiştir. Keza namazın vakitleri, rekatları, zekatın hangi maldan ne kadar verileceği, ölü hayvan eti yemenin yasaklığının kara hayvanlarına tahsisi hep Hz. Peygamber'in tahsis ve takyit yetkisi çerçevesinde konulan hükümlerdir. Bu durumda genel olarak zina edenlere sopa cezası verileceğini hükme bağlayan ayet, bekârlara tahsis edilmiş, evlilere ise recm uygulanacağı Hz. Peygamber tarafından hem ifade edilmiş hem de uygulanmıştır. Keza Şafii'ye göre de celde ayetinden sonra Hz. Peygamber Allah'tan aldığı bir emir (vahy-i gayri metluv) ile zina eden evlilere recmi uygulamıştır.⁶⁹¹ Hz. Peygamber'in zina eden Yahudilere Tevrat'ın hükmü olarak recmi uyguladığı doğru olmakla birlikte daha sonra zina eden muhsan Müslümanlara kendi içtihadı ile recm uygulamıştır. İkisi de ilahi olan dinlerin hükümleri arasında bu tür benzerliklerin olması tabiidir. Şu kadar var ki birisinde kitaba giren husus diğerinde peygamberin söz ve uygulaması ile sabit olmuştur.

Hz. Peygamber'den "zina eden evlilere yüz sopa ve recm, bekârlara ise yüz sopa ve bir yıl sürgün"⁶⁹² cezası verileceğine ilişkin rivayetten hareketle Hz. Ali zina eden evli bir kadına önce sopa vurup sonra da recmettikten sonra "Allah'ın kitabına göre sopaladım, Hz. Peygamber'in sünnetine göre de

⁶⁸⁹ İbn Hacer, **Fethu'l-bâri bi-şerh-i Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut 1990, XII, 143.

⁶⁹⁰ Merğînânî, **Hidâye**, II, 96, İbn Kudâme, **Muğnî**, XII, 309, İbn Rüşd, **Bidayetü'l-müctehid**, II, 628; İbn Abidin, **Reddû'l-muhtâr**, VI, 13; Üdeh, **a.g.e.**, II, 383.

⁶⁹¹ Şafii, **er-Risâle**, s. 147.

⁶⁹² Müslim, **Hudûd**, 12.

recmettim”⁶⁹³ demesinden hareketle İslam hukukçuları recmle birlikte sopa vurulup vurulmayacağı hususunda farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. İbn Abbas, İbn Mes’ud, Übey b. Ka’b, Ebu Zer, Hasan Basri, İshak b. Rahuye, İbn Hanbel ve Davud ez-Zahiri de önce sopa sonra recm cezası verilir demişlerdir.⁶⁹⁴ Cumhura göre ise, Hz. Peygamber, söz konusu hadise rağmen sadece recm uygulamıştır. Bu nedenle ayrıca sopaya gerek yoktur.⁶⁹⁵ İslam tarihi boyunca da cumhurun görüşü uygulanmıştır.

Diğer taraftan Hariciler ile bir kısım Mutezile ve bazı Şiiler recm cezasını, Kuran’da olmadığı gerekçesi ile reddetmişlerdir.⁶⁹⁶ Haricilere göre, Allah’ın Kitabı, yalan olması muhtemel olan ahad haberlerle terk edilemez.⁶⁹⁷

Diğer bir kısım müellife göre ise, Hz. Peygamber’in recm uygulamaları, celde ayetinden öncedir ve bu ayetle söz konusu uygulama kaldırılmıştır.⁶⁹⁸ Ayrıca eğer recm cezası kabul edilecek olursa Kuran’da zina eden cariyelere uygulanacağı belirtilen, “zina eden bekar-hür kadınlara uygulanan cezanın yarısı”,⁶⁹⁹ ifadesi nasıl anlaşılacaktır. Recmin yarısı olmayacağına göre recm diye bir ceza da söz konusu olamaz. Keza Hz. Peygamber’in hanımlarına uygulanacak cezanın da recmle bağdaştırılması söz konusu olmaz. Çünkü onlar eğer zina edecek olursa normal kadınların iki katı cezalandırılacağı hükme bağlanmıştır.⁷⁰⁰ Recmin iki katı nasıl olamayacağına göre recm de yoktur. Dolayısıyla recmin ne yarısı ne de iki katı uygulanamayacağından zina cezasında evli-bekâr ayrımı yapılamaz.

⁶⁹³ Buhârî, *Hudud*, 21.

⁶⁹⁴ İbn Kudâme, **a.g.e.**, XII, 313.

⁶⁹⁵ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 629.

⁶⁹⁶ İbn Hacer, **a.g.e.**, XII, 98.

⁶⁹⁷ İbn Kudame, **el-Muğni**, XII, 309.

⁶⁹⁸ Süleyman Ateş, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, İstanbul 1995, II, 577; Abdülaziz Bayındır, **a.g.e.**, s. 242.

⁶⁹⁹ Nisa 4/25.

⁷⁰⁰ Ahzab 33/30.

Recmi reddedenlere göre, recm ile ilgili rivayetler, Tevrat vasıtası ile İslam'a girmiştir.⁷⁰¹ Ayrıca nakillerde ifade edilen üslup ve ilahi kelimeler açısından da İslam'da recmin varlığını kabul etmek mümkün değildir. Hz. Ömer'e atfedilen recm ile ilgili bir ayet olduğu iddialarına ne nakil, ne akıl ne de Kur'an'da kullanılan üsluba uygunluk açısından katılmak mümkün değildir. Nakilde geçen ifadeye bakılırsa genç evlilere veya dullara recm uygulanamaz. Ayrıca hırsızlık, sarhoşluk, kazf gibi hadleri açıkça belirleyen ilahi iradenin onlardan daha ağır olan recmi Hz. Peygamber'e bırakması kabul edilemez. Dahası bir ayetin lafzı ile hükmü ayrılmaz bir bütündür. Lafzı mensuh olan ayetin hükmünün de mensuh olması gerekir.⁷⁰² İlk dönem uygulamalarına ilişkin rivayetler tamamen uydurma olup recm cezası, özel şartlar nedeni ile Hz. Ömer tarafından ihdas edilmiştir.⁷⁰³

İslam hukukunda zina cezasıyla ilgili tartışmalar genel olarak bu şekildedir. Toplumun huzur ve asayişini olumsuz etkileyen zina suçuna karşı fıkıh kaynaklarında tavizsiz bir tutum takınılsa da İslam hukuk tarihinde bu cezanın pratiğine rastlamak nâdirdir. Bu güçlüğüün sebeplerini şöyle sıralamak mümkündür:

Uygulamamadaki en önemli hukukî sebep ve faktörün, İslam hukukunun bizzat kendisi olduğunu söylemek yerinde olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Fıkıh kitaplarında recm cezasını düşüren çok sayıda şart vardır ve bunlar da âdetâ bu cezayı neredeyse uygulanamaz hale getirmiştir.

Yine İslam hukukçularına göre, bu suçu şikayet etmek yerine görmezlikten gelinmesi daha makbuldür. Bu konuda, Hz. Peygamberin "Kim ki müslüman kardeşinin ayıbını örterse, Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter" hadisi önemli ölçüde etkili olmuştur.⁷⁰⁴ Ayrıca Osmanlı ceza hukukunda

⁷⁰¹ Joseph Schacht, **İslam Hukuka Giriş**, Ankara 1986, s. 26.

⁷⁰² İbn Hacer, **a.g.e.**, XII, 120.

⁷⁰³ Fazlurrahman, **İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp**, Terc: Adnan Bülent Baloğlu, Ankara 1997, s. 78.

⁷⁰⁴ Buhârî, *Mezâlim*, 3.

diğer bütün suçların şikayet edilmemesi cezayı gerektirecek bir davranış olarak görülürken, zina suçunun şikayeti üzerinde bu derece durulmamış, hatta bilenlerin bu bilgilerini saklamaları teşvik edilmiştir.⁷⁰⁵

Bir diğer sebep ise; bu suçun şahitlerle ispatının hemen hemen imkansız denilecek derecede zor olmasıdır. Çünkü suçun bu şekilde ispat edilebilmesi için teşhir edilircesine açıkta işlenmesi gerekir. Şahitlerin bir tanesinin ifadesinden vazgeçmesi veya ifadelerde tutarsızlık bulunması durumunda şahitlere iftira cezasının (hadd-i kazf) uygulanmasının getirdiği korkunun yanında; olaya karışan kimselerin aynı mahalle veya köyde bir arada yaşıyor olmaları da zina suçunun tespiti ve dolayısıyla da cezasının tatbikinde etkili olmuş olabilir.

İslam hukukuna göre işlenmiş bir zina fiili için dörtten az kimsenin şahitlikleri kabul edilmez. Ebu Hanife'ye göre bu kimselere kazf cezası uygulanır. Dört şahit birlikte değil de ayrı ayrı gelerek şahitlikte bulunsalar, yine şahitlikleri kabul edilmeyecektir. Aynı şekilde şahitlikte bulunanlar fasık kimseler olurlarsa, şahitlikleri kabul edilmediği gibi, kendilerine kazf cezası uygulanır.⁷⁰⁶

Şahitlerin ayrı ayrı gelip şahitlikte bulunmaları, sayıları dörtten fazla olsa bile şahitliklerinin kabul edilmemesine sebep olacak ve kendilerine kazf cezası uygulanacaktır. Ancak şahitlerin hepsinin hakimin önüne gelip aynı mecliste teker teker şahitlikte bulunmaları halinde şahitlikleri kabul edilir.⁷⁰⁷ Çünkü aynı

⁷⁰⁵ Fatih Kanunnamesindeki madde şöyledir: “Eğer bir kişi zinayı bilse, gelip Kadı'ya demese cürm yok. Ama uğurluğun (hırsızlığı) bilse gelip demese on beş akçe cürm alına”. Diğer kanunnamelerde de benzer ifadeler vardır. Bkz., Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, I, 348.

⁷⁰⁶ Dâmâd, **Mecma'u'l-Enhur Şerhi Mülteka'l-Ebhur**, I, 593-594.

⁷⁰⁷ İncelediğimiz bir sicil kaydında dörtten fazla kişinin mahkemede hazır olup zina yapan kimseleri şikayet ettikleri görülmektedir. **MŞS** 61-32/2, “Budur ki Yaviler mahallesinden Yusuf bin Hasan ve Ivaz ibn-i el-Hâc Mustafa ve Mustafa bin Veli ve Osmân (tahrir olmuş) ve Receb bin Sâtılmış ve Hasan bin Ali ve Pîri bin Ahmed nâm kimesneler hâzırûn olub mahalle-i mezbûreden (tahrir olmuş) Emir'in hakkında Yaramazdır mahalleimizde Mustafa bin Veli'nin 'avratı Emine ile mu'âmeleye (tahrir olmuş) hattâ bir yerde mezbûre Emine ile merkûm Ali'yi görüb zinâ iderken ahz etmeğe tatlik idüb ba'dehu mezbûra

anda dört kişinin birden şahitlikte bulunması mümkün değildir.⁷⁰⁸ Kazif cezasının önemli bir neticesi de kazif suçundan dolayı had vurulmuş kimsenin bundan böyle şahitliğinin geçersiz olmasıdır ki, bu durum bir kişiyi toplum içinde verilebilecek en büyük cezalardan biridir.

İslam hukukunda zina ve zina iftirası cezaları ile ilgili görüşleri bu şekilde özetledikten sonra Osmanlı ceza hukukunda zina cezası ile ilgili uygulamalara değinmek istiyoruz. Osmanlı toplumunda da zaman zaman zina suçunun işlendiğini bu devletin mahkemelerinde görülen davaların kaydedildiği Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlardan anlamak mümkündür. Şehirlerde yaşayanlar arasında, köy ve kırsal kesimdekilere oranla daha sık olarak görülen zina suçu ile ilgili bu örnek belgeler ve bazı tarih kaynakları, bu cezanın Osmanlı hukukunda uygulanıp uygulanmadığı hakkında fikir vermektedir.⁷⁰⁹

Osmanlı cezâ hukukuna baktığımızda zina, şahsın iffet ve namusuna yönelik suçlardan biri olarak kabul edilmiş, caydırıcı ve önleyici bir tedbir amacıyla cezalandırılmaya gidilmiştir. Suçun çeşidine ve derecesine, suçlunun durumuna göre, had ve ta'zir nev'inden farklı cezâ müeyyideler uygulanmıştır.

710

Osmanlı tarih kaynaklarında recm cezasının tatbik edildiğine dair tek örnek bulunmaktadır. Silahdâr Fındıklı Mehmed Ağa'nın naklettiğine göre hadise şöyle cereyan etmiştir: 1680 tarihinde İstanbul'da bir yeniçerinin karısı, evine yakın bir yerde ipek dükkanı sahibi olan bir Yahudi'ye aşık olur. Bir gün Yahudi'yi evine alır. Bu durumdan haberdar olan mahalle sakinleri kadının evini basarlar ve hepsi birden “zina halinde bulduk” diye ifade verip ikisini de Kazas-

hâtûnu kendüye 'akd-i nikâh itirdi yaramazdır deyû haber virdikleri kayd olundu”

⁷⁰⁸ Molla Hüsrev, **a.g.e.**, II, 62.

⁷⁰⁹ Bkz., Abdülmecit Mutaf, “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlıda Recm Cezası, Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, **Turkish Studies**, Volume: ¾, Summer 2008, s. 584.

⁷¹⁰ Bkz., Ömer Menekşe, “Osmanlıda Zina Cezası Olarak Recm” **Marife**, Cilt: 3 Sayı: 2, Konya 2003, s. 11.

ker'e getirirler. O da "gördük" diyenlerin şahitlikleriyle kadının recm edilmesine, Yahudi'nin de öldürülmesine hükmeder. Neticede de karar uygulanır.⁷¹¹

Sadece bir tarih kaynağında bulunan bu örnek henüz bir belge ile desteklenmiş veya ispatlanabilmiş değildir. Bu hadise gerçek olsa bile bir başka örneğine rastlamak oldukça zordur. Bu zorluk da suçu şahitlik zoruyla ispat etmenin hemen hemen imkansız olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak Şer'îye Sicillerinde zina hadisesiyle ilgili çok sayıda kayda rastlamak mümkündür.⁷¹²

Osmanlıda recm cezasının uygulandığına dair tarih kaynaklarında her ne kadar tek bir kayıt olsa da, "bunun dışında başka bir uygulama yoktur" diyebilme şu an için elbette mümkün değildir. Böyle kesin bir hüküm verebilmek için Şer'îye Sicillerinin tamamı ve konuyla ilgili bütün vesikaların incelenmesi ve ortaya çıkarılması gerekir. Fakat incelediğimiz örnekler, recm cezasının uygulanmasında Osmanlı'nın fazla ısrarcı olmadığı veya toleranslı davrandığı şeklinde bir kanaat uyandırmaktadır. Diğer taraftan, bazı gezginlerin gözlemlerine göre Osmanlı topraklarında; boyun vurma, asma, yakma, kazığa oturtma, çengele asma ve suya atma olmak üzere altı çeşit öldürme cezası yönteminin bulunduğu bildirilmesine rağmen taşıyarak öldürmeden bahsedilmemiş olması da bu kanaati destekler mahiyettedir. Yine muhtelif tarih kaynaklarında isyan, eşkıyalık, yol kesme gibi kamu suçları nedeniyle gerçekleştirilen cezalardan çok bahsedildiği halde, bu konuyla ilgili uygulamalardan pek söz edilmez. Hatta zinadan dolayı ölüm cezasına çarptırılmayan kadınlar fuhuş yoluyla asayişsizliklere neden olmaları sebebiyle ve halka da ibret olması için ölüme mahkum edilebilmektedirler

İncelediğimiz sicil defterlerinde zinâ ve zinâ iftirası hadisesiyle ilgili kayıtlara rastlamak mümkündür. Ancak, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu suçlara karşılık ne tür ceza uygulandığını sicillerden çıkarmak çoğu zaman mümkün değildir. Mesela Ali Ağa mahallesinden Hüseyin'in odasında fahişe bir kadınla hemhal olduğu kayda geçirilmiş fakat nasıl bir cezâ uygulamaya gidil-

⁷¹¹ Abdülmecit Mutaf, **a.g.m.**, s. 586.

⁷¹² Abdülmecit Mutaf, **a.g.m.**, s. 585.

diği açıklanmamıştır.⁷¹³ Bu tür vak'alarda genelde mahalleden ihraç (sürgün) cezasının verildiği sıkça görülmektedir.⁷¹⁴ Bir ceza çeşidi olarak mahalleden ihracı ayrı bir başlık altında incelemeyi uygun gördük. Sicillerde şahit olunan sürgün cezası, celde ile birlikte mi, para cezasıyla birlikte mi yoksa tek başına mı uygulandığı konuyla ilgili bütün kanunnameler, yasaknameler, kısas defterleri, mühimme defterleri, ahkam defterleri ve fetvalar gibi belgeler incelendikten sonra vuzuha kavuşabilecektir. Bizim çalışmamızın sınırı Manisa Şer'iyeye Sicilleri olduğundan sözü geçen bütün belgelere ulaşmak çalışmamızın sınırlarını hayli aşmaktadır.

Zina iftirasına uğrayanların mahkemeye müracaat ederek bu iftiradan kurtulmak istediklerini incelediğimiz sicil kayıtlarında görmek mümkündür. Mesela Bostancı köyünden Hatice'nin kölesinden hamile kalıp çocuk düşürdüğü gerekçesiyle şikayete konu olduğunu görmekteyiz. Hatice mahkemede bunun iftira olduğunu, şayet böyle bir şey varsa hakkımdan gelinmesi gerektiğini belirtmiş ve kendisinin aklanmasını talep etmiştir. Mahkeme'ye aynı köyden şahitler çağırılmış ve onlar Hatice'nin iyi haline şahitlik etmişlerdir. Durum bu şekliyle kayda geçmiştir. Şüphesiz zina iftirasında bulunanlara karşı kazf cezası uygulanması gerekir. Ancak cezanın infazına yönelik bir kayda rastlayamadık. İlgili sicil kaydımız şu şekildedir:

“Budur ki Mağnisâ mütesellimi tarafından Ahmed Ağâ mahfel-i şer'de kazâ-i Mağnisâ'ya tâbî' Bostancı nâm karyeden Hadice bint-i Abdülkerim nâm

⁷¹³ **MŞS** 52-26/3, “... Ali Ağâ mahallesinde Edhem Çavuş oğlu Hüseyin nam kimesnenin odasında Aişe bint-i Turhan nam fahişe ricalden birkaç nefer namahremler ile meclisde olduğu kayd şüd”

⁷¹⁴ **MŞS** 100-17/2 “Medine-i Mağnisa'da Nâsırlı mahallesi ahâlîsinden Osman Halife bin el-Hâc Bayrâm ve Mehmed bin Ahmed ve Üstâd Mehmed bin Abdullah ve Ömer Dede bin Mehmed ve Ali bin Nûh ve İsmâil bin Ahmed ve sâirleri makâm-ı kazâda mahâlle-i mezbûre sâkinelerinden Hümâ bint-i Ali nâm Hâtûn mahzârında birbiri takrîr-i kelâm idüb mezbûre Hüma Hâtûnun mahâllesinde bağı sui hâline muttali' olmamız ile mahâlle-i mezbûreden ihrâc olunmasın taleb ideriz didiklerinde ahâlî-i mahalle-i mezbûrenin ittifâkı mezbûrenin sui hâline dâir olub lâyika'-ı ittifâk'ül-mü'minin illâ ale-l-hakkü'l-mübîn hadîs-i şerîfinin minvâlince mezbûre Hümâ'nın mahâlle-i mezbûreden ihrâcı için taraf-ı şer'den tenbîh birle mâ-hüve'l-vâki' gıbbe taleb ketb olundu”

bikr-i bâliğa mahzarında bast-ı kelâm idüb mezbûrenin gulâmları Yusuf ile ‘alâkası olmakla köleden hamli zuhûr idüb ba‘dehu düşürüb bu husûsdan köle gâ‘ib olub ve yâvecilerine birkaç gurusu cerime virmişler hakîkât ahâlî-i karyeden istintâk olsunun didikde mezbûre hâtûn cevâb virub evimize harmandan buğday yükü gelub çuvâl kaldırırken burnumdan kan boşandı idi benim için oğlân düşürdü deyu şâyi’ olmuş sû-i hâlim var ise hakkımdan gelinsün didikde karye-i mezbûreden Veli bin Abdülkerim ve Emrullah bin Bahşâyış ve Habib bin Bey ve el-Hâc İsmâ‘il bin Nasûh ve Siyâmi bin Osman ve Turgud bin Süleyman ve Ali bin Ramazan ve Mehmed Efendi bn-i Ahmed ve sâ‘iri hâzırûn olub mezbûrenin hakkında ol-makûle köle ile alâkasın işitmedik nihâyet çuvâl kaldırırken böyle boşanmış deyu şâyi’ oldu müstakîme ve sâlihadır deyû ihbâr itdikleri kayd olundu”⁷¹⁵

Bazen de zina iftirasına uğrayan hanımların kocaları mahkemeye müracaat ettikleri, hem hanımlarını hem de hanımlarıyla ilişkisi şikayete konu olan kimseleri bu kötü durumdan kurtardıkları vakidir. Mesela Hasan b. Hüseyin mahkemeye başvurarak eşi Cemile'yi ve eşiyle ilişkisi olduğu yönünde şikayet edilen İbrahim'i mahkemede aklamıştır. Ayrıca mahkemede şahitler Cemile ve İbrahim'in bu ana değin kötü hallerini görmediklerine dair şahitlik etmişlerdir. Bu hadisenin Subaşıya kimler tarafından şikayet edildiği ve akabinde şikayetçilerin ne tür bir muameleye tabi tutuldukları bizce malum değildir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Budur ki (okunamadı) nâm karyeden Hasan bin Hüseyin mahfel-i kazâda karye-i mezbûreden İbrahim bin (okunamadı) mahzarında takrîr-i kelâm idüb mezbûr İbrahim için gece ile benim evime varmış zevcem Cemile hâtûn ile ‘alâkası var imiş deyû subâşına gamz eylemişler mezbûr Mehmed’in evime gelmesi yokdur ol makûle da‘vâm ve nizâ‘ım yokdur didüğü kayd şüd”⁷¹⁶

“Karye-i mezbûre ahâlisi olub zeyl-i kitâbda mestûrû'l-esâmî olan müs-limîn mezbûre hâtûn hakkında ve merkûm İbrahim hakkında Min ba'd bu ânâ

⁷¹⁵ MŞS 61-6/5.

⁷¹⁶ MŞS 61-154/5.

değın su‘-i hâline muttali‘ olmadık eyû kimesnelerdir iftirâdır deyû ihbârları kayd şüd”⁷¹⁷

Bu tür kayıtlara sicillerde çokça rastlanmaktadır. Benzer şekilde diğeri zina iftirasıyla ilgili sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da hâlâ subaşı olan Receb Beğ ibn Ramazân tarafından kethüdâsı ve vekîl-i şer‘iyyesi olan Ömer Beğ bin Abdullah meclis-i şer‘ Arabalanı mahâlesinde sâkin Bayrâm bin Hızır nâm kimesneyi ihzar ve mahzârında takrîr-i kelâm idüb mezbûr Bayrâm’ın evine herbâr karye-i Keçilüden Şehbâr ve Elif oğlu dimek ile ma‘rûf nâ-mahrem kimesnelere varub ve geldüğü şâyi‘ olmağla mezbûrun neseb hâli mahâlesi hâlkından suâl olunub takrîrleri tahrîr ve tescîl olunması matlûbumdur didikde ahâlî-i mahâlle-i mezbûreden Murâd Hâlîfe bin Ahmed el-imâm ve Ömer bin Hüseyin ve Şa‘ban bin Mûsâ ve Murâd Dede bin Osman ve Mustafa bin Ebû Bekir ve İvâz Çelebi bin Hâcî Hamza ve saîrleri li-ecli‘l-ihbâr meclis-i şer‘e hâzırın olub istihbâr ve suâl olundukda mezbûr Bayrâm mahâlemizde salâh-i hâl üzere müstakîm kimesne olub bu ana gelince sûi hâline vâkıf olmadık ve âherden dâhi istimâ‘ etmedik evine nâ-mahrem gelür ve gider didikleri iftirâ-yı mahzdır deyu hüsn-i hâlini ihbâr etmeleriyle mâ-vak‘a gıbbe taleb ketb olundu hurrira fî‘l-yevmi‘l-aşir fî Muharremü‘l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ve elf”⁷¹⁸

Nâ-mahrem (kendisiyle nesepçe nikah engeli bulunmayan) kimselerle oturub kalkan, onları evine alan ve meclis-i fisk üzere olanlar, mahalle sâkinleri tarafından mahkemeye şikayet edildiklerini ve bazı kayıtlarda bu kimselerin mahalleden ihraçları istendiğini görüyoruz.

“Budur ki Dere mahallesinden İbrahim bin Abdi nâm kimesnenin zevcesi Fâtıma bint-i Hüseyin nâm Hâtûn’un hakkında cemâ‘atinden İmâm Nasûh Halîfe İbn-i Ali ve Nebî bin Receb ve Süleyman bin Durmuş ve İbrahim Çelebi İbn-i el-Hâc İslâm Nâmahremden ictinâb eylemez didikleri kayd şüd”⁷¹⁹

⁷¹⁷ MŞS 61-154/6.

⁷¹⁸ MŞS 100-15/3.

⁷¹⁹ MŞS 61-53/3.

“Fî'l-yevmü'l-hâmis min Şevvâlü'l-Mükerrem sene tis'a ve selasîn ve elf Oldur ki mezbure Hânım'ın keyfiyet-i hâli ahali-i mahalleden Hasan Efendi ibn-i Abdurrahmân ve İslâm bin el-Hâc Durmuş ve Ali bin Abdullâh ve Mahmud bin Mehmed ve Abdullâh bin Yusuf ve Bayrâm bin Nasûh ve Ali bin Bağdâd ve el-Hâc Mûsa bin Osmân ve Yusuf bin Mehmed ve Mehmed Hoca ibn-i Mustafa Fî'l-hakîka mezbûrenin nâmahremden perhizi yokdur didiklerinde kayd olundu.”⁷²⁰

“Ba'dehu Mehmed Beşe ibn-i Abdullâh ve Mûsa nâm kimesneler dahî yarâmazdır mahalleden gitsünler didiklerinde kayd olundu.”⁷²¹

Sonuç olarak, recm cezası Kur'an'da yoktur. Kur'an'ın zina edenler için belirlediği nihai ceza yüz sopadır. Ancak söz konusu ayetten sonra da Hz. Peygamber ve sonraki dönemlerde uygulandığı için recm sünnet ve icma ile sabit olmuştur. Bununla birlikte recm için, zina edenlerde, şahitlerde ve olayın gerçekleşmesinde çok ağır şartlar aranmıştır. Özellikle zinanın şahitle ispatında en az dört erkek şahidin zina hâlinde bizzat görmesinin şart koşulması, şahitlerin daha az olması veya birinin rücuu halinde diğerlerine kazf cezasının uygulanması, böylece şahitlerin mümkün olduğu kadar olayı gizlemelerinin istenmesi adeta bu fiilin aleni işlenmesi anlamına gelmektedir ki, toplum düzeyini bu kadar bozan bir fiil için recm gibi ağır ceza öngörülmüştür. Ayrıca zinanın ikrar ile sabit olması halinde kişinin ikrarından recm esnasında dahi kaçarak dönebilmesi gibi durumlar sebebiyle recm, adeta sembolik bir ceza haline gelmiştir. Bu sebeple tarih boyu uygulanan recm cezası bir kaç geçmemiştir. Burada recm cezasından bir sapma değil, şartlardaki ağırlığın uygulamayı imkansız olmasa da zor hale getirmesi söz konusudur.

Osmanlı toplumunda da zina hâdiseleri zaman zaman kayıtlara yansımıştır. Yukarıda incelediğimiz gibi bu kayıtların bir çoğu hadd cezası için gereken şartları taşımamaktadır. Zaten zinânın haddi gerektirecek şekilde şahitlerce ispatlanması hayli zordur. Bundan dolayıdır ki recm cezasıyla ilgili şu an sadece bir olay nakledilmektedir. Ancak yukarıda belirttiğimiz bu hadisenin

⁷²⁰ MŞS 61-160/9.

⁷²¹ MŞS 61-160/10.

hukukî belgeleri henüz gün yüzüne çıkmış değildir. Osmanlı hukuku yine de kânunnâmelerde zina edenlere yönelik bir takım cezalar ihdas etmiştir. İlgili bölüm altında konuyu ayrıca irdelemeyi düşünüyoruz.

E- Hadd-i Şirb (İçki Cezası)

İslam hukukuna göre alkollü içki (hamr) içmek “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranıza kin ve düşmanlık sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?*”⁷²² ayetiyle yasaklanmıştır.

Bu âyetlerde geçen özellikle “*uzak durun*” ve “*vazgeçtiniz değil mi?*” gibi ifadeler alkollü içkileri yasaklayan kesin delillerdir. Konu ile ilgili pek çok hadis bulunmaktadır.⁷²³ Bu cümleden olarak: “*Her sarhoş edici şey hamr, her hamr da haramdır*”⁷²⁴ anlamındaki hadis söz konusu haramlığı yeterince açıklamaktadır.⁷²⁵

İslâm hukukçuları temelde bu genel hükmü benimsemekle beraber, âyet ve hadislerde geçen hamr ile, buna kıyas edilen diğer alkollü içkilerin haramlığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu tür içkileri içene verilecek cezayı etkilemesi sebebiyle, bu konudaki görüşleri özetlemek yararlı olacaktır.

Osmanlı hukuk sisteminin teorik temelini oluşturan Hanefî mezhebine göre, “hamr” Arap dilinde; “*kaynatılmadan, çiğ olarak kendi kendine kabaran, fokurdayıp köpük atan yaş üzüm suyundan elde edilen içki*”ye verilen addır.⁷²⁶

⁷²² Maide 5/90-91.

⁷²³ Buhari, *Eşribe* 10; Müslim, *Eşribe* 72; Ebû Davud, *Eşribe* 5, 7; Timizi, *Eşribe* 3; Nesâî, *Eşribe* 25-40; İbn Mâce, *Eşribe* 4, 9, 10,14; Dârimi, *Eşribe* 8.

⁷²⁴ Buhârî, *Vudu’* 71, *Eşribe* 4, 10; Muslim, *Eşribe* 67-68; Tirmizî, *Eşribe* 2; İbn Mâce, *Eşribe* 9; Muvatta’, *Eşribe* 9; Ebû Davud, *Eşribe* 5.

⁷²⁵ Mustafa Yıldırım, “İslam Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası”, **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, İzmir 2001, s. 32.

⁷²⁶ Mevsilî, **el-İhtiyâr**, IV, 99; Merğînânî, **el-Hidâye**, IV, 394.

Diğer alkollü içkilerin haramlığı kıyas yoluyla sâbit olduğundan bunlar için hamr ifadesi mecâzi olarak kullanılmıştır.⁷²⁷ Bu ayırım sonucunda **İmam Muhammed** dışındaki Hanefiler naslarda zikredilen ve yalnızca çiğ üzüm suyundan yapıldığını ileri sürdükleri “hamr”ın azı ve çoğunun haram olduğunu belirtmişler, diğer alkollü içkilerin sarhoş etmeyecek miktarda içilmesinin haram olmayacağını ileri sürmüşlerdir.⁷²⁸

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, böyle bir ayırımı gitmeden az olsun çok olsun alkollü bütün içkilerin haram olduğunu belirtmişlerdir.⁷²⁹ Bu âlimlere göre; “hamr”, sadece üzüm suyundan elde edilen alkollü içecek değildir. Zira, bir şeyin her hangi bir adla anılması, onun dışındakilere o ismin verilemeyeceği anlamına gelmez. Bu sebeple sarhoş etme vasfını haiz bütün içecekler hamr terimi kapsamındadır. Enes b. Mâlik’e, içki yasağı ile ilgili âyetin indiği sırada Arapların ne tür içki içtikleri sorulduğunda onun, söz konusu dönemde Medine’de hurma şarabından başka şarap içilmediğini belirtmesi,⁷³⁰ Hanefilerin, hamr ifadesinin üzüm suyundan elde edilen içkiye has olduğu görüşünü geçersiz kılmaktadır. Zira böyle bir görüş Arapçaya, sahih sünnete ve sahabe anlayışına da aykırı bulunmuştur. Çünkü onlar, söz konusu âyet indiğinde, Arap dili ve Kur’an’ın ruhuna vâkıf olmaları sebebiyle, hamr ifadesinden sarhoşluk veren bütün içecekleri anlamışlar, her hangi bir ayırımı gitmeyerek ellerinde bulunan bütün alkollü içkileri yere dökmüşlerdir.⁷³¹ Ayrıca Hz. Peygamber’in, buğday, arpa hurma, kuru üzüm ve baldan yapılan alkollü içkileri

⁷²⁷ İbn 'Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr**, VI, 448.

⁷²⁸ Kâsânî, **Bedâi'**, VII, 40; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 382-383.

⁷²⁹ İbn Kudâme, **Muğnî**, X, 327.

⁷³⁰ Müslim, **Eşribe** 4, 8, 10.

⁷³¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali, **Neylu'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr**, Beyrut 1973, VII, 158.

hamr sözcüğü ile ifade etmesi⁷³² ve her sarhoş edici şey için aynı ifadeyi kullanması, cumhurun görüşünü desteklemektedir.⁷³³

İslam hukukuna göre suçun oluşması için içkinin içilmiş olması şarttır. Yanında bulundurmamak ve içme dışında herhangi bir şekilde onunla ilgili bulunmak suçun tam oluşması için yeterli değildir.⁷³⁴ Ancak, içkinin haramlığı konusunda, yukarıda sözü edilen şarap ve şarap dışındaki alkollü içki ayırımı, bunu içen kişide suçun oluşup oluşmadığı hususunda da etkili olmuştur.

İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu, kişi alkollü her hangi bir içkiyi içtiği takdirde, sarhoş olsun veya olmasın, suçun içme unsurunun gerçekleşeceği görüşündedirler. Zira alkollü içkinin azı da çoğu da yasaklanmıştır. Bu hükmü açıkça ortaya koyan bir hadiste; “çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır”⁷³⁵ buyurulmuştur. Dolayısıyla sarhoş etme vasfı bulunan bir şeyin az ya da çok içilmesiyle içki içme unsuru gerçekleşmiş sayılır.⁷³⁶

Hanefîler, sarhoş etsin ya da etmesin, içilen şeyin şarap (hamr) olması halinde suçun oluştuğunu kabûl ederlerken, şarap dışındaki alkollü içkilerin sırf içilmiş olmasının yeterli olmadığını, suçun oluşması için sarhoş olmanın da şart olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷³⁷ Bu sebeple Hanefî ekolünde konu genel olarak, içki haddi (hadd-i şûrb) ve sarhoşluk haddi (hadd-i sekr) olarak iki ayrı kategoride değerlendirilmiştir.

Hanefî ve Mâlikî hukukçular içme unsurunun oluşmasını, fiilin ancak ağız yoluyla gerçekleşmesi şartına bağlamışlar, başka yollardan sarhoş olmayı içki

⁷³² Buhârî, *Eşribe* 5; Muslim, *Tefsir* 32; Ebû Davud, *Eşribe* 4, Tirmizî, *Eşribe* 8; İbn Mâce, *Eşribe* 5.

⁷³³ Mustafa Yıldırım, **a.g.m.**, s. 33.

⁷³⁴ İbn Abidin, **Reddu'l-Muhtâr**, IV, 40.

⁷³⁵ Ebû Davud, *Eşribe* 5; Tirmizî, *Eşribe* 3; Nesâî, *Eşribe* 25; İbn Mâce, *Eşribe* 10; Dârimî, *Eşribe* 8.

⁷³⁶ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, X, 327-328; İbn Ruşd, **Bidâyetu'l-Muctehid**, I, 383, II, 370-371; Üdeh, **et-Teşriu'l-Cinâî fi'l-İslâm**, II, 501.

⁷³⁷ Kâsânî, **Bedâî'**, VII, 39; Damad, **Mecmau'l-Enhur**, I, 545; İbn Abidin, **a.g.e.**, IV, 38.

cezası için gerekçe saymamışlardır. Şâfiî ve Hanbelî ekollerinde de bu görüşü savunanlar bulunmakla beraber, başka kanallardan alınan alkollü içki için ceza verileceğini ileri sürenler de bulunmaktadır.⁷³⁸

Osmanlı Devletinin son on yılına kadar, bütün Türk hukuk tarihi boyunca içki cezasının uygulanma geldiğini kaynaklar belirtmektedir. Bunu şer'îye sicillerinde görmek mümkün olduğu gibi, Osmanlı Kanunnâmelerinde de görmek mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında çıkarılan Men'-i Müskirât Kanunu, içki içenlere verilecek cezaları alternatifli olarak düzenlemiş ve bunlardan birini de hadd-i şer'î olarak zikretmiştir.⁷³⁹

İncelediğimiz sicil kayıtlarında zaman zaman içki içenlerin Subaşı'lar tarafından mahkemeye sevk edildiğini, mahalle sakinlerinin sürekli içki içen ve çevresine zarar veren komşuları hakkında davacı olduklarını, ya da sadece sanığın ağzının şarap koktuğu ve sarhoş olduğu yönündeki bilgileri görebiliyoruz. Aşağıdaki sicil örneklerinde de görüleceği üzere içki içenlere ne tür cezaî müeyyide uygulandığı çoğu kez açıkça belirtilmese bile sarhoşluğu kayd-ı sicil olunan kimselere suçun gerektirdiği hadd ve ta'zir cezalarının uygulandığı kuvvetle muhtemeldir. Kanaatimizce, bir kimsenin sadece sarhoş olduğuna dair sicil kaydının tutulmasını başka türlü izah etmek mümkün değildir.

İçki içme hadiseleriyle ilgili tespit ettiğimiz birkaç sicil kaydını burada zikretmek istiyoruz. Bunlardan ilki Subaşı Recep Ağa'nın mahkemeye sevk ettiği Mehmet ve Hasan'ın davasıdır. Subaşı, sarhoş halde mahkemeye getirdiği bu kişiler için "icrâ-yı şer' olunması" nı talep etmektedir. Sanıklar suçlarını önce inkar etmişler, bunun üzerine mahkeme Subaşı'dan davasına muvafık beyyine istemiştir. Udûl-i ahrâr'dan (hür kimselerin adaletli davrananlarından) Murat ve Hasan adlı kişiler davalılar aleyhine şahitlik etmişler ve şahitlikleri mahkemece geçerli sayılmıştır. Nihayetinde içki içen ve sarhoş halde mahkemeye celbedilen Mehmet ve Hasan için "icrâ-yı şer' " uygulanmıştır. Söz konusu sicil kaydımız şu şekildedir:

⁷³⁸ Kâsânî, **Bedâi'**, VII, 40; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, X, 329.

⁷³⁹ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 315.

“Medine-i Mağnisa’da subaşı olan Receb Ağa meclis-i şer’de Mehmed bin Muslu ve Hasan bin Abdullâh nâm kimesnelerin ihzâr ve mahzârlarında takrîr-i kelâm idüb mezbûran Mehmed ve Hasan şîrb-i hamridüb hâlâ müskirler olmağla mezbûranı ihdâr ve bi-hasebi’ş-şer’ suâl olunub icrâ-yı şer’ olunması matlûbumdur didikde gıbbe’s-suâl ve akibü’l-inkâr mezbûrdan takrîrine muvâfık-ı beyyine taleb olundukda udûl-i ahrârdan Murâd Dede bin Osman ve Turgud bin Hasan nâm kimesneler li-ecli’ş-şehâde meclis-i şer’e hâzırân olub istişhâd olunduklarında fi’l-vâki’ mezbûran Mehmed ve Hasan’ın ağzında râhiya-ı hamr mevcûd olub hâlâ merkûman müskirlerdir deyü her biri edâ-ı şehâdet-i şer’iyye itdiklerinde bâ’de’t-ta’dil ve’t-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın hükmi-i birle mâ-hüve’l-vâki’ gıbbe’t-talep ketb olundu tahrîren fi’l-yevmî’s-sâmî ve’l-işrîn Rebi’ü’l-evvel li-sene ihdâ ve sittîn ve elf⁷⁴⁰

Fatih devri kânunnâmelerinde *“Eger biregü hamr içse Türk veya şehirlü olsa kâdı ta’zir ura iki ağaca bir akçe cerime alına”⁷⁴¹* şeklinde bir hüküm vardır. Buradaki “Türk veya şehirlü” tabirleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülebilir. Kanaatimizce “Türk”ten kasıt göçebe, “şehirlü”den kasıt yerleşik hayattakilerdir. Ancak aşağıdaki sicil kaydında da görüleceği üzere, içki içmekle suçlanan birisinin “sen nesen?” sorusuna, “şehirliyim” diye cevap vermesini, ceza muhakkemesi açısından anlamlandırmak, elimizdeki verilere göre güçtür. Kâdının “sen nesen?” diye sormasının sebebi muhtemelen söz konusu kânunnâmedir. Ayrıca ceza hukukuyla ilgili incelediğimiz başka davalarda, ne hâkimin böyle bir sorusuna ne de sanıkların böyle bir soruya cevap verdiklerine rastladık. Sanığın Türk veya şehirli olması bu davanın sonucunu nasıl etkilemiştir, sorusunun cevabı için başka belge ve kaynaklara ihtiyaç duymaktayız. Sicil kaydı şu şekildedir:

“Budur ki Mehmed bin Osman Halife sarhoşla mahkeme-i Şerîfe gelub istişmâm olundukda İsmâ’il bin Derviş ve Mustafa bin Osman ve Ömer bin

⁷⁴⁰ MŞS 100-92/1.

⁷⁴¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, I, 349.

*Mustafa şehâdetleriyle el-ân ağzında râyiha-i hamr mevcûd olduğu sâbit oldukdan sonra sen nesin deyû su'âl olundukda şehirlîğim didüğü kayd şüd*⁷⁴²

İncelediğimiz defterlerde şarap içen kimselerin mahalle sakinleri tarafından sevilmediğini ve mahalleden çıkarılmaları için kendilerine dava açıldıklarını görüyoruz. Aynı durum Baba Kuyusu mahallesinden Hasan için de söz konusudur. Mahalle sakinleri Hasan aleyhinde yaramaz bir kimse olduğu ve şürb-i hamr ettiği gerekçesiyle davacı olmuşlardır. Muhtemelen şikayet sadece şarap içmeden ibaret değil, sanığın mahalle sakinlerine verdiği başka huzursuzluklar da vardır. Bu durum şu şekilde kayda geçirilmiştir:

*“Oldur ki Babakuyusu mahallesi ahâlisinden Hasan bin İbrahim hakkında el-Hâc Ebubekr bin Halil Ali bin Mustafa Mahmud bin Mehmed ve Osmân bin Mehmed ve sâ'irleri yaramazdır şürb-i hamr ider mahalleden gitsün didiklerinde kayd olundı.”*⁷⁴³

Çoğu zaman içkiyle birlikte başka suçların da mahkemeye intikal ettiğini görüyoruz. Sarhoşluğun verdiği etkiyle sanıklar, küfür (şetm-i ğaliz), fi'l-i şenî', darb, yaralama ve hatta adam öldürme gibi suçları da işliyorlardı. Böyle durumlarda her bir suçun cezası ayrı ayrı tespit ediliyordu. Bu tür davaları sicil kayıtlarında çokça rastlamak mümkündür. Örneğin Arab Alanı mahallesinden Fahriye adlı kişi nâ-mahrem odalarına gidip şarap içtiği ve fuhuş yaptığı gerekçesiyle birinci derece akrabaları tarafından mahkemeye şikayet edilmiş, izâlesi (yok edilmesi) ve salb olunması (asılması) talep edilmiştir. Neticede mahkemeden nasıl bir kararın çıktığını tespit edemedik, fakat talep edilen cezanın uygulandığı kuvvetle muhtemeldir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“...Arab Alanı mahallesinden Fahriye bint-i Ahmed nam fahi enin üvey babası Hızır bin Bekir ve er karındaşları Hasan ve Ramazan ve kız karındaşı Aişe nam hatun mahfel-i kazada mezbure Fahriye hatun mahzarında takrir-i kelim idüb mezbure Fahriye daima namahrem odasına varub şürb-i hamr idüb

⁷⁴² MŞS 61-9/6.

⁷⁴³ MŞS 61-168/9.

namahrem ile muhâlata ve mu'âyeşeden haliye olmayub fuş ile meşhuredir... evine gelmeyüb namahrem odalarında yatur fahişedir elhasıl izalesi lazımdır elbette salb olunsun didiklerinde ...”⁷⁴⁴

Sicillerde sadece sarhoşluğun tescili de söz konusudur. Aşağıdaki örneklerde sanıkların sadece sarhoş oldukları kayıt altına alınmıştır.

“Budur ki sagîr Selim Âşık Ali nâm kimesneler sarhoş mahkeme-i şerîfeye gelüb ikrârları kayd olundu”⁷⁴⁵

“Budur ki Hasan Ağâ'nın Abd-i memlûkü Yusuf bin Abdullah'ın ağzında râyiha-i hamr olduğu Hasan ve İbrahim Çelebi şehâdetleriyle sâbit olduğu kayd şüd”⁷⁴⁶

“Budur ki Ahmed bin Mehmed'in ağzında râyiha-i hamr olduğu Veli bin el-Hâc İsâ ve Şa'ban bin Receb şehâdetleri ile kayd şüd”⁷⁴⁷

* * *

Sonuçta her toplumda olduğu gibi, XVII. Yüzyılın ikinci çeyreği Manisa'sında da genel asayiş ile ilgili meseleler ortaya çıkmıştır. Toplumda görülen ve ceza hukuku kapsamındaki nizalar, hasımlaşmalar; gerek taraflarca ve gerekse Subaşılarca mahkemeye intikal ettirilmiştir. Cezâ muhakemesi usûlüne göre dinlenen davalar, şer'î ve örfî hükümlere göre karara bağlanmıştır.

V- Osmanlı Ceza Hukukunda Mahalleden İhraç

Osmanlı İmparatorluğu'nda gündelik hayata mekan ve sistem bağlamında bakıldığında, Osmanlı şehri mahalleler üzerine bina edilmiş ve en alt düzeydeki temel toplumsal ihtiyaçların karşılanmasında mahalleye ve mahallelilere sorumluluk yüklenmiştir. Özellikle Osmanlı imparatorluğunun kuruluş ve

⁷⁴⁴ **MŞS** 52-63/2.

⁷⁴⁵ **MŞS** 61-57/6.

⁷⁴⁶ **MŞS** 61-60/6.

⁷⁴⁷ **MŞS** 61-70/3.

yükseliş dönemlerinde mahalle, hem toplumsal hem idari açıdan sistemin temel yapı taşlarından birini oluşturur. Mahalle; başında imamı olan, kendine özgü gelir kaynakları olan, hocasıyla, bekçisiyle ve mahallelilerin birbirine kenetlenmişliğiyle birlikte bir toplumsal ve idari birimdir.⁷⁴⁸

Mahallelerin şehri oluşturan yerleşim birimleri olduğu ve buradaki sakinlerin, birbirlerini tanıyan kimselerden oluştuğu bilinen bir husustur. Bu bakımdan mahallenin klâsikleşmiş tanımı birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Bir diğer ifadeyle “aynı mescitte ibadet eden cemaatin âileleriyle birlikte yerleştikleri şehir kesimidir” şeklindedir.⁷⁴⁹

Osmanlı merkezinin önemle üzerinde durduğu konuların başında, genel güvenliğin sağlanması hususu gelmiştir. Bu çerçevede Osmanlı’da en küçük idarî birim olan mahalle veya köy sakinleri arasında ortak sorumluluğun oluşturulması ön plâna çıkmıştır. Şehir içi güvenlik söz konusu olduğunda, bunu sağlamak amacı ile alınan önlemlerin başında şüphesiz mahallelerde veya köylerde ikamet edenlerin birbirlerine karşılıklı olarak kefil tutulmaları hususu olmuştur.⁷⁵⁰ Bunun bir sonucu olarak da sosyal kontrol mekanizması gelişmiştir.

Osmanlı toplumunda, bireyler yaşadıkları mahalleye göre tanımlanmıştır. Ayrıca mahalle merkez tarafından malî bir birim olarak vasıflandırılmış ve orada yaşayan kişiler topluca belli bir meblağdan sorumlu tutulmuştur. Bu da kişilerin birbirlerini karşılıklı denetlemesini pekiştiren bir unsurdur. Merkeze karşı mahalle sakinlerinin ortaklaşa sorumlu oldukları alan sadece vergi konusuyla sınırlı kalmamıştır. Burada, Osmanlı ceza hukuku bakımından birtakım sorumluluklar söz konusudur. Bilindiği üzere İslâm hukuku ve Osmanlı tatbikatı aç-

⁷⁴⁸ Erbay Arıkboğa, “Fatih Döneminde İstanbul’da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında”, **Şehir ve Medeniyet**, Haz: Şevket Kamil Akar, İstanbul 2004, s. 274.

⁷⁴⁹ Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XII. ve XIII. yüzyıllarda kayseri örneği)” **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18, Kayseri 2005, s. 155.

⁷⁵⁰ Nurcan Abacı, **Bursa Şehri’nde Osmanlı Hukuku’nun Uygulanması (17. Yüzyıl)**, s. 201.

sından suç ve cezalar temelde üç grupta mütalâa edilmiştir. Birincisi: had cezaları (iffete iftira, hırsızlık, zina, yol kesme gibi), ikincisi: şahsa karşı işlenen cürümlerdir. Üçüncüsü de bunların dışında kalan ta'zîr ve siyaset cezalarıdır. İşte ta'zîr ve siyaset cezalarının takdiri hâkime ve zamanın sınırlı yetkili yasama organı olan ülû'l-emre bırakılmıştır.⁷⁵¹ Cezaları takdir eden kadılar, şeriatı tedvîn etmekle mükellef, ictihadlarında tamamen serbest birer devlet memuru idiler.⁷⁵²

Osmanlı hukuk sisteminde kişiler devlete karşı sorumlu olduğu gibi herkes yek diğerine yani çevresindeki kişilere karşı da sorumlu tutulurdu. Bilindiği üzere İslâm hukukunda kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğu esastır. Eğer suç aleniyet kazanmamışsa, suçun ortaya çıkması arzu edilmez; kişi ile Allah arasındaki alana terk edilir ki; artık suçtan değil, dinî bir kavram olan günahtan bahsedilir.⁷⁵³ Bu bakımdan incelediğimiz konu, daha çok kamuyu ilgilendiren suçlarla ilgili olan ve Osmanlı ceza hukukunda ta'zîr cezası kapsamında verilen kararlarla ilgilidir.

Osmanlı hukukuna göre mahalle ahalisi birbirlerine karşı sorumlu tutulmuştur. Bundan dolayı mahallelerinde cereyan eden asayişle ilgili bir vukuatı aydınlığa kavuşturmada adli makamlarla işbirliği yapmak zorundadır. Şayet olayın fail ya da faileri tespit edilemezse mahalleli zararı karşılamakla mükelleftir. Böyle bir durumlar karşılaşmamak, subaşı ve diğer ehl-i örf taifesinin itham ve takibine uğramamak için aralarına karışmış iyilik ve doğrulukla tanınmayan kişileri mahallelerinden ihraç etme yoluna başvurmuşlardır. Bu meyanda mahalle ahalisi, kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunan kişileri mahalleden çıkartma hakkına sahiptir.⁷⁵⁴ Nitekim incelediğimiz sicil defterlerinde bunun örneklerini görüyoruz. Mesela Nasırlı mahallesinden Hüma bint-i Ali adlı kadının sû-i hali olduğundan ahali tarafından

⁷⁵¹ Ahmed Akgündüz, **Şer'îye Sicilleri**, I, 14.

⁷⁵² Münir Atalar, "Şer'îye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Târihçe", **AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Cilt: IV, Ankara 1980, s. 309.

⁷⁵³ Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, s. 20.

⁷⁵⁴ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt: IV, İstanbul 1984, s. 75.

mahalleden çıkarılmak istenmektedir. Ahalinin ihraç kararı mahkemeye arz edilmiş ve mealen “mü'minler ancak Hak üzere birleşirler” hadisi mucebince Humâ mahalleden ihraç edilmiştir. Sicil kaydı şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da Nâsırlı mahallesi ahâlîsinden Osman Halîfe bin el-Hâc Bayrâm ve Mehmed bin Ahmed ve Üstâd Mehmed bin Abdullah ve Ömer Dede bin Mehmed ve Ali bin Nûh ve İsmâîl bin Ahmed ve sâirleri makâm-ı kazâda mahâlle-i mezbûre sâkinelerinden Hümâ bint-i Ali nâm Hâtûn mahzârında her biri takrîr-i kelâm idüb mezbûre Hüma Hâtûnun mahâlesinde ba’zı su-i hâline muttali’ olmamız ile mahâlle-i mezbûreden ihrâc olunmasını taleb ideriz didiklerinde ahâlî-i mahalle-i mezbûrenin ittifâkı mezbûrenin su-i hâline dâir olub “lâ-yaka’u ittifâku’l-mü’minin illâ ale-l-hakkı’l-mübîn”⁷⁵⁵ hadîs-i şerîfinin minvâlince mezbûre Hümâ’nın mahâlle-i mezbûreden ihrâcı içün taraf-ı şer’den tenbîh birle mâ-hüve’l-vâki’ gıbbe’t-taleb ketb olundu”⁷⁵⁶

Bazen mahalleden ihrac kararı verildiği halde bu karara uymayan kimseler de bulunuyordu. Bunlar ahali tarafından yine dava konusu yapılıyor ve bu kimselerin mahalleyi terk etmeleri sağlanıyordu. Nitekim aşağıdaki sicil kaydında da buna benzer bir durum söz konusudur. İlyas Kebir mahallesinden Mehmed bin Ebibekir ve âilesi hakkında daha önce ihraç kararı verildiği halde mahalleyi terk etmemişler ve komşularına zarar veren kötü davranışları sergilemeye devam etmişlerdir. Sonuçta mahalle sakinleri tekrar mahkemeye müracaat ederek söz konusu kişilerin mahalleden ihracını talep etmiştir. Sicil kaydı şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa’da vâki’ el-Hâc İlyas Kebir nam mahalle imamı Hüseyin Halife ibn-i el-Hâc Mahmud meclîs-i şer’-i şerifte yine mahalle-i merkûmeden Mehmed bin Ebibekir nam sekrân emred mahzarında üzerine da’va ve takrîr-i kelâm idüb mezbûr Mahmud Ağa kendü hâlinde olmayub (okuna-

⁷⁵⁵ Kaynaklarda bu lafızlarlar bir hadise rastlayamadık. Ancak manaca buna yakın, yani müslümanların hata üzerine birleşmeyeceğini belirten hadisler mevcuttur. Bkz., İbn Mâce, *Fiten*, 8; Tirmizî, *Fiten*, 6.

⁷⁵⁶ **MŞS** 100 -17/2.

madı) bundan akdem validesi gâiben ani'l-meclis Neslihan nam hâtun ile mahallemizden ihrâc olunmağa kibel-i şer'den tenbih olunub mütenbih olma-
mışiken târih-i kitâb gicesi mezbûr Mehmed sekerânen alet-i harble mescid-i
şerif kapusuna gelüb elbette imamı çıkarun katl ideyim dedikten mâada bana
ve camâ'atten ba'zı müslümanlara şetm eyledi su'al olunub takrir-i tahrir ve
mahalle-i mezbûreden ihrâc olunması matlubumdur didikte gibbe's-su'al
merkûm Mehmed husus-ı mezbûru inkâr idüb müdde'î-i mezbûr Hüseyin Hali-
fe'den takririne muvâfık beyyine taleb olundukta 'udûl-i müslüminden Mustafa
ibn-i Halil ve Veli Halife ibn-i Mehmed ve Mahmud bin Halil ve Osman Çelebi
ibn-i Ahmed ve Mehmed Halil nam kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'e
hâzıran olub gibbe'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-vâki' mezbûr Mehmed dâima kendü
hâlinde olmayub hatta târih-i kitâb gicesi sekrânen alet-i harble mescid-i şerif
kapusuna gelüb elbette mezbûr Hüseyin Halife için imamı çıkarun katl ideyim
deyu şetm eyledi ve işbu hazır-bi'l-meclis müdde'î-i Mustafa Beşe'nin dahi
avratına bizim huzurumuzda şetm idüb ve bundan mâ'adâ mahalle-i merkû-
meden validesi merkûme Neslihan ile huruca kibel-i şer'den tenbih olunmuş
iken mütenbih olmadı ve'l-hâsıl validesi merkûme hâtunun şaki-i merkûm
Mehmed'in validesi olduğundan gayri şer'e muhâlif bir vaz'ini görmedik bilmeziz
sâliha ve afifedir lakin mezbûr Mehmed'in validesinin hurucu şaki-i mezbûr
Mehmed'in mahallemizden dûr olmasını müstelzemdîr dimeleriyle merkûm
Mehmed mahalle-i mersûmeden ba'de'l-yevm dûr olunmasına tenbih birle mâ
hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu"⁷⁵⁷

Evlerine nâ-mahrem kimseleri alarak fuhuş alemleri düzenleyen ve bu hal-
leriyle mahalle halkının şikayetine konu olan kimselerin mahalleden ihrac tale-
biyle mahkemeye sevk edildiklerini gösterir sicil kaydı şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa'da Bektaş-ı Kebir Mahallesi ahâlisinden Hasan
Çelebi ibn-i Fazlullah ve Muhammed Beşe ibn-i Hasan ve Ramazan bin Hasan
ve Abdullah Halife ibn-i Ramazan ve Mustafa bin Ebubekir ve Muhammed bin
Ali ve sâirleri meclîs-i şer'î-i şerifte mahalle-i mezbûreden Kapucu İsa Bey ibn-i

⁷⁵⁷ MŞS 124-52/3

Muhammed mahzarında her biri takrir-i kelâm idüb mezbûr Kapucu İsa Bey târih-i kitâbdan bir sene mukaddem Medine-i Menemen'den iki üç fahişeyi sâkin olduğu menziline iskân idüb her birimiz bir alay gavga ve darb çeküb ve hâlâ zevcesi Hatice nam hatûna nâ mahrem olan Keçeçi Yusuf nâm (okunamadı) evine koyub zevcesi merkûme ile bir menzilde sâkin olurlar sual olunsun mezbûr Kapucu İsa Bey mahallemizden ihrâc olunması matlubumuzdur didiklerinde gibbe's-sual mezbûr İsa Bey cevâbında fi'l-vâki' mezbûr Keçeçi Yusuf'a zevcem merkûmeye nâ mahrem olub bîkr haline merhameten menzilime koyub hâlâ bir yerde sâkin oluruz deyu ikrâr ve itiraf itmeğın mezbûr Kapucu İsa Bey mahalle-i mezbûreden hurûcuna tenbih birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu"⁷⁵⁸

Bu konu ile ilgili son sicil kaydımız evlerine nâ-mahrem kişileri alan Aişe ile kızı Kerime hakkındadır. Bitişik komşuları durumdan rahatsız olmuş ve söz konusu kadınlar aleyhine mahalleyi terk etmeleri için dava açmıştır. Kadınların durumunu mahalle sakinlerinden soruşturan mahkeme aynı şikayetlerle karşılaşınca Aişe ve Kerime'nin mahalleden ihracına karar vermiştir. Sicil kaydımız şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa'da Yarhasanlar Mahallesi sükkânından el-Hâc Mehmed Bey ibn-i Hasan nam kimesne meclis-i şer'-i şerifte hemcidârı Aişe bint-i Abdullah ve sadriye kızı Kerime nam hâtunlar dâima kendü hallerinde olmayub nâ mahrem perhizleri yoktur hakikât-i hâl kendülerden su'al ve keyfiyet-i halleri mahalle-i merkûme ahalisinden istihbâr olunması matlubumuzdur didikte merkûmatan Aişe ve Kerime meclis-i şer'e izhâr ve hakikât-ı hâl su'al olundukta her biri inkâr idüb merkûmâtânın keyfiyet-i halleri mahalle-i mezbûre ahalisinden istihbâr olundukta Abdullah Efendi ibn-i İsa el-İmam ve Bayram Efendi ibn-i Süleyman ve Mehmed Dede ibn-i Abdullah ve İbrahim bin Abdullah ve Süleyman bin Hasan nam kimesneler li eclî'l-ihbâr meclis-i şer'e hâzıran olub gibbe'l-istihbâr fi'l-vâki' mezkûre Aişe ve Kerime dâima kendü hallerinde olmayub nâ-mahrem perhizleri yoktur ve'l-hâsıl her biri mahallemizde sâkine

⁷⁵⁸ MŞS 124-95/3.

olduklarını istemeziz deyu her biri ale tariki's-şehâde bi'l-muvâcehe haber vir-diklerinden sonra mezbûrâtânın her birine mahalle-i merkûmeden hurucuna tenbih birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu"⁷⁵⁹

VI- Kasâme Uygulaması

Çalışmamızın bu kısmında İslam Ceza Muhakemesi Hukukunun ispat araçlarından biri kabul edilen "kasâme"nin İslam ve Osmanlı hukukundaki yeri incelenecektir. İslam hukukuna göre "kasâme"nin tarifini ve şartlarını zikrettikten sonra, ser'iyeye sicillerinde tespit edebildiğimiz "kasame" uygulamalarının değerlendirilmesini yapacağız.

"Kasume" veya "Akseme" fiilinden masdar olan ve çoğulu "Kasamat" gelen "kasame", sözlükte yemin, yemin etmek, yemin eden topluluk, sulh ve yüz güzelliği gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁶⁰ Bu sebeple güzel yüzlü bir insana "kasim" denilir. Hz. Peygamber (s.a.v.)in sıfatlarından birisi de bu anlamda "Kasim"dir.⁷⁶¹ Burada Kasame'nin meşhur olan ve araştırmamızı ilgilendiren anlamı ise "yemin"dir.

Kasâme, İslam hukukunda faili bilinmeyen maktulun katilini bulmak ve diyetine hükmetmek amacıyla başvuru bir yargılama usulüdür. Kasâme'de elli yemin konusunda birleşen müctehidler, bu yeminlerin kimler tarafından edileceği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Buna bağlı olarak Kasâme tanımlarının mezheplere göre değişiklik arz ettiğini görmekteyiz.

Kasâmenin mahiyeti ve işlevi konusunda Hanefîler'le cumhur arasında esaslı bir görüş ayrılığı mevcuttur. Bu yüzden fıkıh literatüründe kasâmenin iki farklı tanımına rastlanır. Buradaki en temel farklılık şudur: Hanefîlere göre maktûlün bulunduğu mahallin ahalisi; cumhura göre ise maktûlün velileri yemin etmesi gerekmektedir. Buna göre Hanefiler "kasâme"yi; "Fail-i meçhul olan ve üzerinde öldürülme eseri bulunan bir maktûlün öldürülmüş bulunduğu mahal

⁷⁵⁹ MŞS 100-60/3

⁷⁶⁰ Bkz. İbn Manzur, **Lisânü'l-'Arab**, K-S-M maddesi.

⁷⁶¹ Şevkânî, Neylû'l-evtâr, VII, 39 vd.

ahalisinden elli kimsenin bu kişiyi öldürmediklerine ve öldüreni de bilmediklerine dair yemin etmeleri"⁷⁶² şeklinde tanımlarlar. Zeydiyye ve İbâziyye mezheplerinin görüşleri de bu çizgidedir. Buna göre kasâme suçu ispata yarayan bir delil değil, cinayet bölgesi insanlarına üzerlerindeki kisası gerektirici bir suç isnadını defetmek üzere tanınmış bir yemin hakkıdır. Buna doktrinde "nefy kasâmesi" adı verilir ve bu haliyle kasâme beyyinenin davacıya, yeminin de davalıya ait olması genel kuralına aykırı düşmez. Osmanlı hukukunun temel kaynaklarından kabul edilen **Molla Hüsrev**'in *Dürr*'inde de doğal olarak Hanefî görüş benimsenmiş ve yeminin mahalle veya köy ahalisinden belirlenen elli kişi tarafından yapılması öngörülmüştür. Yeminden sonra cesedin bulunduğu mülk sahibinin âkilesi⁷⁶³ ya da köy veya mahalle sakinleri ölünün diyetini üç yıl içinde tasfiye edilecek şekilde ödeme yükümlülüğü altına girerler.⁷⁶⁴ İncelediğimiz sicil kayıtlarından da anlaşıldığına göre kasâme bu esaslara göre uygulanmıştır.

Şafiiler ise kasâmeyi farklı anlamışlardır. Onlara göre, maktulun bulunduğu yerde suç belirtisi varsa ve davacı buna dayanarak suçu o bölge halkından birinin işlediğini iddia ederse, iddia sahibi olarak davacının elli yemin etmesi gerekir. Dolayısıyla Şafiiler'e göre beraet-i zimmet esas olduğu için kasâme davacıya uygulanır.⁷⁶⁵

Haddizatında kasâme uygulaması suçların şahsiliği prensibiyle çelişmektedir. Ancak mahalle sakinlerinin mahallelerine sahip olmalarını, güvenli-

⁷⁶² Serahsî, **el-Mebsut**, XXVII,106; Kasânî, **Bedâi'**, VII, 286; İbnü'l-Hümmam, **Fethu'l-Kadir**, IX, 304.

⁷⁶³ Âkile: Arapça'da, bağlayan, engelleyen anlamına gelmektedir. İstilahta ise diyeti ödemeyi üstlenen veya diyet ödemekle mükellef tutulan şahıslar veya topluluğa denir. Klasik fıkıh kaynaklarında, kasit ve taammüt bulunmaksızın hata ile adam öldürmede, ölenin diyetinin, ölüme sebebiyet verenin erkek tarafından akrabaları (asabe) arasında veya aşireti, divan ya da meslek ve benzeri mensubu bulunduğu grubu arasında taksim edilmesi kabul edilmiştir. Böyle bir hadisede diyete akl, diyet ödemekle yükümlü olan şahıs veya topluluğa da âkile denmiştir. Bkz., Kâsânî, **Bedâi'**, VII, 256; İbn Abidîn, **Reddü'l-Muhtar**, V, 400; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VII, 764-770.

⁷⁶⁴ Dâmâd, **Mecmau'l-Enhur**, II, 677-678.

⁷⁶⁵ Şafii, **el-Umm**, VI, 81; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV,125.

ğine azami özen göstermelerini temin etmek için bir otokontrol aracı olarak kabul edilmiştir. Ebu Hanife'ye göre kasâme, suçu ispata yarayan bir delil değildir. Maktûlün bulunduğu mahal halkının kendilerine karşı yöneltilmiş ve kisası gerektirecek bir suç isnadını bertaraf etmek, böyle bir töhmetten kurtulmak için tanınmış bir yemin hakkıdır. Bu itibarla kasâme suçun ispatı için değil aksine nefyi içindir.⁷⁶⁶

Aksi İspat edilmediği sürece kişilerin suçsuzluğu asıl olduğundan ceza yargılaması hukukunda delile dayalı ispat, merkezî bir önem taşır. Klasik fıkıh literatüründe beyyine denince şahitliğin anlaşılması ve ispata elverişli delillerin başında şahitliğin veya suçlunun itirafının gelmesi de ispatın açık ve mümkün olduğunca şüpheden uzak bir delile dayanması ilkesinin gereğidir. Ancak şahidin ve suç itirafının bulunmadığı durumlarda hakların zayi olmaması ve suçların önlenmesi için yardımcı delillere başvurulur. Yemin ve yeminden kaçınma bu yardımcı delillerden biridir ve toplumda ahlâkî ve şahsî faziletlerin canlılığına da bağlı olarak belli bir ispat gücü taşır. Özel bir yemin türü kabul edilen kasâme, toplumda can güvenliğinin sağlanması ve korunmasında bölge halkının duyarlılık kazanması ve ortak sorumluluk bilincinin güçlenmesi, cinayet zanlılarının haksız töhmetten kurtulması, maktûlün yakınlarının acısının hafifletilmesi, adaletin gerçekleşmesi ve kamu vicdanının rahatlatılması gibi önemli işlevler üstlenmiştir.⁷⁶⁷

Neticede kasâme İslâm hukukunda cinayetin failini belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bunun için fakihler, kasâmenin genel ispat hukukundan bir istisna olduğu, genel kuralı tahsis ettiği, kıyasa ve suçların şahsîliği ilkesine aykırı düşse de kanların heder olmasını önleme amacıyla maslahata binaen ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle meşruiyet kazandığı gibi açıklamalar yapmışlardır. Fakihlerin büyük çoğunluğunca meşru bir delil sayılsa da azınlığı teşkil eden bazı tabiîn ve sonrası nesil âlimleri, kasâmeyi meşru bir ispat vasıtası veya kisas ve diyete hüküm için yeterli sebep görmezler. Bu fakihler, kasâmenin

⁷⁶⁶ Mehmet Akman, Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması, s. 96; Aynı mlf., "Osmanlı Hukukunda Kassâme", **Türkler**, Ankara 2002, XIII, 789 - 794.

⁷⁶⁷ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 528.

genel ispat kurallarıyla çeliştiği ve olaya tanıklığı bulunmayan kimselerin yemine dayalı hüküm vermenin doğru olmayacağı görüşündedir.⁷⁶⁸

Fakihlerin çoğunluğuna göre kasâmeye sadece adam öldürme suçunda gidilebilir; ölümlü sonuçlanmayan yaralamalarda ve diğer müessir fiillerde kasâme söz konusu olmaz. Hanefîler, maktulün bir şahsın mülkiyet veya zilyedliği altındaki bir mahalde bulunmuş olmasını şart koşar. Maktulün kamuya ait bir arazide bulunması halinde ise buralarda can güvenliğini sağlama devletin görevi kabul edildiğinden kasâmeye değil doğrudan hazineden diyet ödemesine gidilmesini savunurlar.⁷⁶⁹ Kamuya ait çarşı ve caddeler, hapishaneler ve umuma açık mescidlerde işlenen faili meçhul cinayetlerde de durum böyledir.⁷⁷⁰ Nitekim Osmanlı'da İstanbul gibi büyük yerlerde kasâmenin uygulanmadığına dair bilgileri Hanefîlerin bu görüşüne bağlamak mümkündür.⁷⁷¹

Kasâmenin uygulanabilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Hanefîler'e göre kasâmede fâilin bilinmemesi gerekir.⁷⁷² Mâlikî, Hanbelî ve Şâfiîler'e göre ise cinayet davasının muayyen bir şahıs aleyhinde açılması gerekir. İkinci gruptaki fakihlerin çoğunluğu davalının tek bir şahıs olmasını şart görürken

⁷⁶⁸ Bkz., İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, II, 357-358; Şevkânî, **Neylû'l-evtâr**, VII, 41.

⁷⁶⁹ Kâsânî, **Bedâî'**, VII, 289

⁷⁷⁰ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 529.

⁷⁷¹ Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Kassâme", **Türkler**, Ankara 2002, XIII, 789 - 794.

⁷⁷² Nitekim Bektaş mahallesinde kocası tarafından öldürülen Aişe'nin diyeti, varisleri tarafından mahalle halkından istenmiştir. Ancak kâtilin belli olması hasebiyle mahkeme bu talebi geri çevirmiştir.

MŞS 66-10/2, "*Medîne-i Mağnisada Bekdâş Mahallesinde bundan akdem maktûl olan Aişe bint-i (okunamadı) nâm hârunun vâlidesi Nefise bint-i Yusuf ve li-ümm kız karındaşı Sâime bint-i Ya'kûb nâm hatunlar mahfel-i kazada mahalle-i mezbûre ahâlisinden Sefer bin Ali ve Arslan bin Sabri ve Mustafa bin İbrahim ve Ali bin Hamza ve sâyirleri muvâcchelerinde takrîr-i kelâm ve bast-i merâm idüb mûrise-i mezbûre hârunun zevci olan Kürd Bey-zâde dimekle maruf kimesne zevcesi mezbûre Aişe'yi münce ile urub katl idüb firâr eylemişdir. Murise-i mezbûrenin diyetin ahâlî-i mezbûreden taleb ideriz didiklerinde maktûle-i mezbûrenin kâtili mütebeyyin oluncak diyet ve kasâmete kâtili olan zevc-i merkûm Kürde lazım gelmeğın mezbûr Nefise ve Sâime ahâlî-i mahalleye ta'arruzdan men'-i birle mâ-huve'l-vâkı' bi't-taleb ketb olundu.*"

bazıları birden fazla şahıs aleyhine açılmış davalarda da kasâmeye imkân tanır. Kasâmenin asıl amacı diyet sorumluluğunu belirlemektir. Bunun için Hanbelîler ve Şâfiîler hariç fakihler davalının tam eda ehliyetinin bulunması şartını genelde aramazlar.⁷⁷³

İslâm hukukunun klasik doktrininde adam öldürme suçu temelde maktulün yakınlarına ait şahsî hakkın ihlâli kabul edildiğinden kasâmede maktulün velilerinin davalı aleyhine dava açma şartı aranmış, hatta fakihlerin önemli bir grubu kısıstaki gibi kasâmede de maktulün velilerinin tamamının bu yöndeki talebini gerekli görmüştür. Ayrıca davacıların davalı ve suç isnadı konusunda görüş birliği içinde olması da gerekir.⁷⁷⁴

Kasâmenin şartları arasında belki de en tartışılmalı, ortada davacının suç iddia ve isnadını destekleyecek güçlü bir karinenin bulunması şartıdır. Hanefîler'in dışındakilere göre bu şarta "levs" denir ve "davacının iddiasını doğrulayan galip zan" şeklinde açıklanır. Bunun da öldürülenle davalılar arasında süregelen düşmanlık, maktulün ölüm öncesi yaptığı açıklama, cinayet failine ilişkin olarak halk arasında yaygın kanaat, bir âdil şahidin tanıklığı, bir şahsın üzerindeki boğuşma izi, çatışma sonrası vuku bulan ölüm gibi hayat tecrübelelerinden çıkarılan örnekleri veya delil yetersizliğinden kaynaklanan sebepleri vardır. Kasâme, delilin bulunmadığında gidilen ve genel ispat kurallarına aykırı düşen bir usul olduğundan fakihler levsin örneklendirmesine ve bu konuda bazı ölçütler geliştirmeye ayrı bir önem vermiş ve böylece ciddi hiçbir veri yokken sırf davalının yeminine dayanarak hüküm verilmesini önlemek istemişlerdir.⁷⁷⁵

Son olarak da kasâme usulü üzerinde durmak istiyoruz. Hanefîlere göre kasâmede yemin davalılara gerekir. Çünkü Hz. Peygamber, **Abdullah b. Sehl**'in Hayber'de öldürülmesi hadisesinde, önce davacılarından iki şahit, sonra yahudilerden yemin, yahudilerin yeminden kaçınması üzerine de davacılarından

⁷⁷³ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 529.

⁷⁷⁴ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 529.

⁷⁷⁵ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 529.

yemin istemiştir.⁷⁷⁶ Hanefiler ayrıca kasâme konusunda, davalarda beyyine getirmenin davacıya, yeminin de davalıya gerektiği⁷⁷⁷ genel kuralına dayanırlar. Buna göre yemin maktulün bulunduğu bölge halkından elli erkeğe yöneltilir. Yemin yükümlülüğünün tespitinde, bir kimsenin cinayet esnasında maktûle yardım edebilecek durumda olması ölçüsü kabul edilir. Bunun için kadınlardan, küçük ve deli gibi edâ ehliyeti bulunmayanlardan yemin istenmezken fâsık ve gayri müslimler kasâmeye iştirak ederler.

Kasâmede kural, ilgili taraftan elli kişinin yemin etmesidir. Eğer şahıs sayısı elliden az ise mevcutlar kalan yemini tekrar ederek yemin sayısını elliye tamamlar. Hanefiler'e göre maktulün velisinin davalılardan dilediği kimselere tekrar yemin ettirerek sayıyı tamamlatma hakkı vardır. Böylece davalılardan her biri maktulü Öldürmediğine ve öldüreni de bilmediğine Allah'ın adını zikrederek yemin eder. Cumhura göre ise maktulün velileri Allah'ın adını anarak maktulü filân şahsın öldürdüğüne dair yemin ederler.⁷⁷⁸

Kasâmede yeminden kaçınmanın da yemin etmenin de önemli hukukî sonuçları vardır. Hanefiler'e göre davalılar yemin ettiklerinde kısas düşer, fakat diyet ödemekle yükümlü olurlar. Kasâmenin istisnâ bir usul oluşunun bir sebebi budur. Davalılar yeminden kaçınırlarsa yemin edinceye veya suçu ikrar edinceye kadar hapsedilirler. Çünkü yeminden kaçınma tek başına kısasa hüküm vermeyi mümkün kılacak güçte bir delil değildir. Öte yandan önemli bir hakkın askıda kalmasına da razı olunamaz. Bunun için davalılar bir seçim yapmaya zorlanır. Cumhura göre ise davacıların yemin etmesiyle suç ispat edilmiş sayılır. Eğer davacılar yemine yanaşmazlarsa davalılara yemin teklif edilir. Hanbelîler bunun için davacıların rızâsını ararlar. Davalılar yemin ederlerse beraat eder, yeminden kaçınacak olurlarsa diyet hazineден ödenir. Cumhur arasında bu du-

⁷⁷⁶ Ebû Dâvûd, "*Diyât*", 9.

⁷⁷⁷ Buhârî, "*Rehn*", 6; Tirmizî, "*Ahkâm*", 12.

⁷⁷⁸ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 530.

rumda diyeti davacıların ödeyeceği veya yeminden kaçınan davalıların yemin edinceye kadar hapsedileceği görüşleri de vardır.⁷⁷⁹

Osmanlı uygulamasına baktığımızda Hanefî doktrin çerçevesinde kasâmenin uygulandığını görüyoruz. Bu durum Osmanlı kanunnamelerine de yansımıştır. Nitekim Kanûnî'nin Umûmî Kanunnâmesinin birinci maddesi şu şekildedir: "...ve eğer mahalle içinde veyahud köy arasında maktûl bulunsa elbette teftiş idüb kanlıyı bulduralar veya diyet çekdüreler. Ve eğer eser-i katl yok ise mücerred bulunmak sebebiyle incitmeyeler."⁷⁸⁰ Bizim incelediğimiz sicil defterlerinde de kasâme uygulamalarına rastlamak mümkündür. Ancak kayıtların pek çoğu maktûlün bulunduğu mahallin ahâlisini dem ve diyetten beri kılma ile ilgilidir. Şimdi tespit edebildiğimiz sicil kayıtlarını zikretmek istiyoruz.

Bu sicil kaydımızda maktûlün bulunduğu yerin meskûn mahalden uzak ve dolayısıyla cinayet esnasındaki seslerin duyulmasının mümkün olmadığı gerekçesiyle mahalle sakinleri diyetten kurtulmak istemektedir. Mahalle sakinleri Şeyhülislam'dan aldıkları bir fetvâyı da mahkemeye sunmuşlardır. Neticede mahkeme, kasâme uygulamasına gitmeyerek fetvâya muvafık bir karar vermiş ve mahalle sakinlerini diyet ödemekten kurtarmıştır. Sicil kaydı şu şekildedir:

"Hâlâ livâ-ı Sarûhân'a ber vech-i arpalık mutasarrif olan emîrül-ümerâ-i kebîrül-küberâ Seydi Ahmed Paşa'nın kaim-makâmı olan fahrül-eşbâh Mustafa Ağa ibn Abdullah tarafından husûs-ı âtiyyü'z-zikre mübâşir olan Zülfikar Beğ ibn Ali makâm-ı şer'-i hâtır-ı vâcibüt-tevkîrde medine-i Mağnisa'da Hâki baba mahâlesinden ashâb-ı hâze'l-kitâb Hâli Beğ ibn Ali ve Hasan Efendi ibn Abdurrahman ve Mûsâ bin Mehmed ve Hasan bin Mûsâ ve İbrâhim bin Ahmed ve Mehmed bin Ahmed ve Himmet Beşe ibn Burâk ve Mehmed bin Yûsuf ve Ebû Bekir bin ve Mehmed bin Şa'bân nâm kimesneler ve sâirlerin mahzârlarında bast-ı kelâm idüb mezbûrların mahâllelerinden hâric olan ba-zill-ı mübeyyinde Kazgancı Deresi dimekle ma'rûf olan vâdîde Bektâş mahâlesinden

⁷⁷⁹ Ali Bardakoğlu, "Kasâme", **DİA**, XXIV, 530.

⁷⁸⁰ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, IV, 299.

(okunamadı) nâm kimesnenin meyti bulunmuşdur mir-livâ için hâlâ mezbûrlardan öşr-i diyet nâmına cürm taleb iderim suâl olunsun didikde gib-be's-suâl mezbûrlar cevâblarında mezbûrun meyti bulundu didiği Kazgancı Deresi dimekle ma'rûf olan mahal-i vâdî bizim mahâllelerimizden baîd âvâz işi-dilmez mahâll olub meyt-i mezbûr hatfe ünfihi fevt olub kat'en bizden öşr-i diyet nâmına cürm-ü iktizâ eylemediğine hâlâ şeyhü'l-islâm ve müfti-i enâm hazret-lerinden yedimizde fetvâ-yı şer'iyemiz vardır deyü ibrâz eyledikleri fetvâ-yı şerîfeye nazar olundukda mazmûn-u takrîrlere muvâfık ve vâki'-i hâle mutâbık bulunub kat'en mezbûrlardan öşr-i diyet nâmına cürm-i iktizâ eylememenin mübâşir mezbûrları ol vech üzre mezbûrları rencideden men'-i birle mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.⁷⁸¹

Kasâmenin uygulanabilmesi için vârislerin davacı olması gerektiğini zik-retmiştik. Bu sicil kaydımızda dağa oduna giderken umûmî yol üzerinde başından balta ile vurularak öldürülen Habib b. Ahmed'in varisleri maktûlün bulunduğu yere yakın kimselerden davacı olmamışlar ve neticede kasâme uygulanmamıştır. Sicil kaydı şu şekildedir:

“Medine-i Mağnisa'da Nifli-zâde mahâllesi sâkinlerinden olub bundan akdem Kırtık nâm harâbe karye kurbunda mecrûhân meyti bulunub keşf olunan Habib bin Ahmed'in sulbî sağır oğulları Ahmed ve Mahmûd'un tesviye-i umûr-larına kıbeli's-şer'eden vasî nasb ve ta'yîn olunan diğeri sulbî oğlu Mehmed nâm kebîr makâm-ı şer-i hâtır-ı vâcibü't-tekrîm ve't-tevkîrde medine-i mesfûrede Dilşikar ve Saz mahâlleleri ahâlîlerinden ashâb-ı hâze'l-kitâb İmâm Hasan Efendi ibn el-Hâc Ali ve Hasan ibn el-Hâc Ramazân ve Cârullah bin Nurullah ve el-Hâc Ramazân bin Burâk ve Mahmûd Efendi ibn el-Hâc Mehmed ve sâirleri mahzârlarında bi'l-asâle ve bi'l-vesâye ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb müteveffâ babamız mezbûr Habib târih-i kitâbdan on gün mukaddem bir re's merkeb ve bir re's katır ile dağa odun getürmeğin üç gün menziline gelmeyüb zâyi' oldukda odun getürmeğe gitdiği cânibi tecessüs eylediğimizde karye-i mezbûreye karîb tarîk-i âm üzerinde başının sol tarafında balta yarasıyla maktûl bulmuşdum hâlâ

⁷⁸¹ MŞS 100-24/2.

bâbam mezbûrun makteli olan mahâlle-i mezbûrların mahâllelerinden baîd buçuk sâatlik yol olub ve katli dâhi nâ-ma'lûm olmağla ben dâhi asâle ve vesâ-yetim hasebiyle mahâllâtan-ı mezbûratân ahâlîlerinin zimmetlerini bâbâm merkûm Habib'in dem ve diyetine müteallika cemî-i da'vâ ve mutâlebâtdan ibrâ ve iskât eyledim min-ba'd kimesneden da'vâ ve talebim yokdur didikde mukırr-ı merkûm Mehmed'in minvâl-i muharrer üzre bi'l-asâle ve bi'l-vesâyeye sâdır olan ikrârın el-mukırrü'l-lehü'l-merkûmun bi'l-muvâcehe tasdîk ve kabûl eyledikle-rinde mâ-hüve'l-vâki' isre't-taleb ketb olundu."⁷⁸²

Bu sicil kaydında İsa Fakih mahallesinden Hasan b. Abdullah sicilde adları zikredilen bazı kimselerle yolda yürürken sırtından yaralanmış ve arkadaşları tarafından başka mahalledeki bir eve götürülmüştür. Ancak yaranın büyüklüğünden dolayı gittiği evde vefat etmiştir. Ölen kişinin varisleri de kasâmenin maktûlün yaralandığı mahallede mi yoksa vefât ettiği mahallede mi uygulanacağını Müftüye sormuşlar ve verilen fetvâda maktûlün mecruh olduğu mahallede uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Neticede mahkeme, yaralanmanın gerçekleştiği mahallede kasâmenin uygulanması yönünde bir karar vermiştir. Kasame uygulaması ile ilgili tespit edebildiğimiz en dikkat çekici sicil kaydı şu şekildedir:

"Medine-i Mağnisa'da İsa Fakih Mahallesinde sâkin olub bundan akdem mecrûhen fevt olan Hasan bin Abdullah'ın li ebeveyn er karındaşı Veli bin Abdullah mahfel-i şer'-i şerifte Yâviler Mahallesinden İbrahim İmam ibn-i Mehmed mahzarında üzerine da'va ve takrir-i kelâm idüb bundan akdem târih-i kitâb senesi cemâziye'l-ulâsının yigirmi yedinci gicesi ba'de'l-'aşâ mezbûr Hasan'ı Sobacı oğlu Mehmed ve Karabaş oğlu Ahmed nam kimesneler sohbeta olub giderken mezbûrun mahallelerinde zahrından mecrûh olub mezbûr İbrahim imâm merkûman Mehmed ve Ahmed ve gâibân ani'l-meclis Bozbıyık Mehmed ve İsmail ibn-i el-Hâc Ali nam kimesneler ile nısfu'l-leylde menziline götürür ol gice fevt olmuşidi hâlâ medine-i mezbûrede me'zûn-ı bi'l-ahere olan müfti hazretlerinden isti'zâ olunub zeyd bir mahallede mecrûh olub cârihi ma'lum

⁷⁸² MŞS 100-19/3.

olmayub ol mahalle ahâlisi zeydi mahalle-i uhrâya nakl ve ilgâ idüb zeydi mahalle-i uhrâya ilgâ eylediklerini mukır olsalar zeyd içün mahalle-i evveli ve sâniye ahalisinden kangısına diyet ve kasâmet-i lâzım olur el-cevâb mahalle-i evveli ahalisine lazım olur deyu buyrulmağın hâlâ mezbûr İbrahim imamdan su'al olunub mucebi icrâ olunması matlubumdur didikte gıbbe's-su'al mezbûr İbrahim imam cevâbında fi'l-vâki' târih-i mezbûr gicesinde mezbûran Mehmed ve Ahmed mecrûhan fevt olan merkûm Hasan'ı kapum önüne götürüp Hasan'ı der menziline isâl idib dimekle mahalleden mezbûrâna tahmil ve menziline alub gittik ol gice fevt olmuş deyucek ber muceb-i ma'rifet-i fetvâ-i şerife mucebini icrâ-yı birle mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu"⁷⁸³

Örnek mahkeme kararlarında da gördüğümüz gibi kasâme bir ispat vasıtası olarak uygulanmıştır. Bununla kâtilerin bulunması, maktûlün yakınlarının acısını hafifletilmesi, kamu vicdanının rahatlatılması ve en önemlisi cinayetlerin önüne geçilmesi amaçlanmış olmalıdır.

⁷⁸³ MŞS 124-26/1

SONUÇ

Bu tezimizde biz; belli bir bölgede, belli bir dönemde, İslâm hukukunun nasıl anlaşıldığını, nasıl yorumlandığını ve özellikle nasıl uygulandığını ortaya koymaya çalıştık. Kullandığımız kaynaklar temelde şer'îye sicili defterleri ve klasik fıkıh literatürüdür. Sicil defterlerine baktığımızda, alım-satım, borç talebi gibi hususlar hariç tutulursa, aile hukuku ve ceza hukuku konularının ön plana çıktığı görülmektedir. Çalışmamızda bu iki konunun üzerinde yoğunlaşmayı uygun bulduk. Bilhassa aile hukuku ile ilgili sicil kayıtlarını hukuk sisteminin işleyişi bakımından daha dikkat çekici bulduğumuzu belirtmeliyiz.

Vardığımız neticelerden biri Osmanlı Devleti'nin önceki Türk ve İslâm devletlerinden tevârüs ettiği hukukî mirasın Osmanlı ulemâsı tarafından işlendiği; tarihi süreç içerisinde zamanın ihtiyaçlarına göre gerekli değişiklik ve düzenlemeler yapılarak uygulandığıdır.

Osmanlı hukuk sisteminin en önemli ögesi olan kâdıların aldıkları eğitime dair incelemelerimiz bizi hem kullanılan fıkıh literatürü hem de kurumsal işleyiş bakımından bazı tespitlere ulaştırmıştır. Bu tespitlerden birincisi Osmanlı hukuk sisteminin, bugünün diliyle ifade etmek gerekirse, çabuk işleyen, hayli gelişmiş bir bürokratik yapı arz ettiğidir. Nitekim bu sistemin unsurlarını konumuzla ilgili olduğu ölçüde ve yeri geldikçe ortaya koyduk.

Ulaştığımız diğer bir sonuç, hukuk sistemine eleman yetiştiren Osmanlı medreselerinin mahiyet itibarıyla Selçuklu döneminin birikimini büyük ölçüde yansıttığıdır. Bu sonucu Osmanlı fakihlerinin eserlerinde de gözlemlemek mümkündür. Özellikle Mâverâünnehir bölgesi hukuk anlayışının ve Hanefî mezhebinin görüşlerini yansıtan eserlerin ilgiye mazhar olması bu bağlamda değerlendirilebilir. **Sadruşşerîa** ve **Nesefî** başta olmak üzere **Merğînânî**, **Teftâzânî**, **Burhânuşşerîa**, **Secâvendî**, **İbnü'l-Hâcib**, **Seyyid Şerif Cürcânî**, **İbnü's-Sââtî**, **Pezdevî** ve **Semerkandî** gibi müellifler bunların eserleri bizim mezhebî ve bölgesel devamlılık konusundaki tespitimizi doğrular mahiyettedir.

Doğrudan Şer'îye sicilleriyle ilgili olmasa da çalışmamız açısından diğer önemli bir tespit, Osmanlı fakihlerinin daha çok Hanefî mezhebinin ilk temsilcilerinin eserleri yerine bahsi geçen sonraki dönem müelliflerinin eserleri üzerinde çalışma yapmış olmalarıdır.

Sicil defterlerinin en göze çarpan yanı, aile hukukuna dair verdiği ayrıntılardır. Nişanlılıktan evliliğe, doğumdan ölüme ve hatta ölümden sonraki tasarruflara kadar birçok kararı sicil defterlerinden tespit edebiliyoruz. Yine İslam aile hukukunun Osmanlı toplumundaki uygulamasında da temelde Hanefî mezhebinin görüşlerinin etkili olduğu gözlenmektedir. Ancak bu sahada zamanla ortaya çıkan problemler karşısında şeyhülislamlar tarafından yeni fetvaların verildiğini, özellikle kadının mağduriyetinin söz konusu olduğu alanlarda kadın haklarını koruyucu tedbirlerin alındığını çalışmamızın tespitlerinden biri olarak zikredebiliriz. Örneğin Hanefîlere göre nikah akdi esnasında kadının hakkı olan mehrin zikredilmemesi akdin sıhhatine bir halel getirmezken Şeyhülislam Ebussuud Efendi verdiği bir fetvayla mehirsiz nikahı geçersiz saymış; kendisine yöneltilen bir soruya *"İnşâ-i nikâh niyetine mehir ta'yin itdilerse olur ve illâ va'de-i müekkededir. Tekrar nikâh etmek gerek"* diye cevap vermiştir. Nikah bahsiyle ilgili dikkatimizi çeken diğer bir husus, kâdı izni olmaksızın gerçekleşen nikahların geçersizliğiyle ilgilidir. Bu görüş de Ebussuud'a aittir. Bu konudaki fetvası da şu şekildedir. *"Hind, izn-i kâdî yok iken, bir kaç kimse huzurunda "kızım Zeyneb-i sagîreyi, kardeşim Amr'ın oğlu Bîkr-i sagîre verdim" deyip Amr "Bekr için Zeynebi alıp kabul ettim" dese nikâh olur mu? El-cevap: İzn-i hâkimle olmak emr olunmuştur."*

Kadın haklarını korumaya yönelik tedbirlere rağmen, siciller bize boşanma neticesinde ortaya çıkacak nafaka, mehir gibi mali külfetlerden kurtulmak isteyen kocaların eşlerini muhalaaya zorladıkları yönde bir izlenim vermektedir. Böylece eşlerinden ayrılma durumunda kalan kadınlar; İddet nafakası, mehir ve diğer zevciyete müteallik haklarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır. İstemediği bir evliliği sona erdirmek amacıyla İslam'ın kadına tanıdığı bir hak olan "muhalaâ" usûlünün, zaman zaman kadının aleyhine kullanıldığını söylemek mümkündür. Bizim bu tespitimizi sicillere yansıyan toplumsal psikoloji de desteklemektedir.

Aile hukuku kapsamında sicillerden hareketle ulaştığımız en önemli sonuçlardan biri de miras hukukuyla ilgilidir. Konuyla ilgili tespit ettiğimiz dava örneklerine göre, klasik fıkıh doktrininin tam anlamıyla uygulanığı ve bütün boyutlarıyla tespit edilebildiği alan miras hukukudur. Sicillerden Kur'an ve sünnette belirtilen hak ve sorumlulukların titizlikle uygulandığını, verâsete taalluk eden nizaların İslam miras hukuku esasları çerçevesinde çözüldüğünü açıkça görüyoruz.

Ceza hukuku alanındaki uygulamaları ise şer'ie sicillerinden takip etmek güçtür. Çünkü sicil defterlerinde sadece kişinin işlediği suç kaydedilir, ne tür ceza tatbik edildiği belirtilmez. Mesela falancanın ağzında şarap kokusu olduğu sicile işlenir fakat hadd-i şüreb uygulanıp uygulanmadığına değinilmez. Osmanlı ceza hukukuna dair en somut tespitimiz bu alanda İslam ceza hukukunun temel esaslarının benimsendiğini, boşlukta kalan hususlar için kanunnamelerle müeyyideler ihdas edildiği şeklindedir. Bunun açık örneği, mesela zina suçunun haddi gerektirecek şekilde tespitinin neredeyse imkansız oluşundan dolayı, kanunnamelerde zina edenlere yönelik sürgün, mahalleden ihraç ve mali cezalar konmuştur. Biz ceza hukuku tatbikatını irdelerken cezanın genel prensiplerini zikrettikten sonra cezayı, özellikle haddi gerektirecek suçları sicil defterlerinden tespit etmeye ve bu suçların klasik fıkıh kaynaklarındaki karşılıklarını bulmaya çalıştık. Fakat hangi suça hangi cezanın uygulandığını tespit edebilmek için, şer'ie sicillerinin yanında mühimme, kısas, ahkam, ve şikayet defterlerinin de ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerektiğini burada belirtmeliyiz.

Nihayet, Osmanlı devletinin hukuk sistemini ve uygulamalarının tespiti, fetva kaynakları dahil devletin hukuki mevzuatını oluşturan bütün fıkıh külli-yatına, kânunnamelere ve bu mevzuatın uygulama örnekleri olan şer'ie sicillerine bilimsel kriterlere göre bakmayı gerektirir. Sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalarda yalnızca uygulama örneklerine dayanılarak genel sonuçlara ulaşılamayacağı gibi, tarihsel uygulamaları bütünüyle göz ardı eden teorik, soyut yaklaşımlar da bilimsel neticeler ortaya çıkarmayacaktır. Teori-uygulama dengesini gözetmeyen çalışmaların ezber hükümlere ve yersiz genellemelere götürme riski her zaman söz konusudur. Ayrıca şer'ie

sicilleri üzerinde bu gibi münferit araştırmalardan ziyade disiplinler arası çalışmaların yapılmasının daha faydalı olacağı kanaatindeyiz. İslam hukukçuları, sosyal tarih araştırmacıları, hukuk tarihçileri, iktisat tarihçileri hatta sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerde çalışan araştırmacıların birlikte yürüttüğü projeler, daha tutarlı ve kapsamlı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır. Ancak böylesi çalışmalardan sonra varılan sonuçlar bize genel kanaatlere varma, tutarlı hükümler ortaya koyma ve doğru değerlendirmeler yapma imkanı verecektir.

BİBLİYOGRAFYA

MANİSA ŞER'İYE SİCİLLERİ.,

- **51 - 52 - 58 - 61 - 75 - 80 - 85 - 90 - 95 - 100** Nolu Defterler.

ABACI, Nurcan.,

- **Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.

ACAR, H. İbrahim.,

- "İddet", **DİA**, XXI, İstanbul 2000.

AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (241/855).,

- **el-Müsned**, thk. Sıdkı Muhammed Cemil Attar, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1991.

AHMED REFİK.,

- **İlmiye Salnâmesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1334.

AHMET LÜTFÎ.,

- **Mir'ât-ı Adalet, Osmanlı Adalet Düzeni**, Sadeleştiren: Erdinç Beylem, İstanbul 1979.

AHTERÎ, Mustafa b. Şemseddin el-Karahisari Ahteri (968/1560).,

- **Ahterî-i kebîr**, İstanbul 1321.

AKDAĞ, Mustafa.,

- **Türkiye'nin İktisadi ve İctimâî Tarihi, I-II**, İstanbul 1979.
- **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası**, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, CİN, Halil.,

- **Türk-İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 1990.

AKGÜNDÜZ, Ahmet.,

- **Şer'iyye Sicilleri**, İstanbul 1988.
- **Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri: Merkez ve Umûmî Kanunnâmeler**, İstanbul 1990.

- **Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuk Külliyyatı**, Diyarbakır 1986.
- “İlam”, **DİA**, XXII, İstanbul 2000.

AKMAN, Mehmet.,

- “Osmanlı Hukukunda Kasâme”, **Türkler**, Cilt: XIII, Ankara 2002.
- **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, İstanbul 2004.

AKŞİT, Mustafa Cevat.,

- **İslam Ceza Hukuku Ve İnsanî Esasları**, İstanbul 1976.

AKTAN Hamza,

- **Mukayeseli İslam Miras Hukuku**, İstanbul 1989.
- “İslâm Âile Hukuku”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Ankara 1992.

AKTAN, Coşkun Can.,

- “Osmanlı İltizam Sistemi”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı 71, Nisan-1991.

AKYEL, Salih.,

- “1831-1837 (H. 1247-1252) Tarihli Eğin Şer’iyye Sicilinin Tanıtımı Ve Fihristi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, Elazığ 2004.

AKYILMAZ, Gül.,

- “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 1-2, Ankara 2007.

ALACAKAPLAN, Uğur.,

- **Suçun Unsurları**, Ankara 1961.

ALGÜL, Hüseyin; APAYDIN, Yunus Ve Diğerleri.,

- **İlmihal (İman Ve İbadetler)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006.

ALİ HAYDAR.,

- **Düreru'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm**, İstanbul 1330.

ALTUNSU, Abdülkadir.,

- **Osmanlı Şeyhülislâmları**, Ankara 1972.

ALÛSÎ, Ebü's-Senâ Şehâbeddin Mahmûd b. Abdillâh (1270/1854),

- **Rûhu'l-meânî fi-tefsîri'l-Kur'an'il-Azim ve sebîli'l mesânî**, Beyrut ty.

ANHEGGER, Robert ve İNALCIK, Halil.,

- **Kanunnâme-i Sultanî ber Mucebî Örf-i Osmanî**, Ankara 1956.

ANSAY, Sabri Şakir.,

- **Hukuk Tarihinde İslam Hukuku**, Ankara 1954.

ARIKBOĞA, Erbay.,

- "Fatih Döneminde İstanbul'da İmar Faaliyetleri ve Mahalle Yerleşimi Hakkında", **Şehir ve Medeniyet**, Haz: Şevket Kamil Akar, İstanbul 2004.

ARTAN, Tülay (yay. haz.),

- **XVIII. Yüzyıl kâdı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, İstanbul 1998.

ASLAN, Nasi.,

- "İslâm ve Osmanlı Hukuk Sisteminde Sulh Akitleri ve Osmanlı Toplumunda (Muslihûn) ara buluculuk Müessesesi", **Kur'an'da Evrensel Hoşgörü**, Nesil Yay., İstanbul 1997.
- "Millî Arşivimiz İçerisinde Şer'iyye Sicilleri-Eğitim ve Terminoloji Problemi", **I. Millî Arşiv Şûrası : Tebliğler-Tartışmalar : 20-21 Nisan 1998**, Yay. Haz. Râhim Erişti, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1998.
- **İslâm Yargılama Hukukunda "Şuhudü'l-hâl" Jüri: Osmanlı Devri Uygulaması**, Beyan Yay., İstanbul 1999.
- **Kayseri şer'iyye sicillerindeki hicri 1084, 1087 tarihli 81 ve 84 numaralı defterler ve İslâm Hukuku açısından tahlili**, Basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.

- "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", **Dini Araştırmalar**, Sayı: 2, Ankara 1998.
- "İslâm-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetvâ ve Kaza Münasebeti"; **Dini Araştırmalar**, Sayı: 4, Ankara 1999.
- "Klasik Dönem Cezâ Kanunnâmeleri Bağlamında Osmanlı Hukukunun Şer'îliği Üzerine", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, Adana 2003.

ATALAR, Münir.,

- "Şer'îye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Târihçe", **AÜİF İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi**, Cilt: IV, Ankara 1980.

ATAR, Fahreddin.,

- **İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkış ve İşleyişi**, Ankara 1979.
- "Fetva", **DİA**, XII, İstanbul 1995.

ATEŞ, Süleyman,

- **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, İstanbul 1995.
- **İslamda Kadın Hakları**, İstanbul 1996.

AVCI, Mustafa.,

- "Klasik Osmanlı Hukukunda Hâkim, Hâkimin Görevi İhmali ve İşkence Uygulaması", **Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, İstanbul 2006.

AYDIN, Hakkı.,

- **İslâm Hukuku ve Molla Fenârî**, İstanbul 1991.

AYDIN, M. Akif.,

- **İslam-Osmanlı Âile Hukuku**, İstanbul 1985.
- "Osmanlıda Hukuk" **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Cilt: 2, İstanbul 1999.
- **İslam ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul 1996.
"Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", **Türkler, Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara 2002.
- "Ceza", **DİA**, VII, İstanbul 1993.

- "Evlât Edinme", **DİA**, XI, İstanbul 1995.
- **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 1999.

AYVERDİ, İlhan,

- **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, I. Baskı, İstanbul 2005.

BAKKAL, Ali.,

- "Maraz-ı Mevt", **DİA**, XXVIII, İstanbul 2003.

BALDIRZADE Mehmed Efendi (1060/1650).,

- **Sakk-i Baldırzâde / Kitâbü's-sakk**, Süleymaniye Kütüphanesi
Hacı Mahmut Efendi No: 1033.

BALTACI, Cahit.,

- "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ty.

BARDAKOĞLU, Ali.,

- "Ceza", **DİA**, VII, İstanbul 1993.
- "Eşkîya", **DİA**, XI, İstanbul 1995.
- "Hidâne", **DİA**, XVII, İstanbul 1998.
- "Kasâme", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001.
- "Kâtil", **DİA**, XXV, İstanbul 2002.

BARKAN, Ömer Lûtfi.,

- "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'îliği Meselesi", **İÜHFM**, Cilt: XI, Sayı: 3-4, İstanbul 1945.
- "Edirne Askerî Kassâmına Ait Terek defterleri (1545-1659)", **Belgeler**, Cilt: 3, Sayı: 5-6, Ankara 1968.
- "Kanun-name", **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., Cilt: VI, İstanbul 1955.
- **XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Birinci Cilt Kanunlar** (Tıpkı Basım), Yay.haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü yay., İstanbul 2001.

BATMAZ, Eftal.,

- "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: XVIII Sayı: 29, Ankara 1997.

BAYAT, Ali Haydar.,

- "Şer'iyye Sicilleri ve Tıp Tarihimiz - I: Rıza Senetleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 79, İstanbul 1992.

BAYINDIR, Abdülaziz.,

- **İslam muhakeme hukuku: Osmanlı Devri Uygulaması**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1986.

BAYIR, Önder.,

- **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'nın Sosyal Ve İktisâdî Durumu**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2001.

BERKİ, Ali Himmet.,

- **Açıklamalı Mecelle**, Hikmet Yay., İstanbul 1982.
- **Büyük Türk Hükümdârı İstanbul Fatihî Sultan Mehmed Han ve Adalet Hayatı**, İstanbul 1953.

BEYAZÎZÂDE, Kazasker Bosnalı Ahmed efendi (1098/1687).,

- **Sakk-i Beyâzîzâde**, Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, No: 93; Fatih, 2341.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066).,

- **es-Sünenü'l-kübrâ**, I-X, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1344-1355.

el-BEZZÂZÎ, Hâfizuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb b. Yûsuf el-Kerderî (827/1424).,

- **Fetâva'l-Bezzâziyye**, (el-Fetâva'l-Hindiyye kenarında), Mısır 1892.

BİLGE, Mustafa.,

- **İlk Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1984.

BİLGİLİ, İsmail.,

- **Konya Şer'iyye Sicillerinden Yüzkırkıncı Defterde Kayıtlı Olaylar ve Hükümleri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.

BİLMEN, Ömer Nasûhi.,

- **Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu**, İstanbul 1975.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870).,

- **Sahîh-i Buhârî**, Dârü't-tıbbâti'l-âmire, İstanbul 1315.

BURSALI MEHMET TAHİR,

- **Osmanlı Müellifleri**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333.

CİCİ, Recep.,

- "Osmanlı Hukuk Düşüncesini Etkileyen Başlıca Kaynaklar", **UÜİFD**, Cilt: VIII, Sayı: 8, Bursa 1999.
- "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, Cilt: III, Sayı: 5, İstanbul 2005.

CİN, Halil, AKGÜNDÜZ, Ahmet.,

- **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul 1996.

CİN, Halil.,

- **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Konya, 1988.
- **İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, SÜHF Yayınları, Konya 1988.

ÇAĞLAR, İlker Mümin.,

- **273 Numaralı Manisa Şer'iyeye Sicil Defteri (1252-1253/1836-1837) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2005.

ÇAVUŞZÂDE Mehmed Aziz.,

- **Dürri's-sükûk**, İstanbul 1288.

ÇEKER, Orhan.,

- "İslâm'da Çocuk Hakları", **Türk Âile Ansiklopedisi**, İstanbul 1991.
- **Âile Hukuku Kararnamesi**, İstanbul 1985.

ÇEŞMÎZÂDE Hâlis,

- **Hulâsatü'l-ecvibe**, İstanbul 1289.

ÇETİN, Atilla,

- "Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi", **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ty.
- "Türkiye Haricindeki Osmanlı Şer'iyye Sicilleri Hakkında", **İslâm Medeniyeti Mecmuası**, V/1, İstanbul 1981.

ÇETİN, Osman.,

- "Bursa Şer'î Mahkeme Sicillerinden Notlar", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Cilt: II, Bursa 1987.

ÇİZAKÇA, Murat.,

- **Risk Sermayesi: Özel Finans Kurumları ve Para Vakıfları**, İstanbul 1993.
- "Cash Waqf of Bursa, 1555-1823", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, Cilt: XXXVIII, Sayı: 3, Leiden 1995.
- **A Comparatif Evolution of Busines Partnerships The Islamic World an Europe, With Spesific Reference to the Ottoman Archives**, Leiden, New York, Köln 1996.
- **İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

DAĞCI, Şamil.,

- "İslâm'da Çocuğun Bakımı, Eğitimi ve Korunması (Hidâne)", **Türk Âile Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İstanbul 1991.

- DAMAD, Abdurrahman Gelibolulu Şeyhîzâde (1078/1667).,
- **Mecma'ü'l-Enhur fi Şerhi Mültaka'l-ebhur**, İstanbul 1289.
- DARTMA, Bahattin,
- "Şihâbuddîn es-Sîvâsî: Hayatı ve İlmi Şahsiyeti", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: IX/2, Sivas Aralık 2005.
- DEBBAĞZÂDE Nu'man Efendi (1224/1809).,
- **Câmi'ü's-sakk ve Tuhfetü's-sakk**, İstanbul 1214.
- DEMİREL, Ömer, GÜRBÜZ, Adnan ve TAŞ, Muhiddin.,
- "Osmanlılarda Âilenin Demografik Yapısı", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Ankara 1992.
- DÖNDÜREN, Hamdi.,
- "Ashabü'l-Ferâiz", **DİA**, III, İstanbul 1991.
- DÜRRÎZÂDE Mehmed Ârif Efendi,
- **Dürri's-sukûk**, İstanbul 1288.
- DÜSTUR, I. Tertip, Matbaa-i Amire, İstanbul 1282.
- DÜZBAKAR, Ömer.,
- "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", **OTAM**, Sayı: 23, Ankara 2010.
- DÜZENLİ, Pehlül.,
- **Osmanlı Hukukçusu Ebussuud Efendi ve Fetvaları**, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Konya 2007.
- EBÛ DAVUD es-Sicistani, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi (275/889).,
- **Sünenu Ebî Davud**, thk. Muhammed Avvame, Dârü'l-Kable li's-Sekâfeti İslâmiyye, Cidde 1998/1419.
- EBÛ ZEHRÂ, Muhammed.,
- **el-Ahvâlü's-Şahsiyye**, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1950.
 - **el-Cerîme**, Dârü'l-fikri'l-'arabî, yy., ty.

EBU'S-SU'ÛD EFENDİ, Şeyhulislam (982/1574).,

- **Kitâbu's-sakk**, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, No: 234.
- **Fetâvâ**, Millet kütüphanesi, Ali Emîrî bölümü, nr: 80/1.
- **Fetâvâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdullah, nr. 151.

EKİNCİ, Ekrem Buğra.,

- "Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kâdılık Müessesesi Literatürü", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Türk Hukuk Tarihi Sayısı, İstanbul 2005.
- **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, İstanbul 2004.

ELMALILI HAMDİ YAZIR.,

- **Alfabetik İslâm Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, Eser yayınları, İstanbul 1992.

EMECEN, Feridun.,

- **XVI. Asırda Manisa Kazası** , TTK , Ankara 1989.
- **Unutulmuş Bir Cemaat : Manisa Yahudileri**, İstanbul 1997.
- "XVI. Asırda Manisa Esnafına Dair Mülâhazalar" , **Türk Kültürü Ve Ahilik**, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu tebliğleri, 13-15 Eylül 1985, Kırşehir.), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı yay., İstanbul 1986.
- "Saruhanoğulları Ve Mevlevilik", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul 1995.
- "Evliya Çelebi'nin Manisa'ya Dair Verdiği Bilgilerin Değeri", **Türklük Araştırmaları**, IV, İstanbul 1989.

eI-ENSÂRÎ, Ebû Yahya Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed (926/1520).,

- **Fethü'l-vehhab bi-şerhi menheci't-tullâb**, Mısır 1948.

ERBAY, Celal.,

- **İslâm Hukukunda Küçüklerin Himayesi**, Göytürk Yay., İstanbul ty.

ERDOĞAN, Mehmet.,

- **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998.

ERGENÇ, Özer,

- “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir ve Yerel Yönetimler I**, Edit: Vecdi Akyüz, Seyfettin Ünlü, İstanbul 1996.
- “Osmanlı Şehrinde Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, **Osmanlı Araştırmaları**, Cilt: IV, İstanbul 1984.
- **XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

ERGİN, Osman Nuri.,

- **Mecelle-i umûr-i belediye**, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1340.

ERTEN, Hayri,

- **Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Âilenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. y.y. İlk Yarısı)**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

FAZLURRAHMAN.,

- **İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp**, Terc: Adnan Bülent Baloğlu, Ankara 1997.

FEKETE, L.,

- “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, trc. S. Karatay, **Bellekten**, Cilt: XXIX, Sayı: 116, Ankara 1965.

eI-FERRÂ, İbnü'l-Ferrâ Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'lâ (458/1066).,

- **eI-Ahkâmü's-sultaniyye**, thk. Muhammed Hamid Fakî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire 1938/1403.

FİDAN, Yılmaz.,

- **Ebûssuûd'un Fikhî Meseleleri Çözümündeki Metodu**, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 2007.

FİRÛZABÂDÎ, Ebû't-Tahir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed (817/1415).,

- **Kâmûs tercümesi**, trc. Mütercim Asım Efendi, Takvimhane-i Amire, İstanbul 1851/1268-1856/1272.

GEDİKLİ, Fethi.,

- "İstanbul'da Para Vakıfları", **HAK-İŞ Dergisi**, Ekim 1999.
- "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri" **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Hukuk Tarihi**, Cilt: 3, Sayı: 5, İstanbul 2005.

GERBER Haim,

- "Osmanlı Hukukunda Şeriat, Kanun ve Örf 17. Yüzyıl Bursa'sı Mahkeme Kayıtları", Çev: Mehmet Akman, **MÜHF Hukuk Araştırmaları**, Cilt: 8, Sayı: 1-3, İstanbul 1994.
- "The Muslim Law of Partnerships in Ottoman Court Records", **Studia İslâmica**, Sayı: 52, Paris 1981.
- "Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında İslâm Ortaklık Hukuku", çev: Fethi Gedikli, **Argumentum Aylık Hukuk Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 11, 1991.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib.,

- "Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şer'iyeye Sicillâtında İspat ve Şehâdet", **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 3-4, İstanbul 1966.
- "Kanuni Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilatına Işık Tutan Bursa Şer'iyeye Sicillerinden Örnekler", **İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan**, Ankara 1976.

GÖKBUĞA, Ferdi.,

- **H.1075–1076/m.1665–1666 tarihli 124 no'lu Manisa Şer'iyeye Sicili transkripsiyonu**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2008.

GÖKÇEN, İbrahim.,

- **XVI. Ve XVII. Asır Sicillerine Göre Saruhan'da Yürük ve Türkmenler**, İstanbul 1946.

GÜNAY, Mehmet.,

- **XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal Ve Ekonomik Durumu (1650-1675)**, Basılmamış Doktora Tezi,

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul 2000.

HALAÇOĞLU, Yusuf.,

- **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, TTK Yay., Ankara 1998.

el-HALEBÎ, Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim (956/1549).,

- **Mülteka'l-ebhur**, İstanbul 1287.

HAS, Şükrü Selim.,

- "Halebi", **DİA**, XV, İstanbul 1997.

HASKEFÎ, Alâeddin Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dimaşkî (1088/1677).,

- **Dürrü'l-muhtâr fî şerhi Tenvîri'l-ebşâr**, Beyrut 1386.

HATİB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit (463/1071).,

- **Târîhu'l-Bâğdâd ve medîneti's-selâm**, I-XIV, Beyrut, ty.

HEYD, Uriel.,

- **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, ed. V. L. Ménage, Oxford 1973.
- "Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri", Çev: Fethi Gedikli, **Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1-3, İstanbul 1995.

el-HEYSEMÎ, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (807/1405).,

- **Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid**, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1967.

HIZLI, Mefâil,

- "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", **UÜİFD**, Cilt: 17, Sayı: 1, Bursa 2008.

İBN 'ÂBİDÎN, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî (1252/1836).,

- **Reddü'l-muhtâr 'ale'd-dürri'l-muhtâr**, Kahire ty., ve İstanbul 1984.

İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Cemâlüddin Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî (463/1071).,

- **el-İstiâb fî ma'rifeti'l-ashâb**, Haydarâbad 1318.

İBN HACER el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed (852/1449).,

- **el-İsabe fî temyizi's-sahabe**, Matbaatü's-Sa'âde, Bağdad 1328.
- **Fethu'l-bârî bi-şerh-i Sahîhi'l-Buhâri**, I-XIII, Beyrut 1990.

İBN HALDUN, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (808/1406).,

- **Mukaddime**, trc. Z. K. Ugan, İstanbul 1968.

İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Sa'îd ez-Zâhirî (456/1064).,

- **el-Muhallâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire 1347.

İBN KAYYIM el-Cevziyye,

- **İ'lâmü'l-müvakkî'in**, Beyrut 1973 ve Mısır 1955.

İBN KEMAL, Şemseddin Ahmed (940/1534).,

- **Mühimmâtü'l-müftî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Çorlulu Ali Paşa, nr. 280.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer (774/1373).,

- **el-Bidâye ve'n-nihâye**, Kahire 1932.

İBN KUDÂME, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (620/1223).,

- **el-Muğnî**, Dâru'l-fikr yay., Beyrut 1405.

İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889).,

- **Te'vîlu muhtelefi'l-hadis**, Beyrut 1972.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvînî (273/887).,

- **Sünenü İbn Mâce**, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye, Kahire 1975/1395.

İBN MANZUR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311).,

- **Lisânu'l-'Arab**, Haz. Yusuf Hayyât, Nedim Mar'âşlî, Dâru's-Sâdır, Beyrut 1389 / 1970.

İBN NÜCEYM, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed (970/1562),

- **el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik**, Daru'l-ma'rife yay., Beyrut ty.

İBN RÜŞD, Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (595/1198).,

- **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid**, thk. Abdülmecid Tu'me Halebi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1997/1418.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî (230/845).,

- **Tabakâtü'l-kübrâ**, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 2001/1421.

İBNÜ'L-'ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed (543/1148).,

- **Ahkâmü'l-Kur'an**, Kahire 1958.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233).,

- **el-Kâmil fi't-târih**, tahkik Halil Me'mun Şiha, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2002/1422.

İBNÜ'L-HÜMÂM, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid (861/1457).,

- **Şerhu fethi'l-kadîr**, thk. Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970/1389.

İBRAHİM HALEBÎ, Burhaneddin İbrahim b. Muhammed (956/1549).,

- **Tercemetü'l-mevkûfatî li-Mülteka'l-ebhur**, ter. Muhammed Mevkufâtî, Dâru't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul 1308.

İLGÜREL. Müctebâ.,

- "Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", **Tarih Dergisi**, Sayı: 28, İstanbul 1975.

- "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 11-15 Ekim 1976: Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1981.

İNALCIK, Halil.,

- "Osmanlı Hukuku'na Giriş" **AÜSBFD**, Sayı: XIII, Cilt: 2, Ankara 1958.
- "Osmanlı İdare, Sosyal, Ekonomik Tarihi ile İlgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler", **Belgeler**, Cilt: X, Sayı: 14, Ankara 1980-1981.
- "Osmanlı idare Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler II. Sicil: I Safar 883-Muharrem 886", **Belgeler**, Cilt: XIII, Sayı: 17, Ankara 1988.
- "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik tarihiyle ilgili Belgeler: Bursa Kâdı Sicillerinden Seçmeler: III. Köy Sicil ve Terikeleri", **Belgeler**, Cilt: XV, Sayı: 19, Ankara 1993.
- **Fatih Devri Üzerine Tedkikler ve Vesikalar**, Ankara, 1987.
- "İstanbul" , **Encyclopedia of Islam**, Volume IV, Leiden 1978.
- "Kâunnâme", **Encyclopedia of Islam**, Volume IV, Leiden 1978.
- "Bursa Şeriye Sicilerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", **Bellekten**, Cilt: XI, Sayı: 44, 1947.
- "Mahkeme" **İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Yay., Cilt: 8, İstanbul 1955.
- "Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfî - Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", **Siyasi İlimler ve Hukuk**, Cilt: XIII, No:2, 1958.
- "Osmanlı hukukuna giriş: Örfi sultani hukuk ve Fatih'in kanunları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XIII/2, Ankara 1958.
- "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", **AÜDTCF Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara 1942.

- “Osmanlı Arşivlerinin Türk ve Dünya Tarihi İçin Önemi”, **Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu 17 Mayıs 1985**, İstanbul ty.

İNAN, Abdülkadir.,

- “Göçebe Türk Boylarında Evlâtlık Müesseseleriyle İlgili Gelenekler”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1987.

İNANIR, Ahmet.,

- **İbn Kemal'in Fetvâları Işığında Osmanlıda İslam Hukuku**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 2008.

İPŞİRLİ, Mehmet.,

- “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri, 28-9 Mayıs 1990**, İstanbul 1991.

İSMÂİL SEM’Î BEY.,

- **Usûl-i Muhâkemenin Tarihçesi**, Dersaadet, İstanbul 1324.

JENNINGS, Ronald,

- “Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records The Sharia Courts of Anatolian Kayseri”, **Journal of Economic and Social History of the Orient**, Cilt: XVI, Sayı: 2-3 1973.
- “The Society and Economy of Maçuka in the Ottoman Judicial Registers of Trabzon, 1560-1640”, **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society**, ed. A. Bryer ve Heath Lowry, Birmingham ve Washington 1986.

KÂDÎHÂN, Fahrüddîn Hasan b. Mansûr b. Muhammed el-Uzcendî (592/1196).,

- **el-Fetâvâ**, (el-Fetâvâ'l-Hindiyye kanarında), Beyrut 1904.

KAFESOĞLU, İbrahim.,

- “Selçuklular”, **DİA**, X, İstanbul 1994.

KALLEK, Cengiz.,

- “İbn Ğânim”, **DİA**, XIX, İstanbul 1999.

KARAASLAN, Arzu.,

- **1039-1040 (1629-1630) yıllarına ait 61 numaralı Manisa Şer'iyye sicilinin transkripsiyon ve değerlendirmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2007.

KARAFÎ, Ebu'l-Abbas Şihabüddîn Ahmed b. İdris b. Abdirrahman es-Sanhacî (684/1285).,

- **el-Fürûk**, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.

KARAKUYU, Mehmet.,

- "Manisa şehrinde mahallelerin tarihsel gelişimi", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2007.

KARAL, Enver Ziya.,

- "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını idare etmesi için gönderdiği Siyasetname", **Bellekten**, Cilt: VI, Sayı: 21-22, Ankara 1942.

KARAMAN, Hayreddin.,

- **Mukayeseli İslâm Hukuku**, İstanbul 1996.
- **İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 1989.
- "Fıkıh", **DİA**, XIII, İstanbul 1996.

KARATAŞ, İhsan.,

- **XVI. Yüzyılda Bursa'da Yaygın Olan Kitaplar**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 1995.

KASABA, Reşat.,

- "Geç Dönem Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Kaynak Olarak Mahkeme Sicilleri" **Tarih ve Toplum**, Sayı: 14, 1985.

el-KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (587/1191).,

- **Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai'**, thk. Ali Muhammed Muavvez, Adil Ahmed Abdülmevcut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997/1418.

KAŞIKÇI, Osman,

- "İslam Hukukunda Recm Cezası", **e-akademi**, Sayı: 79, 2008. (makale <http://www.e-akademi.org> adresinde yayınlanmaktadır.)

KÂTİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah (1067/1657).,

- **Keşfu'z-zunûn an esami'l-kütüb ve'l-fünûn**, İstanbul 1360/1941.

KAYA, Ali,

- "17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslam Âile Hukuku Açısından Tahlili", **UÜİFD**, Cilt: 17, Sayı: 1, Bursa 2008.

KAYIRAN, Mehmet.,

- "Şer'îye Sicillerinin Askerî Tarih Bakımından Önemi" **Birinci Askerî Tarih Semineri-Bildiriler I**, Ankara 1983.

KAZICI, Ziya.,

- **İslam Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul 2001.

KEHHÂLE, Ömer Rıza.,

- **Mu'cemü'l-müellifin terâcimü Musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye**, Dımeşk 1957.

KILIÇ, Hulûsi.,

- "İbnü'l-Hâcib", **DİA**, XXI, İstanbul 2000.

KIRBAŞOĞLU, Hayri,

- "Kadın Konusunda Kur'an'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler", **İslâm'da Kadın Hakları**, Cilt: 1, Ankara 1993.

KOÇ, Yunus.,

- "Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim 1999.

KOÇAK, Muhsin.,

- "Gurre", **DİA**, XIV, İstanbul 1996.

KOÇLAR, Bekir ve DEMİR, Şerif,

- “Hukukî Alanda Osmanlılık Düşüncesi (1839-1871)”, **Osmanlı**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad.,

- “Ortaçağ Türk Hukuki Müesseseleri, İslâm Âmme Hukukundan Ayrı Bir Türk Âmme Hukuku Yok mudur?”, **İkinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları**, İstanbul 1943.

KÖSTÜKLÜ, Nuri.,

- **1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye (182 Numaralı Isparta Şer’iye Siciline Göre)**, Selçuk Üniv. Eğitim Fak. Yay., Konya 1993.

el-KUDÛRÎ, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed (428/1037).,

- **Muhtasaru'l-Kudûrî**, ty. yy.

KURT, Abdurrahman.,

- “Tanzimat Döneminde Koruyucu Âile Müesseseleri”, **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Cilt: II, Ankara 1992.
- **Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Âilesi (1839-1876)**, Bursa 1998.

KURT, İsmail.,

- **Para Vakıfları Nazariyatı ve Tatbikatı**, Ensar Neşriyat, İstanbul 1996.

MAHMESÂNÎ, Subhi.,

- “İslâm Hukukunun Tedvîni”, trc. İ.Kâfi Dönmez, **MÜİFD**, Sayı: 2, İstanbul 1985.

MAHMUT ESAD,

- **Ferâizu'l-Ferâiz**, İstanbul 1326.

MALİK b. ENES, Ebû Abdillah el-Asbahî el-Himyerî (179/795).,

- **el-Muvatta**, thk. Abdülmecid Türki, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.

MANDAVİLLE, John E.,

- "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University Press, Cilt: 10, No: 3, Ağustos 1979.

el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (450/1058).,

- **el-Ahkâmü's-sultâniyye**, Mısır 1909.

MAYDAER, Saadet.,

- "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyye Sicillerine Göre)", **UÜİFD**, Cilt: 16, Sayı: 1, Bursa 2007.

MEHMET MECDÎ EFENDÎ.,

- **Hadâiku's-Şakâik: Tercüme ve Zeyl-i Şakâik-i Nu'mâniyye**, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1409/1989.

MENEKŞE, Ömer.,

- "Osmanlıda Zina Cezası Olarak Recm" **Marife**, Cilt: 3, Sayı: 2, Konya 2003.
- **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası**, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

MEVSİLÎ, Ebü'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud (683/1284).,

- **el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-muhtâr**, İstanbul 1990.

el-MEYDÂNÎ, Abdülğanî b. Talib b. Hammâde ed-Dımeşkî el-Hanefî, (1298/1881).,

- **el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb**, thk. Abdülmecid Tu'me Halebî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1998/1418.

MOLLA HÜSREV, Mehmed Efendi (885/1481).,

- **Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkati'l-vusul**, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul 1321.
- **Düreru'l-Hukkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm**, İstanbul 1287.

MUHAMMED HAMİDULLAH.,

- **İslâm Peygamberi**, trc. S. Tuğ-S. Mutlu, İstanbul 1969.

MUMCU, Ahmet.,

- **Divan-ı Hümayun**, Ankara 1976.
- **Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)**, İstanbul 1985.
- **Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl**, AÜHF Yay., Ankara 1963.

MUTAF, Abdülmecit.,

- "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlıda Recm Cezası, Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", **Turkish Studies**, Volume: 3/4, Summer 2008.

MÜSTAKİMZÂDE Süleyman Sadeddin.,

- **Devhatü'l-meşâyih**, Çağrı Yay., İstanbul 1978.

NAGATA, Yuzo.,

- **Tarihte Ayanlar; Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara 1997.

en-NEBHAN, Muhammed Faruk.,

- **İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları**, terc. Servet Armağan, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.

OCAK, A. Yaşar.,

- "XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi" **İslâmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: 3, Temmuz 1990.

ONGAN, Halit.,

- **Ankara'nın Bir Numaralı Şer'iyeye Sicili**, Ankara 1958.

ORTAÇ, Hilal.,

- **Tazimattan Birinci Meşrutiyete Manisa**, basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.

ORTAYLI, İlber,

- "Osmanlı Kâdısı : Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", **AÜSBF Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 1, Ankara 1975.
- **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kâdı**, Turhan Kitabevi, Ankara 1994.

- **Osmanlı Toplumunda Âile**, Pan Yayınları, İstanbul 2000.
- "Osmanlı Devletinde Kâdı", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001.
- "Osmanlı Toplumunda Âilenin Yeri", **Türk Âile Ansiklopedisi**, Cilt: 1, Ankara 1991.
- **Osmanlı Toplumunda Âile**, Pan yayıncılık, İstanbul 2002.
- "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", **AÜHFD Bülent N. Esen Armağanı**, Ankara 1977.

ÖRSTEN, Seda.,

- **Osmanlı Hukukunda Fetvâ**, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Türk Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2005.

ÖZBİLGİN, Erol.,

- **Osmanlı Hukukunun Yapısı**, İstanbul 1985.

ÖZCAN, Hüseyin.,

- **Ansiklopedik Hukuk Sözlüğü**, Ankara 1975.

ÖZCAN, Tahsin.,

- **Kanûnî Dönemi Üsküdar Para Vakıfları**, Basılmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

ÖZDEĞER, Hüseyin.,

- **Türk İktisat Tarihi Açısından Bursa Kâdı Sicillerinde Bulunan Tereke Defterlerine göre 1489-1500 Seneleri Arasında Bursa'da İktisadi ve İctimai Hayat**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1982.

ÖZEL, Ahmet.,

- **Hanefî Fıkıh Alimleri**, Ankara 1990.

ÖZEN, Şükrü.,

- "Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü" **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk Hukuk Tarihi Sayısı**, Cilt: III, Sayı: 5, İstanbul 2005.

ÖZKAYA, Yücel.,

- "Sofya'da Millî Kütüphanedeki Şer'iyye Sicilleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, XIII/24, Ankara 1979-1980.
- "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adâletnamelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", **Belleten**, Cilt: XXXVII, Sayı: 151, Ankara 1974.
- **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Ankara 1997.
- **XVIII. yy.da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yapısı**, Ankara 1985.

ÖZTUNA, Yılmaz.,

- **Büyük Türkiye Tarihi**, İstanbul 1978.

ÖZTÜRK, Hüseyin.,

- **Kınalızâde Ali Çelebi'de Âile**, 2. baskı, Başbakanlık Âile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

ÖZTÜRK, Nazif.,

- "Mukataalı Vakıf", **DİA**, XXXI, İstanbul 2006.

ÖZTÜRK, Said.,

- "Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik", **Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sayı: 2001/3, 2001.
- "Kassâm", **DİA**, XXIV, İstanbul 2001.

PAKALIN, Mehmet Zeki,

- **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, İstanbul 1993.

PAY, Salih.,

- **1069-1070/1659-1660 Tarihli Bursa Şer'iyye Sicili (Analiz ve Değerlendirme)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniv. Sosyal Bilimler Enst., Bursa 1987.

POLAT, MEHMET.,

- **Beşiktaş 1300-1301 Tarihli Şer'iyeh Mahkeme Sicil Defterinin İlmî, İctimâî ve Tarihî Bakımdan Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

REŞİT RIZA,

- **Tefsîru'l-menâr**, Mısır 1366.

SAHİLLİOĞLU, Halil.,

- "Bursa Kâdı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak 'Kitâbü'l-Kâdı' ve 'Süftece'ler", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara 1973.

SAK, İzzet ve AKÖZ, Alaaddin.,

- "Osmanlı Toplumunda Evliliğin Karşılıklı Anlaşma İle Sona Erdirilmesi : Muhâla'a (18.Yüzyıl Konya Şer'iye Sicillerine Göre)", **Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, Sayı: 15, Konya 2004.

SALMAN, Yüksel.,

- **İslâm ceza hukukunda cezayı düşüren haller**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.

SAVAŞ, Rıza,

- **Hz. Muhammed (sav) Devrinde Kadın**, İstanbul 1992.
- **Raşid Halifeler Devrinde Kadın**, İstanbul 1996.
- **İlk Dönem İslâm Topluluklarında Kadının Konumu**, İzmir 2004.

SCHACHT, Joseph.,

- **İslam Hukuka Giriş**, çev. M.Dağ, A.Şener, Ankara 1986.
- "Abu'l-Layth al-Samarkandî", **Encyclopedia of Islam**, Volume I, Leiden 1960.

SEMERKANDÎ, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (539/1144).,

- **Tuhfetü'l-fukaha**, I-III, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090).,

- **el-Mebsût**, I-XXX, Beyrut 1398/1978.

- **Temhîdü'l-füsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl (Usûlü's-Serahsî)**, Beyrut ty.

SERTOĞLU, Mithat.,

- **Osmanlı Tarih Lügati**, İstanbul 1986.

SEYYİD SABIK.,

- **Fıkhu's-Sünne**, Kahire ty.,

SEYİTHANOĞLU, KENAN Ve Diğerleri.,

- **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Çağ Yay., İstanbul ty.

SONYILDIRIM, Şahin.,

- **17. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2007.

es-SUYÛTÎ, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr Suyuti (911/1505).,

- **el-Eşbah ve'n-nezâir**, Beyrut 1402.
- **Hüsnü'l-muhadara fi-târih-i Mısır ve'l-Kâhire**, I-II, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1967/1387.

es-SÛBKÎ, Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali (771/1370).,

- **Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-kübrâ**, Mısır 1964.

eş-ŞA'RÂNÎ, Ebû Abdurrahmân Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısırî (973/1565).,

- **Kitâbu'l-mizân**, I-III, thk. Abdurrahman Umeyre, Mısır 1318.

eş-ŞİRÂZÎ, Ebu İshak İbrahim b. Ali (476/1083),

- **Tabakâtu'l-fukahâ**, Neşr: İ. Abbas, II. Bsm, Beyrut 1970.
- **el-Mühezzeb fi fıkhi'l-İmam eş-Şâfi'î**, thk. Muhammed Zuhaylî, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1996/1416.

ŞAFAK, Ali,

- **Mezhebler arası Mukâyeseli İslam Ceza Hukuku**, Erzurum 1977.

ŞÂFÎÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas (204/820).,

- **el-Umm**, Bulak 1321.

ŞEKERCİ, Osman.,

- **İslam Ceza Hukukunda Ta'zîr Suçları ve Cezaları**, İstanbul 1996.

ŞELEBÎ, M. Mustafa.,

- **Ahkâmü'l-üsre fi'l-İslâm**, İkinci Basım, Beyrût 1977.

ŞEN, Murat.,

- "Osmanlı Hukuku'nun Yapısı", **Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı)**, Yıl: 6, Sayı: 31, Ocak-Şubat 2000.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1250/1834).,

- **Neylu'l-evtâr şerhu Munteka'l-ahbâr**, Beyrut 1973.
- **İrşâdü'l-fühûl**, Beyrut 1992.

eş-ŞEYBÂNÎ, Muhammed b. Hasan (189/805).,

- **el-Câmi'ul-Kebîr**, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut 1399/1978.
- **el-Câmi'u's-sağîr**, Beyrut 1406.

ŞEYH NİZAM, Burhanpurlu.,

- **el-Fetâva'l-Hindiyye**, Mısır 1892.

ŞİRBÎNÎ, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb (977/1570).,

- **Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc**, Kahire 1958.

TABAKOĞLU, Ahmet.,

- "Osmanlı Toplumunda Âile", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Âilesi**, Başbakanlık Âile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (310/923).,

- **Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk**, Kâhire 1387/1968.

TAŞ, Aydın,

- "Şureyh'in Hayatı, İlmî Mevkii ve Kâdılığ", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, Elazığ 1996.

TAŞ, Kenan Ziya ve ÖZCOŞAR, İbrahim,

- **195 Nolu Mardin Şer'iyeye Sicili Belge Özetleri ve Mardin,** Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yay., İstanbul 2006.

TAŞ, Kenan Ziya.,

- "Arşiv Malzemesi olarak Şer'iyeye Sicilleri ve Taşra Üniversitelerinde Tarih Araştırmaları", **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul, 1985.

TAŞKÖPRİZÂDE, İsmâüddin Ahmed.,

- **eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye**, thk. S. Furat, İstanbul 1405/1985.

TEVKİFİ ABDURRAHMAN PAŞA,

- "Osmanlı Kanunnâmeleri", **Millî Tettebbular Mecmuası**, Cilt: 1, İstanbul 1331.

TOK, Özen.,

- "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XII. ve XIII. yüzyıllarda kayseri örneği)" **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 18, Kayseri 2005.

TURAN, Ali.,

- **Yedi Numaralı Kısa Defteri (H. 1273-1278 / M. 1857-1862)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eleziğ 2007.

TÜFEKÇİ, İbrahim.,

- **Şer'iyeye Sicilleri Işığında İslâm Yargılama Hukukunda Bilirkişilik**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.

ÛDEH, Abdulkâdir.,

- **et-Teşrî'u'l-cinâiyyü'l-İslâmî mukâranen bi'l-kânûni'l-vad'î**, Beyrut 1985.

ULUÇAY, Çağatay.,

- **XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat**, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı, İstanbul 1942.

UZUNÇARŞILI, İsmâil Hakkı.,

- **Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilatı**, Ankara 1984.

ÜÇÖK, Coşkun.,

- "Osmanlı Kanunnâmelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler", **AÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: III, Sayı: 1, Ankara 1946.

VEDÛD, Muhsin Âmine.,

- **Kur'an ve Kadın**, Çev: Nazife Şişman, İstanbul 1997.

VEHBE ez-Zuhaylî,

- **el-Fıkhu'-İslâmî ve edilletuhû**, Daru'l-fıkr, Dımeşk 1985.

VELİ b. YUSUF.,

- **Mecmû'a-i Fetâvâ**, Bâyezid Devlet Kütüphanesi, nr: 2757.

YAVUZ, Cevdet.,

- "Dava", **DİA**, IX, İstanbul 1994.

YAZICI, Nesimi.,

- "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler" **AÜİFD**, Sayı: XLVIII, Ankara 2007.

YILDIRIM, Mustafa.,

- "İslam Hukukunda İçki İçme Suçu ve Cezası", **DEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: XIII, İzmir 2001.
- **İslâm Hukukunda Hıdâne**, İzmir 2005.

YILMAZ, Caner.,

- **H. 1060-1061 / M. 1650 -1651 Tarihli 100 Nolu Manisa Şer'îye Sicili Defteri**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2005.

YILMAZÇELİK, İbrahim.,

- "Şer'îye Sicillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülâhazalar", **Osmanlı Arşivleri ve Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul, 1985.

- “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 90, Ankara 1994.

ez-ZAVİ, Tahir Ahmed.,

- **Tertibü'l-kâmûsi'l-muhît 'alâ tarîkati'l-misbâhi'l-münîr**, Beyrut 1979.

ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman(748/1348).,

- **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985/1405.

ZEYLAÎ, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (762/1360).,

- **Nasbu'r-râye li-ehâdîsi'l-Hidaye**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. 1973/1393.

ZİRİKLİ, Hayreddin (1396/1976).,

- **el-A'lâm**, Kahire 1954-1959.

ez-ZÜHAYLÎ, Vehbe.,

- **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletûhû**, I-VIII, Dimaşk 1986.

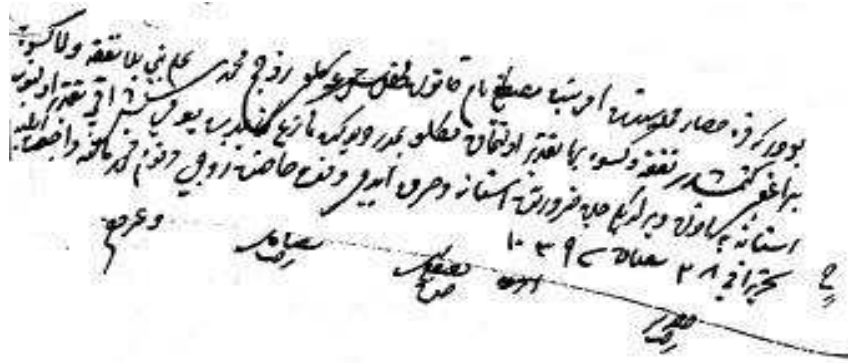
حالاً لواء صدر و خانہ پر وہ ارید لیج مقرف اولاد امیر الامرا کبیر الکبرا سید سعید باشت تکمیل معاصر
 اولاد خوالاشہ مصطفیٰ آغا ابن عبد اید طاقتہ حضور من از الزکوة مباشر اولاد ذوالفقار کبیر علی
 متاع شرح مطیر و لکبب التوقیر مدینه مقبیل عالی بابا حمله سنہ اصحاب ہذا الکتاب خلیل یکبار علی
 و حسن افندرا بجا عبد الرحمن و موسیٰ بن محمد و حسن بن موسیٰ و ابرہیم بن احمد و محمد بن احمد
 و امت بہ ان بواق و محمد بن یونس و ابو بکر بن و محمد بن شجاعہ نامہ کذل و سایر در سر محمد کریم
 بسط کلام اید بر خرد لک محله کریمہ خارج اولاد باغ بنین قرغاجی درہ میں دیکھ معود اولاد
 و ادین بکتا ہی محله سنہ نامہ کنگ میتر بوئمندر حالاً کر دو کر دہ عشر دیت نامہ جمع طلب
 اید بر سوال اولیٰ دیکھ غب الوال در برابر جواب این خرد لک میت بولہ نزع بدیکہ قرغاجی
 درہ میں دیکھ معوف اولاد محروا دی نزم کلمہ کریم ذمہ بعد او از ایشید غیر محل اولاد میت
 خرد رضا اند فونت الکلمہ قطعا بزدہ عشر دیت نامہ جمع اقتضا ایدہ کینہ حالاً شیخ الامام
 و منت الامام حضرت کریمہ بید نزم قوار شمر عینہ و اردو دیو ابراز ایدہ کر قوار شمر غیر نظر
 اولاد جمع مضروبہ تویر لرنہ موافق و واقع حالہ مطابق بولہ نوب قطعا خرد لرونہ عشر دیت
 نامہ جمع اقتضا ایدہ مکین مباشر خرد لرونہ اولاد و جہ او زہ خرد لرونہ رنجین دن منوب لہ ہذا واقع
 بالطلب کتب اولاد شکر از نوع الثامن عشر من صغر لکنہ احد و ستتر بعد الالف

MŞS 100-24/2.

Hâlâ livâ-ı Sarûhân'a ber vech-i arpalık mutasarrıf olan emîrû'l-
 ümerâ-i kebîrû'l-küberâ Seydi Ahmed Paşa'nın kaim-makâmı olan fahrû'l-
 eşbâh Mustafa Ağa ibn Abdillah tarafından husûs-ı âtiyyü'z-zikre mübâşir
 olan Zülfikar Beğ ibn Ali makâm-ı şer'-i hâtır-ı vâcibü't-tevkîrde medine-i
 Mağnisa'da Hâki baba mahâlesinden ashâb-ı hâze'l-kitâb Hâlil Beğ ibn Ali
 ve Hasan Efendi ibn Abdurrahman ve Mûsâ bin Mehmed ve Hasan bin
 Mûsâ ve İbrâhim bin Ahmed ve Mehmed bin Ahmed ve Himmet Beşe ibn
 Burâk ve Mehmed bin Yûsuf ve Ebû Bekir bin ve Mehmed bin Şa'bân nâm
 kimesneler ve sâirlerin mahzârlarında bast-ı kelâm idüb mezbûrların mahâl-
 lelerinden hâric olan ba-zıll-ı mübeyyinde Kazgancı Deresi dimekle ma'rûf
 olan vâdîde Bektâş mahâlesinden (boşluk) nâm kimesnenin meyti bulun-
 muşdur hâlâ mir-livâ için mezbûrlardan öşr-i diyet nâmına cürm taleb iderim
 suâl olunsun didikde gıbbe's-suâl mezbûrlar cevâblarında mezbûrun meyti

bulundu didiği Kazgancı Deresi dimekle ma'rûf olan mahal-i vâdî bizim mahâllelerimizden baîd âvâz işidilmez mahâll olub meyt-i mezbûr hatfe ünfihî fevt olub kat'en bizden öşr-i diyet nâmına cürm-ü iktizâ eylemediğine hâlâ şeyhü'l-islâm ve müfti-i enâm hazretlerinden yedimizde fetvâ-yı şer'iyemiz vardır deyü ibrâz eyledikleri fetvâ-yı şerîfeye nazar olundukda mazmûn-u takrîrlerine muvâfık ve vâki-i hâle mutâbık bulunub kat'en mezbûrlardan öşr-i diyet nâmına cürm-i iktizâ eylememenin mübâşir mezbûrları ol vech üzre mezbûrları rencideden men'-i birle mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.

Nafaka Tayini

The image shows a handwritten document in Ottoman Turkish script. The text is written in a cursive style and appears to be a legal ruling or a record of a court decision. It mentions names like 'Mustafa bin Ali' and 'Mehmed bin Ali' and discusses matters related to maintenance (nafaka) and divorce. The document is dated '1039' and '28 Şa'ban'.

MŞS 61-92/8

“Budur ki Karahisâr mahallesinden Ümmü bint-i Mustafa nâm hâtûn mahfel-i şer'e gelüb zevcim Mehmed bin Ali beni bilâ nafaka ve lâ-kisve bıragub gitmişdir nafaka ve kisve bahâ takdîr olunmak matlûbumdur didikde târih-i kitâbdan yevmî beşer akçe takdîr olunub istidâneye izn virildiği hîn-i zarûretde istidâne ve sarf idüb vakt-i hâcetde zevci merkûm Mehmed mâlına mürâca'at eyliye. Tahriran fi 28 Şa'bân Sene 1039.

Şühûdü'l-Hâl _____:

Hızır b. Ahmed, Mustafa b. Hasan, Mustafa b. Receb ve ğayrum.

Nafaka Talebi ve Tayini

مدینه مغنیاً محلہ میں چہرے کے ساتھ ہیبتوں کے ساتھ مطوعہ میں اللہ نام کے
مخفی قضاہ زور مطوعہ عابدہ خانم بنت عبد اللہ مخضرہ تقریباً ۱۰۰۰ روپے زعفران
عائتہ تطبیق پلہ کر زور و کو فریضہ حاصل اور مبدی اور غلطی میں
الحسن اولاد محمد احمد صغیران اولی حق حضاند لوری زور عائتہ
اور خورساز دیکھیں عی و کسب و کسب لکن زور و کسب و کسب و کسب
و اصل اولی بنفسی ما اکل و شرب و لبہ قادر اور اکل و شرب
اور اولی مطوعہ در طلب ادرم دیکھ کر فی الحقیقہ زور و کسب
بیکہ خلی اور اولی ما اکل و شرب و لبہ قادر اور اکل و شرب
اطمین یا ادرم مطوعہ نسلم اولیوں یا اولیوں یا اولیوں
مطوعہ مطوعہ مطوعہ مطوعہ مطوعہ مطوعہ مطوعہ مطوعہ مطوعہ

MŞS 100-117/3

“Medine-i Mağnisa mahallâtından Çaprastlar mahallesi sükkânından işbu râfîü'l-kitâb Mustafa bin Abdullâh nâm kimesne mahfel-i kazâda zevci mutallâkası Aişe Hâtûn bint-i Abdillâh mahzârında takrîr-i kelâm idüb zevc-i mezbûre Aişe tatlık eyledüğümde mezbûrenin firâşından hâsıl olan sulbî oğullarım işbu hâzıran-ı bi'l-meclis olan Mehmed Ahmed sağıran olub hakk-ı hıdâneleri mezbûre Aişe'nin olmağla bu ana değin hicr ve terbiyesinde idi lâkin mezbûran Mehmed Ahmed yedişer yaşlarına vâsıl olub ve bi-nefsihâ ekl ve şürb ve kisbe kâdir olmağla bana teslîme olunmak matlûbumdur taleb iderim didikde fi'l-hakika mezbûr ikisinin yediye tahammülü olduğundan mâ-adâ ve bi-nefsihâ ekl ve şürb ve kisbe olduğu mütehakkık olmağın bâbâsı mezbûr Mustafa'ya teslîm olunub mâ-hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu”

ve iki yüz otuz akçe bir kazgan-ı semeni kabz eylemişdi zikr olunan nukûd ve tencereyi kabz eylediğine ma'rifetim vardır lâkin bunlardan ziyâde dâhi eşyâ kabz eylemişdi zan iderim suâl olunsun gıbbe's-suâl zikr olunan eşyâdan gayri bir akçe ve bir habbe kabz eylemedim deyü merkûm Yûsuf inkâr-ı birle cevâb viricek merkûm el-Hâc Mehmed'den takrîrine muvâfık beynine taleb olundukda ityân-ı beyyineden izhâr-ı acz idüb istihlâf etmeğin merkûm Yûsuf'a mersûm Mehmed'in ma'rifeti ile ahz eylediği nukûd ve tenceden mâ-adâ (okunamadı) ve alenen bir akçe ve bir habbe kabz ve ahz eylemeyüb ve âher yediyle dâhi ahz ve kabz itdirmediğine ve ahz ve kabzı mûceb ihtifâ' eylemediğine ve âhere dâhi ihtifâ' itdirmediğine bi't-taleb yemîn teklîf olundukda ol dâhi alâ-vefki'l-mes'ûl ve'l-murâd yemîn-i billâhi'l-te'âlâ itmeğin merkûm el-Hâc Mehmed'in taârruzundan men'-i birle mâ-h-üve'l-vâki' bit-taleb ketb olundu tahrîren fî'l yevmi's-sâlis fî Muharremi'l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ve elf.

Şuhûdü'l-hâl _____ :

Mehmed Halîfe bin Ahmed, Mehmed bin Ali, Ömer bin Veli, Kadri bin Hasan, İbrâhim ibn-i Ebi Bekir, Hâlil bin İbrâhim ve ğayruhum

Miras Davası

مدینه مغنیہ ایکیم ہا سندن ایکین سا بقامتو اولان محمد بن رؤیف و اشق وراثتی زوجہ شرفیہ
قرنیت موسی ایلا بو بن ارون اسق او غلوی دوسن و عمرہ مخموم اولدی و شرفیہ
ظاهر و متین اولدقده صکره موزده قرخانقون مقام قضاده امین جاملی الکتات
دوشمن و عرا بن ایب بکو محض امرنده بطور عیال اقرار و تقریر کلام ایدیه مشوقای
من یورکده مستدره ایکی بیکه اچیز مهر و عیال و دهن و مسامح منوالی اوند سکر بیک اچیز
مختلفا ندرت بیه حصه اولور سا بقا دعوی و طلب ایلد کیمه ایلجی بیک بیک یوز
قرق اچیز و برمنلی دی حاله باقی حق من یور لردن دعوی و طلب ایلد کیمه
مشوقای من یورکده دیون کثیره و مشبهت من اولور مختلفا من مستقر اولدق
باقی کلون ایشاسی منی و قلیله دردیجی و بر کلرنده بنیزه منازعات کثیره
واقع اولمیشدی لاله هده بنیزه مصلحتی مسلولی تو سطر ایدیه منی اوند قطع
دیالی عین و سن او ذریعہ اشاء و عقد صلی اللہ کلرنده نبدانی مصلحتی من یورکده قبول و بدله
مصلحت اولون مصلحتی من یور اوند عدد ر بلای قریشی موقعا ذر و شتن و عرس
میلرندن نما اضر و بنفد امیر و من بعد سراسر من جعل من یور عدده و طلب ایلد
بیکه ممانیت ایدیه دیو حصه من ذیلر منی ابر او اسقاط ایلد بعد الیم دعوی
و طلبی قانمشدر دیکه معزده موقعه تک منوال محور اوزره جاری اولان
اقتاریا المعترکها المرورسان در شتن و عرس و جاها تصدیق و شفاها
محققا تکلیف ساهره واقعه بالظلمه کیم اولمیشدی بخر منی الیم التلاک
من المحرم الخوام لسه احمدی و شمس بنی و اف

محمد بن عمر بن الحاج محمد القضاة

MŞS 100-13/3

Medine-i Mağnisa'da Yenice mahallesinden iken iken sâbikan müteveffâ olan Mehmed bin Rûşen'in verâseti zevce-i metrûkesi Kamer bint-i Mûsâ ile li-ebeveyn er karındaşı oğulları Rûşen ve Ömer'e münhasıra olduğu şer'an zâhir ve mütebeyyin olduktan sonra merkûme Kamer Hâtûn makâm-ı kazâda iş bu hâmil'ül-kitâb Rûşen ve Ömer ibn-i Ebi Bekir mahzârlarında bî-tav'ihâ ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb müteveffâ-yı mezbûrun

zimetinde iki bin akçe mehr-i müccelim ve defter-i kassâm minvâlinemi on sekiz bin akçe muhâllefâtından rub' hissem olub sâbika da'vâ ve taleb eylediğimde ancak bana bin yüz kırk akçe virmişlerdi hâlâ bâkî hakkımı mezbûrlardan da'vâ ve taleb eylediğimde müteveffâ-yı mezbûrun düyûn-ı kesîre ve müsbetesi olub muhâllefâtını müteferrika olmağla bâkî kalan eşyâsı şey'-i kalîldir deyü cevâb virdiklerinde beynimizde münâza'ât-ı kesîre vâkî' olmuşidi el-hâletü-hâzihi beynimizde muslihûn müslimûn tavassut idüb beni on kıt'a riyal-î guruş üzerine eşya-yı akd-ı sulh eylediklerinde ben dâhi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblâğ-ı mezbûr on aded riyal-î guruşu merkûman Rûşen ve Ömer yedlerinden temâmen ahz ve kabz idüb min-ba'd mehr-i müccel-i mezbûremden ve muhâllefâtından bana isâbet iden rub' hisse-i mâldan zimetlerini ibrâ ve iskât eyledim bade'l-yevm da'vâ ve talebim kalmamışdır didikde mukirre-i merkûmenin minvâl-i muharrer üzre cârî olan ikrârın el-mukirrü lehü'l-merkûman Rûşen ve Ömer vicâhen tasdîk ve şifâhen tahkîk itmeğın mâ-hüve'l-vâkî' bi't-taleb ketb olundu tahrîren fî'l-yevmi's-sâlis mine'l-Muharremi'l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ve elf.

Vasi Tayini

سینه تعلیم در دو میل علم سرسکانندن ایکن بوغانه عصاره حفظ شدی علم الیه بقا فوت
اولان من بشام راجلکه صلیب صیور او علم حسینه بابا متوقای از توجرتا انتقا ایرنا اولی ضبط
واوالی حفظ بروسی لازم اولمیز صیور نوکر و عیالیشو رافع کتاب سلیمان سلفینه ابن
امیر صدمت وصایته قادرا اولدوغنه بقاء قبیل شرعین وصی نصب اولنوقده اولرافی وصایت
فریورده قبول و خدمت لازم ادا به شعله اولمیز یوسف و فرسیر نکره کتب و ترقیم و
کتاب و ضمیمه تسلیم اولنویک ابراهیم ابراز ایدوبه ذکر مابور اولدورجه الوم الثانی عمره عم
الحام السید و کسر دانق و کسر موحه مواله و الشرفه

MŞS 100-16/1

Medine-i Mağnisa'da Deveciler mahallesi sükkânından iken Boğazhisârı muhâfazasında fevt olan Hasan Beşe nâm râcilin sulbî sagîr oğlu Hüseyin'e bâbâsı mütevefâ mezbûrdan intikâl iden emvâlini zabt ve ahvâlini hıfza bir vasî lâzım ve mühim olmağın sagîr-i mezbûrun âmmisi iş bu râfi'ü'l-Kitâb Süleymân Halîfe ibn Ahmed hizmet-i vesâyete kadir olduğuna binâen kıbel-i şer'den vasî nasb olundukda ol dahî vesâyet-i mezbûreyi kabûl ve hizmet-i lâzımesin edâya müteahhid olmağın bu hurûf bir sebîl-i temerrük ketb ve terkîm ve talebe vaz' ve teslîm olunduğu lede'l-hâce ibrâz idüb müzekker mâ-cerâ ola hurrira fî'l-yevmi's-sânî-i aşer fî Muharremi'l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn ve elf fi hicret men lehü'l-'izz ve'ş-şeref.

Kassam Defteri Örneği

Handwritten text in Ottoman Turkish script, likely a ledger or account book. The text is written in a cursive style and includes numerical entries and descriptive phrases. The entries are organized into columns and rows, with some numbers underlined or separated by horizontal lines. The text is written in black ink on aged paper.

Medîne-i Magnisa'da Alaybeyi Mahallesi'nde sâkin iken bundan akdem fevt olan zenci Mercan binti Abdullah'ın verâseti zevce-i menkûha-i metrûkesi zenciye Âişe Hâtûn ibnet-i Abdillâh ile sulbiyye sağıre kızı Hatice'ye münhasıra olduğu lede'ş-şer'îl-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra sağıre-i mezbûrenin tesviye-i umûrunu rü'yete kıbel-i şer'den vâsîlî nasb ve ta'yîn olunan vâlidesi mezbûre Âişe Hâtûn taleb ve ma'rifetleri ve ma'rifet-i şer'le tahrîr ve bi'l-müzâyede bey' ve taksîm olunan terike-i müteveffâ-yı mezbûrdur ki ber-vech-i âtî zikr olunur. Fi'l-yevmi's-sâbi' aşar min-Cemâziye'l-âhir li-sene isneyn ve hamsîn ve mieteyn ve elf.

Menzil der-mahalle-i mezbûre 150 (grş.)

Yorgan 24.5 (grş.)

Kese 19, 5 (grş.)

(Okunamadı) 14, 5 (grş.) Yorgan 18, 5 (grş.)
İhram ve yorgan 27 (grş.) Döşek 18 (grş.)
Kilîm 45 (grş.) Şalvar 9 (grş.)
Yasdık 1, 5 (grş.) Minder 11 (grş.)
Kuşak 13 (grş.) Silâhlık piştov 22 (grş.)
Aba ve Kırbaş? 19 (grş.) Don anteri (okunamadı) 18 (grş.)
Yelek 14 (grş.) Anteri 23 (grş.)
? anteri 25 (grş.) Don 14 (grş.)
Def'a don 8 (grş.) Nakd-i mevcûd 383 (grş.)
Def'a nakd-i mevcûd 162 (grş.)
Yekün _____ : 1049, 5 (grş.)
Minha'l-ihracât _____ :
Techîz ve tekfîn 90 (grş.)
Mehr-i müeccel-i müsbet zevce-i mezbûre 50 (grş.)
Resm-i kismet 24 (grş.) Mesârif-i lâzime 12 (grş.)
Dellâliyye ve hammâliyye ve mahsûbe ve sâire 23 (grş.)
Yekün _____ : 199, 5 (grş.)
Sahhu'l-bâkî _____ : 850 (grş.)
Hisse-i zevce-i mezbûre 106 (grş.) Hisse-i bint-i mezbûre 743 (grş.)

Olay Yeri İncelemesi (Keşf)

درد مدعا مهلاتدن جنکیرا و محله سی سکا سن محمد و احمد ابنی حبیب نام کنه (مجلس شریعی فطیر
لازم التوقیر) هر بر تفریر کلام و تغییر عن اولام ایروب بابانز نو حبیب تاریخ کتابدن او کون
تقدم سبت کیم بر صبا و قریب اولون کنور یکار ایجون کیدوب حاللا مجروحان مقنور اولون طرف
شرعنا اوزینه واریلوب کشف و تحیر اولونق مطلوب بوزر دید کلرنه حالالوا اوصار و خانه برو
ار بلاق متصرف اولان امیر الامراء الکراما و تد محمد با ش طرف شرفلرنن احمد بیکار ایچنا کسه
ایله محمد کبر مولانا بی لفته تعیین و ایس اولونقده انلر حنی دیلر کتده مصطوی الاسام اولان
سلوین ایلم اوزینه واریلرنه حی اطقینو قرق نام قریب قالیه قیلند اولوب اول اوزینه زبور
عیب مجروحان مقنور اولور یاشینک صور طرفندن بالته یاره اولدو غیر مشاهد اولونغان
مولانا زبور محل کور و تحیر ایروب کله اویضا اییدرکن واقعا مال بلا طلب کتیب اولدوب
محرر اجم السور ال در عشره محرم الحرام سنه اولور و سب عدال انفس
صاحبان مصطوی احمد محمد و احمد ایچ اولور علی ایچ اولور ایچ اولور
ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور
مصطوی احمد ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور ایچ اولور

MŞS 100-19/2

Medine-i Mağnisa mahallâtından Cengî-zâde mahâllesi sükkânından Mehmed ve Ahmed ibn Habib nâm kimesneler meclis-i şer'î hâtır-ı lâzımü't-tevkîrde her biri takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüb bâbamız mezbûr Habib târih-i kitâbdan üç gün mukaddem sebt gicesi sabaha karşı odun götürmek için gidüb hâlâ mecrûhân maktûl olmağın taraf-ı şer'den üzerine varılıb keşf ve tahrîr olunmak matlûbumuzdur didiklerinde hâlâ livâ-ı Sarûhân'a ber-vech-i arpalık mutasarrif olan emîrû'l-ümerâi'l-kirâm saâdetli Mehmed Paşa taraf-ı şerîflerinden Ahmed Beğ ibn Mehmed nâm kimesne ile fahrû'l-müderresin Mevlânâ Yahya Efendi ta'yîn ve irsâl olundukda anlar dâhi zeyl-i hüccetde mestûrû'l-esâmi olan müslimîn ile üzerine vardıklarında

fi'l-hakika Kırtık nâm karye haliye zeylinde ulu yolu üzerinde mezbûr Habib mecrûhân maktûl olub başının sol tarafında balta yarası olduğu müşâhede olunduğunu mevlânâ-yı mezbûr mahâll-i mezkûrda tahrîr idüb gelüb ihbâr itdikde vâki'-i hâl bi't-taleb ketb olundu tahrîren fi'l yevmi's-sâdis-i aşer fi Muharremi'l-hârâm li-sene ihdâ ve sittîn bade'l-? elf.

Şuhûdü'l-hâl _____:

Hasan Efendi ibn El-Hâc Ali el-imâm, Mustafa Efendi el-imâm, Mahmûd Efendi el imâm, El-Hâc Ahmed bin Ali, Ali bin Mustafa, El-Hâc Nu'mân bin Abdillâh, Mustafa Beşe bin Abdillâh, Ahmed bin Hasan, Mehmed bin Veli ve ğayruhum.